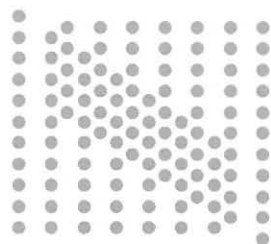
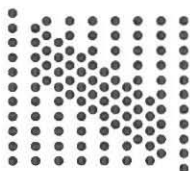

RAZPRAVE in
GRADIVO
TREATISES AND DOCUMENTS

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2005

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2005

RAZPRAVE IN GRADIVO – TREATISES AND DOCUMENTS

Revija za narodnostna vprašanja – Journal of Ethnic Studies

UDK-UDC 323.15.342.4 (058)

ISSN 0354-0286

UREDNIŠKI ODBOR – EDITORIAL BOARD

Dr. Katalin Munda Hirnök, dr. Charles Ingrao, dr. Boris Jesih, dr. Matjaž Klemenčič,
dr. Vera Klopčič, dr. Miran Komac, dr. Albina Nečak Lük, dr. Auguštin Malle,
dr. Mojca Medvešek (pomočnica odgovornega urednika), Milan Pahor,
dr. Albert F. Reiterer, Janez Stergar, dr. Irena Šumi, dr. Jernej Zupančič, dr. Mitja Žagar

ODGOVORNI UREDNIK – EDITOR-IN-CHARGE

Dr. Boris Jesih / boris.jesih@guest.arnes.si

PREVODI – TRANSLATION

Jana Kranjec Menaše, Marjeta Gostinčar Cerar, Boris Jesih

OBLIKOVANJE – DESIGN

Jana Kuharič

ZALOŽIL IN IZDAL – PUBLISHED BY

Inštitut za narodnostna vprašanja – Institute for Ethnic Studies
SI, 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, tel.: +386 (0)1 20 01 87 0, fax +386 (0)1 25 10 964
e-mail: inv@inv.si

PREDSTAVNIK – REPRESENTATIVE

Dr. Mitja Žagar

Revija Razprave in gradivo je vključena v dve mednarodni bibliografski bazi podatkov:
CSA Sociological Abstracts in CSA Worldwide Political Science Abstracts.

The journal Treatises and Documents is listed in two international bibliographic data bases:
CSA Sociological Abstracts and CSA Worldwide Political Science Abstracts.

Objavljeni prispevki izražajo stališča avtorjev. – The published articles express authors' viewpoints.

REVIJO SOFINANCIRA – CO-FINANCED BY

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Slovenian Research Agency

RAZPRAVE IN GRADIVO
TREATISES AND DOCUMENTS

47

KAZALO

MITJA ŽAGAR	
EU – KAKO NAPREJ? MODEL ASIMETRIČNEGA ODLOČANJA KOT SREDSTVO ZA UREJANJE IN UPRAVLJANJE RAZLIČNOSTI V EVROPI	6
JERNEJ ZUPANČIČ	
VLOGA IN POMEN NARODNIH MANJŠIN V ČEZMEJNEM SODELOVANJU PRIMER MANJŠIN V SLOVENIJI IN SLOVENCEV V SOSEDNJIH DRŽAVAH	26
MOJCA MEDVEŠEK	
PRIMERJALNA ANALIZA VITALNOSTI - PRODUKCIJE, REPRODUKCIJE, TRANSFORMACIJE - ETNIČNIH SKUPNOSTI NA NARODNO MEŠANIH OBMOČJIH OB SLOVENSKI MEJI	42
BOJAN BREZIGAR	
KONVENCIJA ZA PRIPRAVO OSNUTKA STATUTA DEŽELE FURLANIJE JULIJSKE KRAJINE IN SLOVENSKA MANJŠINA	68
BRIGITTE ENTNER	
VON ORTSTAFELN UND ANDEREN "ZWEISPRACHIGKEITEN" ODER: DIE VERSUCHTE KONSTRUKTION EINES "DEUTSCHEN" KÄRNTEN	88
ŠTEFKA VAVTI/ERNST STEINICKE	
LOKALNA IDENTITETA V ŠTIRIJEZIČNI KANALSKI DOLINI	102
VERA KLOPČIČ	
POSEBNE PRAVICE ROMSKE SKUPNOSTI - PRIVILEGIJ MANJŠINE ALI MEDNARODNA OBVEZNOST VEČINE	122
MIRAN KOMAC	
IZVLEČKI IZ SLOVENSKE "ROMOLOGIJE"	134
NINA BALTIČ, JESSICA HEUS, UROŠ SAMARDŽIJA	
ROMI V NEMČIJI - VČERAJ IN DANES	160
SARA BREZIGAR	
ETNIČNA DISKRIMINACIJA NA TRGU DELOVNE SILE	168
ŠPELA KALČIČ	
"TO JE TKO, KT EN JOHAN, RECIMO EN JOHAN, AMPAK JE MUSLIMAN": BOŠNJAŠKI DISKURZI O ISLAMU V SLOVENIJI	190
ANDREJA BOŽIČ HORVAT	
VLOGA IVANA MOLKA V SKUPNOSTI AMERIŠKIH SLOVENCEV V CALUMETU	224
MOJCA MOŠKON MEŠL	
ANDREJ KOBAL: DEMOKRATIČNI POIZKUSI PODONAVSKIH DRŽAV PRED LETOM 1938	244
DANIJELO GRAFENAUER:	
STROKOVNI SIMPOZIJ : DR. ÁNGELA PISKERNIK (1886-1967), KOROŠKA SLOVENSKA BOTANIČARKA IN NARAVOVARSTVENICA	260
HELVIG VALENTIN	
VLOGA MANJŠIN V PROSTORU ALPE-JADRAN	266
BIBLIOGRAFIJA	270
AVTORJI	312

TABLE OF CONTENTS

MITJA ŽAGAR	
EU – HOW TO CONTINUE? REGULATION AND MANAGEMENT OF DIVERSITIES IN EUROPE	6
JERNEJ ZUPANČIČ	
THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF ETHNIC MINORITIES IN CROSS-BORDER COOPERATION.	
THE CASES OF MINORITIES IN SLOVENIA AND SLOVENES IN THE NEIGHBOURING COUNTRIES	26
MOJCA MEDVEŠEK	
COMPARATIVE ANALYSIS OF VITALITY - PRODUCTION, REPRODUCTION,	
TRANSFORMATION - OF AN ETHNIC COMMUNITY IN THE ETHNICALLY MIXED REGIONS	
ALONG THE SLOVENE BORDER	42
BOJAN BREZIGAR	
SLOVENE MINORITY AND CONVENTION FOR THE PREPARATION OF THE DRAFT STATUTE	
OF THE FRIULI-VENEZIA GIULIA REGION	68
BRIGITTE ENTNER	
ON TOPOGRAPHIC SIGNS AND OTHER CASES OF BILINGUALISM	88
ŠTEFKA VAVTI/ERNST STEINICKE	
THE ROLE OF MINORITIES IN THE ALPS-ADRIA REGION	102
VERA KLOPČIČ	
SPECIAL RIGHTS OF THE ROMA COMMUNITY - A PRIVILEGE OF MINORITY OR	
INTERNATIONAL OBLIGATION OF MAJORITY	122
MIRAN KOMAC	
EXTRACTS FROM SLOVENIAN "ROMOLOGY"	134
NINA BALTIĆ, JESSICA HEUS, UROŠ SAMARDŽIJA	
ROMANI IN GERMANY -YESTERDAY AND TODAY	160
SARA BREZIGAR	
ETHNIC DISCRIMINATION ON LABOUR MARKET	168
ŠPELA KALČIČ	
"THIS IS LIKE JOHAN, LET'S SAY A JOHAN, BUT WHO IS A MOSLEM: DISCOURSES	
ABOUT ISLAM AMONG BOSNIAKS IN SLOVENIA	190
ANDREJA BOŽIČ HORVAT	
THE ROLE OF IVAN MOLEK IN THE COMMUNITY OF AMERICAN SLOVENES IN CALUMET	224
MOJCA MOŠKON MEŠL	
ATTEMPTS AT DEMOCRACY OF THE DANUBIAN STATES BEFORE 1938	244
DANIJEI GRAFENAUER:	
SCIENTIFIC MEETING : DR. ÁNGELA PISKERNIK (1886-1967), CARINTHIAN	
SLOVENIAN BOTANIST AND ENVIRONMENTALIST	260
HELVIG VALENTIN	
THE ROLE OF MINORITIES IN THE ALPS-ADRIA REGION	266
BIBLIOGRAPHY	270
AUTHORS	312

1. UVOD: KAJ SE DOGAJA?

Ko je januarja 2006 Evropski parlament (EP) zavrnil sprejem finančne perspektive Evropske unije (EU) 2007–2013,¹ so se spet pojavili komentarji o krizi te evropske integracije. Kar navadili smo se že na pripombe, kako je EU (spet!?) v težavah, morebiti celo v krizi. Malce ironično bi lahko rekli: Na zahodu nič novega! Odkar obstaja, je omenjena evropska integracija – ki se je v nekaj desetletjih iz Evropskih skupnosti preobrazila v EU – v težavah in v krizi, pa vedno preživi, se nekako izvleče in reformira. Če ne gre drugače, se razširi.

Tudi zato vse ni tako, kot je bilo. Širitev EU na jug in na vzhod spreminja marsikaj; zlasti z zadnjim krogom širitve leta 2004 se je pomembno spremenilo pojmovanje evropskega zahoda – vsaj v političnem smislu. Razsežnosti teh sprememb in njihove zgodovinske teže se v tem trenutku verjetno niti še ne zavedamo: Kako in koliko te spremembe spreminjajo Evropo? Ali so nove članice postale del "Zahoda", koliko in kako se je s tem ta spremenil? Kaj bo za ta razvoj pomenila morebitna prihodnja širitev EU? V kaj se bo EU preobrazila? Kaj in kakšna bo Evropa v prihodnje? Kakšna bosta v Evropi v prihodnje položaj in vloga EU?

Le kdo bi znal zadovoljivo odgovoriti na vsa ta vprašanja? Verjetno bomo nanje znali točneje odgovoriti šele potem, ko bomo z določene zgodovinske distance analizirali, kaj se je v tem obdobju dogajalo. Zdaj lahko le predvidevamo in ugibamo. Vendar pa poznamo nekaj parametrov, ki nam omogočajo, da opredelimo vsaj okvir in mogoče na podlagi predvidevanj lahko ponudimo nekaj odgovorov (npr. v obliki alternativnih opcij), ki nam bodo v pomoč pri odločanju. Pogosto vodi pot do odgovorov prek novih vprašanj.

Skoz večino znane zgodovine Evropo označujeta različnost in raznolikost, srečevanje in prepletanje različnih jezikov, kultur, religij, civilizacij ... na ravni kontinenta, regij in držav, pa tudi lokalnih skupnosti. Čeprav včasih zelo počasi in skoraj neopazno se različnost in raznolikost neprestano spreminjata in preobražata – v slehernem okolju in v vseh časovnih / zgodovinskih obdobjih; v prelovnih in dinamičnih obdobjih so te spremembe lahko velike in zelo hitre; vsekakor pa gre za dejavnike, ki pomembno vplivajo na naravo družbe in odnose v njej, na njen družbeni trenutek in na njen razvoj. V času "globalizacije", ko svet postaja vse bolj povezan in se zato zdi vse manjši, različnost in raznolikost v tudi Evropi naraščata – zdi se, da vse hitreje in vse bolj.

Zato ne preseneča, da se med številnimi vprašanji o prihodnosti Evrope in ev-

* * *

¹ Glej: http://www.europarl.eu.int/news/expert/infopress_page/034-4415-18-1-3-905-20060118IPR04414-18-01-2006-2006-true/default_en.htm (20. 01. 2006).

ropskih integracij vse bolj pogosto zastavlja tudi vprašanje uspešnega urejanja in upravljanja različnosti – različnosti in raznolikosti v vseh njenih dimenzijah. Če hoče Evropa preživeti in se uspešno povezovati, potem mora različnost sprejeti in upoštevati. Pri tem ne zadošča, da različnost zgolj formalno razglasi za temeljno vrednoto in njeno spoštovanje opredeli kot eno temeljnih načel, ampak jo mora sprejeti, ponotranjiti, spoštovati, živeti in jo razumeti kot eno svojih najpomembnejših primerjalnih prednosti, pa tudi kot podlago svoji, evropski demokraciji na vseh ravneh.

Ta prispevek se ukvarja prav z vprašanjem, **kako je različnost in raznolikost mogoče urejati in upravljati(?)** – zlasti v kontekstu nadaljnjega razvoja EU, a tudi širše in na drugih ravneh. Razprava o tem je še zlasti aktualna v kontekstu razprav o usodi Pogodbe o ustavi za Evropo ter o potrebnih institucionalnih reformah in preobrazbi, ki naj omogočijo in uokvirijo nadaljnji razvoj te integracije. Pri tem kot (vsaj delni) odgovor, predvsem pa kot možno in predvidoma učinkovito sredstvo avtor ponuja model asimetričnega odločanja, ki naj EU pa tudi njenim članicam omogoči, da bolje izrazijo in uveljavijo svoje različne interese, da sisteme bolj prilagodijo obstoječim asimetrijam in različnostim – tako da lahko bolj uspešno upoštevajo, uveljavljajo in spoštujejo vse številne različnosti in raznolikosti.

2. DIAGNOZA: ALI JE KDO ZBOLEL?

Kadar govorijo o problemih in krizi EU, omenjajo vrsto težav, med katerimi sta bili v zadnjem času največ pozornosti deležni dve.

Eno smo že omenili: sprejemanje finančne perspektive EU (2007–2013). Prva reakcija na kompromis, dosežen ob koncu britanskega predsedovanja v letu 2005, je bila olajšanje. Mnogi so mislili, da je bila z doseženim kompromisom težava rešena in jih ni preveč skrbelo, da so v EP glasno govorili o možni zavrnitvi takšne rešitve. V teh napovedih in tudi v morebitni zavrnitvi perspektive so videli predvsem poskus EP, da bi ta utrdil svojo zakonodajno vlogo in evropski javnosti poslal jasno sporočilo, kako pomemben je za EU, hkrati pa tudi opozoril na nekatere bistvene slabosti sprejetega kompromisa. Temu lahko – kot večini kompromisov – očitamo marsikaj: obseg sredstev in njihova struktura sta – po mnenju mnogih – premalo razvojna, zlasti pa so bistveno manjša od napovedanih in potrebnih sredstva za uresničenje lizbonske strategije,² pri čemer še zlasti skrbi premalo sredstev, namenjenih za razvoj, raziskave in znanost, ki naj bi bili ključni dejavniki za doseganje cilja, da bi EU postala najuspešnejša in najbolj razvita trg in družba

² Glej npr.: <http://www.eu.int/invest-in-research/> in http://europa.eu.int/growthandjobs/index_en.htm (20. 01. 2006).

na svetu; ohranja razvojno neuravnoteženost proračuna EU, katerega struktura in narava se ne spreminjata bistveno, predvsem pa predlog ne posega radikalno v sporno skupno kmetijsko politiko in ne zmanjšuje dovolj britanskega proračunskega rabata; razvojna in strukturna sredstva – zlasti tista, ki so predvidena za nove članice – so manjša od pričakovanih in želenih, itd. Čeprav so države članice podprle doseženi kompromis in bo verjetno v letu 2006 dosežen dogovor ter bo finančna perspektiva (mogoče nekoliko spremenjena in malo povečana) tudi sprejeta, pa ostaja ključno vprašanje, kako bo takšna finančna perspektiva lahko preprečila nadaljnje zaostajanje Evrope in padec njene konkurenčnosti v globalnih svetovnih okvirih, če se EU in njene članice ne bodo mogle dogovoriti o koreniti reformi proračuna in financiranja EU ter o skupnih ukrepih, ki naj pospešijo njihov tehnološki in gospodarski razvoj ter izboljšajo njihovo konkurenčnost. V tem kontekstu kaže razumeti tudi razmišljanja avstrijskega predsedstva, ki sicer niso nova, da bi kazalo razmišljati o uvedbi posebnega davka EU, ki bi omogočil njeno neposredno financiranje in večjo proračunsko neodvisnost.

Druga ključna težava, ki ji bom – v nekoliko širšem kontekstu – namenil nekaj pozornosti v nadaljevanju tega prispevka, je zastoj v postopku ratifikacije Pogodbe o ustavi za Evropo,³ zaradi katerega so zastala tudi razmišljanja o potrebnih nadaljnjih institucionalnih in pravnih reformah. Postopek ratifikacije in samo besedilo Pogodbe so nekateri razglasili že "za mrtva", ko je bila Pogodba zavrnjena na referendumih v Franciji in na Nizozemskem, čeprav je že nekaj (natančneje 13)⁴ držav pogodbo ratificiralo. Nedavni referendumski sprejem Pogodbe v Luksemburgu je spet vlil nekaj upanja in postopku ratifikacije vdihnil nekaj "življenja". Vendar bi iz programa avstrijskega in finskega predsedovanja EU v letu 2006 lahko sklepali, da ti državi Pogodbi ne bosta namenjali osrednje pozornosti in da tudi strategija, kako preseči zastoj v postopku njene ratifikacije, še ni jasno opredeljena.⁵ Najpogosteje se sliši, da bi bilo treba s postopkom ratifi-

* * *

³ Pogodba o ustavi za Evropo (2004/C 310/01). (Uradni list Evropske unije, Slovenska izdaja, C 310, Zvezek 47, 16. december 2006.) (Za slovensko besedilo glej npr.:

<http://europa.eu.int/eur-lex/lex/JOHtml.do?uri=OJ:C:2004:310:SOM:SL:HTML> (20. 01. 2006)).

⁴ Glej: http://europa.eu.int/constitution/ratification_en.htm (25. 01. 2006).

⁵ Glej npr. http://www.eu2006.at/en/The_Council_Presidency/Priorities_Programmes/index.html in http://www.eu2006.at/includes/Download_Dokumente/0512draft_operationalprogrammeEN.pdf (20. 01. 2006). Tako program avstrijskega in finskega predsedovanja EU v letu 2006 o sprejemanju Pogodbe piše:

"2. CONSTITUTIONAL TREATY

In June 2005, following discussions by Heads of State or Government on the process of ratification of the Constitutional Treaty, there was agreement on the need to organise national debates as part of a period of reflection, and to carry out an overall assessment of these debates in the first half of 2006 and to agree on how to proceed. The necessary preparations will be undertaken to enable this assessment to be carried out. It will be followed up as appropriate during the second half of 2006 depending on its outcome." (Operational Programme of the Council for 2006 submitted by the incoming Austrian and Finnish Presidencies. (COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION, Brussels, 22 December 2005. 16065/05. POLGEN 51.), str. 8.).

kacije nadaljevati in ugotoviti, kakšna je volja držav članic (pa naj jo izrazijo ljudje na referendumih ali predstavniška telesa – v skladu z veljavnim postopkom ratifikacije v posamezni državi). Tudi, če bodo vse druge članice sprejele in ratificirale Pogodbo o ustavi za Evropo, bo še vedno ostalo vprašanje, kaj storiti s Francijo in z Nizozemsko: Bodo tam referendum enostavno ponovili? (V tem primeru bo ponovno aktualno vprašanje, kakšni in kako različni so bili razlogi, da so se volivci v teh državah odločili na že izvedenem referendumu proti ratifikaciji Pogodbe.) Ali bosta Francija in Nizozemska lahko dosegli določene spremembe Pogodbe; če bi do sprememb prišlo, kaj bodo v tem primeru storile druge države članice, ki so in bodo ratificirale sedanje besedilo Pogodbe? Torej bi lahko rekli, da so usoda, sprejem in uveljavitev tega dokumenta še vedno negotovi. Tudi ob morebitni uveljavitvi Pogodbe pa ostaja vprašanje, če in koliko sedanje besedilo in z njim predvidena ureditev ustrezno opredelujeta urejanje in upravljanje različnosti ter kakšen morebitni nadaljnji razvoj bi bil v tem okviru potreben? Kakorkoli že, če postopek ratifikacije Pogodbe ne bo končan v dveh letih po podpisu in jo bo do takrat ratificiralo štiri petine članic, bo moral Evropski svet odločiti, kako naprej in poiskati primerne rešitve.⁶

Napisano in številne druge težave EU in njenih članic, o katerih beremo in slišimo, dopuščajo sklep, da bi lahko v sedanjem trenutku govorili o krizi – ali vsaj o nekaterih elementih krize. Vendar pa ni povsem jasno, kakšna je diagnoza, ki (najbolj) celovito in točno opredeljuje sedanjo situacijo. Menim, da je še najbolj točna tista diagnoza, ki ugotavlja, da je evropska integracija od svoje ustanovitve v petdesetih letih dvajsetega stoletja stalno doživljala težave in krize, tako da bi obstoj težav in kriz dejansko lahko opredelili kot običajno situacijo. Dejstvo, da je integracija vse dosedanje težave in krize preživela ter vsaj nekatere tudi (bolj ali manj) uspešno razrešila, pa tudi načini, kako je te težave in krize prebrodila, pričajo o njeni fleksibilnosti, pragmatičnosti in trdoživosti. Zato pričakujem, da bo EU tudi sedanje težave nekako razrešila ali vsaj omilila – mogoče na načine, ki si jih zdaj ne znamo niti zamisliti. Verjetno bo eden od odgovorov na težave in krizo nadaljnja širitev integracije, pri čemer se lahko uveljavijo tudi nove rešitve (mogoče tudi take, ki bodo poleg polnopravnega članstva omogočale še druge oblike in statuse članstva in pridruževanja). V kontekstu razprav o demokratičnem primanjkljaju se bodo verjetno pojavili različni predlogi o vključevanju državljanov v politične procese in odločanje, kar bi lahko označili tudi kot poskus demokratičnega razvoja in poglobljanja evropske integracije.

⁶ 30. Izjava o ratifikaciji Pogodbe o Ustavi za Evropo se namreč glasi: "Konferenca ugotavlja, da če bo Pogodbo o Ustavi za Evropo dve leti po njenem podpisu ratificiralo štiri petine držav članic, ena ali več držav članic pa bodo imele težave v postopku ratifikacije, se bo zadevo predalo Evropskemu svetu." (IZJAVE O DOLOČBAH USTAVE, <http://www.eu.int/eur-lex/lex/sl/treaties/dat/12004V/htm/C2004310SL01042001.htm> (25. 01. 2006)).

3. PROGNOZA: MOŽNI SCENARIJI

Glede prihodnjega razvoja EU bi lahko predvidevali različne scenarije: od optimističnih, v katerih bi EU po uspešnem ratificiranju Pogodbe o ustavi za Evropo dobila nov zagon za uspešno nadaljnjo pravno in institucionalno reformo, ki bi to integracijo najprej notranje utrdila in hkrati omogočila njeno nadaljnjo širitev; prek tistih, ki jih nekateri označujejo kot *status quo*, ki bodo ob nesprejemu Pogodbe sproti iskali razne praktične rešitve, ki bodo omogočale razreševanje tekočih problemov, predvsem pa "normalno" delovanje in razvoj EU – predvidena nadaljnja širitev EU in njen obseg pa bosta odvisna od konkretnih dogovorov v EU in zlasti med državami članicami; do tistih najbolj črnih scenarijev, ki se mi ne zdijo zelo verjetni, po katerih bi po vse globlji notranji krizi prišlo do razpada EU.

Slikovito bi lahko rekli, da je pacient res nekoliko bolan – vsaj malo prehlajen, je pa njegova prognoza dobra. Čeprav še nismo povsem prepričani, da poznamo najboljša zdravila (mogoče v tem trenutku sploh še ne obstajajo in jih bomo / bodo odkrivali sproti), ki bodo pacientove težave pozdravila ali vsaj omilila, po mojem mnenju ni razloga, da bi se odpovedali optimizmu. Res je kdaj tudi gripa lahko zelo huda in nevarna bolezen (čeprav nas mirijo, da zaradi ptičje gripe v Evropi (še) ni razloga za paniko!), vendar pa ljudska modrost pravi, da bolniki ozdravijo tudi brez posebnih zdravil, če seveda počivajo, uživajo vitamine in minerale ter pijejo dovolj tekočine. Je pa res, da prava zdravila lahko pomagajo, da bolezen mine hitreje in brez hujših posledic.

Ker vemo, da je problem usklajevanja različnih interesov – zlasti še držav članic, a tudi institucij EU in drugih relevantnih subjektov (pri tem mislim na vse tiste, ki tako ali drugače vplivajo na sprejemanje odločitev na evropski in nacionalnih ravneh) – še kako pomemben in celo odločilen, kot možno zdravilo ponujam model odločanja, ki bi omogočil izražanje različnih interesov in bi hkrati zagotavljal učinkovit sprejem potrebnih odločitev. Ker predlagani teoretični model omogoča izražanje različnosti in asimetrij, ki v sodobnih družbah in mednarodnih integracijah obstajajo, bi ga lahko poimenovali kar "model asimetričnega odločanja". Dejstvo, da ta model ni povsem nov, ampak o njem razmišljajo v različnih okoljih in ga v posameznih segmentih (bolj ali manj uspešno) preskušajo že nekaj časa, ne pomeni težave; pogosto se namreč zgodi, da zdravilo, ki ga razvijajo za eno bolezen, učinkovito pomaga tudi pri zdravljenju kakšne druge.

4. MODEL ASIMETRIČNEGA ODLOČANJA: ZA KAJ SPLOH GRE?

Ko pogledamo okoli sebe, hitro ugotovimo, kako zelo pestre in raznolike so sodobne družbe; ta ugotovitev velja praktično za vsa področja življenja. Naš svet

ni simetričen in hierarhičen – tudi če pogledamo naravo, je njena temeljna značilnost raznolikost in različnost – ampak predstavlja specifično vez, skupnost in enotnost asimetričnosti, raznolikosti, različnosti in drugačnosti, ki jih včasih težko doumemo. Zato si lahko upravičeno zastavimo vprašanje, kako obstoječi pravni in politični sistemi ustrezajo takšni realnosti. Temeljne značilnosti sodobnih pravnih in političnih sistemov in organizmov – od ravni lokalne skupnosti, (subnacionalnih) regij, prek držav, pa vse do mednarodnih integracij in organizacij – so namreč, da poskušajo notranjo enotnost in trdnost (koherenco) zagotavljati s simetrično in hierarhično strukturo svojih pravnih pravil in institucij. Ali takšni sistemi sploh lahko upoštevajo in izražajo raznolikost in asimetrije, ki jih vidimo v svetu?

Možno stališče bi bilo, da ni problem v sistemih, ki so idealni in popolni, ampak v realnosti, ki tem idealom ne ustreza. Da bi razrešili problem, bi bilo zato najbolje, da spremenimo družbo in svet okoli nas ter ju napravimo enaka, simetrična, hierarhična in notranje enotna. Če odmislimo nerealnost takega stališča – saj očitno našega sveta in družbe ni mogoče spremeniti na ta način – ostajajo tudi moralna vprašanja, koliko bi bila v sedanjem času, ko so se uveljavili določeni standardi človekovih pravic in svoboščin, takšna rešitev dopustna in etična. Vsekakor si je jaz ne želim! Veliko raje imam različnost in nesimetričnost, ki sta zanimivi in bogati, čeprav včasih povzročata tudi težave.

Zato mislim, da kaže rešitev iskati v smereh, ki v pravnih in političnih sistemih – vsaj formalno temelječih na demokraciji in človekovih pravicah – ter v družbi nasploh omogočajo zaznavanje, sprejemanje, izražanje in uresničevanje različnosti v večini (če že ne v vseh) institucij in procesov družbenega / političnega odločanja. Seveda se takoj postavi vprašanje, kako bi bilo mogoče zasnovati pravo in institucije sistema tako, da bi to omogočale. Poseben problem je, kako vzpostaviti takšen sistem in model odločanja, ki bi za različne dele sistema omogočal specifične in drugačne rešitve (tudi na področju pravne ureditve), ki bi odražale različne specifične in skupne interese, ne da bi pri tem ogrozil kohezijo – notranjo enotnost – celotnega sistema, ampak bi jo celo okrepile s tem, ko bi omogočale uresničevanje večjega števila posebnih interesov posameznih segmentov družbe. Eden od problemov, ki se pri tem pojavlja, je tudi ta, kako določiti enote, ki bi lahko ustrezno izrazile različnosti in raznolikosti, predvsem pa na njih temelječe različne interese ter omogočile njihovo mir(oljub)no in demokratično srečevanje in usklajevanje znotraj institucij sistema.

Kot možno rešitev za takšne situacije, zlasti pa za zagotavljanje posebnih pravic in interesov manjšinskih skupnosti sem že pred več kot petnajstimi leti začel razvijati model asimetričnega odločanja. Pri tem sem izhajal iz enostavne izhodiščne hipoteze, da bi tak model moral ponazarjati "dinamičen sistem, ki zagotavlja možnosti, mehanizme (institute), postopke in poti za urejanje odnosov ter za

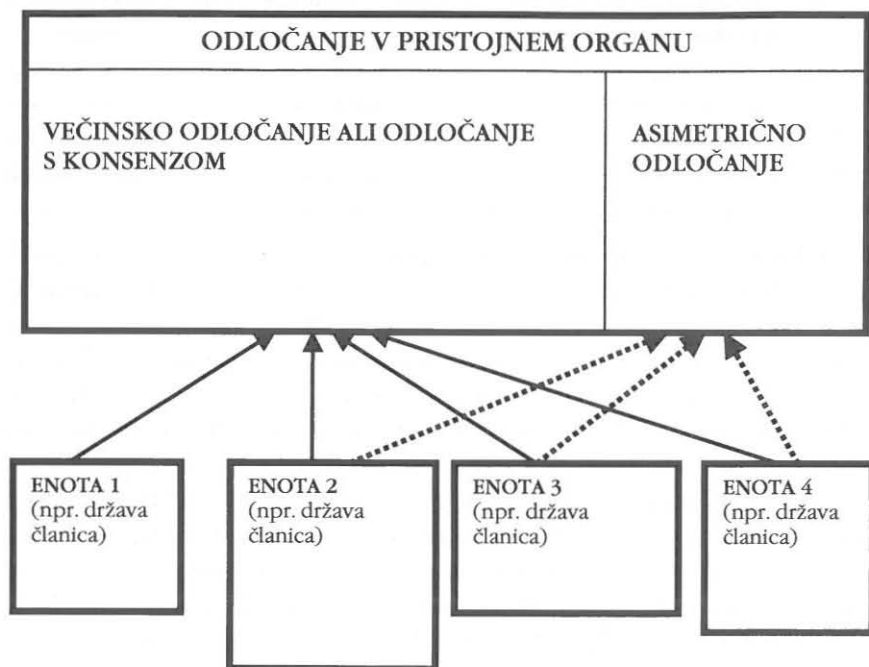
preprečevanje in (mirno) reševanje konfliktov med federalnimi enotami, etničnimi in drugimi skupnostmi ter območji, ki imajo specifične in med sabo različne interese". Takšen sistem naj bi omogočil posameznim enotam (npr. federalnim enotam, specifičnim skupnostim, itd.), ki bi se oblikovale oz. organizirale na podlagi dogovorjenih in predpisanih kriterijev / standardov ter bi bile ustrezno formalno vključene v sistem odločanja, "uveljavljanje njihovih specifičnih interesov ... (in hkrati) ... oblikovanje različnih normativnih rešitev v posameznih delih ...", ne da bi pri tem ogrozil notranjo enotnost sistema.⁷

Da bi takšen (teoretični) model lahko oblikovali, morata biti v okviru posameznega sistema opredeljeni vsaj dve specifični in v okviru svojih pristojnosti avtonomni enoti (kot npr. federalni enoti v federaciji, državi članici v mednarodni integraciji, itd.), ki sodelujeta v procesu odločanja, še zlasti pa je tak model primeren za sistem, ki ga sestavlja več avtonomnih enot, ki se med sabo v nekaterih (tudi zelo pomembnih) značilnostih razlikujejo. Predvidevamo lahko, da bodo večino odločitev in predpisov tudi v takem sistemu demokratično sprejemale vse enote skupaj, skladno s postopkom, ki je pravno določen. Vendar model asimetričnega odločanja, ob tem ko upošteva obstoječe asimetrije (različnost enot) v sistemu, omogoča, da bodo – v skladu z veljavno pravno ureditvijo – posamezne odločitve in tudi pravne predpise sprejemale in uresničevale zgolj tiste enote, ki se za to odločijo na podlagi svojih specifičnih interesov; skratka, tovrstne odločitve in predpisi bi veljali in bili obvezni le za tiste enote, ki jih sprejmejo. Takšen (teoretični) model odločanja, ki bi bil uveljavljen v organih, pristojnih za sprejemanje posameznih odločitev (najpogosteje bi bila to verjetno predstavniška telesa, v kontekstu EU pa bi si takšen način odločanja lahko predstavljali v okviru Sveta), bi lahko grafično ponazorili takole:

* * *

⁷ Mitja Žagar, *Sodobni federalizem s posebnim poudarkom na asimetrični federaciji v večnacionalnih državah*. (Doktorska disertacija). Ljubljana 1990: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Pravna fakulteta, 337.

Slika 1: Osnovni teoretični model asimetričnega odločanja

Slika prikazuje sistem, v okviru katerega v pristojnem organu pri večini zadev v odločanju sodelujejo vse enote, na nekem specifičnem področju oz. pri nekaterih odločitvah pa v okviru asimetričnega odločanja sodelujejo zgolj tiste enote, ki se za to odločijo. Odločitve, ki bi bile sprejete v okviru asimetričnega odločanja, bi bile zavezujoče zgolj za tiste enote, ki bi take odločitve sprejele – tudi za tiste, ki v postopku odločanja sprva morebiti ne bi sodelovale, pa bi se pozneje odločile, da bodo določeno odločitev sprejele. Z gledišča ohranjanja notranje koherentnosti sistema je izjemno pomembno, da pravna ureditev natančno določa področja in zadeve, pri katerih se lahko uveljavlja asimetrično odločanje – oziroma da natančno določijo postopek odločanja, v katerem se sklene, da se o posamezni odločitvi odloča z asimetričnim odločanjem. V prvem primeru bi lahko govorili o “omejeni asimetričnosti”, saj bi bili natančno določeni (praviloma taksoativno naštet) primeri, v katerih se asimetrično odločanje lahko uporabi; drugi primer pa predstavlja “popolno oz. neomejeno asimetričnost”, saj opredeljuje le postopek, po katerem enote sklenejo, da bodo v posameznem primeru oz. zadevi uveljavile asimetrično odločanje, kar bi pomenilo, da se asimetrično odločanje lahko uveljavi vedno.

Najenostavnejši pravni model (okvirno besedilo ustave, zakona, pogodbe, ipd.), ki omogoča ureditev in uveljavljanje "popolne / neomejene asimetričnosti" oz. neomejenega asimetričnega odločanja, bi bil lahko takšen:

1. teza

Sistem v pristojnih organih zagotavlja, uresničuje in ureja tiste zadeve, ki jih ta ustava (pogodba) izrecno navaja ali jih enote v skladu s to ustavo (pogodbo) prenesejo v njegovo pristojnost.

2. teza

Kadar posamezna enota (oz. delegacija posamezne enote) to zahteva, se v pristojnem organu odloča s soglasjem vseh enot.

Če take odločitve ni mogoče sprejeti soglasno, lahko zainteresirane enote sklenejo, da bodo tako odločitev sprejele z asimetričnim odločanjem, pri čemer določijo način sprejemanja in potrebno večino za sprejem odločitve. Takšna odločitev ali predpis zavezuje le tiste enote, ki pri sprejemanju odločitve sodelujejo, in enote, ki k takšni odločitvi pozneje pristopijo.

Enote, ki odločitev sprejmejo z asimetričnim odločanjem, določijo način uresničevanja in financiranja. Za opravljanje posameznih funkcij in pristojnosti lahko pooblastijo institucije sistema, da jih opravljajo zanje. Opravljanje teh funkcij in pristojnosti financirajo sodelujoče enote. Če sodelujoče enote predlagajo uveljavitev solidarnega financiranja vseh enot za take funkcije in pristojnosti, ki jih opravljajo institucije sistema, o tem po določenem postopku s sodelovanjem vseh enot odloča pristojni organ.⁸

Pravni model "omejene asimetričnosti" oz. omejenega asimetričnega odločanja pa bi v besedilu enostavno naštel tiste zadeve in primere, v katerih je možno asimetrično odločanje.

Z gledišča ohranjanja potrebne trdnosti in enotnosti sistema se zdi bolj verjetno, da bi se v posameznih sistemih odločili za "omejeno asimetričnost", saj ta praviloma zagotavlja večjo enotnost in trdnost, čeprav na drugi strani zmanjšuje fleksibilnost sistema. Na drugi strani "popolna asimetričnost" omogoča popolno fleksibilnost in neomejeno izražanje vseh asimetrij, vendar pa lahko privede do nekoherentnosti sistema in tudi do njegovega razpada, če ta – ob uresničevanju

* * *

⁸ Glej npr.: Žagar 1990, 360–361.

specifičnih in parcialnih interesov – ne bi več identificiral in zagotavljal centripetalnih silnic ter oblikovanja in uresničevanja skupnih interesov, ki dolgoročno utemljujejo vključevanje enot v določen sistem in s tem obstoj sistema.

5. ASIMETRIČNI FEDERALIZEM IN TEORETIČNI MODEL ASIMETRIČNE FEDERACIJE

Asimetrični model odločanja ne terja nujno uveljavitve federalizma in federativnega modela oz. sistema; vseeno je bil v preteklosti najpogostejše povezan prav s federalizmom in z uveljavljanjem asimetričnosti v federacijah. Pri tem kaže poudariti, da obstaja v teoriji vrsta opredelitev (in definicij) federacije, ki se med sabo večinoma dopolnjujejo, v posameznih elementih pa se – lahko tudi bistveno – razlikujejo.⁹ Hkrati ne smemo pozabiti, da je vsaka konkretna federacija – v zgodovini in danes – specifična in enkratna, primer sama zase (*sui generis*), čeprav obstajajo v vseh federacijah tudi nekatere skupne značilnosti in elementi; poleg tega je vsaka federacija dinamičen družben pojav in proces, ki se v času (in spreminjenih okoliščinah) spreminja.¹⁰

Čeprav za razliko od nekaterih prejšnjih osnutkov¹¹ končno besedilo Pogodbe o ustavi za Evropo ne omenja več federalizma in federalnih podlag,¹² federalizem

⁹ Glej, npr.: Michael Burgess & Alain-G. Gagnon (ur.), *Comparative Federalism and Federation*. London 1993: Harvester Wheatsheaf; Ivo D. Duchacek, *The Territorial Dimension of Politics Within, among and Across Nations*. Boulder 1986: Westview Press; Daniel Judah Elazar (ur.), *Federalism as Grand Design: Political philosophers and the federal principle*. Lanham, MD 1987: University Press of America; [Philadelphia, Pa.]: Center for the Study of Federalism; Carl Friedrich, *Trends of Federalism in Theory and Practice*. New York 1968: Praeger; Miodrag Jovičić, *Savremeni federalizam: Uporednopravna studija (Modern Federalism: A Study in Comparative Constitutional Law)*. Institut za uporedno pravo, Monografije 72. Beograd 1973: Savremena administracija; William H. Riker, *Federalism: Origin, Operation, Significance*. Basic Studies in Politics. San Francisco 1964: Little, Brown and Company; itd.

¹⁰ Glej npr.: Jovičić 1973, 17–18; Sergio Ortino; Mitja Žagar, Vojtech Mastny (ur.), *The changing faces of federalism: Institutional reconfiguration in Europe from East to West*, (Europe in change). Manchester, UK, New York 2005: Manchester University Press; New York 2005: Distributed exclusively in the USA by Palgrave; Žagar 1990, 65–85.

¹¹ Tako se je npr. 1. člen osnutka "ustavne pogodbe" EU (Draft Text of the Articles of the Treaty Establishing a Constitution for Europe (Draft of Articles 1 to 16 of the Constitutional Treaty, CONV 528/03, Brussels, 6 February 2003)) glasil:

"Article 1: Establishment of the Union

1. Reflecting the will of the peoples and the States of Europe to build a common future, this Constitution establishes a Union [entitled ...], within which the policies of the Member States shall be coordinated, and which shall administer certain common competences on a federal basis. (Podčrtal M. Ž.)
2. The Union shall respect the national identities of its Member States.
3. The Union shall be open to all European States whose peoples share the same values, respect them and are committed to promoting them together."

(Glej: <http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/CV00528.EN03.pdf> (20. 07. 2003))

¹² V besedilu Pogodbe o ustavi za Evropo se 1. člen, Ustanovitev Unije, glasi:

"(1) Na podlagi volje državljanov in držav Evrope, da gradijo skupno prihodnost, se s to ustavo ustanavlja Ev-

vseeno ostaja eden ključnih konceptov, ki vpliva na razvoj EU in razmišljanja o prihodnjih reformah. Tako kot Peter H. Russell tudi sam menim, da "prihodnost Evrope je in mora biti globoko federalna. Hkrati pa je jasno, da je federalizem kompleksen in raznolik koncept."¹³ Zato ima tudi v praksi lahko celo vrsto podob in rešitev, ki jih iz raznih razlogov (med katerimi so najpogostejši politični in ideološki) ne označujemo kot federalizem. Kar zadeva EU, je največ nasprotnikov federalizma med zagovorniki suverenosti držav članic, ki menijo, da je ta integracija že zdaj šla predaleč v smeri federalizma. Hkrati obstaja cela vrsta različnih pogledov na federalizem in na to, kako naj se ta odraža v EU in njenem prihodnjem razvoju.¹⁴ Zato je v tem trenutku še najmanj konflikten in sprejemljiv kompromisni pristop, ki ugotavlja, da je EU specifična (*sui generis*) supranacionalna tvorba, ki je podobno kot druge mednarodne organizacije ustanovljena in utemeljena z mednarodno pogodbo, vendar pa je v nekaterih segmentih presegla tradicionalni koncept; tako v njej lahko zasledimo tako tipične elemente mednarodnih organizacij kot tudi nekatere značilnosti konfederacij in federacij. Dejstva, da je EU utemeljena z mednarodno pogodbo in ne z (državno) ustavo ter da so suvereni subjekti mednarodne skupnosti še vedno njene države članice, kažejo, da v svojem razvoju še ni prestopila federalnega rubikona. Tako ostaja pot do suverene in federativne združene Evrope, kakršno bi želeli zagovorniki federalizma, še vedno zelo dolga in negotova, če bo do tega sploh kdaj prišlo.

Federalizem seveda ni nov pojav in koncept, saj v zgodovini in danes poznamo številne sisteme in ureditve, ki bi jih lahko uvrstili v to skupino.¹⁵ Federalizem kot filozofsko in organizacijsko načelo in okvir, kot teorijo ali idejo lahko najdemo v različnih oblikah, v različnih kontekstih in na različnih ravneh – pogosto na nepričakovanih mestih in v nepredvidenih primerih. Pri tem moramo upoštevati, da federalizem zajema in opisuje zelo različne pojave, kot so npr. specifične politične ideologije in programi, družbena in politična gibanja in procesi,

ropska unija, na katero države članice prenašajo pristojnosti za uresničevanje svojih skupnih ciljev. Unija usklajuje politike držav članic zaradi doseganja teh ciljev in na način, svojstven skupnosti, izvaja pristojnosti, ki so ji dodeljene.

(2) Unija je odprta za vse evropske države, ki upoštevajo njene vrednote in so predane njihovemu skupnemu uveljavljanju."

¹³ Peter H. Russell, *The Future of Europe in An Era of Federalism*. V: Ortino, Žagar, Mastny (ur.) 2005, 5: "There is a common expectation that the future of Europe is and ought to be profoundly federal. It is, of course, equally clear that federalism is a complex and multi-faceted concept."

¹⁴ Glej npr.: Robert Badinter, *Une Constitution européenne*. Paris 2002: Fayard, 9–44; Michael Burgess, *Federalism and European Union: The Building of Europe, 1950–2000*. London 2000: Routledge – Taylor & Francis Group; Joseph Weiler, *The Constitution of Europe: "Do the new clothes have an emperor?" and other essays on European integration*. Cambridge 1999: Cambridge University Press; itd.

¹⁵ Glej npr.: Daniel Judah Elazar et al. (ur.) *Federal Systems of the World: A handbook of federal, confederal, and autonomy arrangements*. (Compiled and edited by Daniel J. Elazar and the staff of the Jerusalem Center for Public Affairs.) Harlow, Essex, U. K. 1991: Longman Current Affairs.

konkretni politični sistemi, organizacijska načela (tudi v gospodarstvu ali sindikatih in v različnih drugih sektorjih civilne družbe), povezovanje lokalnih skupnosti, regij in drugih subnacionalnih enot, pa tudi držav, itd.¹⁶ Vseeno lahko izluščimo nekaj skupnih značilnosti in elementov, ki so značilni za tovrstne pojave in se najpogosteje pojavljajo tudi v različnih definicijah federalizma:¹⁷

- (i) ozemelsko (teritorialno) je območje / ozemlje države razdeljeno v najmanj dve ali več (federalnih) enot;¹⁸
- (ii) funkcionalno obstaja delitev pristojnosti in oblasti med federacijo (federalnimi institucijami) in federalnimi enotami (institucijami federalnih enot), katerih pristojnosti določa ustava, pri tem pa velja pravilo, da morajo imeti federalne enote določen krog svojih lastnih izvirnih pristojnosti.¹⁹ Čeprav so pristojnosti in njihova delitev ustavno določene in urejene, pa so hkrati vedno tudi rezultat neprestanih pogajanj in ravnotežja moči v federalnem sistemu in v procesih odločanja;
- (iii) v federacijah obstaja državljanstvo federacije in s tem direktna (pravna) vez med posameznikom in federacijo, ki ima tudi svojo mednarodno dimenzijo in je priznana v mednarodni skupnosti; praviloma pa v federaciji obstaja tudi državljanstvo federalnih enot in s tem neposredna vez posameznika s tisto federalno enoto, katere državljanstvo ima. Z gledišča obveznosti pravnih predpisov je značilnost federacij, da posameznika obvezujejo hkrati tako federalni predpisi kot tudi predpisi federalne enote, v kateri živi in / oziroma katere državljan je. S političnega gledišča pa to npr. pomeni, da ima posameznik, ki ima aktivno volilno pravico, lahko voli svoje predstavnike npr. v zakonodajna telesa ne vseh ravneh – od lokalne (pri čemer vse bolj pogosto ta pravica sploh ni vezana na državljanstvo), prek ravni federalne enote (v kateri živijo oz. katere državljani so), pa vse do ravni federacije, na vseh teh ravneh pa lahko uresničuje tudi svojo pa-

¹⁶ Glej npr.: Daniel Judah Elazar, *Federalism*. V: David L. Sills (ur.), *International Encyclopedia of the social sciences*. Vol. 5. New York 1968: The MacMillan Company & The Free Press / London: Collier-MacMillan Publishers, 353–355.

¹⁷ Glej npr.: Daniel Judah Elazar, *Federalism: An overview*. Pretoria 1995: HSRC Publishers.; Mitja Žagar 1990, 66–82; Mitja Žagar, Pandora's box: Federalism in Central and Eastern Europe – The applicability of the federal model(s) in the "post-communist Europe". V: Agata Pieńkowska (ur.), *O nowy kształt Europy: XX-wieczne koncepcje federalistyczne w Europie Środkowo-Wschodniej i ich implikacje dla dyskusji o przyszłości Europy*. Lublin 2003: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 389–406.

¹⁸ Federalne enote, ki jih lahko imenujejo različno (npr. države, dežele province, kantoni, itd.), imajo jasno določeno ozemlje in meje.

¹⁹ Glej npr.: Arthur W. Macmahon (ur.) *Federalism: Mature and Emergent*. Garden City, New York 1955: Doubleday & Company, Inc., 4; Riker 1964, 5–6; Kenneth Clinton Wheare, *Federal Government*, Fourth Edition. London, New York, Toronto 1963: Oxford University Press, 10–11, 33; itd.

sivno volilno pravico, če izpolnjuje pogoje.²⁰ V državah članicah EU je k omenjenim ravnam potrebno dodati še volitve v EP;

(iv) najpogostejše imajo federalne enote v federaciji enakopraven status, ki se izraža v enakih izvornih pristojnostih, pravicah in avtonomiji, vendar pa je možna tudi drugačna ureditev;²¹

(v) teritorialne in funkcionalne delitve, vključno z delitvami pristojnosti in oblasti v federacijah so določene s federalno ustavo. Tako imajo vse federacije svojo federalno ustavo, v večini primerov pa imajo svoje ustave tudi federalne enote – vendar pa je takšna notranja ureditev z gledišča mednarodne skupnosti sfera notranjih zadev posamezne federacije, saj je z gledišča mednarodne skupnosti navzven suverena edina federacija.²² Tudi zato formalno federalne ustave vedno definirajo federacijo kot suvereno državo in se ta šteje kot edini polnopravni subjekt mednarodne skupnosti.²³ Vendar pa je v resnici vprašanje suverenosti v federacijah vse prej kot enostavno, tudi zato, ker imajo federalne enote določeno vlogo v zunanji politiki in mednarodnih odnosih federacije: tako (na različne načine, večinoma posredno) sodelujejo pri formulaciji zunanje politike federacije, v nekaterih primerih pa lahko celo sklepajo nekatere mednarodne dogovore, sporazume in pogodbe (npr. s federalnimi enotami ali regijami drugih držav, včasih pa celo z drugimi suverenimi državami). Vseeno tudi v teh primerih velja, da ti mednarodni dogovori, sporazumi in pogodbe zavezujejo federacijo, ki je odgovorna za njihovo uresničevanje, skladno z načeli mednarodnega prava.²⁴ Vprašanje suverenosti pa postaja še bolj zapleteno in kompleksno, pa tudi nejasno v kontekstu mednarodnih integracijskih procesov ter krepitve supranacionalne narave in vsebine integracij (kot je npr. EU), v okviru katerih bo treba jasno opredeliti položaj, vlogo in status (držav) članic; itd.

* * *

²⁰ Glej npr.: Macmahon (ur.) 1955, 4–5.

²¹ Zaradi specifičnih zgodovinskih razlogov (npr. specifična socialna, kulturna in / ali politična situacija, specifične ureditve in razmerja moči v posameznem okolju, bistveno različna velikost, položaj in vpliv federalnih enot, itd.) lahko v federacijah obstajajo tudi federalne enote z različnim statusom, različnimi pristojnostmi in različno ravno avtonomije, kot je bilo to v Indiji, nekdanji jugoslovanski federaciji, pa tudi v nekdanji Sovjetski zvezi in današnji ruski federaciji. (Glej npr.: Jovičić 1984, 304–305; Žagar 1990, 408–409, 414–415.).

²² Glej npr.: Ivo D. Duchacek, *Comparative Federalism: The territorial dimensions of politics*. Modern Comparative Politics Series. New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, Dallas, Montreal, Toronto, Sydney, London 1970: Holt, Rinehart and Winston, Inc., 207–208; Jovičić 1973, 19; Wheare 1963, 33; itd.

²³ Montevidejska konvencija (The Montevideo Convention on Rights and Duties of States of 1933) tako v svojem 1. členu opredeljuje države kot osebe mednarodnega prava:

“Article I: The State as a person of international law should possess the following qualifications: a) permanent population; b) defined territory; c) government; and d) capacity to enter into relations with other states.”

²⁴ Glej npr.: Ramesh Chandra Ghosh, *Treaties and Federal Constitutions: Their mutual impact*. Calcutta 1961: The World Press Private LTD. 41–42; J. G. Starke, *Introduction to International Law*, 10th edition. London 1989: Butterworths, 58–70; itd.

Navedenemu lahko dodamo, da so (prave) federacije vedno ustavni, demokratični in decentralizirani sistemi, v katerih imajo federalne enote vsaj minimalno število izvirnih pristojnosti, ki jih lahko uresničujejo neodvisno od federacije. Tudi zaradi tega so uspešno komuniciranje, sodelovanje in koordiniranje med federalnimi enotami in federacijo ključnega pomena za uspešno delovanje federacije, za njeno stabilnost in dolgoročni obstoj. Hkrati pa je za federalne sisteme značilno in normalno, da vedno obstajajo določena trenja in tekmovanje med federacijo in federalnimi enotami, ki neprestano terjajo medsebojna dogovarjanja in pogajanja, iskanje skupnih interesov in kompromisov ter ustreznega (in za vse sprejemljivega) ravnotežja. Zato je ključna naloga slehernega federalnega sistema, da vzpostavi ustrezne demokratične mehanizme, procedure in institucije, ki omogočajo miroljubno upravljanje in razreševanje kriz in konfliktov med federacijo in federalnimi enotami, poleg tega pa morajo federacije delovati tako, da ohranjajo skupne interese vseh enot (ki zato v federaciji vidijo boljšo perspektivo kot zunaj nje) in krepijo integrativne (centripetalne) sile znotraj sistema ter tako zagotavljajo njegovo kohezivnost in trajnost.²⁵ Prav v luči in upoštevanje kakovost teh odnosov v federaciji so se oblikovali tudi različni modeli federalizma, med katerimi kaže omeniti zlasti aktivni ali koordinirani, kooperativni pa tudi tekmovalni (kompetitivni) federalizem.

V luči teh odnosov in sploh opredeljevanja narave federacij je pomemben tudi obstoj različnosti in asimetrij,²⁶ ki se v procesih globalizacije, globalne ekonomije in sodelovanja, vse večje mobilnosti ljudi in tudi okrepljenih migracij še krepijo in večajo. Različnosti in asimetrije so vse večje in močnejše v vseh okoljih in družbah; Evropa pri tem ni izjema. Zato lahko le upamo, da bo Evropa v okviru evropskih integracijskih procesov in na ravni posameznih držav uspela vzpostaviti demokratičen sistem in mehanizme upravljanja različnosti, ki bodo upoštevale različne elemente in dejavnike na vseh ravneh: posameznike, ne glede na njihovo državljanstvo in pravni status; različne individualne in kolektivne identitete, vključno z etničnimi, nacionalnimi, državnimi in s skupnimi evropskimi identitetami; različne in specifične kolektivne entitete in skupnosti (vključno z etničnimi); lokalne skupnosti in samouprave, (subnacionalne, znotrajdržavne) regije, države, mednarodne in supranacionalne organizacije in telesa ter institucije na vseh teh ravneh; organizacije in institucije civilne družbe, itd.²⁷ Ključna naloga takega

* * *

²⁵ Npr.: Mitja Žagar, *Constitutions in Multi-Ethnic Reality. Gradiiva in razprave / Treatises and Documents*, No. 29–30, Ljubljana 1994/1995, 145–152.

²⁶ Glej npr.: Bertus De Villiers (ur.), *Evaluating federal systems*. Dordrecht 1994: Martinus Nijhoff / Kenwyn, Cape Town: Juta & Co.

²⁷ Glej npr.: David Dunkerley & Lesley Hodgson & Stanislaw Konopacki & Tony Spybey & Andrew Thompson, *Changing Europe: Identities, nations and citizens*. London, New York 2002: Routledge – Taylor & Francis Group.

sistema in mehanizmov upravljanja različnosti pa je zagotavljanje sožitja in usklajevanje interesov (specifičnih in tudi konfliktnih) vseh navedenih subjektov in dejavnikov. Federalizem se lahko izkaže kot uporabno in koristno orodje v tem kontekstu, vendar pa federacije, kljub temu, da v njih asimetrije in različnosti vedno obstajajo,²⁸ niso tako uspešne pri njihovem upravljanju in usklajevanju.

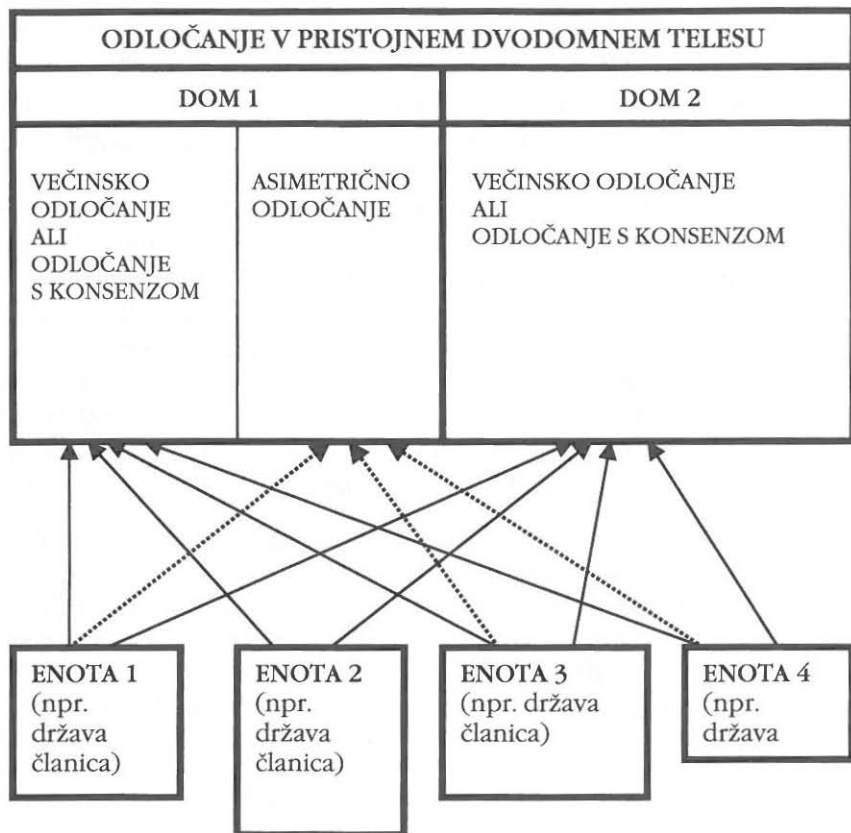
Zato se ponuja teoretični model asimetričnega federalizma, ki omogoča odražanje različnosti in asimetrij v sistemu ter uveljavlja prožno in spremenljivo delitev pristojnosti in oblasti znotraj federacije in ki pretežno temelji na načelu domnevne pristojnosti v korist federalnih enot (kar bi lahko zadovoljilo tudi zagovornike suverenosti držav v kontekstu razprav o prihodnjem razvoju EU) kot ena od možnosti, o katerih bi v Evropi kazalo razmišljati in razpravljati. V tem primeru bi namreč na raven EU prenesli le tiste pristojnosti, ki bi jih nanjo soglasno ali na podlagi asimetričnega odločanja (zgolj za sodelujoče članice) prenesle države članice. Mogoče bi se izkazalo, da so v evropskem kontekstu uporabni vsaj posamezni elementi tega modela, ki ne terjajo nujno preobrazbe EU v evropsko federacijo. Če nič drugega, bi ti elementi lahko ponudili okvir za razprave o "Evropi različnih hitrosti" in / ali o različnih krogih evropske integracije.

Mogoče je takšen element prav model asimetričnega odločanja, ki sem ga predstavil – oziroma njegova izvedenka za odločanje v dvodomnem telesu (npr. v dvodomnem parlamentu ali mogoče pri odločanju v različnih institucijah EU, kot sta EP in Svet). Pri tem imamo na eni strani model, kjer se asimetrično odločanje uveljavi le v enem domu (v primeru EU bi tako v EP ohranili sedanji sistem odločanja, medtem ko bi asimetrično odločanje lahko uveljavili v Svetu):

* * *

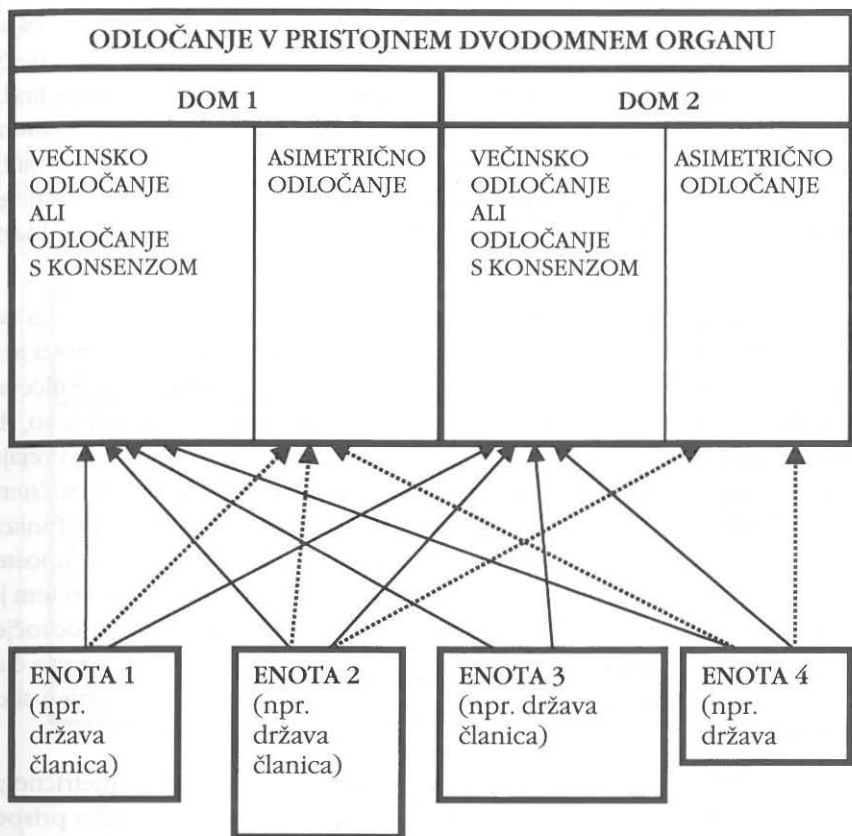
²⁸ Spet se lahko strinjamo z Russellom, ki poudarja: "Asymmetry is the norm rather than the exception among federal polities. Indeed, it is difficult to imagine a federal system which is perfectly symmetrical both in design and operation. The world has not known a federation in which all of the constituent units are equal both formally in law as well as in actual power and influence. If some asymmetry is an inescapable feature of the federal condition, however, it is also the source of some of the most difficult issues confronted by the citizens and states of a federal polity. These issues often raise what are in effect important questions of political justice. Should members states that have greater autonomy locally have less power at the centre? Should states that do not accept all of the mutual obligations of a federal union be eligible for all of the benefits that flow from that union? Which ethnic, linguistic or cultural minorities merit constitutional recognition and protection, and which do not? How far should equality of power for individual citizens of the federal community give way to equality of power for each of its constituent units regardless of size? What is the obligation of wealthier member states to transfer wealth to poorer members or regions of the federal community? The last two questions will become more pressing as the European Union takes in new members, nearly all of whom are smaller and significantly poorer than the average among the existing fifteen members. Beyond these questions of justice within the EU is the question of excluding European states on the outside who are subject to its sway." (Russell 2005, 17–18.).

Slika 2: Model asimetričnega odločanja v dvodomnem telesu (asimetrično odločanje v enem domu)

Druga izpeljanka tega modela je model asimetričnega odločanja v obeh domovih telesa, ki je zanimiva predvsem za federacije, v katerih obstaja dvodomni federalni parlament: v takšnem primeru praviloma predstaviški dom predstavlja ljudstvo (prebivalstvo v posameznih federalnih enotah oz. državah / deželah članicah), drugi dom pa predstavlja federalne enote (dežele, države). Tak model bi omogočal asimetrično odločanje v obeh domovih. Če ta model opazujemo v luči možnega nadaljnjega razvoja EU, potem bi ga lahko opazovali predvsem kot predlog za uvedbo asimetričnega odločanja tako v EP kot v Svet, pri čemer se zavedam, da pripravljenosti za kaj takšnega trenutno zagotovo ni.

Slika 3: Model asimetričnega odločanja v dvodomnem telesu (asimetrično odločanje v obeh domovih)

Če bi se v kontekstu prihodnjega razvoja EU pogovarjali o uveljavljanju modela asimetričnega odločanja v posameznih institucijah ali celo o uveljavljanju posameznih elementov modela asimetričnega federalizma, potem se mi zdi bolj sprejemljiva rešitev uporaba modela "omejene asimetrije" oz. omejenega asimetričnega odločanja, pri čemer bi pogodba ali morebiti ustava EU točno opredelila pristojnosti EU ter tista področja in pristojnosti, na katerih se lahko uveljavlja za sodelujoče članice model asimetričnega odločanja. To bi sistemu zagotavljalo potrebno trdnost, notranjo enotnost in kohezivnost. V tem primeru bi se posamezne pristojnosti na EU in njene institucije prenesle le za tiste članice, ki so v procesu asimetričnega odločanja sodelovale ali so kasneje sprejele tako sprejeto

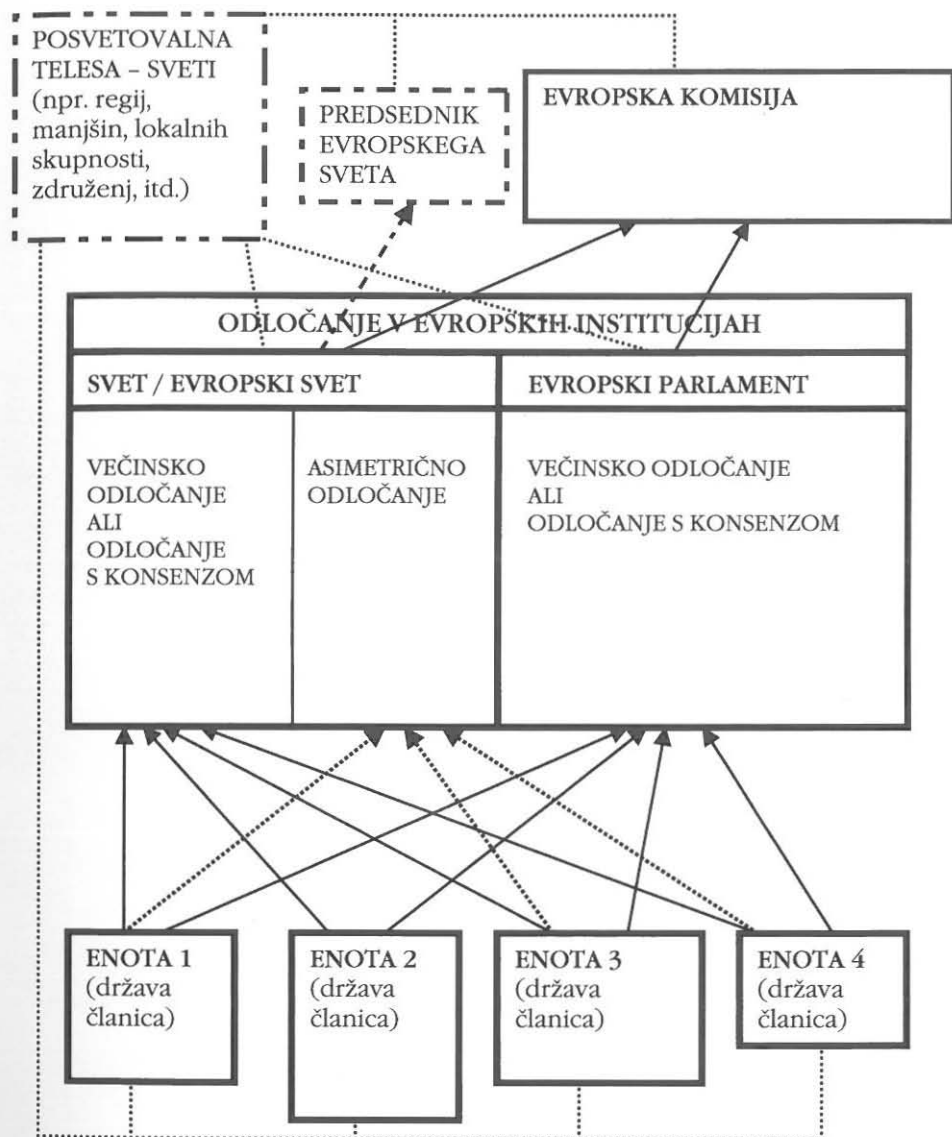
odločitev. S tem bi se tudi izognili temu, česar se zelo bojijo zagovorniki suverenosti držav članic, namreč da bi v nasprotju z interesi posamezne članice, večina v EU sprejela odločitev, ki je ta članica in njeni državljani morebiti ne želijo ali ji sploh nasprotujejo. V primeru uveljavitve modela asimetričnega odločanja bi se namreč takšna članica lahko odločila, da bo zadevo uredila in upravljala drugače kot EU in sodelujoče države članice. Lahko si predstavljamo tudi situacijo, ko bi se v okviru EU uveljavila dva ali celo več nekoliko različnih sistemov na posameznem področju, v katerih bi sodelovalo po nekaj članic. Tudi v tem primeru pa bi se posamezna članica lahko odločila, da v skladu z modelom asimetričnega odločanja to področje uredi sama drugače, kot so to storile države članice, ki sodelujejo v posameznem sistemu.

Čeprav bi bilo delovanje takšnega sistema kompleksno in bolj zapleteno od sedanjih modelov, pa bi po drugi strani zagotavljal veliko mero fleksibilnosti in s tem prilagodljivosti spremenjenim razmeram ter možnost izražanja in uresničevanja najrazličnejših interesov v okviru sistema. Prav tako pomembno kot je to, da je posameznim članicam omogočeno, da zadeve na določenem področju urejajo in upravljajo drugače, pa je pomembno tudi to, da članice, ki pri asimetričnem odločanju sodelujejo, za opravljanje določenih skupnih pristojnosti in funkcij lahko uporabijo institucije in mehanizme sistema (npr. EU) – seveda ob upoštevanju pravil, ki urejajo financiranje in opravljanje tovrstnih pristojnosti. Pri tem je število članic, ki skupaj z asimetričnim odločanjem uredijo določeno področje, lahko zelo različno – od dveh, pa vse do primera, kjer bi bile vključene vse članice, razen ene; v vsakem primeru je podlaga za njihovo odločitev usklajen skupen interes.

Poleg tega, da bi v posamezne institucije EU vpeljali model asimetričnega odločanja, bi kazalo razmišljati še o nekaterih drugih rešitvah, ki bi lahko prispevale k bolj uspešnemu urejanju in upravljanju različnosti in asimetrij v Evropi. Tako bi kazalo razmisliti o vlogi svetovalnih teles (odborov, posvetovalnih svetov, itd.), ki predstavljajo ali bi predstavljali regije (tako znotraj držav, kot evropske regije), manjšinske skupnosti (vključno z narodi brez držav) in druge specifične skupnosti, v proces odločanja, kjer naj bi nastopali predvsem kot prostor za predstavitev, oblikovanje in uresničevanje različnih interesov ter za oblikovanje pobud in predlogov. S takšnimi mehanizmi in oblikami dela, ki bi jih lahko opredelili tudi kot dopolnjevanje (elementov) demokratičnih in neokorporativnih modelov, bi po mojem mnenju lahko uspešno dogradili sedanje pristope k urejanju in upravljanju različnosti. Okvire takšnega modela asimetričnega odločanja v EU, ki predvideva tudi oblikovanje (po)svetovalnih teles, ki bi lahko izražala različne organizirane interese in specifične skupnosti, prikazuje slika 4.

Prav tako kot bi bili lahko posamezni elementi modelov asimetričnega odločanja in asimetričnega federalizma zanimivi in koristni za razprave o prihod-

Slika 4: Evropska unija z uveljavljenimi elementi asimetričnega odločanja in asimetričnega federalizma ter (po)svetovalnimi mehanizmi

njem razvoju in reformah EU, bi utegnili biti uporabni tudi v kontekstu razprav o reformah v posameznih federacijah in celo unitarnih državah. Je pa pri tem treba upoštevati, da je treba modele in njihove elemente vedno prilagajati specifični situaciji in potrebam posameznega okolja ali skupnosti.

UVOD

Kulturna karta Evrope je bila vedno izziv: v preteklosti zaradi želje nacionalnih ideologij po etničnem poenotenju državnih ozemelj, danes pa zaradi strahu pred premočnimi trendi globalizacije, ki sili v svetovni uniformizem. V tej luči so bile narodne manjšine sprva predmet meddržavnih spopadov, nato so postale predmet političnega in strateškega trgovanja, dokler se niso v jeku evropskih integracijskih procesov naposled profilirale kot pomemben vezni element meddržavnih in medregionalnih odnosov. Manjšine so zaradi modernih procesov in tokov – pa nikakor ne po svoji krivdi ali zaslugi – postale svojevrsten politični in kulturni anahronizem sodobnega evropskega trenutka. Po eni strani so spričo prizadevanj po razglašanju pomena pestrega evropskega etničnega in kulturnega zemljevida na deklarativni ravni ter na ravni meddržavnih odnosov visoko vrednotene, po drugi strani pa zaradi povečane mednarodne komunikativnosti, mobilnosti in medetnične pomešanosti praktično zanemarjene. Manjšine se torej nahajajo v precepu med političnim in kulturnim, normativnim in funkcionalnim, teoretičnim in praktičnim. Pri tem je treba posebej podčrtati tudi čedalje večjo pozornost do različnih imigrantskih skupin; te s tretjo in že tudi četrto generacijo, ki biva v evropskih nacionalnih državah, korenito spreminja podobo evropske družbe. Tembolj smo se torej upravičeni spraševati: kakšna je vloga manjšin v novem evropskem komunikacijskem kontekstu? O pomenu in vlogi manjšin se odpirajo predvsem tri smeri razmišljanja:

- manjšine (avtohtone) kot diplomatski ostanek razmejitvenih procesov oziroma nove (imigrantske) etnične skupnosti kot rezultat selitvenih tokov v zadnjem stoletju;
- manjšine kot predmet političnih kalkulacij in
- manjšine kot človeški razvojni potencial perifernih obmejnih območij.

Slovenija je država z enim najvišjih manjšinskih standardov, tako na normativni kakor na praktični ravni. Manjšinsko vprašanje je bilo v slovenskem prostoru vselej vitalnega pomena tudi zaradi razmeroma znatnega števila pripadnikov slovenskega naroda in kulture zunaj Slovenije ter nenazadnje tudi zgodovinske usode življenja na etničnem stiku. Ta senzibilnost, poudarjena še z dejstvom, da sodijo Slovenci med manj številčne evropske narode, se je odrazila tudi v skrbi za manjšine na lastnem ozemlju ter za slovenske manjšine v sosednjih državah.

Namen prispevka je prikazati spreminjajočo se vlogo narodnih manjšin in etničnih skupnosti v Sloveniji in Slovencev v sosednjih državah, opredeliti dejavnike razvoja manjšin v obmejnih območjih ter kritično opozoriti na procese,

probleme in razvojne dileme, s katerimi se srečujejo manjšine v slovenskem prostoru in tudi v Evropi nasploh.

SPREMENJENE RAZMERE BISTVENO VPLIVAJO NA VLOGO IN POLOŽAJ MANJŠIN

Položaj manjšin in predvsem njihova funkcija v prostoru in družbi doživljata v obdobju po letu 1990 nagle, velike in celo radikalne spremembe. Današnji položaj in predvsem funkcija manjšin sta odvisna od vrste procesov v evropskem prostoru. To so predvsem pojavi, ki sledijo trem dominantnim tokovom: procesu evropske integracije v političnem, procesu globalizacije v ekonomskem in kulturnem ter procesu informatizacije v tehnično-tehnološkem smislu.

Proces evropske integracije in širitev Evropske unije sta poenostavila in zato tudi povečala čezmejno komunikacijo in medregionalno sodelovanje. Povečujeta se mednarodna mobilnost in komunikativnost. Oblikuje se odprt evropski trg dela s svobodnim pretokom delovne sile in čedalje bolj enovit komunikacijski prostor. Manjšinsko prebivalstvo se je pri tem izkazalo kot pomemben vzpodbujevalec in nosilec različnih aktivnosti. V nekaterih primerih (ki jih bomo pozneje še podrobneje opredelili) so pripadniki manjšin, njihove organizacije in institucije imeli nezamenljivo vlogo "mostu" v smislu povezovalca med regijami, državami in narodi. Manjšinstvo je postalo konkurenčna prednost in ekonomska kategorija.¹ Enoten evropski ekonomski in v čedalje večji meri tudi komunikacijski prostor je zaradi pospešene mobilnosti prebivalstva in poenotenja standardov in norm čedalje bolj prepoznaven in enovit, zato pa tembolj pripraven za vzpostavljanje stikov. Kmalu morda ne bo več treba imeti dobrih lokalnih poznavalcev situacij – "mostovi" bodo vzpostavljeni.

Informacijska tehnologija je bistveno pospešila hitrost, obseg in kvaliteto prenosa informacij in posredno vplivala na tehnologijo proizvodnje, storitev, upravljanja, izobraževanja, zabave ipd. Povečala se je medsebojna dosegljivost na velike razdalje in s tem tudi medsebojna komunikacija. Oblikovanje in ohranjanje skupnosti je postalo v večji meri odvisno od volje, hotenja in tudi znanja posameznika.

Posebne pozornosti je vreden tudi proces globalizacije, ki se manifestira v svetovni soodvisnosti gospodarskih, političnih in kulturnih tokov (in še drugih, a tu ne omenjamo vseh). Zdi se, da se ta tok zaradi svoje pretežno angleške jezikovne

* * *

¹ Pri tem nikakor ne smemo prezreti še dokaj številnih primerov, ko so manjšine še vedno opazen del diplomatsko-političnih kalkulacij tako za potrebe notranjih politik kakor (zlasti še) bilateralnih odnosov. Dejansko imamo v Evropi vse oblike usode in pomena manjšinstva: od etnicidno naravnanih prek ignorance in dnevno-političnih manipulacij do lepih primerov povezovalne vloge.

in "zahodne" (ali tudi ameriške) kulturne podobe od mozaične kulturno-jezikovne karte starega kontinenta še najbolj razlikuje. Prinaša namreč svetovno preprostost in univerzalnost. Vendar je pomembneje opozoriti na nekatere druge spremembe, ki so zaradi globalne soodvisnosti nastopile oziroma nastopajo tudi v evropskem prostoru. S tem mislim zlasti na spremembe strukture in statusa nacionalne države; te že imajo in bodo imele v prihodnosti še večji pomen. S prenosom nekaterih pristojnosti na "evropsko" raven ali pa na raven nižjih administrativnih enot se model zaščitniške socialne države umika svobodni konkurenci. Kmalu bomo lahko rekli, da "socialne države", kot smo jo poznali in jo tudi zagovarjali kot koncept, ni več. Za posameznika in tudi skupine bo imel državni aparat manj pristojnosti in moči. Zato so tudi manjšine v čedalje večjem obsegu "na trgu".

Ob tem je treba opozoriti na spremembe, ki jih doživlja evropski in z njim tudi slovenski prostor. Kaj to pomeni za narodne manjšine, ki so si v desetletjih izbrile (na različne načine) določeno raven pravnega varstva, javne institucije, šolski sistem, organizacijsko shemo in niz različnih vzpodbud? Predvsem bo treba skrbno pretehtati prednosti in slabosti normativnega in funkcionalnega varstva manjšin, pri čemer slednje še posebej poudarja vlogo manjšin, njihovih posameznih pripadnikov ter njihovih organizacij in institucij v konkurenci odprtega evropskega prostora.

IZKUŠNJE MANJŠIN V SLOVENIJI IN SOSEDSTVU

Etnična struktura prebivalstva današnjega slovenskega ozemlja je rezultat večstoletnih zgodovinskih procesov, ki so v vojnah, z gospodarskim in prostorskim razvojem, številnimi političnimi spremembami in selitvami oblikovali podobo slovenske kulturne pokrajine, določili njene meje in načrtali tudi temeljne poteze njene etnične podobe. Vključenost v habsburško monarhijo je utrjevala položaj in številčnost prebivalstva nemškega jezika, posebno med naraščajočim slojem državnih uslužbencev, plemstva, vojske, obrtnikov, rudarjev ter trgovcev. Germanizacija je bila zato spontan proces jezikovne standardizacije v mestnih in tržnih okoljih, ker so zaradi življenjskega in delovnega načina ter določene kulturne ravni večinoma uporabljali nemški jezik. Nekaj pa je bilo tudi priseljevanja iz nemških dežel, npr. rudarjev v rudnike ter kmečke prisilne kolonizacije. Na ta način so nastali nekateri nemški "jezikovni otoki" (Božič 1980, 24–29). V Slovenski Istri so imela obalna mesta od rimske dobe staro in neprekinjeno tradicijo urbane kontinuitete in so se zaradi politične, gospodarske in kulturne povezanosti z Beneško republiko zadrževala kot pretežno romanska, čeprav so nenehno doživljala doseljevanje okoliškega slovenskega prebivalstva (Enciklopedija Slovenije

4, 1990). Poleg naštetih so bili v slovenskem prostoru prisotni še drugi (Judje, Čehi, Madžari, Italijani, Grki in drugi).

Ob zadnjem popisu v Avstro-Ogrski leta 1910 so na današnjem slovenskem državnem ozemlju našeli poleg dobrih 82 odstotkov Slovencev skoraj 10 odstotkov Nemcev, 2 odstotka Italijanov in 1,5 odstotka Madžarov. Na današnjem območju avtohtone poselitve slovenskih manjšin v sosednjih državah pa je 110.000 Slovencev živelo v Avstriji, 120.000 v Italiji in okrog 6.000 na Madžarskem. Obenem je bilo to tudi obdobje velikega slovenskega eksodusa, ko se je med letoma 1870–1914 s slovenskega ozemlja odselilo v evropske in predvsem čezmorske dežele skoraj pol milijona ljudi. Ta sestava se je pričela hitro spreminjati po razpadu monarhije, ko je nemško in madžarsko prebivalstvo – prej kot večinsko prebivalstvo v monarhiji – v slovanski državi postalo manjšina. Število zlasti Nemcev je naglo nazadovalo in od predvojnih 106.000 jih je bilo leta 1921 le še 42.000, deset let pozneje pa okrog 29.000. Število Madžarov je nazadovalo počasneje. Obe skupnosti sta nazadovali deloma zaradi odseljevanja, še bolj pa zaradi stvarnega ali zgolj "statističnega" spreminjanja identitete. Nasprotno pa se je število Italijanov povečevalo, ker je Italija po Rapalski pogodbi kot posledici britansko-italijanskega Londonskega sporazuma zasedla zahodne predele Slovenije. Od tod so se precej množično odseljevali Slovenci, ki so bežali pred agresivno fašistično upravo Mussolinijeve Italije, deloma pa so jih celo nasilno razseljevali. Odselilo se jih je vsaj 40.000. Število pripadnikov slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem je hitro in močno nazadovalo zaradi nasilnih ukrepov avstrijskih oblasti; leta 1923 so jih našeli okrog 35.000, nacistični popis pa jih je leta 1939 ugotovil 42.000 (Sienčnik 1987). Zmanjševalo se je tudi število Slovencev na Madžarskem. Radikalne spremembe so sledile zlasti med drugo svetovno vojno in v desetletju po njej. Nad 20.000 Slovencev se je kot beguncev in razseljenih oseb naselilo v različnih državah (največ v Argentini, Kanadi, Avstraliji, ZDA). Že med vojno so Italijani deportirali kočevske Nemce (okrog 15.000) na območje medvojnega tretjega rajha v Posavje, od koder so izselili Slovence (s svojega dela okupiranega ozemlja nad 40.000) (Ferenc 1968), po vojni pa se je praktično zaradi strahu pred represalijami ter zaradi deportacij s slovenskega ozemlja umaknilo skoraj celotno nemško prebivalstvo (Karner 1997, 56–71; Nečak 1994, 444–448), v desetletju po drugi svetovni vojni pa zaradi močne italijanske propagande na eni ter slabih gospodarskih izgledov na drugi strani v slovenskem delu Istre tudi večina Italijanov (okrog 22.000). Slovenija je tako postala etnično dokaj homogena (leta 1948 je v njej živelo okrog 97 odstotkov slovenskega prebivalstva). Vendar ne za dolgo. Čeprav se je odseljevanje, začasno in stalno, slovenskega prebivalstva predvsem iz ekonomskih razlogov nadaljevalo tudi po drugi svetovni vojni (nad 30.000), je po nagli industrializaciji in družbeni modernizaciji število priseljenih preseglo število odsejenih. Slovenija je postala imigracijska država in družba z vsemi značilnimi pote-

zami družbenih odnosov in procesov (Genorio 1993). Ob tem se je povečevalo tudi število pripadnikov drugih jugoslovanskih narodov. Leta 1991 je bilo v Sloveniji 88 odstotkov Slovencev, leta 2001 pa 83.² Tako je danes v Sloveniji³ nad 50.000 Hrvatov, okrog 45.000 Srbov, 40.000 Bošnjakov in Muslimanov, 6.000 Albancev; med avtohtonimi skupnostmi pa okrog 10.000 Madžarov, skoraj toliko Romov in okrog 3.000 Italijanov; te tri skupnosti so deležne tudi posebnega manjšinskega varstva (Nacionalni Atlas Slovenije 2000; Klemenčič 1990). V devetdesetih letih se je pričelo povečevati tudi število priseljencev iz neevropskih držav: predvsem iz Kitajske, Indije, Pakistana ipd. Čeprav gre za še dokaj skromno število, je trend naraščanja zelo izrazit.

Na območjih avtohtone poselitve slovenskih manjšin v sosednjih državah manjšinske skupnosti ves čas številčno nazadujejo – v prvi vrsti zaradi asimilacije, deloma pa tudi zaradi odseljavanja iz perifernih podeželskih in obmejnih območij. Zato je značilna prostorska širitev območja poselitve hkrati s številčnim zmanjševanjem manjšinskih skupnosti in nazadovanjem njihovega relativnega števila na območjih avtohtone – tradicionalne poselitve. Tako se je poselitveni prostor Slovencev v Italiji v prehodu iz agrarne v industrijsko družbo precej razširil na Furlansko nižino; tam sedaj prebiva že okrog 10 odstotkov celotne slovenske manjšinske populacije v Italiji (Bufon 1992; Zupančič 1998). Na avstrijskem Koroškem je prišlo do podobnih trendov urbanizacije in pozneje suburbanizacije; ti trendi so spremenili tradicionalni poselitveni koncept slovenske manjšine iz prevladujočega kmečkega in podeželskega v urbanega in suburbanega. To dvojno tranzicijo je manjšina plačala z visoko stopnjo statistične in tudi dejanske asimilacije (Zupančič 1999). Dejansko sedaj znaten del manjšine zaradi povsem logičnih iskanj izobraževalnih in delovnih mest živi v velikih mestih, tudi daleč od izvornih območij poselitve.

Prizadevanje za reševanje problemov manjšin, tako manjšin v Sloveniji kakor slovenskih manjšin v sosednjih državah, je bila neke vrste konstanta v notranji in zunanji politiki Slovenije. Tako so bili že v povojnem obdobju socialistične Jugoslavije – in čeprav še v jeku druge svetovne vojne in njenih posledic – zgrajeni temelji manjšinskega varstva. Tako sta (seveda skladno z izhodišči diplomatskih dosežkov med Jugoslavijo in sosednjima Italijo in Madžarsko) madžarska in italijanska manjšina dobili pravno varstvo, ki pa je bilo v Sloveniji na bistveno višji ravni kakor na Hrvaškem in v Srbiji, še posebej, če upoštevamo dokaj skromno število

* * *

² Glej opombo 1.

³ Ob popisu 2002 so našeli 2.258 Italijanov, 6.243 Madžarov, 3.246 Romov, 499 Nemcev, 181 Avstrijcev, 28 Judov, 6.186 Albancev, 2.667 Črnogorcev, 3.972 Makedoncev, 38.964 Srbov, 35.642 Hrvatov, 10.467 Muslimanov, 21.542 Bošnjakov, 8.062 Bosancev ter še vrsto drugih, zelo maloštevilčnih skupnosti; skupaj nad 30 različnih narodov.

pripadnikov. Slovenija je po osamosvojitvi pravne standarde celo povečala, ne glede na to, da je položaj Slovencev v Italiji in na Madžarskem pravno in dejansko bistveno slabši. Slovenija se torej ni držala načela recipročnosti. Manjšinsko varstvo obsega več ravni in področij, ključne pa so:

- 1.) predstavniška: zagotovljeni mandati v parlamentu in zagotovljena mesta svetnikov v občinah; na podlagi posebne – dodatne volilne pravice (vsak pripadnik manjšine ima ob volitvah dva glasova);
- 2.) dvojezičnost: na območju tradicionalne poselitve dosledna dvojezična topografija ter dvojezičnost v uradnih ustanovah ter v dokumentih;
- 3.) šolska: italijanske in dvojezične slovensko-madžarske osnovne in srednje šole na območju avtohtone poselitve;
- 4.) medijska: popolna finančna podpora manjšinskim časopisom, radijskim hišam, televiziji (Italijani) oziroma TV-oddajam (Madžari);
- 5.) kulturni: manjšinskim kulturnim organizacijam je namenjen poseben fond državnih sredstev;
- 6.) gospodarski: razpolagajo z omejeno finančno podporo, izrecno namenjeno podjetništvu iz vrst manjšine (Komac, Zupančič, Winkler 1999).

Čeprav se opisane postavke dosledno izvajajo, pestijo obe manjšini precejšnje težave, ki izhajajo iz njihove maloštevilčnosti in perifernosti poselitvenega prostora. Manjšine delijo usodo celotnega območja in zlasti položaj Madžarov, naseljenih vzdolž slovensko-madžarske meje, je bil zaradi strukturnih težav tega demografsko ogroženega območja dokaj slab, manjšina pa se je neprestano zmanjševala zaradi odseljevanja mladih. Avtohtono skupnost Romov, ki je prav tako deležna posebne skrbi države, tarejo druge težave, predvsem socialnoekonomske narave. Kljub precejšnjim naporom so še vedno marginalna skupnost. Druge skupine prebivalstva, bodisi maloštevilčni nemška oziroma avstrijska ter judovska skupnost ter mnogo številčnejše skupnosti narodov nekdane Jugoslavije, ki so nastale z doseljevanjem večinoma od šestdesetih let 20. stoletja, nimajo posebnih manjšinskih pravic tako kot Italijani in Madžari. Vendar jim ustava in zakoni omogočajo izvrševanje interesov zlasti na področju kulturne artikulacije in ustvarjanja. Slovenski kulturni, komunikacijski in medijski prostor je dokaj odprt in možnosti na primer pretoka informacij v tujih jezikih so prek televizijskega kabelskega omrežja dokaj velike.

VLOGA MANJŠIN DANES: PODROČJA, POGOJI IN POMEN NARODNIH SKUPNOSTI V ODPRTEM EVROPSKEM PROSTORU

V obdobju klasičnega razvoja evropskih nacionalnih držav v 19. in 20. stoletju so bile narodne manjšine neželen pojav zlasti perifernih območij. Vojaško in diplomatsko osvojeni teritoriji so bili pogosto naseljeni s pripadniki manjšin, ki so se jih skušale oblasti na različne načine znebiti ali pa jih vsaj močno zmanjšati – manjšine so bile predmet spora. Čeprav je izrecno varstvo manjšin že obstajalo, je bil njegov učinek zelo skromen. Meje so bile varovane, manjšine pa vedno objekt asimilacijskih prizadevanj. Čeprav se je negativen odnos do narodnih manjšin obdržal tudi v razvitih in demokratičnih državah Evrope, se je v splošnem zavedanje o pomenu in vlogi manjšin v obmejnih območjih bistveno spremenilo. Na deklarativni (in žal nič več) ravni je manjšinam odmerjena velika pozornost, medtem ko je dodeljevanje in uresničevanje posebnih pravic pripadnikom narodnih manjšin ostalo notranja zadeva držav ter predmet bilateralnih meddržavnih odnosov. To vlogo so manjšine obdržale praktično do danes; tudi v pogajalskih procesih so bila manjšinska vprašanja razmeroma pogosta tema predpristopnih pogajanj med starimi članicami in kandidatkami. Tudi Slovenija ima takšno izkušnjo.

Z odpiranjem meja in povečevanjem čezmejnega sodelovanja so manjšine pridobile nekatere povsem stvarne priložnosti. Ker so pripadniki manjšin ponavadi dvojezični, poznajo pravni in ekonomski sistem, navade, mentaliteto in različne posebnosti ter lažje vzpostavljajo stike na obeh straneh meje, so se zelo hitro izkazali ne le kot nosilci, temveč tudi kot vzpodbujevalci čezmejnega sodelovanja. Tako se je posebej na slovenski zahodni meji (z Italijo) po sprejemu in ratifikaciji Osimskih sporazumov, ki so dopuščali obmejnemu prebivalstvu pogostejše prečkanje državne meje in različne oblike gospodarskega delovanja, razvila ena najbolj dinamičnih mej z visoko pogostnostjo prehodov in številnimi gospodarskimi učinki. Obmejno območje je prenehalo biti periferija (Klemenčič 1990). Sodelovanje, ki se je pričelo na področju politike in kulture, je prehajalo na področje gospodarstva. Za kmetijske proizvode so se iskale nove tržne poti in načini trženja, izboljševala se je tehnologija pridelave. Iskali so optimalne lokacije industrijskih podjetij, pričelo se je sodelovanje na področju industrijske in maloindustrijske proizvodnje ter obrti. Mogočen napredek sta zabeležili zlasti trgovina (množični čezmejni nakupi) in pozneje širitev trgovske mreže, kakor tudi storitve nasploh. Na slovenski strani je na podlagi močnega čezmejnega prometa nastala vrsta servisnih podjetij ter t. i. zabavna industrija z verigo igralnic. Temu so sledile zavarovalnice in močan razmah bančništva, čeprav so bili zlasti Slovenci v Italiji ekonomsko močni prav zaradi bančništva. Podobno so koroški Slovenci razvili močno drobno podjetništvo, zadrugištvo in tudi bančni sektor. Veliko vlogo ima tudi kmetijstvo na podeželju. Pripadniki slovenskih manjšin in v nekaj manjši meri tudi Italijani v Slovenski Istri so tako pomembno prispevali k uveljavljanju avstrij-

skih in italijanskih podjetij v slovenskem prostoru. Danes so v ospredju zahtevne storitve in širitev podjetij, ki so se uspela uveljaviti v Sloveniji, v druge države Jugovzhodne Evrope. V tem je videti vlogo manjšin predvsem v vlogi "mostu" (Zupančič 2003).

Pri tem povezovanju tuji partnerji naletijo na prebivalce Slovenije, ki izhajajo iz območja nekdanje Jugoslavije, dobro poznajo podrobnosti poslovanja s temi območji in imajo tudi sorodstvene, prijateljske in druge stike. Druga generacija – potomci priseljencev – ima večinoma tudi že ustrezne kvalifikacije in lahko prevzema najzahtevnejše manipulacije. Toda tudi slovensko prebivalstvo ima zaradi izkušenj najmanj treh do štirih generacij, ki so živele v jugoslovanski državi, dovolj izkušenj za prevzem podobnih funkcij.

Možne funkcije pripadnikov manjšin v obmejnem prostoru:

- so iniciatorji in nosilci čezmejne kulturne izmenjave;
- lahko nastopajo kot blažilci meddržavnih odnosov;
- zaradi dvojezičnosti in dvokulturnosti imajo večje uspehe v trgovinskih dejavnostih;
- spodbujajo čezmejno delovno sodelovanje in izmenjavo izkušenj;
- so iniciatorji in nosilci gospodarske propagande; delajo v okviru različnih predstavništev
- imajo pomembno vlogo pri prevajalskih službah in pri sporazumevanju nasploh;
- so organizatorji srečanj in prireditev, ki imajo sproščujoč in družabno-povezovalen značaj;
- dobro izkoriščajo svoje lokalne potenciale (bolje od večinskega prebivalstva);
- pripravljajo čezmejne stike na ravni zahtevnejših odnosov, posebej na področju storitev (na primer bančništva, zavarovalništva, svetovanja, pravnih zadev);
- so iniciatorji, nosilci in ocenjevalci ter končno tudi porabniki čezmejnih programov in projektov.

Če hočejo pripadniki narodnih manjšin opravljati različne povezovalne vloge, morajo izpolnjevati določene zahteve. Potrebne lastnosti pripadnikov manjšin za uspešnost čezmejnega sodelovanja so predvsem:

- poznavanje dveh (ali več) jezikov in kultur;
- poznavanje obmejnega prostora in ljudi na obeh straneh meje;

- poznavanje pravnih, gospodarskih, družbenih in političnih značilnosti obeh območij in družb;
- poznavanje mentalitete in kulture prebivalstva;
- imajo vrsto stikov na različnih področjih in ravneh s prebivalci na drugi strani meje;
- imajo partnerje in različne zveze s prebivalci na drugi strani meje;
- imajo poleg gospodarskih tudi kulturne potrebe in interese, ki so povezane s čezmejnimi povezovanjem;
- so ustrezno organizirani na lokalni in regionalni ravni (imajo na razpolago organizacije in ustanove, prek katerih se lahko uresničujejo različne (nika-
kor ne vse!) oblike čezmejnega sodelovanja.

Poleg naštetih lastnosti pripadnikov manjšin je za učinkovito opravljanje različnih čezmejnih funkcij potrebno še izpolnjevanje različnih pogojev, ki izhajajo iz funkcionalnega prostora manjšin ter nenazadnje tudi z ravni političnih odnosov na relaciji manjšina - država, manjšina - država matičnega naroda, in političnih odnosov. Pri tem je funkcionalni prostor manjšin tisti, v katerem manjšina živi (območje aktualne, ne zgolj tradicionalne oziroma avtohtone poselitve), ter prostor, v katerem se znaten delež pripadnikov manjšin izobražuje, dela, oskrbuje, preživlja prosti čas in živi družabno življenje. Ker so manjšine pogosto naseljene na robnih in perifernih območjih, opravljajo našteje funkcije v pomembnejših središčih. Funkcionalni prostor je nujno širši in bolje infrastrukturno opremljen od območja avtohtone poselitve. Zaradi tega se kaže čezmejna aktivnost pripadnikov manjšin kot zelo kompleksen pojav, pri katerem sodelujejo različni dejavniki. Manjšine so, če hočejo izkazovati svoje prednosti, močno vpete v družbeni in prostorski kontekst.

Iz navedenega je razviden sorazmerno pomemben vpliv, ki ga lahko imajo pripadniki manjšin. Zaradi tehničnih možnosti komunikacij v informacijski družbi se povečuje njihov domet: tudi pri prostorski razpršenosti pripadnikov posameznih skupnosti je torej od njenih članov mogoče pričakovati opravljanje različnih povezovalnih vlog.

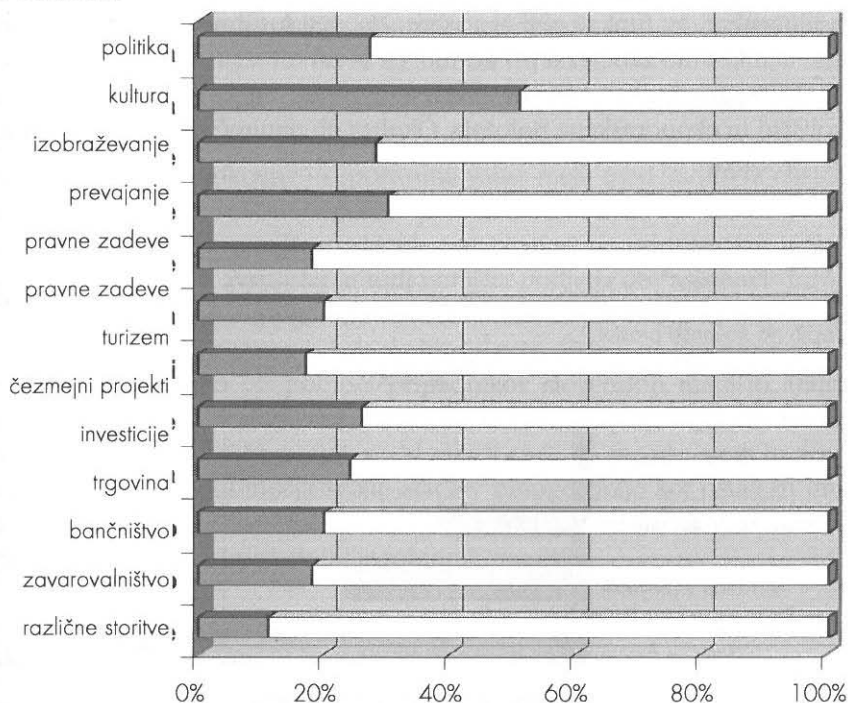
Tabela 1. Dejavniki pospeševanja čezmejnega sodelovanja pri narodnih manjšinah:

PROSTORSKI značilnosti območja	DRUŽBENI značilnosti manjšine	POLITIČNI pravni položaj, politika, odnosi
• stopnja urbaniziranosti	• gospodarska struktura območja poselitve manjšine	• organiziranost manjšine (kulturna, politična, verska)
• centralnost in perifernost	• demografske značilnosti manjšine	• obstoj uradnih institucij manjšine
• odprtost meje (število mejnih prehodov, režim na meji)	• število pripadnikov manjšine	• pravne norme manjšinskega varstva na lokalni, regionalni in državni ravni
• infrastruktura obmejnega območja	• socialna in izobrazbena struktura manjšine	• odnosi med večino in manjšino
• število in gostota poselitve območja	• modernost / tradicionalnost manjšine	• odnosi med manjšino in "matico"
• ozemelski stik manjšine z državo "matico"	• delež manjšinskega prebivalstva v državi in regiji	• odnosi med večino in "matico"
• državne ali mednarodne vzpodbude obmejnemu območju (programi strukturne pomoči)	• socialna kohezija manjšinskega prebivalstva	• prisotnost načrtnih ali celo nasilnih asimilacijskih teženj in agresivnih ideologij
• koncentriranost / razpršenost manjšinskega prebivalstva	• prostorska in socialna mobilnost manjšine	• raven političnih odnosov v državi in v bližnjih regijah

Kako učinkoviti so pripadniki različnih etničnih skupin v slovenskem prostoru? Neposrednih meritev in obsežnih študij za to sicer nimamo, vendar je mogoče na podlagi daljšega opazovanja procesov čezmejnega sodelovanja ter nekaterih krajših testnih študij in ocen vsaj okvirno opredeliti njihov pomen in vlogo v slovenskem prostoru. Zaradi primerjave ter navsezadnje tudi dejstva, da je njihovo delovanje pomembno vplivalo na slovenski prostor, smo v analizo vključili tudi pripadnike slovenskih manjšin v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. Podobna ocena izmenjave na slovensko-hrvaški meji še ni bila narejena.

Grafikon 1:

Področja, na katerih se uveljavljajo pripadniki narodnih manjšin pri čezmejnem sodelovanju. Primer koroških Slovencev:

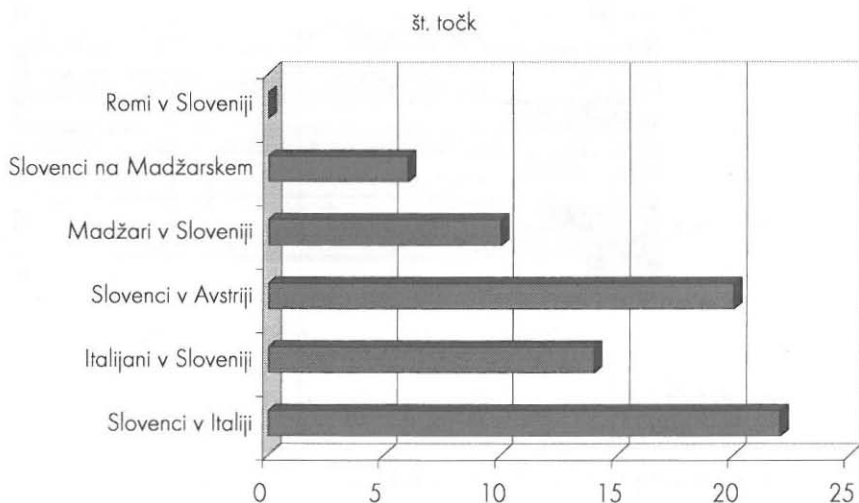
Vir: anketa, 2000, N = 78

Oba grafikona kažeta na pomembne učinke delovanja pripadnikov manjšin v obmejnem prostoru. Med manjšinami so velike razlike, ki so predvsem posledica različnih infrastrukturnih pogojev na funkcionalnih območjih manjšin. Tako je na območju zahodne Slovenije, ki je že od srede sedemdesetih let po zaslugi Osimskih sporazumov in temu sledečih ukrepov na lokalni ravni vzpostavila vrsto čezmejnih aktivnosti. Pogoj za to sta bili predvsem dobra organizacija in sorazmerna prebivalstvena, gospodarska in kulturna moč slovenske manjšine na Tržaškem in Goriškem. Podobno, le nekoliko manj učinkovita je bila slovenska manjšina v Avstriji. V obeh primerih gre za součinkovanje organizirane manjšine in sorazmerno ugodnih pogojev čezmejnega delovanja v odprtem, gostejše naseljenem, urbaniziranem okolju, in to kljub temu, da raven političnih odnosov na vseh treh prej omenjenih ravneh ni bila ravno zgledna. Po drugi strani pa je v slovenskem panonskem prostoru priložnosti za učinkovito sodelovanje očitno manj, saj se v podeželskem in perifernem prostoru s šibko demografsko strukturo in skromno in-

frastrukturno opremljenostjo na obeh straneh meje soočajo z vrsto drobnih praktičnih težav. Vendar je treba poudariti, da so manjšine tudi v tem prostoru v čezmejni komunikaciji čedalje bolj aktivne in tudi učinkovite. Manjšina deli usodo poselitvenega in funkcionalnega območja. Najskromnejše prostorske in družbene učinke smo zabeležili pri Romih, ne le zaradi tega, ker na drugi strani meje nimajo "sogovornika", temveč predvsem zaradi njihovih specifičnih socialnih okoliščin in ekonomskega položaja. Okolica jih namreč skoraj dosledno zaznava kot "problem".

Grafikon 2:

Učinkovitost pripadnikov narodnih manjšin pri čezmejnem sodelovanju. Izbrani primeri manjšin, ki vplivajo na slovenski prostor:

Vir: ocene, narejene v obdobju 2000–2003, J. Zupančič (lastna analiza)

Pripadniki manjšin so tako že od osemdesetih let pomembno sodelovali pri oblikovanju različnih oblik čezmejnega sodelovanja. Tedaj so bila v ospredju predvsem mešana podjetja z usmeritvijo v industrijo in mednarodno trgovino, ki so imela trojni učinek: ekonomsko so stabilizirala obmejni prostor, povečevala raven meddržavnega sodelovanja in ob tem tudi sama sebi krepila ekonomski položaj ter povečevala prepoznavnost – skrbela za lastno promocijo. V poznih osemdesetih in v začetku devetdesetih let je postalo najpomembnejše delovno področje predvsem trgovina. Postopoma so se uveljavile še druge oblike, kot so svetovanje, pravno posredovanje, izobraževanje, nato pa tudi bolj zahtevne operacije, kot so zavarovalništvo, bančništvo, posredovanje pri investicijah in po-

dobne aktivnosti. To je bilo obdobje intenzivnega vstopanja zlasti avstrijskih in italijanskih podjetij v slovenski prostor. Velika večina večjih podjetij je imela ob tem asistenco pripadnikov slovenskih manjšin v obeh državah, ter italijanske v Sloveniji. Mnogo skromnejša, a vendar prisotna je bila na tem področju tudi madžarska manjšina.

Manjšine, kot jih predstavljamo, so torej v meddržavnih komunikacijah dejansko odigrale zelo pomembno povezovalno vlogo. Vendar je zaradi povečane mobilnosti, ki zmanjšuje jezikovne in sporazumevalne meje med ljudmi iz različnih kulturnih okolij, čedalje večja možnost neposredne komunikacije. "Most" je zgrajen, "promet" je stekel in manjšine pričnejo izgubljati vlogo povezovalca. V Slovenijo so prišla italijanska, avstrijska in tudi nemška podjetja ob "asistenci" pripadnikov slovenskih manjšin in pogosto zaradi računice, da jim to precej olajšuje tudi prodor na gospodarski prostor nekdanje Jugoslavije. Širitev na jugoslovanski trg pa ne poteka več toliko ob pomoči pripadnikov slovenskih manjšin, temveč mnogo pogostejše s slovenskimi državljani, še posebej drugo generacijo imigrantov iz območij nekdanje skupne države, ki zaradi osebnih sorodstvenih in drugih stikov poznajo izvorna območja svojih staršev mnogo bolje kot ostali in imajo tudi ustrezne strokovne kvalifikacije. Pripadniki imigrantskih skupnosti imajo torej podobno vlogo kot pripadniki avtohtonih manjšin.

ZAKLJUČEK

V pogojih, ki so se spremenili zaradi procesov evropske integracije, globalizacije, informatizacije ter spremljajočih procesov, se močno povečuje mobilnost prebivalstva ter medsebojna komunikativnost in obveščenost. Pripadniki manjšin so pri vzpostavljanju in vzdrževanju vezi kljub svoji maloštevilčnosti pomembno prispevali k povečanju čezmejne komunikacije in sodelovanja na različnih področjih. Pri teh procesih sodelujejo tudi pripadniki imigrantskih skupin, zlasti druge generacije. Vloga manjšin, tako klasičnih (avtohtonih) kakor tudi "novih" (imigrantskih) je torej ekonomsko, kulturno, politično in prostorsko zaznavna. Obenem so s svojimi dejavnostmi tudi manjšine čedalje bolj na trgu dela združene Evrope. Zaradi spreminjanja vloge in moči držav je pričakovati zmanjševanje apriornega zaščitništva države nad manjšinami ter njegovega nadomeščanje s funkcionalnim. Na področju proučevanja narodnih manjšin, tako klasičnih kakor novih, bo treba torej v večji meri iskati nove tržne niše uveljavljanja pripadnikov manjšin, ne da bi zanemarili tudi formalne, zlasti pravne in politične vidike manjšinskih študij.

LITERATURA

- BUFON M. (1992): *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- ENCIKLOPEDIJA SLOVENIJE 4 (1990): Geslo Istra. Ljubljana: MK.
- ENCIKLOPEDIJA SLOVENIJE 11 (1997): Geslo Slovenci. Ljubljana: MK.
- FERENC T. (1968): *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941–1945*. Maribor: Založba Obzorja.
- GENORIO R. (1993): Geographical Dimensions of Slovene emigration around the World. *Geojournal*, 30. 3. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 225–230.
- GOSRA A. (1993): Nationalities of Slovenia: Changing Ethnic Structure in Central Europe. *Geojournal*, 30. 3., 215–224.
- KARNER S. (1997): Die Deutsche Volksgruppe in Slowenien 1918–1939. *Kaerntner Dokumentation, Band 14–15*. Klagenfurt, 139–165.
- KLEMENČIČ V.; GENORIO R.; STERGAR A. (1983): Vprašanja okrog interpretacije rezultatov jugoslovanskega popisa prebivalstva po narodnosti leta 1981. *Razprave in gradivo*, 16, 147–156.
- KLEMENČIČ V. (1986): Italijansko prebivalstvo na narodnostno mešanem ozemlju na Koprskem. *Geografski obzornik*, 33, 2–3. Ljubljana, 96–100.
- KLEMENČIČ V. (1990): Koprsko kot obmejno, narodnostno mešano in terciarizirano območje. *Primorje (zbornik)*. Portorož, Ljubljana, 99–105.
- KLEMENČIČ V. (1991): Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva Jugoslavije v novejšem razdobju. *Geografija v šoli 1*. Ljubljana, 7–22.
- KLEMENČIČ V.; ZUPANČIČ J. (1997): O današnjem položaju "nemške manjšine" v Sloveniji. *Kaernten Dokumentation, Band 14–15*. Klagenfurt, 165–183.
- KLEMENČIČ V. (1993): National minorities as an Element of the Demographic and Spatial Structure of Alpine - Adriatic - Panonian Region. *Geojournal*, 30. 3., 207–215.
- KOMAC M.; ZUPANČIČ J.; Winkler I. (1999): *Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: INV.
- Madžari in Slovenci: Sodelovanje in sožitje ob meji*. Ljubljana 1987.
- National Atlas of Slovenia* (2000). Ljubljana: Rokus.

- NEČAK D. (1994): Nekaj osnovnih podatkov o usodi nemške narodnostne skupnosti v Sloveniji. *Zgodovinski časopis*, 47, 3. Ljubljana, 439–451.
- Romi na Slovenskem (1991). *Razprave in gradivo*, 25. Ljubljana: INV.
- Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije (2003). Popisi 1921–2002. Ljubljana: SURS.
- SIENČNIK L. (1987): *Koroški plebiscit, 1920*. Maribor: Založba Obzorja.
- ZUPANČIČ J. (1991): Etničnoregionalni problemi madžarske manjšine v Prekmurju. *Geografija v šoli*, 1. Ljubljana.
- ZUPANČIČ J. (1998): Slovenci v zamejstvu. *Geografski atlas Slovenije*. Ljubljana: DZS, 174–177.
- ZUPANČIČ J. (1999): *Slovenci v Avstriji / Slovenes in Austria*. Ljubljana.
- ZUPANČIČ J. (2003): Minorities – how long will they have a bridge-function? *Region and Regionalism* 6/2. Lodz-Opole, 7–17.

ETNIČNA PRIPADNOST KOT SUBJEKT REINTERPRETACIJE

Mnogi na videz protislovni trendi in procesi, kot so na eni strani globalizacija, povezovanje v okviru Evropske unije itd. ter na drugi strani regionalizem, individualizacija itd., spreminjajo družbene okoliščine, v katerih etnične skupnosti bivajo, v skladu s tem pa se spreminja in prilagaja tudi vsebina etničnosti. Čeprav se ponavadi tako prikazuje, etničnost oziroma etnična skupnost ni naravna kategorija, temveč je zamišljena skupnost in ideološki konstrukt, zato tudi meje etnične skupnosti niso nespremenljive, njeno članstvo pa ni nesporno oziroma nespremenljivo. To pomeni, da sta v skladu z družbenimi okoliščinami vsebina in pomen etničnosti in etnične identitete, tako na ravni posameznika kot skupnosti, nenehno subjekt preverjanja in reinterpretacije.

Dinamika družbene stvarnosti (spreminjanje objektivnih pogojev družbene stvarnosti in subjektivnih percepcij pripadnikov skupnosti) povzroča, da se nekatere etnične skupnosti uspešno ohranjajo, druge izginjajo, tretje pa se na novo oblikujejo.

Za namen raziskave smo ohranjanje etnične skupnosti opredelili kot medgeneracijsko kontinuiteto oziroma prenos etničnih elementov, ki je odvisen od cele vrste demografskih, ekonomskih, kulturnih, političnih pogojev in okoliščin. V medgeneracijskem prenosu etničnih elementov naj bi osrednjo vlogo igrala družina (vertikalen prenos), v kateri otroci spoznavajo specifične etnične elemente, vrednote in tradicije. Poleg verticalnega medgeneracijskega prenosa v družini pa je pomemben tudi horizontalen medgeneracijski prenos, ki vključuje vplive dejavnikov kot so vrstniki, vzgojno-izobraževalni sistem, množični mediji, institucionalna podpora, ekonomski status skupnosti.

V tem kontekstu nas je zanimalo, kaj se dogaja z nekaterimi etničnimi skupnostmi ob slovenski meji? Kakšna je vitalnost – *produkcija, reprodukcija, transformacija* – manjšinskih etničnih skupnosti na narodno mešanih območjih ob slovenski meji v okviru sodobnih družbenih kontekstov?

Namen raziskave je bil ugotavljanje trendov medgeneracijske etnične kontinuitete štirih etničnih skupnosti ob slovenski meji: madžarske skupnosti v Prekmurju (Lendava), italijanske skupnosti v Slovenski Istri, slovenske skupnosti v slovenskem Porabju (Monošter) in slovenske skupnosti na Koroškem (občina Železna Kapla - Bela). Analizirali smo empirične podatke, ki so bili zbrani pri projektu *Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*.¹

¹ Raziskava temelji na empiričnih podatkih, ki so del obsežne baze podatkov, zbranih v longitudinalno in primerjalno zasnovanem projektu *Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru* (In-

ANALIZA TRENDOV MEDGENERACIJSKE ETNIČNE KONTINUITETE S POMOČJO TEORETIČNEGA MODELA STRUKTURNIH SPREMENLJIVK

Teoretično izhodišče analize trendov medgeneracijske etnične kontinuitete je utemeljeno na predpostavkah modela strukturnih dejavnikov, ki vplivajo na *produkcijo*,² *reprodukcijo*³ in *transformacijo*⁴ etnične skupnosti (Nelde, Strubell, Williams 1996; Williams 1987). S konceptom, zasnovanim na procesih reprodukcije, produkcije in transformacije smo poskušali zajeti predvsem dinamično naravo etnične skupnosti v povezavi s splošnimi procesi družbene in kulturne reprodukcije (Williams 1987). Na podlagi modela strukturnih dejavnikov smo oblikovali hipotetični model strukturnih spremenljivk, s pomočjo katerega smo ugotavljali pomembnost posameznih dejavnikov v medgeneracijskem prenosu etničnih elementov in dinamično naravo etnične skupnosti v povezavi s produkcijo, z reprodukcijo ali s transformacijo etničnih elementov.

Tako naj bi na produkcijo, reprodukcijo in transformacijo etnične skupnosti vplivali trije sklopi strukturnih dejavnikov:

1. *družbenokulturni dejavniki*: družina, izobraževalni sistem, institucionalna organiziranost etnične skupnosti in množični mediji;
2. *socioekonomski dejavniki*: socioekonomski status;
3. *institucionalni dejavniki*: pravna zaščita, politična participacija in institucionalna participacija.

Poleg treh omenjenih sklopov strukturnih dejavnikov je treba upoštevati tudi *zgodovinske vidike družbene realnosti*. Lahko rečemo, da so etnične identitete, etnične skupine (verovanja v skupno kulturo) ter odnosi med večino in manjšino na nekem ozemlju kreacije, ki so posledica zgodovinskih okoliščin, saj gre tu za zgodovinsko kumulacijo vedenja o medetničnih odnosih na ravni posameznika oziroma skupnosti. Pri tem je treba upoštevati, da je odnos med interpretacijo oziroma percepcijami posameznika in skupnostjo ter "dejansko zgodovino" nujno sporen.

štitut za narodnostna vprašanja), katerega nosilka je bila red. prof. dr. Albina Nečak Lük, in je potekal med letoma 1991 in 2001.

² S *produkcijo* etničnih elementov razumemo poznavanje ali privzemanje etničnih elementov neke skupnosti pri pripadnikih druge etnične skupnosti v stiku, npr. znanje manjšinskega jezika pri pripadnikih večine.

³ Ko govorimo o *reprodukciji* etničnih elementov, govorimo o medgeneracijski kontinuiteti, torej o prenosu etničnih elementov med generacijami, in s tem o ohranjanju etničnih elementov pri pripadnikih posamezne etnične skupnosti.

⁴ *Transformacija* se nanaša na proces, ko je zaznati opuščanje etničnih elementov pri pripadnikih etnične skupnosti (npr. ko otroci ne govorijo več maternega jezika svojih staršev, ampak jezik večinske skupnosti).

METODOLOŠKI NAČRT – ZASNOVAN KOT “MEŠAN MODEL METOD”

Vsak teoretičen model je na nek način omejen ali zamejen, še posebej pri obravnavi tako kompleksnih konceptov kot so etničnost, etnična identiteta in medetnični odnosi, saj je pri preučevanju izredno težko, če že ne nemogoče, upoštevati vse dejavnike, ki vplivajo na ohranjanje (obstoj in razvoj) etnične skupnosti.

Omejitve vpeljave modela strukturnih spremenljivk smo poskušali delno preseči z metodološkim načrtom, zasnovanim kot t. i. “*mešan model metod*” (mixed model studies), ki je kombinacija kvantitativnega in kvalitativnega pristopa v različnih fazah raziskovalnega procesa. Uporabili smo primerjalno metodo, zasnovano na treh ravneh:

1. Z *deskriptivno primerjalno analizo* strukturnih spremenljivk v obravnavanih lokalnih etnično mešanih skupnostih smo dobili relevantne informacije o družbenem kontekstu, v katerem se razvijajo posamezne etnične skupnosti (več o tem Medvešek 2003).
2. Pri *kvantitativni primerjalni analizi* empiričnih podatkov smo ugotavljali povezave med spremenljivkami, vključenimi v osnutek modela strukturnih spremenljivk, ki vplivajo na ohranjanje etnične skupnosti. Z regresijsko analizo smo analizirali štiri manjšinske situacije, v katerih je enota preučevanja posameznik. Kvantitativni pristop, za katerega je značilna analiza velikega števila enot, omogoča posploševanje dobljenih rezultatov, hkrati pa moramo upoštevati, da (to velja še toliko bolj v medetničnih primerjalnih raziskavah) enote izgubijo svojo celovitost takoj, ko jih razčlenimo v spremenljivke. Tako preučujemo odnose med spremenljivkami, ne pa podobnosti in razlike med enotami kot celotami. Zato je treba kvantitativno primerjalno analizo dopolniti še s kvalitativno analizo (več o tem Medvešek 2003, 2005).

Na tem mestu bomo navedli ključne ugotovitve kvantitativne primerjalne analize. Regresijska analiza *vzorcev pripadnikov manjšinske skupnosti* v obravnavanih etnično mešanih skupnostih je pokazala, da je večji del odvisne spremenljivke ostal nepojasnen, kar pomeni, da na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov vplivajo še druge spremenljivke, ki pa niso bile zajete v model. S tem mislimo predvsem na psihološke značilnosti posameznika in kontekstualne dejavnike (med katere spadajo družbenopolitična dogajanja, demografska struktura, status manjšinske skupnosti, teritorialna identiteta itd.), ki signifikantno vplivajo na oblikovanje manjšinske etnične identitete. Ob tem se zdi, da postajajo vedno pomembnejši oziroma stopajo v ospredje individualni psihološki elementi (občutek pripadnosti etnični skupnosti, cilji in ambicije posameznika, zavist zaradi statusa pripadnikov drugih skupnosti, strah pred marginalizacijo ipd.), vse manj pa “sociološke” komponente (teritorij, jezik, zgodovinski spomin, socializacija v odraščanju) (Komac 1986; Susič, Sedmak 1983). Podobno Alardt (1990)

govori o vedno manjšem pomenu teritorialne pripadnosti in porekla ter vedno večjem pomenu individualne izbire in subjektivne samoidentifikacije kot podlage za etnično identiteto. V tem smislu je tudi socializacija obravnavana kot nikoli končan proces, v okviru katerega akterji nenehno interpretirajo konkurenčne simbole in prilagajajo svojo identiteto okolju.

Med regresijskimi analizami vzorcev pripadnikov manjšinskih skupnosti na eni strani izstopa **Železna Kapla - Bela**, ki kaže izrazito močan vpliv *družine* kot tistega dejavnika, ki edini prispeva k produkciji oziroma reprodukciji etničnih elementov.⁵ Na Koroškem se srečujemo z močnim nasprotovanjem dela večinskega prebivalstva uresničevanju posebnih pravic slovenske manjšine. To se kaže v javnem mnenju, izraženem v medijih, raznih javnih pobudah, stališčih nekaterih političnih strank in navsezadnje tudi v obstoju civilnega gibanja Kärntner Heimatdienst. Tovrstno nasprotovanje dela večinske populacije posebnim pravicam in izražanju etničnih elementov slovenske skupnosti lahko vodi v "zapiranje" manjšine v krog družine in poudarjanje družine kot tistega dejavnika in prostora, ki v večji meri omogočata produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov.

Na drugi strani pa regresijski model analize vzorca **Slovenske Istre** izkazuje vpliv vseh dejavnikov: *družine*, *izobraževalnega sistema*, *kulturne participacije* in *socioekonomskega statusa* na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov. Poleg *družine*, ki se je pokazala kot pomemben dejavnik prenosa etničnih elementov na naslednje generacije tudi pri vseh drugih obravnavanih manjšinskih etničnih skupnostih, se pri italijanski skupnosti v Slovenski Istri kažeta kot pomembna dejavnika prenosa še *izobraževalni sistem* (dejstvo je, da ima od vseh obravnavanih manjšinskih skupnosti italijanska skupnost v Slovenski Istri še "najboljše" možnosti za šolanje v italijanskem jeziku na celotni vertikali⁶) in *kulturna participacija*, s pomočjo katere italijanska skupnost prikazuje prisotnost na določenem ozemlju ter hkrati ohranja svoje etnične elemente, še posebno jezik.⁷ Še v nečem se italijanska skupnost razlikuje od drugih preučevanih manjšinskih skupnosti: pokazal se je vpliv *socioekonomskega statusa* (izobrazbe) na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov, ki pa je negativen, kar naj bi pomenilo,

* * *

⁵ Kot prvi možni vzrok za tako izstopajoči izid regresijske analize bi bilo treba omeniti problem vzorca. Ob tem je treba izraziti našo domnevo, da je izključenost vpliva indeksov *izobraževalnega sistema* in *kulturne participacije* verjetno prej posledica majhnega vzorca v Železni Kapli - Beli, kot pa specifičnih značilnosti slovenske skupnosti oziroma nerelevantnosti izobraževalnega sistema in kulturne participacije. Vzorec je sicer sprejemljiv za analizo in tudi regresijski model zadošča temeljnim statističnim predpostavkam, kljub temu pa ne vemo, kakšne so karakteristike tistega dela vzorca (kakšne so njihove percepcije), ki je zavrnil sodelovanje v anketi.

⁶ Na narodno mešanem območju delujejo trije vrtci z italijanskim učnim jezikom, tri osnovne šole s šestimi podružnicami in tri srednje šole (dve gimnaziji in ena srednja strokovna šola). Na univerzitetni ravni pa mnogi študentje (v večjem številu kot v drugih obravnavanih etnično mešanih skupnostih) obiskujejo univerze v Italiji, kar jim omogoča tudi njihova geografska bližina.

⁷ Tudi pri kulturni participaciji je italijanska skupnost edina, ki ima svoj dnevni časopis v italijanščini, in hkrati tudi večjo izbiro radijskega in televizijskega programa v italijanskem jeziku.

da višje izobraženi anketiranci v manjši meri prispevajo k prenosu etničnih elementov na mlajše generacije. Podrobnejši pregled empiričnih podatkov (povezav med izobrazbo in spremenljivkami, ki tvorijo indeks produkcija oziroma reprodukcija) pa je pokazal, da če že govorimo o slabljenju prenosa etničnih elementov na naslednjo generacijo v povezavi z izobrazbo anketirancev, ugotovimo, da to velja predvsem za anketirance s srednješolsko oziroma poklicno izobrazbo.

Izsledki regresijske analize v **Lendavi** in **Monoštru** na ravni posameznika kot relevantna dejavnika kažejo *družino* in *kulturno participacijo*. Pa vendar sta, če upoštevamo družbeni kontekst, družbeni stvarnosti v Lendavi in Monoštru bistveno drugačni. Pomembne razlike je najti v izobraževalnem sistemu, institucionalni podpori (npr. institucionalne participacije in politične participacije) ter tudi na področju medijev. V Prekmurju je k funkcionalni dvojezičnosti veliko prispevalo dvojezično šolstvo. Enakopraven status dveh jezikov se uveljavlja s skupnim izobraževanjem učencev slovenske in madžarske skupnosti ter z razvijanjem možnosti za sporazumevanje v maternem jeziku na vseh ravneh družbenega življenja. Občani, pripadniki madžarske skupnosti, lahko svojo pravico do komuniciranja v maternem jeziku dosledno uveljavljajo v formalnih in neformalnih govnih položajih. Prebivalci Porabja so se še v začetku dvajsetega stoletja zaradi specifičnih lastnosti območja (izoliranost, družbenoekonomska nerazvitost itd.) sporazumevali pretežno v porabskem narečju. Tradicionalno kmečko življenje, avtarkična ekonomija in jezikovna orientiranost duhovščine so bili v preteklosti tisti dejavniki, ki so podpirali ohranjanje porabskega narečja. Z industrializacijo in nastankom novih delovnih mest, predvsem v Monoštru, se je povečalo število situacij, v katerih je "potrebno" sporazumevanje v madžarščini; zaradi tega se je med slovenskim prebivalstvom razvila splošna dvojezičnost. Postopno pa je iz pragmatičnih razlogov predvsem pri mlajših generacijah madžarščina postala njihov glavni jezik (Nečak Lük 1997). Slovenski jezik (porabsko narečje) je začel izgubljati uporabno vrednost.

3. *Kvalitativna primerjalna analiza*, s katero vpeljemo holističen pristop v samo raziskavo in hkrati presežemo pomanjkljivost kvantitativne analize, v kateri so lahko lokalni, specifični dejavniki v posamezni etnično mešani skupnosti razumljeni kot napaka. Izsledke te analize bomo predstavili podrobneje.

KVALITATIVNA PRIMERJALNA ANALIZA, V KATERI JE ENOTA PREUČEVANJA MANJŠINSKA SITUACIJA

Bistvena značilnost kvalitativne primerjalne analize je večja občutljivost za preučevanje kompleksnosti in zgodovinske specifičnosti oziroma upoštevanje konteksta družbenega pojava. Dialog med temeljnim modelom (konceptom) in podatkovno analizo je drugačen, saj je pristop holističen in teži k preučevanju kombinacij pogojev, okoliščin in dejavnikov. V tem primeru je vsaka enota obravnavana kot celovita situacija, v kateri vzročna signifikanca variira glede na kontekst. V določenem družbenem kontekstu (lokalni etnično mešani skupnosti) je posamezen dejavnik lahko relevanten za pojav, ki ga preučujemo, v drugem družbenem kontekstu njegov vpliv ni tako pomemben, hkrati pa je lahko pri neki drugi enoti odsotnost tega dejavnika vzročno relevantna za končni rezultat.

Pri analizi, usmerjeni k enotam, ne težimo k temu, da bi oblikovali en sam vzročni model, relevanten (oziroma ki bi najbolj ustrezal) za empirične podatke, ampak želimo ugotoviti število in značaj različnih vzročnih modelov, ki obstajajo med obravnavanimi enotami – manjšinskimi situacijami. Cilj k enotam usmerjene primerjalne študije ni v razlagi variacij, temveč prikaz razlik med primeri določenega rezultata (družbenega pojava). Namen je ugotoviti, kdaj je posamezen vzročni dejavnik pomemben in kdaj ne, ter ugotoviti različne družbene kontekste, v katerih ima posamezen vzročni dejavnik vpliv, pri čemer lahko različne konfiguracije vzročnih dejavnikov generirajo enak končni rezultat – družbeni pojav (produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov).

Družbeni pojavi so kompleksni in večkrat je težko v celoti razumeti njihovo delovanje. Vendar njihova "neulovljivost" ni posledica velikega števila različnih dejavnikov, ki jih pogojujejo, temveč prej številčnost kompleksnih kombinacij relevantnih vzročnih dejavnikov, ki producirajo družbeni pojav (Ragin 1987). Cilj kvalitativne primerjalne analize je odkrivanje vzročnih pogojev, ki vodijo do različnih rezultatov, ali odkrivanje vzročnih vzorcev, ki ločijo enote v različne podskupine.

Najprej smo oblikovali izhodiščni analitični okvir, ki vključuje vse tiste dejavnike, za katere menimo, da vplivajo na produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov (indeks PRO_REP),⁸ to so: *družina*,⁹ *izobraževalni sistem*, *kulturna*

* * *

⁸ Kot odvisno spremenljivko modela smo opredelili indeks produkcija-reprodukcija, ki vključuje naslednje spremenljivke: etnična pripadnost anketiranca, jezik, ki ga anketiranec govori doma s partnerjem, z otroki, mamo, očetom, brati / sestrami, materni jezik anketirančevega otroka (če ga ima); jezik, v katerem se je šolal anketirančev otrok (vrtec, osnovna šola, poklicna šola, srednja šola, višja ali visoka šola); etnična pripadnost otroka; raba jezika anketiranca zunaj družine (v šoli, vrtcu, na sodišču, v avtobusu, cerkvi, trgovini, na pošti, v banki, na delovnem mestu, v gostilni, ambulantni, kulturnem društvu, pri športu, opravljanju družbenih funkcij). Indeks PRO_REP ima vrednosti med 0 in 28, razen v Železni Kapli - Beli, kjer ima indeks PRO_REP vrednosti

participacija,¹⁰ *socioekonomski status*, *pravna zaščita* in *številčnost skupnosti*.

V analizo, v kateri je enota preučevanja posamezna manjšinska situacija, smo vključili tudi dejavnik *pravna zaščita*, glede na to, da obstajajo različne oblike pravne zaščite etničnih manjšin v obravnavanih lokalno etnično mešanih skupnostih.

od 0 do 30, to pa zato, ker je vprašanje glede jezika šolanja otroka razčlenjeno na osem spremenljivk (vrtec, ljudska šola (1–4), glavna šola (5–8), gimnazija, poklicna šola, višja poklicna šola, akademija, univerza), in ne na šest spremenljivk (vrtec, osnovna šola (1–4), osnovna šola (5–8), poklicna šola, srednja šola, višja / visoka šola), kot je to v Lendavi, Monoštru in Slovenski Istri.

⁹ V indeks DRUŽINA so vključene spremenljivke: etnična pripadnost očeta, etnična pripadnost matere, etnična pripadnost partnerja anketiranca, materni jezik anketiranca, materni jezik partnerja anketiranca, materni jezik matere anketiranca, materni jezik očeta anketiranca, materni jezik anketirančevih starih staršev po materini strani, materni jezik anketirančevih starih staršev po očetovi strani.

¹⁰ Indeks KULTURNA PARTICIPACIJA torej vključuje udeleževanje anketiranca pri različnih dejavnostih, ki jih organizirajo manjšinske organizacije, ter spremljanje medijev v manjšinskem jeziku: zanimanje anketiranca za časopisne programe v manjšinskem jeziku, zanimanje anketiranca za radijske programe v manjšinskem jeziku, zanimanje anketiranca za televizijske programe v manjšinskem jeziku, udeleževanje anketiranca pri kulturnih dejavnostih manjšinske skupnosti oziroma zanimanje zanje, udeleževanje anketiranca pri verskih dejavnostih manjšinske skupnosti oziroma zanimanje zanje, udeleževanje anketiranca pri športnih dejavnostih manjšinske skupnosti oziroma zanimanje zanje.

Preglednica 1: Primerjalni pregled manjšinskih skupnosti glede na relevantne dejavnike, ki vplivajo na medgeneracijsko produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov.

	družina ¹	izobraževalni sistem ²	kulturna participacija ³	socioekonom. status ⁴	pravna zaščita ⁵	številčnost ⁶	arit. sredina indeksa PRO-REP ⁷
Lendava (mad. skupnost)	visoka	visok	nizka	nizek	visoka	nizka	15
Železna Kapla - Bela (slov. skupnost)	visoka	visok	nizka	nizek	visoka	nizka	15,4
Slovenska Istra (ita. skupnost)	visoka	visok	visoka	visok	visoka	visoka	12,6
Monošter (slov. skupnost)	visoka	nizek	nizka	nizek	nizka	nizka	5,8

¹ Maksimalna vrednost indeksa je 11. Višja vrednost indeksa pomeni, da je anketiranec večino članov družine glede na etnično pripadnost in materni jezik opredelil kot pripadnike manjšine, obratno velja za nižjo vrednost indeksa, ki pomeni manjše število članov družine, opredeljenih (glede na etnično pripadnost in materni jezik) za pripadnike manjšine. Glede na to, da so aritmetične sredine indeksa družina v vseh etnično mešanih skupnostih precej visoke: v Lendavi 8,9, v Železni Kapli - Beli 9,4, v Slovenski Istri 7,4 in v Monoštru 8,8, smo vsem pripisali izraz "visoka".

² Enotam z bolj izoblikovanim izobraževalnim sistemom, ki omogoča manjšinskim skupnostim učenje njihovega maternega jezika na celotni vertikalni šolskega sistema, smo pripisali oznako "visok", enotam s slabše organiziranim izobraževalnim sistemom pa oznako "nizek" (več o tem Medvešek 2003).

³ Vrednosti indeksov v posameznih etnično mešanih okoljih so: v Lendavi in Monoštru imata indeksa vrednosti od 0 do 22. V Slovenski Istri ima indeks vrednosti od 0 do 28. V Železni Kapli - Beli pa ima indeks vrednosti od 0 do 26. Do razlik v obsegu indeksov je prišlo zaradi različnega števila medijev v posameznih okoljih. Višja vrednost indeksa pomeni večje spremljanje množičnih medijev v manjšinskem jeziku ter večje udeleževanje kulturnih, verskih in športnih dejavnosti, ki jih organizirajo manjšinske organizacije, nižja vrednost indeksa pa pomeni manjše spremljanje medijev v manjšinskem jeziku ter manjše udeleževanje dejavnosti, ki jih organizirajo manjšinska društva. Glede opredeljevanja visoka oziroma nizka kulturna participacija smo v Lendavi in Monoštru za mejo določili vrednosti 9, v Slovenski Istri 10 ter v Železni Kapli - Beli 11. V vseh skupnostih smo mejo opredelili pri 40 odstotkih vrednosti indeksa. Aritmetična sredina indeksa kulturna participacija je v vseh etnično mešanih skupnosti precej nizka: v Lendavi 7,7, v Železni Kapli - Beli 8,5, v Slovenski Istri 10,1 in v Monoštru 6,3.

⁴ Pri opredeljevanju socioekonomskega statusa smo upoštevali ugotovitve deskriptivne analize glede socioekonomskega razvoja območja, na katerem živi manjšinska skupnost (več o tem Medvešek 2003).

⁵ Enotam, za katere je značilna visoka raven pravne zaščite, smo pripisali izraz "visoka", enotam, ki imajo nekoliko nižjo raven pravne zaščite, pa izraz "nizka". Pri kategoriziranju podatkov smo se oprli na ugotovitve deskriptivne primerjalne analize o pravni zaščiti v posameznih manjšinskih situacijah. Upoštevali smo predvsem: raven formalnopravne zaščite, izvajanja pravnih določil v praksi ter kontinuitete pravne zaščite (več o tem Medvešek 2003).

⁶ Enotam, za katere je iz popisov zadnjih nekaj desetletij razvidno naraščanje števila pripadnikov manjšinske skupnosti ali pa je njihovo število konstantno, smo pripisali izraz "visok". Enotam, za katere je iz popisov razbrati upadanje števila pripadnikov manjšine, smo pripisali izraz "nizka" (več o tem Medvešek 2003).

⁷ Maksimalna vrednost indeksa PRO-REP je 28. Višja vrednost indeksa pomeni večjo produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov, nižja vrednost pa manjšo produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov. Za mejo smo določili vrednost 11, ki pomeni 40 odstotkov vrednosti indeksa PRO-REP.

Za oblikovanje preglednice smo uporabili kvalitativno tehniko oziroma preobrazbo kvantitativnih v kvalitativne podatke ali preobrazbo numeričnih v opisne podatke. Preobrazbo podatkov smo izvedli z dvema vrstama kvalitativne tehnike:

- a) *Profil povprečja*. Enote smo glede na povprečno vrednost indeksa PRO-REP, *družine* in *kulturne participacije* razdelili na tiste, ki imajo visoko povprečno vrednost indeksa in za katere lahko trdimo, da v njih prihaja do produkcije oziroma reprodukcije etničnih elementov, ter na tiste, ki imajo nizko povprečno vrednost indeksa, kar pomeni, da pri njih ni produkcije oziroma reprodukcije etničnih elementov.
- b) *Holističen profil*. Štiri dejavnike: *izobraževalni sistem*, *socioekonomski status*, *pravna zaščita* in *številčnost* smo opredelili z opisnimi kategorijami na podlagi ugotovitev deskriptivne primerjalne analize (več o tem Medvešek 2003).

Tovrstne preobrazbe podatkov je seveda treba obravnavati previdno, saj pomenijo precej poenostavljen pogled na skupnosti. Tako je na primer v kvalitativno tehniko *profila povprečja* vključena predpostavka skupinske homogenosti, medtem ko je *holističen profil* kvalitativne tehnike pod vplivom raziskovalčeve subjektivne analize.

Preglednica 2: Primerjalni pregled lokalnih etnično mešanih skupnosti glede na relevantne dejavnike, ki vplivajo na medgeneracijsko produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov v dihotomnih vrednostih.

	družina	izobraževalni sistem	kulturna participacija	socioekonom. status	pravna zaščita	številčnost	arit. sredina indeksa PRO-REP*
Lendava (mad. skupnost)	1	1	0	0	1	0	1
Železna Kapla - Bela (slov. skupnost)	1	1	0	0	1	0	1
Slovenska Istra (ita. skupnost)	1	1	1	1	1	1	1
Monošter (slov. skupnost)	1	0	0	0	0	0	0

* Maksimalna vrednost indeksa je 28. Skupnosti, katere vrednost indeksa je večja od 11, smo pripisali vrednost 1, skupnosti, ki ima vrednost indeksa manjšo od 11, smo pripisali vrednost 0.

Najprej smo uporabili primerjalno metodo, imenovano tudi **dihotomija prisotnosti-odsotnosti**. Posameznim vzročnim pogojem (dejavnikom) smo dodelili vrednost 1 ali 0, kar pomeni, da so ti "prisotni" ali "odsotni". Taka ponazoritev pomeni poenostavitev realnega stanja, saj je vzročne pogoje (dejavnike), ki jih obravnavamo v modelu, dejansko težko kvantificirati, oziroma ti zavzemajo zelo različne vrednosti med 0 in 1.

V naslednjem koraku primerjamo konfiguracije vzročnih pogojev (dejavnikov) – in ne prisotnost ali odsotnost posameznega vzročnega pogoja (dejavnika) – s prisotnostjo ali odsotnostjo rezultata, v našem primeru medgeneracijske produkcije oziroma reprodukcije etničnih elementov. V tem koraku lahko s pomočjo primerjalne analize izločimo tiste vzročne pogoje, ki se ne kažejo kot relevantni.

Predstavljena preglednica 2 nam na že prvi pogled ponuja uporabo "**metode strinjanja**" (method of agreement), ki je ena izmed Millovih (A System of Logic: Ratiocinative and Inductive 1843) raziskovalnih strategij empiričnega posploševanja, s katerimi je želel oblikovati logično podlago za induktivno usmerjeno znanstveno raziskovanje. Uporabili jo bomo kljub temu, da je ta metoda splošno obravnavana kot tehnika, ki lahko hitro pripelje do napačnih empiričnih posploševanj. Bistvo te metode je: če imata dve ali več obravnavanih enot med različnimi vzročnimi okoliščinami (dejavnikov) eno vzročno okoliščino (dejavnik) skupno, potem je ta okoliščina (dejavnik), o kateri se vse enote strinjajo, vzrok preučevanega družbenega pojava. Čeprav se je Mill osredotočil na iskanje ene same vzročne okoliščine (dejavnika), pa Ragin predpostavlja, da je iskanje ponavljajoče kombinacije vzročnih okoliščin relevantnejše (Ragin 1987).

V našem primeru je razvidno, da pri vseh enotah, pri katerih je prišlo do produkcije oziroma reprodukcije etničnih elementov (Lendava, Železna Kapla - Bela in Slovenska Istra), opazamo skupno kombinacijo dejavnikov: prisotnost vpliva *družine*, *izobraževalnega sistema* in *pravne zaščite*, medtem ko se skupnosti glede vpliva *kulturne participacije* in glede *številčnosti* med seboj razlikujejo.

Kljub rezultatu, do katerega smo prišli s pomočjo "metode strinjanja", pa je nekoliko tvegana trditev, da je kombinacija vplivov *družine*, *izobraževalnega sistema* in *pravne zaščite* vzrok za produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov, saj je pomanjkljivost te metode ravno njena nezmožnost ugotavljanja zanesljivih povezav med vzrokom in posledico. Metoda nam ne omogoča zanesljivega odgovora, da na družino, izobraževalni sistem, pravno zaščito in s tem tudi produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov morda ne vpliva kakšna tretja vzročna okoliščina (dejavnik).

Drug Millov pristop je "**indirektna metoda razlik**". Pri tej metodi za vsak dejavnik, za katerega menimo, da povzroča produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov, oblikujemo preglednico 2 x 2, v kateri križamo prisotnost / odsotnost

izbranega dejavnika in prisotnost / odsotnost produkcije oziroma reprodukcije etničnih elementov. Če vse obravnavane enote padejo v celico prisotnost / prisotnost ali celico odsotnost / odsotnost, potem obravnavani dejavnik povzroča produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov. Pomembna značilnost "*indirektne metode razlik*" je raba enot z negativnim (odsotnim) družbenim rezultatom za potrditev enot s pozitivnim rezultatom.

Oblikovali smo tako preglednico za vzročne okoliščine (dejavnike): *družina, izobraževalni sistem, pravna zaščita*. Pokazalo se je, da dejavnik družina ne izpolnjuje pogojev, saj je v Monoštru vpliv družine prisoten, medtem ko produkcije oziroma reprodukcije ni.

Indirektna metoda razlik sugerira, da sta *izobraževalni sistem* in *pravna zaščita* družbeni okoliščini (dejavnika), ki povzročata produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov.

Obe omenjeni metodi sta temelj k enotam usmerjene raziskovalne strategije (case-oriented strategy) in sta uporabni induktivni tehniki. Primerni sta predvsem za ugotavljanje konstantnih odnosov oziroma vzorcev trajnejših zvez, ne omogočata pa obravnavanja mnogovrstne vzročnosti (multiple causation) in razlag variacij (Ragin 1987).

Uporabili bomo še eno tehniko redukcije podatkov v okviru kvalitativne primerjalne analize, in sicer *Boolovo algebro*, ki logično in holistično poenostavi kompleksne podatkovne strukture. Boolov pristop omogoča odkrivanje kompleksnih vzorcev interakcije – mnogovrstne vzročnosti – saj začne s predpostavko maksimalne vzročne kompleksnosti, vsaki kombinaciji vzročnih dejavnikov pa je pripisana lastna vrednost (prisotnost oziroma odsotnost družbenega pojava). Predpostavljena maksimalna kompleksnost je v nadaljnji analizi poenostavljena s temeljnimi principi Boolove algebre.

Za rabo Boolove algebre moramo podatkovno preglednico oblikovali kot resničnostno preglednico ali true table.

Preglednica 3: Resničnostna preglednica dejavnikov, ki vplivajo na medgeneracijsko produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov v obravnavanih manjšinskih skupnostih.

D	I	K	E	P	Š	PRO-REP	število enot
1	1	0	0	1	0	1	2
1	1	1	1	1	1	1	1
1	0	0	0	0	0	0	1

D = družina, I = izobraževalni sistem, K = kulturna participacija, E = socioekonomski status, P = pravna zaščita, Š = številčnost

Omeniti je treba omejitve t. i. "*omejene raznolikosti*", ki je tudi sicer precej razširjen družben pojav in dejansko pomeni oviro pri ugotavljanju vzročnih povezav. Zaradi omejene raznolikosti je ugotavljanje vzročnih povezav omejeno na kombinacijo vzročno pomembnih dejavnikov, ki dejansko obstajajo: družino, izobraževalni sistem, kulturno participacijo, socioekonomski status, pravno zaščito in številčno rast, pri čemer je povsem mogoče, da v kakšni drugi etnično mešani skupnosti obstaja drugačna kombinacija dejavnikov, ki omogoča produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov. To sicer ne bi spremenilo rezultata pričujoče analize, treba pa se je zavedati problema omejene raznolikosti. Zato je tudi primaren namen kvalitativnega primerjalnega pristopa dopuščanje maksimalne vzročne kompleksnosti, s čimer se izognemo poenostavljenim predpostavkam.

V tej analizi se problemu "*omejene raznolikosti*" ne moremo izogniti. Ker obravnavamo vpliv šestih vzročnih okoliščin (dejavnikov), je mogočih kombinacij v resničnostni preglednici 2⁶, torej šestintrideset. V tej analizi so enote le dve različni kombinaciji vzročnih dejavnikov, katerih rezultat je prisotna produkcija oziroma reprodukcija etničnih elementov ter ena kombinacija vzročnih dejavnikov, katere rezultat je odsotnost produkcije oziroma reprodukcije etničnih elementov. Zaradi omejene raznolikosti so trditve glede vzročnosti omejene samo na kombinacijo vzročno relevantnih dejavnikov, ki dejansko obstajajo, in so predmet naše analize. Če bi želeli pridobiti bolj natančne ugotovitve glede relevantnih kombinacij vzročnih dejavnikov in preseči omejitve raznolikosti, bi morali upoštevati maksimalno vzročno kompleksnost, torej vseh šestintridesetih teoretično mogočih kombinacij, vendar bi bilo to glede na le dve znani kombinaciji vzročnih dejavnikov (od šestintridesetih mogočih) precej neplodno opravilo.

Resničnostno preglednico poenostavimo s pomočjo velikih in malih črk. V tem primeru velike tiskane črke pomenijo prisotnost vzročnega dejavnika, male tiskane črke pa njegovo odsotnost.

Tako dobimo:

$$D \cdot I \cdot k \cdot e \cdot P \cdot \checkmark = \text{PRO_REP}$$

in

$$D \cdot I \cdot K \cdot E \cdot P \cdot \checkmark = \text{PRO_REP}$$

oziroma

$$D \cdot I \cdot k \cdot e \cdot P \cdot \checkmark + D \cdot I \cdot K \cdot E \cdot P \cdot \checkmark = \text{PRO_REP.}^{11}$$

Boolova minimizacija oziroma redukcija podatkov ima temeljno pravilo, ki je:

Če se dva Boolova izraza razlikujeta v samo enem vzročnem dejavniku in producirata enak končni rezultat, potem lahko ta vzročni dejavnik obravnavamo kot nepomemben, ga odstranimo in s tem oblikujemo enostavnejši izraz.

Ker se naša izraza ne razlikujeta samo v enem, temveč v dveh dejavnikih: *socioekonomski status* in *številčnost*, izraza ne moremo poenostaviti.

Večjega reduciranja vzročne kompleksnosti (s pomočjo Boolove algebre) na obstoječih podatkih (zaradi majhnega števila enot) ne moremo izpeljati. Lahko pa izpostavimo nekaj značilnosti. Bistvo kombinatorne logike je v holističnem pogledu na enote in še posebej na njihove vzročne dejavnike, kar pomeni, da je treba posamezne enote obravnavati v njihovem kontekstu. V našem primeru ne moremo trditi, da so D (družina), I (izobraževalni sistem) in P (pravna zaščita) vzroki produkcije oziroma reprodukcije etničnih elementov, temveč jih moramo obravnavati v kontekstu prisotnosti in odsotnosti vseh vzročno relevantnih dejavnikov. V tem primeru lahko kot vzrok produkcije oziroma reprodukcije etničnih elementov opredelimo dve kombinaciji dejavnikov $D \cdot I \cdot k \cdot e \cdot P \cdot \checkmark$ in $D \cdot I \cdot K \cdot E \cdot P \cdot \checkmark$.

Opredelimo lahko tudi *potrebne* in *zadostne* vzroke v tej raziskavi. Dejavnik je opredeljen kot potreben, če je njegova prisotnost nujna za uresničitev družbenega pojava, in kot zadosten, če že samo njegova prisotnost omogoča uresničitev družbenega pojava. V našem primeru bi za dejavnike D, I in P lahko rekli, da so potrebni, vendar ne zadostni za uresničitev produkcije oziroma reprodukcije etničnih elementov.

* * *

¹¹ Pri čemer operator množenja $\cdot$ pomeni logični IN, operator seštevanja $+$ pa pomeni logični operator ALI.

SKLEPNE UGOTOVITVE

Pri kvantitativni analizi so v ospredju preučevanja odnosi med spremenljivkami v modelu, medtem ko je sama enota preučevanja (posameznik) bolj ali manj nevidna. Pri kvalitativni primerjalni analizi pa imajo enote preučevanja (manjšinske situacije) jasno identiteto in so potisnjene v ospredje.

Če povzamemo Smithovo (1992) opredelitev ohranjanja etnične skupnosti kot medgeneracijsko kontinuiteto in vzdrževanje specifičnih etničnih elementov ob upoštevanju, da je ohranjanje etnične skupnosti odvisno še od cele vrste demografskih, ekonomskih, kulturnih, političnih pogojev in okoliščin, potem je namen k enotam usmerjene kvalitativne primerjalne analize ugotoviti, kdaj je posamezen vzročni dejavnik pomemben in kdaj ne, ter opredeliti različne kontekste, v katerih ima posamezen vzročni dejavnik vpliv, pri čemer lahko različne konfiguracije vzročnih dejavnikov generirajo enak končni rezultat – družben pojav (produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov).

Najprej pogledjmo značilnosti in omejitve uporabljene kvalitativne primerjalne metode (Ragin 1994):

- S pomočjo kvalitativne primerjalne metode preučujemo podobnosti in razlike med razmeroma *majhnim številom enot*. Število enot je omejeno, saj ta metoda predpostavlja podrobno preučitev vsake posamezne enote ter razkritje odnosov med posameznimi deli enote (odnose med tistimi dejavniki, ki so za raziskavo relevantni). Poleg tega moramo upoštevati, večje kot je število enot, manjša je verjetnost, da bodo enote imele skupne vzročno relevantne dejavnike. Več enot skoraj vedno pomeni večjo heterogenost.
- Temeljna značilnost primerjalne analize je usmerjenost na preučevanje *različnosti* med posameznimi skupinami enot. Zato je cilj kvalitativne primerjalne analize razkritje različnih vzročnih pogojev (dejavnikov), ki so povezani z različnimi rezultati (družbenim pojavom), ali vzročnih vzorcev, ki ločijo enote v različne skupine. Pri tem se osredotočimo na preučevanje konfiguracije ali *kombinacije dejavnikov*, ki so skupni določenim enotam, in ne na prisotnost ali odsotnost posameznega dejavnika.
- *Vzročna heterogenost*. Kvalitativna primerjalna metoda dovoljuje možnost, da obstaja več kombinacij dejavnikov, ki privedejo do enakega rezultata (družbenega pojava) – v našem primeru do produkcije oziroma reprodukcije etničnih elementov. Kvalitativna primerjalna metoda lahko tudi razkrije kompleksne in navidezno nasprotujoče vzorce vzročnosti. Posamezen dejavnik lahko, kadar je prisoten v določeni kombinaciji dejavnikov, v

drugi kombinaciji dejavnikov pa odsoten, na rezultat deluje različno (družbeni pojav).

- Kvalitativna primerjalna metoda omogoča le identifikacijo *potrebnih dejavnikov* oziroma pogojev (Dion 1998). Če bi želeli oceniti zadostnost, bi se morali osredotočiti na nujnost vzročnih pogojev (ali kombinacije vzročnih pogojev) in ne na nujnost rezultata (družbenega pojava). Vzrok je zadosten, če mu vedno sledi določen rezultat, in je potreben, če je vedno prisoten v vseh primerih rezultata.
- Vrsta omejitev je tudi "*omejena raznovrstnost*". Družbeni pojavi so omejeni v svoji raznovrstnosti. Vedno kadar konstruiramo resničnostno preglednico z razmeroma majhnim številom dejavnikov, ugotovimo, da so v mnogih vrsticah preglednice manjkajoče enote. Te manjkajoče enote je treba obravnavati kot hipotetične kombinacije, ki omogočajo poenostavljena predvidevanja, vendar pa je treba vključevanje poenostavljenega predvidevanja v analizo utemeljiti s teoretičnim poznavanjem družbenega pojava.
- Pozornost je usmerjena tudi k deviantnim enotam. Treba je upoštevati vsako enoto, če želimo ugotoviti vzorec raznolikosti. Enota lahko odstopa od nekega vzorca, vendar je treba odstopanje identificirati in razložiti.
- Težko je oblikovati resničnostno preglednico, v kateri imajo vse enote enak rezultat. Raziskovalec sicer teži k oblikovanju preglednice z minimalnim številom nasprotujočih rezultatov, pa vendar nasprotujoči rezultati ostanejo. V družbenem življenju obstaja precej naključij, ki so zunaj dometa vsake resničnostne preglednice. Posamezna enota lahko daje določen rezultat zaradi zelo specifičnih razlogov, ki zadevajo samo to enoto in jih tudi ne moremo razložiti z obstoječim teoretičnim vedenjem o problematiki. V takih primerih je mogoče uporabiti verjetnostni kriterij za ugotavljanje ustreznosti kombinacije dejavnikov, ki pogojujejo določeni rezultat.
- *Kategorijski podatki*. Mnogo dejavnikov, ki pogojujejo družbeni pojav, je zelo težko predstaviti v obliki kategorijskih podatkov, kot 0 ali 1. Pri takšni kategorizaciji se lahko pri posamezni spremenljivki (dejavniku) izgubi mnogo informacij. Poleg tega pa je zelo pomembno, kako je pri vsaki enoti kodirana posamezna spremenljivka.
- Primerjalna kvalitativna metoda je logična in ne statistična tehnika, zato so njeni rezultati še toliko bolj podvrženi deformacijam, ki so lahko posledica: izbora neodvisnih spremenljivk ali napak v podatkih.

Primerjalna kvalitativna analiza je na podlagi obravnavanih podatkov posameznih manjšinskih situacij pokazala, **da produkcija oziroma reprodukcija etničnih elementov (pri čemer smo kot osrednji etnični element obravnavali jezik) med generacijami obstaja pri madžarski skupnosti v Lendavi, italijanski skupnosti v Slovenski Istri in slovenski skupnosti v Železni Kapli - Beli.** V vseh treh manjšinskih skupnostih, pri katerih smo opazili produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov, kar pomeni prenos etničnih elementov med generacijami, so kot pomembni prisotni naslednji dejavniki: *družina, izobraževalni sistem in pravna zaščita.*

Dejavniki *kulturna participacija, socioekonomski status* in *številčna rast* so prisotni v Slovenski Istri, v drugih dveh lokalnih etnično mešanih skupnostih pa ne, zato lahko sklepamo, da niso nujno potrebni za produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov.

Pri slovenski skupnosti v Monoštru rezultat primerjalne kvalitativne analize kaže "okrnjen" prenos etničnih elementov (predvsem jezika) med generacijami. Glede na empirične podatke lahko govorimo o opuščanju etničnih elementov, čeprav bi bila morda korektnjša ugotovitev, da gre za transformacijo etničnih elementov. Upoštevati je treba, da se pripadnost k etnični skupnosti lahko izraža na različne načine: od življenjskega stila, šeg, navad, ki se skupinsko določajo, jezika, komuniciranja ali kolektivnega spomina, ki veže generacije in utrjuje prepričanje o trajanju skupine oziroma njeni zgodovinski kontinuiteti. Analiza je pokazala, da v Porabju slovenski jezik do neke mere izgublja osrednjo vlogo označevalca etnične identitete. Na to so opozorili tudi popisni podatki, saj je število posameznikov, ki se opredeljujejo kot pripadniki slovenske skupnosti, večje kot število pripadnikov, ki slovenski jezik opredeljujejo kot materni jezik. Pa vendar to ne pomeni nujno, da slovenska skupnost v Porabju izginja. Lahko se navežemo na Gansovo (1979, 1992) pojmovanje simbolne etničnosti kot možnosti, da pripadniki neke skupnosti več generacij ohranjajo občutke pripadnosti k določeni etnični skupnosti, mogoče tudi brez ohranjanja osrednjega etničnega elementa – jezika.

S pomočjo modela strukturnih spremenljivk nam je uspelo prikazati, kateri so tisti dejavniki, ki v največji meri vplivajo na medgeneracijsko etnično kontinuiteto v posamezni manjšinski skupnosti, in tudi kakšna je vitalnost (produkcija, reprodukcija ali transformacija) posamezne manjšinske skupnosti v obravnavanih lokalnih etnično mešanih skupnostih.

Če združimo ugotovitve deskriptivne, kvantitativne in kvalitativne primerjalne analize in pogledamo ključne ugotovitve za vsako posamezno skupnost, ugotovimo:

1. LENDAVAL

*V analizi (kvantitativna primerjalna analiza) na ravni posameznika sta se pri madžarski skupnosti v Lendavi kot pomembni pokazali **družina** in **kulturna participacija**, medtem ko se je pri preučevanju skupnosti kot celote (kvalitativna primerjalna analiza) izluščila kombinacija dejavnikov **družina**, **izobraževalni sistem** in **pravna zaščita**, ob odsotnosti kulturne participacije, socioekonomskega dejavnika in številčnega dejavnika.*

Družina se je v Lendavi tako kot v drugih treh lokalnih etnično mešanih skupnostih pokazala kot pomemben dejavnik na ravni posameznika in na ravni skupnosti. Ta ugotovitev je skladna z mnogimi sorodnimi raziskavami (Alba 1990, Goyette, Yu Xie 1997), ki ugotavljajo ključno vlogo staršev in družine pri vzpostavljanju občutkov etnične pripadnosti v procesu primarne socializacije. Otroci se ravno v družini najprej srečajo s specifičnimi etničnimi elementi, z vrednotami, s tradicijami itd., in kadar je v družini pripadnost k določeni etnični skupnosti predstavljena pozitivno, je velika verjetnost, da jo bo kot tako sprejemal tudi otrok. V družini je treba preučiti tudi vlogo etnično mešanih zakonov. Statistični podatki (popis 1991) za madžarsko skupnost v Sloveniji kažejo, da v etnično mešanih zakonih prevladuje raba slovenskega jezika. Podobno tudi empirični podatki, zbrani v Lendavi, kažejo, da je polovica anketirancev iz etnično mešanih zakonov kot svoj materni jezik opredelila slovenščino, več kot šestdeset odstotkov anketirancev iz etnično mešanih zakonov pa se je opredelilo za pripadnike večinske skupnosti. Na podlagi teh podatkov lahko sklepamo, da etnično mešani zakoni v Prekmurju prispevajo k opuščanju madžarskih etničnih elementov, predvsem jezika.

V analizi na ravni posameznika se je pokazal kot pomemben dejavnik tudi **kulturna participacija**, ki jo lahko na nek način podobno kot družino umestimo v del intimne sfere posameznika. Ob tem je treba pripomniti, da ima madžarska kulturna dejavnost, ki temelji na delovanju pretežno amaterskih umetniških društev, precej razvejano institucionalno infrastrukturo, kar ob trdni zgodovinski tradiciji omogoča močno izraženo prisotnost madžarske kulture v Prekmurju.

Na ravni skupnosti se je poleg družine kot pomemben dejavnik pokazala še **pravna zaščita**. V celotnem povojnem obdobju (po drugi svetovni vojni) je bilo v Sloveniji (v okviru SFRJ) eno temeljnih načel družbenopolitičnega in pravnega sistema načelo o enakopravnosti narodov in narodnosti na podlagi marksističnoleninističnih usmeritev. Inkorporacija načel o enakopravnosti narodnosti v socialistično družbeno in pravno ureditev je omogočila razvoj institucionalne podpore etničnim manjšinam ter učinkovito in kontinuirano pravno varstvo manjšin tudi po osamosvojitvi Slovenije ter spremembi družbenega sistema. Dejansko

lahko govorimo o visoki ravni in kontinuiteti pravne zaščite madžarske skupnosti od konca druge svetovne vojne pa do danes.

Tretji pomemben dejavnik za produkcijo oziroma reprodukcijo elementov etnične skupnosti je **izobraževalni sistem**. Načelo, ki se je uveljavilo na narodno mešanem območju v Prekmurju, da sta materinščini (slovenščina in madžarščina) učencev enakovredni kot učna predmeta in učna jezika, je zasnova za razvijanje dvojezičnosti na širši družbeni ravni tako imenovane dvosmerne (funkcionalne) dvojezičnosti. Tako zasnovani vzgojno-izobraževalni sistem omogoča poleg produkcije oziroma reprodukcije etničnih elementov med generacijami madžarske skupnosti tudi produkcijo etničnih elementov (npr. jezika, spoznavanja značilnosti družbene in kulturne preteklosti madžarskega naroda) med pripadniki večinskega naroda.

Na ravni skupnosti se kot relevantna nista pokazala le dva dejavnika: *socioekonomski* dejavnik ter *številčnost* skupnosti. Glede številčnosti madžarske skupnosti v Prekmurju je iz popisnih podatkov razvidno konstantno upadanje števila pripadnikov madžarske skupnosti. Upadanje števila pripadnikov madžarske skupnosti je glede na njene demografske karakteristike deloma "pričakovano" in se bo po vsej verjetnosti še nadaljevalo.

2. SLOVENSKA ISTRA

Pri italijanski skupnosti so se v analizi na ravni posameznika kot pomembni pokazali družina, izobraževalni sistem, kulturna participacija in negativen vpliv socioekonomskega statusa (izobrazbe). Podobno tudi kvalitativna analiza na ravni skupnosti kaže vpliv kombinacije dejavnikov družina, izobraževalni sistem, socioekonomski status, pravna zaščita in številčnost skupnosti.

Samo pri italijanski skupnosti so se v analizi na ravni posameznika in tudi v analizi na ravni celotne skupnosti kot pomembni izkazali vsi v model vključeni dejavniki.

Težko bi opredelili vzroke, ki pogojujejo tak rezultat analize, lahko pa poudarimo nekaj specifičnosti, ki so značilne za italijansko skupnost v Slovenski Istri, in družbeni kontekst:

Geografske značilnosti območja (bližina, hitra in lahka dostopnost ter prehodnost slovensko-italijanske meje), kjer živi italijanska skupnost, zgodovinski kontekst in gospodarske značilnosti (dnevne migracije) omogočajo močno povezanost prebivalcev lokalne etnično mešane skupnosti in še posebej pripadnikov italijanske skupnosti z Italijo.

Lahko rečemo, da ima italijanska skupnost med vsemi obravnavanimi skupnostmi najboljše razmere v vzgojno-izobraževalnem sistemu. Poleg vrtcev, osnovnih in srednjih šol z italijanskim učnim jezikom imajo še zelo ugodne možnosti šolanja na univerzitetni ravni v sosednji Italiji.

Čeprav je italijanščina manjšinski jezik, ima v Slovenski Istri dokaj visok status. Poleg tega je v šolah s slovenskim učnim jezikom obvezno učenje italijanskega jezika, kar omogoča produkcijo etničnih elementov (jezika) pri pripadnikih večine. Raba posameznega jezika je močno odvisna od njegove funkcionalnosti. Če je manjšinski jezik funkcionalen (ima vlogo posrednika informacij, medijev, kulture ...), kar italijanščina v Slovenski Istri tudi je, ga uporabljajo večji del manjšinske populacije in tudi večinsko prebivalstvo.

Italijanska skupnost ima edina od vseh obravnavanih skupnosti dnevni časopis v italijanskem jeziku ter močno medijsko infrastrukturo (radio, televizija itd.).

Tudi vpliv etnično mešanih zakonov se v Slovenski Istri razlikuje od drugih obravnavanih lokalno etnično mešanih skupnosti. Popisni podatki (1991) kažejo, da v etnično mešanih zakonih sicer prevladuje raba slovenskega jezika, vendar je ta delež manjši kot na primer pri madžarski skupnosti v Prekmurju, hkrati pa je opaziti tudi večji delež rabe obeh jezikov, slovenščine in italijanščine. Empirični podatki, zbrani v Slovenski Istri v okviru projekta *Medetnični odnosi in narodna identiteta v Slovenski Istri* pa kažejo še nekoliko drugačno sliko. Približno 63 odstotkov anketirancev iz etnično mešanih zakonov se je opredelilo za pripadnike italijanske skupnosti. Kar 64 odstotkov anketirancev iz etnično mešanih zakonov pa je kot svoj materni jezik zapisalo italijanščino. Glede na te podatke bi težko trdili, da slovensko-italijanske zakonske zveze spodbujajo opuščanje italijanskih etničnih elementov (predvsem jezika) oziroma da spodbujajo procese asimilacije.

Italijanska skupnost je tudi edina, pri kateri kljub neugodni demografski strukturi skupnosti v popisih ni zaznati konstantnega upadanja števila njenih pripadnikov, temveč gre v številčnosti skupnosti za nihanja (vzpone in padce). Kljub še starejši starostni strukturi italijanske skupnosti od madžarske, je upadanje števila italijanske skupnosti v Slovenski Istri manjše.

3. MONOŠTER

Kot pomembna dejavnika v analizi na ravni posameznika v slovenski skupnosti sta se izkazali **družina** in **kulturna participacija**. Kvalitativna primerjalna analiza manjšinske situacije v Monoštru pa je kot edini relevanten dejavnik v ospredje postavila **družino**, kar pa očitno glede na rezultate analize ne zadošča za produkcijo oziroma reprodukcijo etničnih elementov med generacijami.

Podobno kot slovenska je tudi madžarska narodnostna politika razglašala formalno enakopravnost narodnosti, ki pa je v vsakdanjem življenju ni dosledno izvajala, saj so se z narodnostnim vprašanjem začeli aktivneje ukvarjati šele konec šestdesetih let.

Šele od konca osemdesetih let je slovenski skupnosti v Porabju omogočena ustrežna pravna zaščita, ki sicer formalno omogoča veliko (na področju politične participacije, medijev, šole, rabe jezika ...), dejansko uresničevanje teh pravic pa je še vedno precej skromno, predvsem zaradi razlogov, kot so pomanjkanje finančnih sredstev, pomanjkanje politične volje, mogoče pa tudi zaradi pomanjkanja volje in želje v sami skupnosti.

V primerjavi z drugimi obravnavanimi manjšinskimi skupnostmi se je slovenska skupnost v Porabju v geografskem in v družbenopolitičnem smislu razvijala v precejšnji izolaciji.

Analiza empiričnih podatkov je kot edina dva pomembna dejavnika prikazala **družino** in **kulturno participacijo**. Hkrati se je izkazalo, da na ravni skupnosti nista omogočeni produkcija in reprodukcija etničnih elementov, oziroma da po vsej verjetnosti prihaja do njihove transformacije. Ker pa je analiza omejena predvsem na jezik ter etnično opredeljevanje, lahko govorimo predvsem o njunem opuščanju.

Kar nekaj kazalcev kaže na opuščanje slovenskega jezika v Porabju:

Slovenski jezik v Porabju nikoli ni imel visokega statusa. V zadnjih desetletjih se porabsko narečje ne razvija v skladu s sodobnimi potrebami, kar pomeni, da se njegovo besedišče ne prilagaja dovolj hitro družbeni stvarnosti.¹² Ob tem velja pripomniti, da večina pripadnikov slovenske skupnosti slovenskega knjižnega jezika ne obvlada v zadostni meri, pa postopno opuščajo tudi porabsko narečje. Poleg tega prihod tujega kapitala spodbuja učenje drugih jezikov, katerih znanje omogoča zaposlitev in družbeno mobilnost. Pri mladini je opazna tesna povezava med novjšimi gospodarskimi razmerami in izobraževalnimi trendi. Mlajša generacija se v svojem izobraževanju podreja in prilagaja zahtevam nemškega kapitala, ki trenutno prevladuje na tem območju. Mladi se usmerjajo v srednje strokovne in poklicne šole, ki jim omogočajo pridobitev poklica in zaposlitve. Na jezike, ki so v nekem okolju v stiku, lahko gledamo kot na jezike, ki tekmujejo za uporabnike. So kot dobrine, ki bodo na jezikovnem trgu preživele le do trenutka, ko jih bodo stranke še pripravljene kupovati. Ceno jezika določa tudi trud, ki ga mora posameznik vložiti v to, da ga osvoji, njegovo "vrednost" pa korist, ki jo ima

¹² V časopisu *Porabje* to rešujejo tako, da v besedilih, napisanih v porabskem narečju, manjkajoče izraze nadomestijo z izrazi iz knjižne slovensčine.

od tega, da jezik lahko uporablja. Pri manjšinskem jeziku je torej "vrednost" jezika odvisna predvsem od dveh dejavnikov: od uporabnosti jezika na območju, na katerem ima jezik status manjšinskega jezika (velikost manjšine, obstoj izobraževalnih, gospodarskih, kulturnih in drugih ustanov, kjer je v uporabi manjšinski jezik itd.) ter od vloge politično-geografskega območja, kjer ima jezik status večinskega in/ali državnega jezika. Glede na omenjene dejavnike slovenski jezik v Porabju izgublja "vrednost".

V Lendavi in Slovenski Istri (tako kažejo empirični podatki raziskav v okviru projekta in tudi popisi prebivalstva) več prebivalcev opredeljuje manjšinski jezik kot materni jezik, manj pa se jih opredeljuje za pripadnike manjšinske etnične skupnosti. V Monoštru tako rezultati popisov kot tudi izsledki raziskave v projektu izkazujejo ravno obratno situacijo: več posameznikov se je opredelilo za manjšinsko etnično pripadnost, manj pa jih je kot svoj materni jezik navedlo manjšinski jezik.

Čeprav se je družina izkazala za pomemben dejavnik pri produkciji oziroma reprodukciji etnične skupnosti, pa vloga etnično mešanih zakonov v Monoštru ni spodbudna. Anketiranci iz etnično mešanih zakonov se bolj opredeljujejo za pripadnike madžarske skupnosti. Podobno je pri rabi jezika, saj pri anketirancih iz etnično mešanih zakonov madžarščina spodriva slovenski jezik.

Izobraževalni sistem v Porabju ne prispeva k reprodukciji, kaj šele k produkciji jezika. Pozno vpeljevanje (sedemdeseta leta) slovenskega jezika v porabsko šolstvo, v katerem poteka učenje slovenskega jezika kot neobvezen učni predmet, ne prispeva dovolj k dvigovanju statusa manjšinskega jezika. Za jezik, ki ima manjšinski status, ni dovolj, da se otroci z njim seznanjajo in tudi sicer srečujejo le v ozkem družinskem krogu. Tako bodo razvili prepričanje, da njihova kultura in jezik nista primerna za rabo v javnosti ter da sta v primerjavi z večinskim manjvredna. To lahko otroke privede do neuravnotežene identifikacije (Cummins 1984, 79) v prid večinskemu jeziku in kulturi. Omenjeni izid je še toliko verjetnejši, če prihajajo otroci v stik z vrstniki, ki so pripadniki večinskega naroda, in že samo zato, ker večinski šolski predmetniki ne predvidevajo pouka maternega jezika, menijo, da ta jezik ni vreden toliko kot drugi tuji jeziki. Pomembno je, da imajo otroci, pripadniki manjšine visokokakovostne in sodobne vzgojno-izobraževalne ustanove, ki so s svojimi šolskimi programi konkurenčne večinskim.

Jezik je pogosto obravnavan kot najpomembnejši in skoraj obvezen etnični element in vzpostavlja se že kar mistična povezava med njim in etnično skupnostjo. V Porabju prihaja do opuščanja rabe porabskega narečja ali slovenskega jezika, hkrati pa se število prebivalcev, ki se je v popisu opredelilo za pripadnike slovenske skupnosti, ne zmanjšuje močno oziroma se zmanjšuje celo nekoliko manj kot na primer v Prekmurju ali Železni Kapli - Beli. Tako bi mogoče lahko

celo domnevali, da slovenska skupnost v Porabju postaja skupnost, ki sicer v večji meri ne govori slovensko, pa kljub temu slovenski jezik prepozna kot etnični simbol. Sklepamo lahko, čeprav je opuščanje jezika manjšine v družini pogosto znak morebitne asimilacije, da medgeneracijsko ohranjanje jezika manjšine ni vedno temeljni pogoj za ohranitev etnične identitete (Lieberson 1970, v Stevens in Swicegood 1987, Yancy et al. 1976), saj lahko za ohranitev etnične identitete postanejo pomembnejši drugi etnični elementi.

4. ŽELEZNA KAPLA - BELA

Kvantitativna analiza je na ravni posameznika pri slovenski skupnosti kot edini relevanten dejavnik pokazala družino, medtem ko sta se pri kvalitativnem preučevanju manjšinske situacije kot relevantna poleg družine pokazala še izobraževalni sistem in pravna zaščita.

Če je v Sloveniji in na Madžarskem narodnostna politika, ki se je razvijala v okviru notranje socialistične ureditve, temeljila na enakopravnosti narodov, pa v Avstriji temeljni dokument, to je Avstrijska državna pogodba, v katerem je bilo opredeljeno pravno varstvo slovenske skupnosti, ni bil sprejet na podlagi konsenza večinskega naroda, temveč je bil to dokument, ki je nastal kot pogoj, ki so ga zmagovalci druge svetovne vojne postavili za avstrijsko samostojnost. Morda je tudi to eden od razlogov za nepopolno uresničevanje pravne zaščite manjšin v praksi in razlog občasnih izbruhov nestrpnosti pri delu večinskega prebivalstva ter pri določenem delu političnih strank.

V Železni Kapli - Beli (na Koroškem) se šele v zadnjem desetletju počasi umika prepričanje, da je slovenski jezik primeren le za domačo rabo, medtem ko naj bi bila za javno rabo uporabnejša nemščina. Zaslediti je tudi trende pogostejše rabe knjižne slovenščine med pripadniki slovenske skupnosti, kar je povezano predvsem s spremembami socialne oziroma izobrazbene strukture pripadnikov slovenske skupnosti.

Na Koroškem sta prisotna dva nekoliko protislovna trenda: a) Na eni strani delež in rast prijav na dvojezičnih šolah kažeta na to, da ljudje dvojezično šolstvo vedno bolj sprejemajo kot alternativno ponudbo. Otroci, ki se prijavljajo k dvojezičnemu pouku, prihajajo tudi iz nemško govorečih oziroma dvojezičnih družin. To pomeni, da starši od dvojezičnega izobraževanja pričakujejo pridobitev in dobro izhodišče za kariero svojega otroka.¹³ Dvojezični pouk obravnavajo kot

* * *

¹³ Empirične raziskave tudi kažejo spremenjen odnos do dvojezičnosti. Konec sedemdesetih let so med ljudmi še prevladovala prepričanja, da se otroci zaradi dvojezičnosti nobenega jezika ne naučijo dobro. Konec de-

specifično regionalno ponudbo, ki je nujno ne povezujejo z etničnimi elementi, s tem pa poglavitni vzrok za njihovo prijavo tudi ni solidarnost do slovenske manjšine. b) Na drugi strani so v modernizaciji šolstva opazne tendence po ukinjanju majhnih osnovnih šol z nizkim številom otrok in oblikovanju centralnih šol. Prihaja do postopnega ukinjanja tistih šol na hribovitih območjih, ki imajo večji delež otrok prijavljenih k pouku slovenščine, ter večanju števila meščanskih šol, srednjih šol – nemških gimnazij. To pomeni, da morajo starši oziroma otroci, ki želijo obiskovati šolo, v kateri bo omogočeno učenje slovenskega jezika, sprejeti določeno finančno in časovno odrekovanje. Pogosto pa pri vpisu otroka v šolo odločajo praktični razlogi, kot so stroški šolanja, oddaljenost kraja šolanja itd.

Od vseh skupnosti, ki smo jih preučevali, se je v Železni Kapli - Beli vloga *družine* pokazala kot najvplivnejša. Za Železno Kaplo - Belo in tudi za vso Koroško je značilno, da se del deželne politike, posamezne organizacije in tudi del večinske populacije nenehno zavzemajo za krčenje formalnopravno določenih pravic manjšinske skupnosti ali celo za zanikanje obstoja slovenske manjšinske skupnosti. Na podlagi te ugotovitve in empiričnih podatkov bi lahko sklepali, da v lokalni etnično mešani skupnosti, v kateri so stalni konflikti oziroma izrazi nesprejemanja manjšinske etnične skupnosti, družina pridobiva na pomenu v medgeneracijskem prenosu etničnih elementov.

S pomočjo modela strukturnih spremenljivk nam je uspelo prikazati, kateri so tisti dejavniki, ki v največji meri vplivajo na medgeneracijsko etnično kontinuiteto v posamezni manjšinski skupnosti in tudi kakšna je vitalnost (produkcija, reprodukcija ali transformacija) posamezne manjšinske skupnosti v obravnavanih lokalno etnično mešanih skupnostih.

* * *

vetdesetih let so se njihova mnenja spremenila in zdaj je večina mnenja, da se otroku ni težko dobro naučiti dveh jezikov (Etnični odnosi: raziskava Flaschberger/Reiterer 1980; diplomska naloga Fleissner 1998 na Univerzi za pedagoške znanosti).

LITERATURA

- ALLARDT, Erik (1990): Challenges for Comparative Social Research. *Acta Sociologica* (33), 3. Norway, 183-193.
- ALBA, Richard D. (1990): *Ethnic Identity: The Transformation of White America*. Yale University Press.
- CUMMINS, Jim (1984): The minority language child. V: Bilingual and multicultural education: Canadian perspectives. Shapsonc S. D'Oyley, V: (ur.), Clevedeon, *Multilingual Matters* 15, 71-92.
- GANS, Herbert (1979): Symbolic Ethnicity: The future of Ethnic Groups and Cultures in America. *Ethnic and Racial Studies*, 2, 1-20.
- GANS, Herbert (1992): Second-generation decline: Scenarios for the Economic and Ethnic futures of the post-1965 American immigrants. *Ethnic and Racial Studies*, vol. 15, št. 2.
- GOLDTHORPE, John H. (2000): *On Sociology. Numbers, Narratives, and the Integration of Research and Theory*. Oxford University Press.
- GOYETTE Kimberly, XIE Yu (1997): The racial identification of biracial children with one Asian parent: Evidence from the 1990 census. *Social Forces*, Vol. 76, št. 2, 547-571.
- KOMAC, Miran (1986): Narodnostna identiteta: Prispevek k multidisciplinarnem preučevanju narodnostnih manjšin. *Razprave in gradivo*, 19, 55-68.
- MEDVEŠEK, Mojca (2003): Trendi medgeneracijske etnične kontinuitete na narodno mešanih območjih ob slovenski meji. (Doktorska disertacija). Ljubljana.
- MEDVEŠEK, Mojca (2005): Dejavniki ohranjanja ali opuščanja elementov etnične identitete v medgeneracijski kontinuiteti na narodno mešanih območjih ob slovenski meji. *Razprave in gradivo*, 46, 100-153.
- NEČAK LÜK, Albina (s sodelavci) (1991): Medetnični odnosi in narodna identiteta v mestu Lendava/Lendva: primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske: [vprašalnik]: a nemzetiségi identitás elemének összehasonlító elemzése Szlovénia, Ausztria, Olaszország és Magyarországi régióinak érintkezési területein élő lakosság körében, (*Mednarodni projekt: Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*). Ljubljana: INV.
- NEČAK LÜK, Albina (s sodelavci) (1992): Medetnični odnosi in identiteta v mestu Monošter/ Szentgotthard: [vprašalnik]. Ljubljana: INV.

- NEČAK LÜK, Albina (1993): Medetnični odnosi in narodna identiteta v obalnih mestih: Koper/Capodistria, Piran/Pirano, Izola/Isola: vprašalnik / Vodja projekta: Albina Nečak Lük; vprašalnik so pripravili: Boris Jesih, Vera Klopčič, Miran Komac, Sonja Novak Lukanovič, Renata Mejak, Katarina Munda Hirnök, Albina Nečak Lük. Ljubljana: INV. (Raziskovalni projekt: *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru: primerjalna analiza elementov narodnostne identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske.*)
- NEČAK LÜK, Albina, (1999): Medetnični odnosi in narodna identiteta v občini Železna Kapla - Bela/Eisenkappel - Vellach: vprašalnik = Interethnische Beziehungen und Volksgruppenidentität in der Gemeinde Eisenkappel - Vellach/Železna Kapla - Bela: Fragebogen / [Vodja projekta: Albina Nečak Lük in Dietmar Larcher; vprašalnik so pripravili: Boris Jesih, Katarina Munda-Hirnök, Vera Klopčič, Miran Komac, Renata Mejak, Sonja Novak Lukanovič, Mojca Medvešek... et al.]. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. (Raziskovalni projekt: *Etnična identiteta in medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru: primerjalna analiza elementov medetnične identitete prebivalstva na stičnih območjih obmejnih regij Slovenije, Avstrije, Italije in Madžarske.*)
- NELDE, Peter, STRUBELL, Miquel, WILLIAMS, Glyn (1996): *Euromosaic. The production and reproduction of the minority language groups of the EU.* Office for Official Publications of the European Communities.
- RAGIN, Charles C. (1987): *The Comparative method. Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies.* Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- RAGIN, Charles C. (1994): *Constructing Social Research: the Unity and Diversity of Method.* Pine Forge Press. London, New Delhi: Thousand Oaks.
- SMITH, Anthony D. (1992): Chosen peoples: why ethnic groups survive. *Ethnic and Racial Studies*, vol. 15, št. 3.
- STEVENS, Gillian, SWICEGOOD, Gray (1987): The Linguistic Context of Ethnic Endogamy. *American Sociological Review*, vol. 53, št. 1, 73-82.
- SUSIČ, Emidij, SEDMAK, Danilo (1983): *Tiha asimilacija: psihološki vidiki nacionalnega odtujevanja.* Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- WILLIAMS, Glyn (1987): Bilingualism, class dialect, and social reproduction. *International Journal of the Sociology of Language*, 66, 85-98.
- YANCY, J. M., ERICKSEN, E. P. in JULIANI, R. N. (1976): Emergent ethnicity: a review and reformulation. *American Sociological Review* 41, 391-402.

Ena pomembnejših institucionalnih obveznosti levosredinske koalicije na deželni volitvah leta 2003 je bila priprava novega statuta Dežele Furlanije Julijske krajine. Od vsega začetka je bilo jasno, da bo šlo za velik zalogaj, kajti sestava deželnega statuta je vsekakor zelo zahtevna naloga, tako politično kot tudi administrativno, saj je deželni statut sprejet z ustavnim zakonom, to je z dvojnim branjem tako v poslanski zbornici kot tudi v senatu, kar pomeni, da mora parlament štirikrat odobriti isto besedilo.

Te naloge se je Dežela lotila s povsem novim pristopom: nalogo priprave osnutka besedila je zaupala posebnemu telesu, Konvenciji, ki so ga poleg deželnih svetnikov sestavljali še zunanji strokovnjaki, predstavniki krajevnih uprav, sindikalnih organizacij in vseh treh manjšin, slovenske, furlanske in nemške. Ta Konvencija je pripravila okvirno besedilo, o katerem je nato razpravljala deželni svet, ki je besedilo tudi odobril.

Namen tega prispevka je, da analizira potek dela v Konvenciji in primerja predloge slovenske manjšine v Italiji z rezultati glasovanja v deželni skupščini, ki je predlog statuta predala parlamentu.

ZGODOVINSKI OKVIR

Avtonomna dežela Furlanija - Julijska krajina je bila formalno ustanovljena že z ustavo italijanske republike,¹ ki je začela veljati 1. januarja 1948; vendar so s prehodnim ustavnim določilom² dejansko ustanovitev dežele preložili na poznejši čas. Razlogi za to niso izrecno navedeni, zagotovo pa izhajajo iz dejstva, da v prvih povojnih letih še ni bila popolnoma jasna dokončna razmejitev med Italijo in tedanjo Jugoslavijo, ter si je ustavodajna skupščina zato vzela čas za premislek. V času razprave o tem členu ustave v ustavodajni skupščini, Pariška mirovna pogodba ni bila podpisana, pozneje pa vse do sestave Fanfanijeve levosredinske vlade leta 1963³ v parlamentu ni bilo političnih pogojev za ustanovitev dežele. Pač pa je bilo že iz razprave v ustavodajni skupščini razvidno, da je bila odločitev o avtonomni deželi sprejeta tudi zaradi prisotnosti slovenske manjšine na tem ozemlju.⁴

* * *

¹ 116. člen italijanske ustave.

² X. prehodno določilo italijanske ustave.

³ V: Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia, Consiglio regionale, Documento preparatorio, Aprile 2004, 6-7.

⁴ Isto tam, str. 7-8.

Med Slovenci v Italiji so bila zato pričakovanja ob ustanovitvi Dežele, do katere je prišlo 15 let pozneje,⁵ zelo velika: prav glede na dejstvo, da je bila prisotnost slovenske manjšine v Furlaniji - Julijski krajini glavni razlog za avtonomijo Dežele, so Slovenci domnevali, da bo statut Dežele vseboval posebna določila o zaščiti manjšine in da bodo naloge v zvezi s tem vprašanjem poverjene prav Deželi. To pa se ni zgodilo, saj ustavni zakon, s katerim je bil sprejet deželni statut, Slovencev izrecno ne omenja, ampak v 3. členu govori le o enakosti pravic in o zaščiti etničnih in kulturnih značilnosti.⁶

Tudi izvajanje tega člena je bilo zelo omejeno. V deželni zakonodaji se naziv Slovenci ali slovenska manjšina dolgo ni pojavil, ampak se je le občasno govorilo o skupinah, nosilcih posebnih interesov. Tudi vlada, ki je takrat nadzirala deželno zakonodajo, ni Deželi priznavala nikakršne pristojnosti na tem področju: sklicevala se je na 6. člen ustave,⁷ pri čemer je besedo Republika istovetila z državo. Temu je pritrjevalo ustavno sodišče in nič niso zalegle ekspertize uglednih pravnikov, ki so trdili, da beseda Republika ne pomeni države oziroma vlade in parlamenta, temveč sklop vseh institucij, ki sestavljajo državo, torej tudi deželo.

V poznejših letih je ustavno sodišče svoje stališče omililo, vendar so bili ukrepi Dežele v zvezi s slovensko manjšino omejeni na nekatera marginalna vprašanja ali na izvajanje državne zakonodaje, na primer z zakonom o razdelitvi sredstev, ki jih je država z zakonom za obmejna območja⁸ namenila za kulturne dejavnosti slovenske manjšine v Italiji.⁹

Tudi ustavne spremembe v prvih letih 21. stoletja niso bistveno spremenile tega stanja. Medtem ko je parlament dvignil ustavno raven zaščite nemške manjšine na Južnem Tirolskem, ladinske manjšine na Tridentinskem in francoske manjšine v Dolini Aosta, se je za Deželo Furlanijo - Julijsko krajino omejil na obvezo, da sprejme nov deželni statut, ne da bi se poglobljal v njegovo vsebino.

Medtem ko je prej pripadala pristojnost za spremembe deželnega statuta samo parlamentu, s postopkom, ki je določen za spremembo ustave,¹⁰ so z ustavnimi spremembami leta 2001¹¹ poverili deželnemu svetu vlogo pobudnika za ses-

* * *

⁵ Statut Avtonomne dežele Furlanije - Julijske krajine je bil sprejet z ustavnim zakonom šte. 1 z dne 31. januarja 1963.

⁶ 3. člen statuta se glasi: *V Deželi je priznana enakost pravic in obravnavanja vseh državljanov, ne glede na jezikovno skupino, kateri pripadajo, z zaščito njihovih etničnih in kulturnih značilnosti.*

⁷ 6. člen ustave se glasi: *Republika s posebnimi določili štiti jezikovne manjšine.*

⁸ Zakon šte. 19 z dne 9. 1. 1991.

⁹ Deželni zakon 46 z dne 5. 9. 1991.

¹⁰ Za spremembo ustave je predvideno dvojno branje v vsaki od obeh vej parlamenta, pri čemer mora med prvim in drugim branjem preteči najmanj šest mesecev. Popolnoma isto besedilo mora biti torej odobreno štirikrat.

¹¹ Ustavni zakon šte. 2 z dne 31. 1. 2001.

tavo novega statuta; skratka, deželni svet je bil poklican, da sestavi osnutek novega statuta Dežele Furlanije - Julijske krajine¹² ter ga kot predlog ustavnega zakona predloži parlamentu.

KONVENCIJA ZA STATUT

Prvi ukrep, ki ga je deželni svet Furlanije - Julijske krajine sprejel v zvezi s pravo osnutka novega statuta, je bil zakon,¹³ s katerim je ustanovil Konvencijo in ji poveril nalogo priprave osnutka besedila statuta; pri tem se je skliceval na podobno telo, ki so ga v Bruslju oblikovali za sestavo osnutka besedila ustavne pogodbe Evropske unije.

Konvencijo je sestavljala skupina deželnih svetnikov, poleg njih pa še predstavniki krajevnih uprav, gospodarskih zbornic, sindikalnih organizacij, obeh univerz in jezikovnih manjšin; zakon je izrecno določal, da bodo v Konvenciji s po enim predstavnikom zastopane furlanska, slovenska in nemška manjšina v Deželi. Ta Konvencija je bila zadolžena, da pripravi osnutek besedila deželnega statuta in ga predloži v obravnavo deželnemu svetu. V postopku za odobritev statuta je bila torej tudi formalno soudeležena slovenska manjšina. Sicer pa so bili v Konvenciji štirje Slovenci, deželna svetnika Igor Canciani in Bruna Zorzini, zgoniški župan Mirko Sardoč v delegaciji predstavnikov krajevnih uprav in podpisani Bojan Brezigar na predlog krovnih organizacij slovenske manjšine v Italiji.

DOKUMENT S SMERNICAMI

Predsedstvo deželnega sveta je Konvenciji predložilo v obravnavo dokument z glavnimi smernicami za izdelavo besedila;¹⁴ ta dokument se v nekaterih delih dotika tudi vprašanja slovenske manjšine. Dokument je načelnega značaja, kar pomeni, da ne vsebuje določil, ki naj bi jih obvezno vključeval statut, ampak vsebuje analizo stanja in nakazuje smernice za izdelavo osnutka statuta.

Pri analizi je dokument glede slovenske manjšine zelo natančen. Tako na primer opozarja, da je ustavodajna skupščina odložila takojšnjo ustanovitev avtonomne dežele, "ker so bile manjšine že zaščitene s 6. členom ustave".¹⁵ To pomeni, da je bila ustavodajna skupščina zaskrbljena, ker bi z odložitvijo ustanovitve

* * *

¹² S tem ustavnim zakonom je bil tudi odpravljen vezaj med Furlanijo in Julijsko krajino v uradnem nazivu dežele.

¹³ Deželni zakon št. 12 z dne 2. aprila 2004.

¹⁴ Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia, Consiglio regionale, Convenzione per la stesura del nuovo statuto di autonomia, Documento preparatorio, Aprile 2004.

¹⁵ Documento preparatorio, 7.

dežele manjšina ne bila zaščiten in je to svojo zaskrbljenost odpravila prav s sklicevanjem na 6. člen.

O oceni zaščite jezikovnih manjšin dokument opozarja, da se je odnos do tega vprašanja spremenil, "ker se danes ne omejuje na prepoved diskriminacije narodnih manjšin (diskriminacije, katere žrtve so pogosto bile), ampak je sedaj treba ohraniti in vrednotiti, preko pozitivne zaščite, jezikovni in kulturni pluralizem na ozemljih, na katerih so se vedno mešali in skupaj živeli različni jeziki, kulture in etnije".¹⁶

Med vrednotami, ki naj bi jih deželni statut vseboval, so v dokumentu navedene tudi "... sožitje in integracija s sosednjimi narodi, zaščita različnosti ter jezikovnega, verskega in kulturnega pluralizma, specifična zaščita priznanih manjšin, ..." ¹⁷ Ta obveza je točneje navedena v poglavju, ki zadeva pravice, kjer je navedeno, da mora statut vsebovati obvezujoča določila v zvezi s pravicami jezikovnih manjšin, ki so prisotne na ozemlju dežele: "potrebne so norme statuta, ki bi razvile načelo, ki ga vsebuje 6. člen ustave", pri čemer je treba oceniti vsebino in raven ter goli negativni zaščiti (prepovedi diskriminacije), ki jo vsebuje 3. člen deželnega statuta, dodati načela pozitivne zaščite, ki naj se izvajajo, glede na pristojnosti, z redno državno ali deželno zakonodajo.¹⁸

Med novimi pristojnostmi, ki naj bi jih pridobila dežela, so navedene tudi "splošne norme na področju šolstva na področju poučevanja manjšinskih jezikov".¹⁹ Končno pa je v zvezi z volilnim sistemom zapisano: "Če bi želeli zagotoviti v deželnem svetu prisotnost predstavništva slovenske manjšine, je treba v statut vključiti zadevna določila, ki bi omogočila izjemo glede na ustavno načelo o enakovrednosti glasov."²⁰ Glede tega vprašanja dokument, za razliko od prej navedenih točk, torej ne zavzema stališča, ampak daje le pravni pouk Konvenciji, kaj naj naredi, če želi uveljaviti zajamčeno zastopstvo manjšine.

AVDICIJE CIVILNE DRUŽBE

Konvencija je ob začetku svojega dela zaslišala predstavnike številnih organizacij civilne družbe in tudi verskih skupnosti v Deželi. Zvrstilo se je nekaj desetih predstavnikov, ki so iznesli svoje predloge.

¹⁶ Isto tam, 9.

¹⁷ Isto tam, 11.

¹⁸ Isto tam, 12.

¹⁹ Isto tam, 22.

²⁰ Isto tam, 27

Med temi so bili tudi nekateri predstavniki slovenskih organizacij, ki jim je predsedstvo deželnega sveta s simultanim prevajanjem omogočilo, da so svoja stališča iznesli v slovenskem jeziku.

Med znanstvenimi institucijami, ki so jih povabili na avdicije 31. maja 2004, je bil tudi Slovenski raziskovalni inštitut. Njegov ravnatelj Emidij Susič je svoj poseg začel z ugotovitvijo, da je Dežela nastala tudi zaradi prisotnosti manjšin, sedaj pa postaja čedalje pomembnejša pri čezmejnem sodelovanju. Ti dve dejstvi je treba upoštevati pri pripravi novega statuta, ki mora vsebovati določila o varovanju in spodbujanju jezikovne različnosti. Statut mora izrecno imenovati slovensko, fur-lansko in nemško manjšino, Dežela pa mora s posebnimi normami dopolnjevati državno zakonodajo. Deželni statut bi moral priznavati institucionalno organiziranost manjšine, volilna zakonodaja pa jamčiti izvolitev vsaj po enega Slovence v tržaški, goriški in videmski pokrajini.²¹

Predsednika krovnih organizacij slovenske manjšine Rudi Pavšič (Slovenska kulturno-gospodarska zveza – SKGZ) in Sergij Pahor (Svet slovenskih organizacij – SSO) sta na avdicijah sodelovala 22. junija 2004. Pavšič je med drugim predlagal štirijezikični naziv Dežele, uradnost vseh jezikov, zakonsko skrb Dežele za promocijo in poznavanje manjšinskih jezikov in imenovanje Varuha za manjšinske pravice, zahteval je odobritev posebnega deželnega zakona za zaščito slovenske manjšine in zahteval zajamčeno zastopstvo vsaj enega Slovence v deželni skupščini.²² Pahor je poudaril zahtevo po enakopravnem statusu slovenskega jezika in po tesnejšem povezovanju manjšin, dodal pa je, da bi morali biti manjšinski jeziki najmanj izbirni predmeti v vseh šolah v Deželi.²³ Na istem zasedanju je nastopil tudi predsednik Slovenske gospodarsko-prosvetne skupnosti (SGPS) Boris Gombač, ki je med drugim "zahteval obnovo deželnega inštituta za slovensko manjšino".²⁴

Na avdicijah, namenjenih problemom izseljencev, je sodelovalo tudi združenje slovenskih izseljencev Slovenci po svetu. Predsednik tega združenja Renzo Matteligh se je zavzel za priznanje večjezične stvarnosti Dežele, podprl je celovitost Dežele, obenem pa opozoril na problem zaostalosti nekaterih predelov, kjer živijo pripadniki slovenske manjšine.²⁵

Na avdicijah gospodarskih subjektov pa so nastopili tudi predstavniki Slovenskega deželnega gospodarskega združenja (SDGZ) in Kmečke zveze (KZ). Predsednik SDGZ Marino Pečenik je poudaril nujnost zaščite kolektivnih pravic manjšine

* * *

²¹ Primorski dnevnik, 1. junija 2004, 3.

²² Primorski dnevnik, 23. junija 2004, 3.

²³ Isto tam.

²⁴ Isto tam.

²⁵ Primorski dnevnik, 24. junija 2004, 3.

in zahteval zastopanost slovenskih stanovskih organizacij v zadevnih deželnih telesih; Pešenik je tudi predlagal ustanovitev posebnega deželnega sveta za delo in ekonomijo. Tajnik KZ Edi Bukavec pa je naglasil, da je za slovensko manjšino teritorij nenadomestljiva dobrina, spregovoril pa je tudi o problemih, ki so nastali po ukinitvi Kraške gorske skupnosti.²⁶

PREDLOGI SLOVENSKE MANJŠINE

Dan pred začetkom vsebinske razprave v Konvenciji, 14. julija 2004, so štirje slovenski predstavniki v Konvenciji skupaj z drugimi slovenskimi deželnimi svetniki in s predsednikom obeh krovnih organizacij slovenske manjšine v Italiji Rudijem Pavšičem in Sergijem Pahorjem na novinarski konferenci v palači deželnega sveta obrazložili predloge slovenske manjšine v zvezi z deželnim statutom. Dokument z naslovom "Za moderno večkulturno in večjezično deželo, spoštljivo do preteklosti, uzrto v prihodnost" je bil že objavljen,²⁷ vsebuje poglede, ki ne zadevajo zgolj ozko slovenske manjšine, ampak posegajo na širše področje jezikovne različnosti in mednarodne vloge dežele. Dokument je sestavljen iz daljšega uvoda, v katerem je med drugim zapisano, da je priprava novega statuta "predvsem priložnost, da se Dežela dokončno otrese izrazito zaščitnega pristopa do problema jezikovnih manjšin" in da ta pristop prenese na višjo raven vrednotenja jezikovnih različnosti, ki jo nakazuje osnutek ustavne listine Evropske unije. Sicer pa dokument vsebuje 16 točk, ki v glavnem zadevajo vprašanja slovenske manjšine, delno pa tudi širše vprašanja vseh manjšin v Deželi in tudi skrbi za italijansko manjšino v Istri in za izseljence.

Dokument se začne s predlogom, da bi bilo ime Dežele v statutu izpisano v štirih jezikih, ter z zahtevo, da Dežela vrednoti jezikovno različnost in ščiti vse tri manjšine v Deželi ter priznava status uradnosti manjšinskih jezikov. Dežela naj bi imela zakonodajne pristojnosti na področju zaščite manjšin in naj bi priznavala vlogo organizacij civilne družbe, ki so jedro delovanja manjšin. Deželni statut naj bi zajamčil prisotnost vsaj enega predstavnika slovenske manjšine v deželnem svetu, pri spreminjanju meja upravnih enot pa ukrepi ne bi smeli povzročati škode jezikovnim manjšinam. Statut naj bi določal, da mora Dežela na področju ozemelskega načrtovanja upoštevati specifične potrebe manjšin. Dežela naj bi pridobila pristojnost za poučevanje manjšinskih jezikov v javnih šolah, pri mednarodni dejavnosti pa naj bi sodelovala pri sprejemanju tistih dogovorov, ki zadevajo manjšine, prisotne na njenem ozemlju, ter italijansko manjšino v Sloveniji in na Hrvaškem. Naslednji predlog zadeva imenovanje varuha jezikovnih pravic.

* * *

²⁶ Primorski dnevnik, 25. junija 2004, 3.

²⁷ Razprave in gradivo, Ljubljana 2004, št. 44, str. 238-254.

Trije nadaljnji predlogi se dotikajo skrbi za italijansko manjšino v Istri, za kulturo beguncev iz Istre in za izseljence, zadnji predlog pa zadeva objavo statuta Dežele tudi v jezikih manjšin.

RAZPRAVA NA PLENARNEM ZASEDANJU

Uvodna razprava v Konvenciji je potekala med 15. in 23. julijem 2004. O tej razpravi in o številnih predlogih, ki so jih člani Konvencije iznesli, je strokovna služba deželne skupščine izdelala sintezo,²⁸ iz katere povzemamo točke, ki se nanašajo na slovensko manjšino.

Prvo vprašanje zadeva jezik, v katerem bi moral biti napisan statut.²⁹ Zadevo je sprožil videmski župan Sergio Cecotti, ki pa na zastavljeno vprašanje ni dal odgovora. Nekateri člani Konvencije (Brezigar, Degano) so bili mnenja, da bi moral biti statut objavljen v štirih jezikih: italijanščini, slovenščini, nemščini in furlanščini, ni pa bilo pojasnjeno, ali naj bi šlo za uradno ali za zgolj informativno objavo.

Naslednje vprašanje zadeva razloge, zaradi katerih naj Dežela ohrani svojo posebnost.³⁰ Ne glede na razpravo v zakonodajni skupščini so se tu člani Konvencije razdelili na več različno mislečih skupin. Nekateri člani Konvencije (Cecotti, Zorzini, Begotti, Brezigar) so bili mnenja, da mora biti prisotnost manjšin omenjena med razlogi za posebnost Dežele, drugi (Pedicini, Gottardo, Ciriani) pa so zanikali, da bi jezikovna različnost lahko bila razlog za posebnost. Tu je prišla do izraza razlika med dvema političnima tabora: predstavniki druge skupine so namreč vsi deželni svetniki desnosredinskega tabora, kar daje predlogu izrazito politično oznako. Pač pa je bilo pri tej razpravi tudi rečeno (Zorzini in Degano), da je posebnost te Dežele tudi to, da se v njej srečujejo tri velike evropske kulture, slovanska, germanska in italijanska.

V razpravo o tej točki je posegel tudi predsednik Dežele Riccardo Illy, ki je menil, da razlogov za posebnosti ne gre izrecno izpisati v statut, ampak morajo izhajati iz pristojnosti, ki naj jih ima Dežela, med katerimi morajo biti tudi "pravice priznanih avtohtonih manjšin, ki jih je treba izrecno imenovati".³¹

* * *

²⁸ Convenzione Regionale per la stesura del nuovo Statuto di Autonomia. Fase propositiva. Discussione sui temi della riforma (Sessione del 15-23 Luglio 2004). Elaborato di sintesi.

²⁹ Elaborato di sintesi, 5.

³⁰ V Italiji je pet dežel s posebnim statutom; slednje imajo več pristojnosti od drugih, nekatere pa tudi bistveno več sredstev za upravljanje svojega ozemlja. Dežele s posebnim statutom se na državni ravni v okviru splošne reforme o devoluciji, ki je potekala v zakonodajni dobi 2001-2006, prizadevale za ohranitev svoje "posebnosti" in torej večjih pristojnosti in več sredstev od drugih dežel.

³¹ Elaborato di sintesi, 8.

Glede načel, ki naj bi jih vseboval novi statut, je Konvencija upoštevala dokument, ki so ga predstavili štirje slovenski člani.³²

V zvezi z volilno zakonodajo je bil ponovljen predlog (Zorzini) o zastopstvu manjšin v deželnem svetu, ki bi ga nekateri (Strassoldo) želeli razširiti tudi na pokrajine.³³ Tu se je razvila tudi specifična razprava o zajamčenih mestih za manjšine, pri čemer so bili pogledi na prisotnost predstavnika slovenske manjšine v bistvu soglasni (Tonel, Longo, Colussi, Zorzini), medtem ko so bila gledanja na zajamčeno prisotnost istrskih beguncev in predstavnikov italijanske manjšine v Istri dokaj različna.³⁴ Za prisotnost slovenske manjšine v deželnem svetu je Zorzini-jeva predlagala ladinski model.³⁵

Pri razpravi o delitvi pristojnosti med državo in deželo je bil iznešen predlog (Cecotti, Strassoldo), da bi pristojnosti na področju zaščite manjšin pripadle samo deželi.³⁶

V okviru razprave o mednarodnih pristojnosti dežele je bil podan predlog (Brezigar), da bi morala biti dežela soudeležena pri sklepanju tistih meddržavnih dogovorov med Italijo in Slovenijo, ki zadevajo slovensko manjšino v Italiji.³⁷

Zadnje vprašanje, ki ga velja omeniti, zadeva enotnost Dežele. Predstavniki furlanske skupnosti (Cecotti, Strassoldo) so si prizadevali za eksplicitno navedbo Furlanije kot kulturne, pa tudi upravne entitete, pri čemer je Cecotti predlagal, da bi besedo "enotnost" nadomestili z besedo "kohezija".³⁸ Vprašanje je pomembno, ker je prišlo pozneje v zvezi s tem vprašanjem do različnih gledanj s strani slovenske manjšine, ki misli, da delitev Dežele ogroža njeno teritorialno celovitost.

SINTEZA KOORDINACIJSKEGA URADA

Na temelju razprave in kroga avdicij v deželni skupščini je koordinacijski urad predsedstva deželnega sveta sestavil dokument, v katerem so predlogi izpisani v obliki členov.³⁹ Dokument vsebuje 80 členov, pri nekaterih pa je navedenih več opcij.

³² Isto tam, 11.

³³ Isto tam, 13–14.

³⁴ Isto tam, 16.

³⁵ Na Južnem Tirolskem imajo Ladinci zajamčeno mesto v pokrajinskem svetu. Volilna zakonodaja določa, da je takrat, ko noben Ladinec ni neposredno izvoljen, izvoljen tisti ladinski kandidat, ki ima največje število osebnih glasov, izpade pa zadnji izvoljeni Italijan ali Nemec iz stranke, v kateri je bil Ladinec izvoljen.

³⁶ Documento di sintesi, 19.

³⁷ Isto tam, 24.

³⁸ Isto tam, 35.

³⁹ Convenzione regionale per la stesura del nuovo statuto di autonomia. Fase propositiva. Statuto Speciale del Friuli Venezia Giulia. Settembre 2004.

V 1. odstavku 4. člena je zajamčena vsem enakost pravic, ne glede na jezikovno skupino, kateri pripadajo, ter ohranjevanje lastnih kulturnih značilnosti.

5. člen zadeva zaščito manjšin in skrb za deželane v tujini. V 1. odstavku je zapisano, da Dežela z lastnimi zakoni priznava in ščiti slovensko jezikovno manjšino in promovira tudi manjšinske jezike, ki so zgodovinsko prisotni na njenem ozemlju.

32. člen določa, da Dežela v volilnem zakonu zajamči zagotovitev izvolitve v deželni svet vsaj enemu kandidatu, ki pripada slovenski manjšini.

V 52. členu je Deželi priznana pravica, da sprejema zakone v zvezi s poučevanjem manjšinskih jezikov v javnih šolah, pri čemer ostaja neokrnjena pristojnost države glede pravne veljave spričeval.

V 54. členu so Deželi priznane pristojnosti glede vrednotenja in zaščite rabe manjšinskih jezikov in njihovega poučevanja.

Glede na obširno razpravo, do katere je prišlo na julijskem zasedanju Konvencije, je bilo torej prvo predlagano besedilo zelo skromno, saj se je omejevalo na pet navedb, ki so, z izjemo zajamčenega zastopstva in poučevanja manjšinskih jezikov, zgolj deklarativnega značaja.

SKLEPNI DEL KONVENCIJE

Po predstavitvi tega besedila so predstavniki slovenske manjšine v Konvenciji predstavili snopič amandmajev; gre za skupaj 19 predlogov s štirimi podpisi (Brezigar, Canciani, Sardoč in Zorzini), nekatere dodatne amandmaje pa je Bruna Zorzini predložila sama. Ti amandmaji⁴⁰ so med drugim zadevali uradni naziv Dežele v štirih jezikih (italijanščini, furlanščini, slovenščini in nemščini), priznanje uradnosti manjšinskih jezikov na območjih, na katerih živijo manjšine, vključitev jezikovne različnosti med temeljna načela Dežele, vrednotenje jezikovnih in ne samo kulturnih značilnosti, kadar gre za odnos do izseljencev, formalno priznanje združenj, ki predstavljajo kolektivne interese, določilo, da morebitno spreminjanje meja občin ne sme v nobenem primeru oškodovati manjšin, določilo, da deželni svetniki, ki pripadajo manjšinam, lahko prisežejo v svojem jeziku,⁴¹ določilo, ki možnost nameščanja dvojezičnih napisov nadomešča z večjezičnimi napisi,⁴² vključitev poslopij, namenjenih kulturnim ustanovam slovenske manjšine, v deželno javno dobro, in objavo statuta Dežele v vseh štirih jezikih.

⁴⁰ Osebni arhiv Bojana Brezigarja. Podatki so na razpolago tudi v arhivu deželnega sveta.

⁴¹ To je mogoče že danes, vendar v dvojezični obliki, to je v italijanščini in v jeziku manjšine, vendar ne gre za določilo statuta, temveč za določilo notranjega pravilnika deželnega sveta.

⁴² Določilo je potrebno, ker v nekaterih občinah živita po dve manjšini, v občini Trbiž pa celo vse tri.

O teh amandmajih je Konvencija ponovno razpravljala na plenarnem zasedanju. Razprava je bila dolga in poglobljena, rezultata pa ni mogoče vsebinsko oceniti, ker Konvencija z glasovanjem ni sprejemala posameznih členov. Njena naloga je bila namreč priprava predlogov za deželni svet, ki je bil poklican, da odobri predlog deželnega statuta. Vsi amandmaji, ki so jih predložili pripadniki slovenske manjšine, so bili tako vključeni v sklepno besedilo; v glavnem pa so v razpravi naleteli na zelo ugoden sprejem.

Sklepni dokument je bil predložen deželnemu svetu, ki ga je vzel v pretres in ga 1. februarja 2005 tudi odobril ter poslal parlamentu v pretres kot osnutek ustavnega zakona.⁴³ Uradni naziv dokumenta je: "Statuto speciale della Regione Friuli Venezia Giulia / Region Friül Vignesie Julie / Dežela Furlanija Julijska krajina / Region Friaul Julish Venetien". Že iz tega izhaja razlika med prvim predlogom in končnim besedilom, saj v prvem predlogu ni bilo večjezičnega naziva Dežele.

OSNUTEK USTAVNEGA ZAKONA

Pomemben je torej že naslov statuta, saj vsebuje ime Dežele v štirih jezikih: poleg italijanščine še v furlanščini, slovenščini in nemščini. Ime je v štirih jezikih navedeno tudi v 1. odstavku 1. člena.

Besedilo osnutka novega deželnega statuta že v prvem stavku preambule, ko se sklicuje na Oglej, ki je označeval izvor Dežele, poudarja skupnost različnih ljudstev in ozemelj in poudarja svečano obvezo po vrednotenju različnih kultur in jezikov, ki deželnemu ozemlju prinašajo posebnost in bogastvo. Iz obmejne regije se je Dežela razvila v kraj izmenjav, dialoga in sodelovanja s sosednjimi državami in deželami, z deželnimi izseljenci v tujini in z manjšinami, ki živijo v Deželi.

Po tej preambuli statut že v 1. členu omenja manjšine, ko v 3. odstavku poudarja, da je naloga občin, pokrajin in Dežele, da stremijo za politično, socialno, ekonomsko in ozemeljsko kohezijo Furlanije Julijske krajine, s spoštovanjem in vrednotenjem zgodovinskih kulturnih in jezikovnih značilnosti, ki so lastne Furlaniji, Julijski krajini in tudi sicer vsem štirim pokrajinah, ki sestavljajo Deželo.

V 3. členu, ki govori o zastavi, grbu in praporu, je v 2. odstavku določeno, da lahko Dežela s svojim zakonom določi javno rabo tradicionalnih zastav zgodovinskih jezikovnih skupnosti v Furlaniji Julijski krajini.

Manjšinam in deželnim ali manjšinskim jezikom ter izseljencem je namenjen

⁴³ Consiglio informa, 1/2005. Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia, 16 maggio 2005. Posebna številka informacijskega biltena deželnega sveta o novem statutu.

5. člen osnutka statuta. Začenja se z načelom, da Furlanija Julijska krajina vrednoti jezikovno različnost kot skupno bogastvo vseh svojih državljanov.

V 2. odstavku je zapisano, da Dežela priznava in s svojimi dejanji ščiti pravice tistih, ki pripadajo slovenski narodni manjšini ter obenem promovira furlanski, slovenski in nemški jezik.

3. odstavek le še poudarja, da Dežela s posebnimi ukrepi skrbi za promocijo rabe jezikov, navedenih v prejšnjem odstavku, v raznih družbenih kontekstih, in za vrednotenje kulture zgodovinskih manjšin.

Zadnja dva odstavka sta namenjena skrbi za Italijane v Sloveniji in Hrvaški ter za izseljence, medtem ko naslednji člen govori o vrednotenju zgodovinskih in kulturnih tradicij drugih skupnosti v Deželi, pri čemer izrecno omenja tradicije istrskega, reškega in dalmatinskega izvora.

V 13. členu, ki zadeva informiranje in participacijo, je med drugim zapisano, da Dežela promovira pluralizem informiranja, s poudarkom, da to velja tudi za jezikovni vidik.

V 14. členu, ki govori o garantih, pa je govor samo o enakih možnostih, nediskriminaciji, informiranju in zaščiti mladoletnikov.

Čeprav nista neposredno povezana z manjšinami, sta zanimiva tudi 18. in 19. člen. V prvem je govor o mednarodnem sodelovanju in Deželi dopušča možnosti, da sklepa mednarodne sporazume o vprašanih, ki so v njenem interesu, drugi pa o mednarodnem in čezmejnem sodelovanju, tako neposredno med deželami kot posredno med krajevnimi upravami.

Statut v 4. odstavku 32. člena, ki govori o deželnih svetnikih, določa, da svetniki, ki pripadajo kateri od jezikovnih skupin v Deželi, lahko zaprisežejo v svojem jeziku. V delu statuta, ki govori o sestavi deželne skupščine, je tudi 35. člen, ki določa, da deželni zakon zagotavlja izvolitev vsaj enega pripadnika slovenske manjšine v deželni svet.

Za dejavnost Dežele same sta zelo pomembna 55. in 56. člen statuta. Prvi določa področja, na katerih ima Dežela lastno zakonsko pristojnost, drugi pa področja, na katerih si Dežela to pristojnost deli z državo, oziroma sodijo v ekskluzivno pristojnost države.

Med ekskluzivnimi pristojnostmi Dežele je tako pod točko h) navedena toponomastika, vključno z večjezičnimi napisi; zelo pomembna pa je točka i), s katero statut priznava Deželi pristojnosti na področju zaščite in vrednotenja rabe regionalnih in manjšinskih jezikov ter njihovega poučevanja. Tu pa so tudi številne dejavnosti, ki posredno zadevajo manjšino, od jusarskih zemljišč do otroških jasli in strokovnega izobraževanja. Med pristojnostmi, ki jih ima Dežela ob spoštovanju

pristojnosti države, pa je v statutu navedeno poučevanje deželnih in manjšinskih jezikov v šolah, ob določilu, da sodi izdajanje spričeval v pristojnost države.

Zadnji, 83. člen statuta pa določa, da je statut sestavljen v štirih jezikih, italijanski, furlanščini, slovenščini in nemščini, pri čemer je uradna verzija v italijanskem jeziku.

SKLEPNA OCENA

To je torej osnutek statuta Dežele Furlanije Julijske krajine. O njem bo zopet govor po spomladanskih volitvah, kajti odobril naj bi ga novi parlament.

Kar zadeva vprašanja slovenske manjšine, lahko ugotovimo, da novi statut v glavnih obrisih odraža njene želje in potrebe. Edino vprašanje, kjer lahko ugotovljamo resničen neuspeh, je zahteva po varuhu jezikovnih pravic, dokaj nova oblika zaščite, ki je v Italiji povsem neznana, uveljavlja pa se predvsem v pribaltskih državah, na Irskem in Finskem, njene korenine pa segajo v Kanado, ki ima na tem področju že dolgoletno tradicijo. O vseh drugih vprašanjih pa lahko rečemo, da so bila za slovensko manjšino rešena na dostojni ravni, upoštevajoč seveda različno občutljivost posameznih strank za vprašanja manjšin.

Žal je prišlo v sklepni fazi do nekaj slabe krvi⁴⁴ glede različnega obravnavanja Slovencev in Furlanov v 5. členu, kjer je pri Slovencih govor o narodni manjšini, pri Furlanih pa le o jeziku in kulturi. Ta razlika zagotovo ni nastala v Konvenciji, oblikoval jo je deželni svet prav zaradi že omenjenih različnih občutljivosti. Sama po sebi je nesmiselna, ker ustava govori samo o jezikovnih manjšinah in bi bilo torej prav, če bi tudi deželni statut obravnaval to problematiko z enotno terminologijo.

Poleg tega so Furlani želeli drugačno notranjo razdelitev Dežele, ki bi njihovu ozemlju prinašala večjo celovitost. Ta njihova zahteva je bila sicer legitimna, vendar bi za Slovence pomenila notranjo delitev in zato je slovenska manjšina ni podprla. Pa tudi sicer bi to pomenilo velik administrativni pretres in predstavljalo oviro za Gorico, ki je nekako deljena med Furlanijo in Julijsko krajino, meje pa niso tako natančne, da bi jih lahko kar zarisali na zemljevidu.

⁴⁴ Odbor 482, ki se ukvarja predvsem s problemi furlanskega jezika, je zavzel zelo kritično stališče do osnutka statuta.

DODATEK

PRIMERJAVA S PREDLOGI SLOVENSKE MANJŠINE

Na koncu podajamo še primerjavo med zahtevami, ki jih je vseboval dokument slovenske manjšine, predstavljen 14. julija 2004, in končnim besedilom osnutka vsakega zakona. Tu navajamo vseh 16 predlogov slovenske manjšine, skupaj z obrazložitvijo, in za vsako točko posebej z oceno, ali in v kolikšni meri je bila ta zahteva sprejeta v končnem besedilu statuta.

1. IME DEŽELE SE V PRVEM ČLENU STATUTA IZPIŠE V ITALIJANŠČINI TER V SLOVENŠČINI, NEMŠČINI IN FURLANŠČINI.

Obrazložitev: Ustava že sedaj za Deželi Tridentinsko-Južno Tirolsko in Dolino Aoste vsebuje dvojezično ime. Enako določilo bi moralo veljati tudi za Deželo Furlanijo Julijsko krajino. Gre za vprašanje dostojanstva in za temeljno pravico prebivalcev, da lastno deželo imenujejo in poznajo v svojem jeziku. V kolikor bi bila za tako določilo potrebna sprememba ustave, se predlaga alternativna rešitev, da se namreč prvemu odstavku prvega člena statuta doda drugi odstavek, v katerem je določeno, kako se Dežela imenuje v jezikih manjšin, ki v njej prebivajo.

Končno besedilo: Ime Dežele v štirih jezikih je navedeno v naslovu statuta in v prvem odstavku 1. člena.

Predlog je bil sprejet.

2. DEŽELA VREDNOTI JEZIKOVNO RAZLIČNOST KOT SKUPNO BOGASTVO VSEH SVOJIH PREBIVALCEV.

Obrazložitev: To načelo izhaja iz 22. člena "Listine EU o temeljnih pravicah" in je prisotno tudi v 3. členu osnutka ustavne pogodbe Evropske unije. Jezikovna različnost je tako eden temeljev evropskih integracijskih procesov, ki vanjo ne posegajo z avtoritarnim ustvarjanjem skupnih kulturnih standardov, temveč z vrednotenjem razlik kultur in jezikov, ki skupaj sestavljajo evropsko kulturo. EU je zato za uradno geslo izbrala besede Združeni v različnosti. Naravno je, da dežela, v kateri živijo tri jezikovne manjšine, ki pripadajo trem velikim evropskim jezikovnim in kulturnim družinam, osvoji to načelo tudi v svojem statutu.

Končno besedilo: Vrednotenje zgodovinskih, kulturnih in jezikovnih značilnosti je zapisano v 3. odstavku 1. člena, medtem ko 1. odstavek 5. člena dobesedno povzema predlagano besedilo.

Predlog je bil sprejet.

3. DEŽELA PRIZNAVA, ŠČITI IN SPODBUJA FURLANSKO, GERMANOFONSKO IN SLOVENSKO JEZIKOVNO MANJŠINO, KI ŽIVIJO NA NJENEM OZEMLJU.

Obrazložitev: Besedilo vsebuje dve načeli. Prvo zadeva pristojnost Dežele na področju zaščite manjšin. Čeprav v zadnjih letih ni bilo primerov ugovaranja temu načelu (medtem ko je v preteklosti dolga leta vlada vztrajala, da 6. člen ustave priznava samo vladi pristojnosti na tem področju, kar je dolga leta potrjevalo tudi ustavno sodišče), je primerno, da je ta pristojnost v statutu izrecno navedena.

Drugo načelo vsebuje seznam manjšin, ki živijo v Furlaniji Julijski krajini. Uporabljena je formulacija, ki jo vsebuje zakon 482/99, tudi zaradi nujnega usklajevanja med državno in deželno zakonodajo. Naziv *jezikovna manjšina* je v skladu z nazivom, ki ga vsebuje 6. člen ustave.

Končno besedilo: To načelo je bilo v celoti sprejeto in je izraženo v 5. členu statuta.

Predlog je bil sprejet.

4. DEŽELA PRIZNAVA URADNI STATUS FURLANŠČINE, NEMŠČINE IN SLOVENŠČINE NA OBMOČJIH, KJER SO TI JEZIKI ZAŠČITENI.

Obrazložitev: Vrh predsednikov vlad in držav Evropske unije je na svojem zasedanju 18. junija 2004 v Bruslju uvedel novo terminologijo v zvezi z jeziki. V tej formulaciji se terminologija nanaša samo na prevod ustavne listine EU v jezike, ki so "uradni na celotnem ozemlju ali na delu ozemlja" držav članic, vendar je jasno, da bo odslej EU, ki ne razpolaga z drugačno terminologijo o jezikovnih manjšinah, uporabljala to terminologijo tudi pri drugih postopkih, verjetno vključno z razpisi za evropske programe. Zato je nujno, da se Dežela že sedaj temu ustrezno opremi in s priznanjem uradnega statusa zagotovi pripadnikom manjšin sredstvo, da uveljavljajo svoje pravice in izkoriščajo ugodnosti, ki jih bo v ta namen vseboval tudi normativ EU.

Poleg tega velja opozoriti, da uradni status manjšinskih jezikov priznavata že statuta Tridentinske-Južne Tirolske za pokrajino Bocen in statut Dežele Doline Aoste.

Končno besedilo: Deželni svet tega predloga ni sprejel.

Predlog ni bil sprejet.

5. DEŽELA Z LASTNIMI ZAKONSKIMI UKREPI IZVAJA IN DOPOLNJUJE DRŽAVNO ZAKONODAJO NA PODROČJU ZAŠČITE JEZIKOVNIH MANJŠIN TER JAMČI IZVAJANJE MEDNARODNIH POGODB IN LISTIN, H KATERIM JE PRISTOPILA ITALIJA.

Obrazložitev: Besedilo priznava Deželi specifične pristojnosti na področju zaščite manjšin. Gre za vzporedne pristojnosti na področju izvajanja in dopolnjevanja državne zakonodaje, obenem pa tudi izvajanja mednarodnih pogodb na tem področju. Podpis in ratifikacija teh pogodb ostajata v pristojnosti države, vendar gre za dokumente, ki so obvezujoči tudi za Deželo. V sedanjí fazi gre v prvi vrsti za "Okvirno listino Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin", vendar je v parlamentu v teku postopek za ratifikacijo "Evropske listine za manjšinske ali regionalne jezike". Dežela mora v okviru svojih pristojnosti prispevati tudi k izvajanju teh mednarodnih listin.

Končno besedilo: Prvi del, ki zadeva notranjo zakonodajo, je v celoti sprejet v točki i) 55. člena statuta, ki daje Deželi izrecne pristojnosti na tem področju. Kar zadeva drugi del, osnutek statuta v 18. členu priznava Deželi pristojnosti na področju izdelave mednarodnih aktov. Ne govori pa izrecno o izvajanju mednarodnih pogodb.

Predlog je bil delno sprejet.

6. DEŽELA S POSEBNIM ZAKONOM JAMČI PARTICIPACIJO PRIZNANIH IN KVALIFICIRANIH ORGANIZACIJ CIVILNE DRUŽBE JEZIKOVNIH MANJŠIN NA PODROČJU KULTURNIH, DRUŽBENIH IN GOSPODARSKIH DEJAVNOSTI TER ŠPORTA, KI SODIJO V NJENO PRISTOJNOST.

Obrazložitev: Določilo izhaja iz 15. člena "Okvirne konvencije Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin", ki ga je italijanski parlament ratificiral. Slednja v 15. členu obvezuje države, da "ustvarjajo pogoje, ki omogočajo dejansko participacijo pripadnikov narodnih manjšin v kulturnem, družbenem in ekonomskem življenju ter v javnih zadevah". Glede na strukturiranje manjšin v Deželi, mora tako predstavništvo pripadati organizacijam, ki jih po objektivnih kriterijih zastopajo, in v katerih se prepozna glavna manjšinskih organizacij. Statut mora vsebovati načelno stališče, ki bo nato omogočalo deželni svet, da z ustrezno zakonodajo izvaja določila mednarodne konvencije. Glede na specifično manjšinskih stvarnosti v Deželi Furlaniji Julijski krajini, je primerno seznamu, ki ga vsebuje Okvirna konvencija, dodati tudi šport.

Končno besedilo: Vprašanje je zaobjeto v 2. odstavku 13. člena, ki govori o participaciji, ne zadeva pa izrecno manjšin, temveč vrednoti združenja in organizacije, ki predstavljajo kolektivne interese v Deželi.

Predlog je bil delno sprejet.

7. DEŽELNI STATUT VSEBUJE NAČELA, NA OSNOVI KATERIH BO ZAJAMČENA PRISOTNOST SLOVENSKE MANJŠINE V DEŽELNEM SVETU, V PREDSEDSTVU DEŽELNEGA SVETA IN V DEŽELNEM ODBORU.

Obrazložitev: Sedanja deželna koalicija je v svojih programskih smernicah že zagotovila zavzetost za zajamčeno zastopstvo slovenske manjšine v deželnem svetu. Tudi sicer iz politične razprave izhaja splošna usmeritev v tej smeri. Tako določilo je potrebno v statutu, ker se ne ve, kakšen bo volilni zakon, ki bo v prihodnje urejal volitve deželnega sveta; zato je sedaj potrebno priznanje načela, ki bo omogočilo ustrezna določila v volilnem zakonu. Poleg tega je tako določilo neposredno izvajanje že omenjenega 15. člena "Okvirne konvencije Sveta Evrope" v točki, ki se nanaša na "javne zadeve". Predlagatelji so mnenja, da bi morala biti taka prisotnost zajamčena v vseh treh pokrajinah, v kateri živi slovenska manjšina.

Poleg tega bi moral statut vzpostaviti pogoje, ki bi zagotavljali prisotnost predstavnikov jezikovnih manjšin v predsedstvu deželnega sveta in v deželnem odboru.

Končno besedilo: 35. člen statuta določa, da deželni zakon jamči izvolitev vsaj enega pripadnika slovenske manjšine v deželni svet. Določil, ki zadevajo predsedstvo deželnega sveta, v statutu ni. V deželnem odboru ni predvidena prisotnost pripadnika slovenske manjšine.

Predlog je bil delno sprejet.

8. SPREMINJANJE MEJA TERITORIALNIH KRAJEVNIH UPRAV, NJIHOVO ZDRUŽEVANJE, DELITEV ALI UKINJANJE, NE SME V NOBENEM PRIMERU POVZROČITI ŠKODE JEZIKOVNIM MANJŠINAM, KI SO PRISOTNE NA NJIHOVEM OZEMLJU.

Obrazložitev: Določilo je prisotno že v številnih mednarodnih listinah, med drugim v Posebnemu statutu, ki je priložen Londonskemu memorandumu iz leta 1954. Gospodarske in družbene potrebe pogosto narekujejo spreminjanje meja krajevnih uprav, njihovo združevanje in njihovo povezovanje. Statut pa mora v zvezi s tem določiti prednostno letvico, pri čemer mora biti na prvem mestu skrb za ohranjanje kulturne in jezikovne identitete nekega ozemlja; tej potrebi se morajo podrejati druga vprašanja.

Končno besedilo: Takega določila v novem statutu ni.

Predlog ni bil sprejet.

9. DEŽELA PRI OZEMELJSKEM NAČRTOVANJU IN GOSPODARSKEM RAZVOJU UPOŠTEVA SPECIFIČNE POTREBE JEZIKOVNIH MANJŠIN.

Obrazložitev: Jezikovne manjšine niso samo kulturne skupnosti, temveč so tudi aktiven del deželnega prebivalstva. Specifične potrebe teh skupin so včasih v nasprotju z najbolj racionalnimi in včasih radikalnimi posegi na teritoriju in z načrtovanjem gospodarstva izključno na načelih gospodarskih zakonitosti. Statut naj zagotovi, da bo Dežela pri svojih ukrepih na tem področju upoštevala specifične potrebe jezikovnih manjšin.

Končno besedilo: Takega določila v novem statutu ni.

Predlog ni bil sprejet.

10. DEŽELA JE PRISTOJNA ZA POUČEVANJE JEZIKOV PRIZNANIH JEZIKOVNIH MANJŠIN IN JEZIKOV SKUPIN PRISeljENCEV V JAVNIH ŠOLAH.

Obrazložitev: V dokumentu, ki ga je predložilo predsedstvo Konvencije, in tudi v poročilu predsednika deželne vlade na seminarju o statutu, ki ga je organiziralo združenje deželnih svetnikov, je tudi zahteva, po kateri naj bi bile Deželi priznane tudi pristojnosti na področju poučevanja jezikov manjšin v javnih šolah. Glede na veliko število priseljencev iz bližnjih držav južnega Balkana, torej na specifiko, ki je lastna predvsem tej deželi, bi bilo koristno, če se ta pristojnost razširi tudi na jezike priseljencev.

Končno besedilo: ta zahteva je vključena v 56. člen, 2. odstavek, točka b) novega statuta.

Predlog je bil sprejet.

11. DEŽELA V OKVIR MEDNARODNE DEJAVNOSTI VKLJUČUJE TUDI DOGOVORE V KORIST SLOVENSKE IN GERMANOFONSKE MANJŠINE TER V KORIST ITALIJANSKE MANJŠINE V SLOVENIJI IN NA HRVAŠKEM.

Obrazložitev: V dokumentu, ki ga je predložilo predsedstvo Konvencije, sicer pa tudi v številnih drugih dokumentih deželnega sveta in deželne vlade, je poudarjena zahteva po tem, da se Deželi zagotovijo nekatere pristojnosti na področju mednarodne dejavnosti. Nujno je, da se v ta seznam vključijo tudi odnosi s Slovenijo glede slovenske manjšine v Italiji, z Avstrijo oziroma s Koroško glede nemške manjšine v Videmski pokrajini ter s Slovenijo in Hrvaško glede italijanske manjšine v teh dveh državah. Te pristojnosti naj Deželi omogočijo tako neposredno izvajanje nekaterih mednarodnih sporazumov (npr. sporazum

o kulturnem sodelovanju) kot tudi vključitev v pogovore, ki jih o izvajanju, dopolnjevanju in spreminjanju teh sporazumov vodi Ministrstvo za zunanje zadeve.

Končno besedilo: Dežela naj bi po novem statutu imela več pristojnosti na področju mednarodnega sodelovanja in predvsem čezmejnih stikov, vendar v zadevnih členih novega statuta manjšina ni izrecno omenjena.

Predlog je bil delno sprejet.

12. ZA NADZOR NAD IZVAJANJEM JEZIKOVNIH PRAVIC MANJŠIN V DEŽELI IMENUJE DEŽELA VARUHA JEZIKOVNIH PRAVIC.

Obrazložitev: Varuha jezikovnih pravic so prvi uvedli v Kanadi kot institucijo, na katero se lahko obrne državljan, če ocenjuje, da je katerakoli javna uprava kršila njegove jezikovne pravice. Uspeh te pobude je imel za posledico imenovanje varuhov jezikovnih (ponekod manjšinskih) pravic v številnih evropskih državah. Naloga varuha je, da deluje pomirjevalno in poskuša reševati spore, preden se ti izrodijo v konflikte. Statut naj predvideva imenovanje varuha jezikovnih pravic, oziroma naj omogoči, da deželni svet z lastnim zakonom sprejme ustrezni sklep.

Končno besedilo: Med področji, za katere bi Dežela lahko imenovala posebne varuha pravic, ni zaščite manjšin in tudi ne jezikovnih pravic.

Predlog ni bil sprejet.

13. DEŽELA SKRBI ZA OBSTOJ IN RAZVOJ ITALIJANSKE MANJŠINE V SLOVENIJI IN NA HRVAŠKEM TER ZA OHRANITEV ITALIJANSKEGA JEZIKA IN KULTURE V KRAJIH, KJER JE TA MANJŠINA AVTOHTONO PRISOTNA.

Obrazložitev: Med mednarodne pristojnosti Dežele naj se kot samostojna točka vključi tudi skrb za razvoj in obstoj italijanske manjšine ter za ohranitev italijanskega jezika in kulture. Dežela bi lahko prevzela nekatere pristojnosti, ki sedaj pripadajo Ministrstvu za zunanje zadeve in Ministrstvu za Italijane po svetu, kar bi pospeševalo postopke, večalo transparentnost in zagotavljalo italijanski manjšini konkretnjšo in učinkovitejšo pomoč.

Končno besedilo: V novem statutu so izrecna določila v zvezi s tem vprašanjem v 4. odstavku 5. člena.

Predlog je bil sprejet.

14. DEŽELA SI PRIZADEVA ZA OHRANITEV ISTRSKE KULTURE IN TRADICIJ MED SKUPNOSTMI ISTRSKIH BEGUNCEV OZIROMA NJIHOVIH POTOMCEV, KI ŽIVIJO NA NJENEM OZEMLJU.

Obrazložitev: Ob prizadevanjih za razvoj italijanske kulture in jezika na ozemlju, kjer živi italijanska manjšina v Sloveniji in na Hrvaškem, mora Dežela z ustreznimi normami tudi prispevati k ohranjanju kulture in tradicij skupin beguncev iz Istre in Dalmacije, ki živijo na njenem ozemlju. Dežela naj tudi prispeva h krepitvi povezav med organizacijami, ki na njenem ozemlju zastopajo begunce, in organizacijami italijanske manjšine v Sloveniji in na Hrvaškem.

Končno besedilo: Ta obveza je zapisana v 6. členu osnutka statuta.

Predlog je bil sprejet.

15. DEŽELA SKRBI ZA OHRANITEV DEŽELNIH JEZIKOV IN KULTUR MED ORGANIZACIJAMI IZSELJENCEV.

Obrazložitev: Z namenom, da se ohranijo in okrepijo kulturne vezi med izselenci iz Furlanije Julijske krajine oziroma njihovimi potomci in prebivalstvom Dežele, naj statut predvidi splošno določilo, ki bo deželnemu svetu omogočilo, da nadaljuje z zakonodajo v korist izseljenskih skupnosti. Določilo naj bo načelno in naj neposredno oziroma posredno zajema vse tri skupine izseljencev, furlansko, julijsko in slovensko.

Končno besedilo: V 4. odstavku 5. člena osnutka statuta je splošno določilo v zvezi s tem vprašanjem, v katerem pa se jeziki izrecno ne omenjajo.

Predlog je bil delno sprejet.

16. STATUT DEŽELE JE SESTAVLJEN V ITALIJANŠČINI, SLOVENŠČINI, FURLANŠČINI IN NEMŠČINI. VSE VERZIJE SO URADNE.

Obrazložitev: V skladu z načeli pravkar sprejete ustavne pogodbe Evropske unije naj bo statut sestavljen in objavljen v vseh štirih jezikih. Tej objavi je lahko dodano določilo, da v primeru netočnosti prevladuje italijansko besedilo. S tako objavo Dežela priznava enako dostojanstvo vsem jezikom, ki so avtohtono prisotni na njenem ozemlju.

Končno besedilo: V zadnjem členu statuta je navedeno, da se statut objavi v vseh štirih jezikih, vendar je samo italijanska verzija uradna.

Predlog je bil delno sprejet.

V poznejši razpravi so predstavniki slovenske manjšine vložili še popravek v zvezi z rabo zastav jezikovnih manjšin. Ta predlog je bil sprejet in vključen v 2. odstavek 3. člena statuta.

Am 13. Dezember 2001 hob der österreichische Verfassungsgerichtshof die bisher gültige, im Volksgruppengesetz von 1976 formulierte „Ortstafelregelung“ auf. In Reaktion auf dieses Erkenntnis rief der Landeshauptmann von Kärnten dazu auf, die in der Verfassung und im Staatsvertrag vom 1955 festgehaltenen Minderheitenrechte zu ignorieren. Gleichzeitig attackierte er die Institutionen des Rechtsstaates auf das heftigste. Während dieses Verhalten österreichweit für Empörung sorgte, scheint, wie die Reaktionen zeigen, in Kärnten in der Frage des Minderheitenschutzes die Mißachtung von Demokratie und Rechtsstaatsmehrheitsfähig zu sein. Die demokratiepolitische Brisanz dieses Vorgehens wurde in den lokalen Medien der Mehrheitsbevölkerung - ganz anders als in den überregionalen Medien - kaum bis gar nicht thematisiert. Man blieb quasi an den Wurzeln, an jeder einzelnen in Frage stehenden zweisprachigen Ortstafel hängen. Den deutschnationalen Befindlichkeiten, aus denen sich das Kärntner Selbstverständnis über weite Strecken speist, wurde breiter Raum geschenkt, ebenso den Ressentiments gegen die Zentralverwaltung in Wien und deren Unverständnis bezüglich der „Kärntner Besonderheit“.² Diese Eruption der Ressentiments und das irrationale Vorgehen in der Ortstafelfrage war und ist für Außenstehende kaum nachvollziehbar. Daher ist es notwendig, sich einen Schritt von den Ortstafeln zu entfernen und einen theoretischen Blick auf das „Wesen der Nation“ zu werfen. Der Kampf um zweisprachige Ortstafeln weist uns darauf hin, dass in dem fraglichen Gebiet zwei Sprachgruppen leben und Sprache wurde im 19. Jahrhundert zu einem konstituierenden Element für Nation.

Im 19. Jahrhundert wurde romantisierend verklärend von einem „Erwachen“ der Völker zu „Nationen“ gesprochen. Als Stimulans wirkte der einsetzende Demokratisierungsprozess und die Aussicht auf Machtteilhabe. Dazugehören und mitbestimmen konnte nur, so wurde den „anderen“, nämlich jenen, die nicht dazugehören sollten, suggeriert, wer die gleiche Sprache sprach und eine gemeinsame Abstammung, Kultur und Geschichte nachweisen konnte. Emsig wurden „Abstammungs-“ bzw. „Ursprungsmythen“ konstruiert, gemeinsame Identitäten geschaffen und diese in den neuen Massenmedien forciert. Ernest Gellner hat sehr eindrücklich festgehalten, dass Nation etwas Fiktives,

¹ Überarbeitete Fassung eines Vortrages anlässlich der Tagung: „The Landscapes of Cultural Studies. First International Alpen-Adria Cultural Studies Conference, 13-15. 10. 2005“ an der Alpen-Adria Universität Klagenfurt/Celovec.

² Siehe dazu die Medienberichterstattung in den drei regionalen Tageszeitungen „Kleine Zeitung“, „Kronen Zeitung“ (die beiden in ihrer Kärntner Ausgabe) und auch „Kärntner Tageszeitung“ während der Monate Dezember 2001 und Jänner 2002.

Konstruiertes ist.³ Nationalismus entsteht nicht „einfach“ und er geht auch nicht auf ein plötzlich auftretendes „Erwachen zu Selbstbewußtsein“ zurück, wie dies Nationalisten immer wieder behaupteten und es immer noch tun - ich erinnere hier nur an die Kriegspropaganda im Balkankrieg. Es sind auch nicht physische Unterschiede, die als solche quasi natürlich ethnische Gemeinschaften konstituieren.⁴ Nationalismus ist etwas Gemachtes und bedarf der konstanten Zustimmung. Bereits 1882 beschrieb Ernest Renan die Nation als eine „Solidargemeinschaft“, die eines „täglichen Plebiszits“ bedürfe.⁵ Wichtiger Bestandteil der „imaginierten Gemeinschaft“ Nation sind, wie wir spätestens seit Benedict Anderson wissen, Mythen bzw. Ursprungsmythen.⁶

Nachfolgend soll untersucht werden, auf welchen Vorstellungen und Mythen die nationale Identitätsfiktion⁷ Kärntens beruht, welche Traditionen das so genannte „Kärntner Landesbewußtsein“ wachhalten und auf welche Werte es sich beruft und wie diese Werte die gegenwärtige gesellschaftspolitische Situation im Lande bestimmen und politische Handlungsweisen legitimieren. Konkret geht es um die Frage, warum in Kärnten die Mißachtung von Demokratie und Rechtsstaat hinsichtlich der Minderheitenfrage mehrheitsfähig ist. Warum der Landeshauptmann dazu aufrufen kann, die in Verfassung und Staatsvertrag festgehaltenen Minderheitenrechte zu ignorieren, ohne dass sich öffentlicher und/oder medialer Widerstand regt und warum seine Attacken gegen die Institutionen des Rechtsstaates folgenlos bleiben konnten.

Protagonisten der vorliegenden Untersuchung sind die Traditionsverbände, wie der Kärntner Heimatdienst oder der Kärntner Abwehrkämpferbund, die sich selbst als „Heimatverbände“ bezeichnen, die offizielle Landesgeschichtsschreibung und die politischen Parteien in Kärnten, allen voran die zwei stimmenmächtigsten: FPÖ (jetzt BZÖ) und SPÖ. Den Angehörigen der slowenischen Sprachgruppe in Kärnten wird von den Genannten nur eine Statistenrolle zugewiesen.

³ Ernest GELLNER, *Thought and Change*, London 1964, S. 169, zitiert nach: Anderson, *Erfindung*, S. 16.

⁴ Max WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft*. Grundriss der verstehenden Soziologie. 5. revidierte Aufl., mit Textkritischen Erläuterungen hrsg. v. Johannes Winckelmann, Tübingen 1980, S. 234-243; ders., *Soziologische Grundbegriffe*. Mit einer Einführung von Johannes Winckelmann, Tübingen 1981 (5. Aufl.), S. 69-72.

⁵ Ernest RENAN, *Was ist eine Nation?* Vortrag an der Sorbonne, gehalten am 11. März 1882, in: ders., *Was ist eine Nation? Und andere politische Schriften*. Wien-Bozen 1995, S. 41-58, S. 57.

⁶ Benedict ANDERSON, *Die Erfindung der Nation*. Zur Karriere eines folgenreichen Konzepts. Frankfurt/Main - New York 1996 (erw. Neuausg.), engl. Originalausgabe: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London 1983.

⁷ Philipp SARASIN, *Die Wirklichkeit der Fiktion*. Zum Konzept der „imagined communities“. In: ders., *Geschichtswissenschaft und Diskursanalyse*. Frankfurt am Main 2003, S. 150-176, S. 160.

In Kärnten leben seit dem ausgehenden ersten Jahrtausend zwei autochthone Sprachgruppen: die einen sprechen Deutsch, die anderen Slowenisch. Noch um 1900 gab ein Viertel der Gesamtkärntner Bevölkerung anlässlich der Volkszählung an, Slowenisch als Umgangssprache zu verwenden, heute sind es kaum 3 %.⁸ Es stellt sich die Frage nach den Ursachen für diesen dramatischen Rückgang. Doch weder Massenexodus noch Genozid induzierten diese Entwicklung sondern ein konstant aufrecht erhaltener Assimilationsdruck, der gelegentlich brutal⁹, meist aber subtil von den herrschenden Schichten ausgeübt wurde. Kärntner SlowenInnen lebten und leben vorwiegend im Südosten des Landes. Hier waren die Bauernhöfe viel kleiner als im durchgehend deutschsprachigen Norden und oft kaum lebensfähig. Auch in den Modernisierungsprozess wurden die Kärntner SlowenInnen viel später eingebunden. Die daraus resultierende ökonomische Besserstellung verleitete und verleitet Vertreter der Mehrheitsbevölkerung, die eigene Sprache und Kultur als höher stehend zu bewerten und daraus eine Vormachtstellung abzuleiten.¹⁰ Diese Differenzierung wurde vor allem in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts relevant, als in den österreichischen Ländern ein Demokratisierungsprozeß in Politik und Medien einsetzte und der schon länger existierenden Schulpflicht mit dem Reichsvolksschulgesetz von 1869 umfassender nachgekommen wurde. Während die Minderheit Forderungen nach einer öffentlichen Stärkung des Slowenischen formulierte, sah sie sich auf der anderen Seite mit einer zunehmend „deutschbewußten“ Medienöffentlichkeit aber auch einer zunehmenden Germanisierungspolitik in den Schulen konfrontiert.¹¹ Soziale Aufsteiger und Dorfbourgeoisie wandten sich verstärkt den (deutschen) liberal-nationalen und deutsch-nationalen Parteien zu. Aus dem anfänglichen Deutschliberalismus entwickelte sich in Kärnten rasch ein aggressiver antislawischer Deutschnationalismus.

* * *

⁸ Bei der Volkszählung 1880 gaben 85.000 Menschen an, ausschließlich / vorwiegend Slowenisch zu sprechen, 2001 waren es nur noch 12.566. Vida OBID, Mirko MESSNER und Andrej LEBEN, Haiders Exerzierfeld. Kärntens SlowenInnen in der deutschen Volksgemeinschaft, Wien 2002; Jernej ZUPANČIČ, Številčni razvoj koroških Slovencev v luči rezultatov ljudskega štetja leta 2001. In: Razprave in Gradivo. Treatises and Documents, Bd. 40, 2002, S. 72-105.

⁹ Einen brutalen Höhepunkt erfuhr diese Politik während des NS-Regimes. Siehe dazu Augustin MALLE, Alfred ELSTE, Brigitte ENTNER u.a., Vermögenszug, Rückstellung und Entschädigung am Beispiel von Angehörigen der slowenischen Minderheit, ihrer Verbände und Organisationen. Wien-München 2004 (=Veröffentlichungen der Österreichischen Historikerkommission, Bd. 23/1).

¹⁰ Im Zuge der Ortstafeldiskussion von 2001/2002 schrieb ein Leserbriefschreiber in der „Kleinen Zeitung“: „Außerdem würde ich persönlich das Slawische nicht unbedingt als Kulturgut bezeichnen, somit kann darauf verzichtet werden.“ Kleine Zeitung, 8. 1. 2002, S. 10 (Germanische Wurzeln).

¹¹ Janko PLETERSKI, Slowenisch oder deutsch? Nationale Differenzierungsprozesse in Kärnten (1848-1914). Klagenfurt/Celovec 1996 (orig. Narodna in politična zavest na Koroškem. Ljubljana 1965).

Unmittelbar nach dem Ausbruch des Ersten Weltkrieges erreichte der bereits manifestierte Antislawinismus seinen ersten Höhepunkt. Verfolgungen und Verhaftungen von zivilen Kärntner Slowenen, vorwiegend Angehörigen der Bildungselite, waren die Folge. Nach Kriegsende und Zerfall der Habsburgermonarchie erhob das neu gegründete Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen (SHS) in seinem Bestreben seine „Völker“ zu vereinen, Gebietsansprüche auf den slowenischsprachigen Teil Kärntens. Die offene Grenzfrage führte zu langwierigen bewaffneten Auseinandersetzungen zwischen SHS-Truppen einerseits und freiwilligen Verbänden auf Kärntner Seite. Eine Alliierte Kommission initiierte, Wilsons Doktrin vom Selbstbestimmungsrecht der Völker folgend, ein Plebiszit. Bis zu dessen Abhaltung am 10. Oktober 1920 wurde ein bisweilen schmutziger Propagandakrieg geführt. Bereits latent vorhandene Feindbilder verfestigten sich. Im slowenisch- bzw. gemischtsprachigen Teil Kärntens stimmte die Bevölkerung mit 59 % (= 22.026 Stimmen) für den Verbleib bei Österreich, 41 % (= 15.278 Stimmen) wünschten jedoch einen Anschluss an Jugoslawien.¹² Eine Interpretation dieser Zahlen ist nicht einfach. Während ein beträchtlicher Teil der slowenisch-sprechenden Bevölkerung auf Grund der vorbildlichen Sozialpolitik¹³ der jungen Republik Österreich für den Verbleib bei Kärnten stimmte, optierten andererseits deutsch-sprechende Angehörige des Mittelstandes (und auch des Landadels) aus ökonomischen wie politischen Gründen für einen Anschluss an die konservative Monarchie Jugoslawiens.¹⁴ Unmittelbar nach dem Plebiszit wurden national-bewußte slowenischsprechende Priester und Lehrer, die sich für den SHS-Staat exponiert hatten, in deutschsprachige Regionen des Landes versetzt oder wie auch andere Angehörige der slowenischsprechenden Bildungselite zur Flucht gezwungen.

Im Kärntner Diskurs wurden und werden die Kampfhandlungen als „Abwehrkampf“ und das Plebiszit als „Volksabstimmung“ mystifiziert und gefeiert und stellen ein wichtiges Moment des Landesmythos dar. Bereits in den frühen zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts dienten die Signifikanten „Abwehrkampf“ und „Volksabstimmung“ in bürgerlichen, zum Teil auch in sozialdemokratischen

¹² Zu dieser Problematik gibt es eine reichhaltige Literatur, genannt seien hier in Auswahl: Janko PLETERSKI, Elemente und Charakter der plebiszitären Entscheidung 1920 in Kärnten, Klagenfurt/Celovec 1980; Helmut RUMPLER (Hg.), Kärntens Volksabstimmung 1920, Klagenfurt 1980; Der 10. Oktober 1920. Kärntens Tag der Selbstbestimmung. Vorgeschichte - Ereignisse - Analysen. Hg. v. Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt 1990; Hellwig VALENTIN, Susanne HAIDEN und Barbara MAIER (Hg.), Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung. Leistungen, Defizite, Perspektiven. Klagenfurt 2002.

¹³ Emmerich TALOS, Staatliche Sozialpolitik in Österreich. Rekonstruktion und Analyse, Wien 1981.

¹⁴ Andreas MORITSCH, Sozialwirtschaftliche Voraussetzungen der Entwicklung zum 10. Oktober 1920 in Kärnten. In: Valentin, Volksabstimmung, S. 221-224; ders., Die wirtschaftliche und soziale Lage der Kärntner Slowenen und deren Einfluß auf die Volksabstimmung 1920. In: Rumpler, Volksabstimmung, S. 215-231.

Kreisen, dem Aufbau einer eigenständigen Kärntner Identität. Besondere Beachtung fand dabei der „deutsche“ Charakter.¹⁵ „Deutsch“ ist in diesem Zusammenhang im Sinne einer Teilhabe an einem Großdeutschland zu verstehen. Zweifel an der Lebensfähigkeit des neuen Staates, der als Rumpfstaat empfunden wurde, waren in ganz Österreich verbreitet. Die Lösung wurde in einem Anschluss an Deutschland gesehen. In Kärnten hatte die Betonung des „deutschen Charakters“ jedoch noch eine weitere Funktion. Solcherart sollten die slowenischen Wurzeln „vergessen“ werden. Thema des Plebiszites waren die Landesgrenzen gewesen, das Ergebnis wurde jedoch als Bekenntnis zum „Deutschtum“ und als Sieg der Deutschnationalen gewertet. Erst während des Austrofaschismus und seinen Bemühungen, eine eigenständige österreichische Identität in Abgrenzung zum Dritten Reich aufzubauen, gab es halbherzige Bemühungen, das Ergebnis des Plebiszits als ein Bekenntnis zu Österreich zu interpretieren.

Eine Blütezeit fand die Verquickung des symbolträchtigen Begriffspaares „Abwehrkampf/Volksabstimmung“ mit dem Bekenntnis zu einem Großdeutschland während des Dritten Reichs. Die (Landes-)Geschichtsschreibung erlebte, wie im gesamten Reich und vor allem an seinen Rändern, eine Hochkonjunktur.¹⁶ Im konstruierten Kärntner Ursprungsmythos wurde eine direkte Linie von den Germanen der Völkerwanderungszeit bis zum Abwehrkampf gezogen. Für die slowenischsprechende Bevölkerung, deren slawischen Wurzeln ebenfalls in die Völkerwanderungszeit zurückreichen, war kein Platz vorgesehen.¹⁷

Bis heute wird alljährlich der 10. Oktober in Kärnten mit unzähligen Veranstaltungen „gefeiert“ und solcherart die Erinnerung an „Abwehrkampf“ und „Volksabstimmung“ wach- und der damit verbundene Mythos am Leben gehalten. Traditionsverbände wie der „Kärntner Heimatdienst“, der sich selbst als „Hüter des Erbes von Abwehrkampf und Volksabstimmung“ bezeichnet¹⁸, der „Abwehrkämpferbund“ oder die „Kärntner Landsmannschaft“, tragen und prägen mit ihrem Geschichtsverständnis die inszenierten 10. Oktoberfeiern unter dem Motto „Kärnten frei und ungeteilt“. In der Propagierung des „ungeteilten“ Kärnten“ schwingt gleichzeitig eine Trennung der beiden Sprachgruppen mit.

* * *

¹⁵ Siehe Robert KLUGER, Politische Gedenktage und die Kärntner Presse (1918-1945). In: Ulfried BURZ und Heinz-Dieter POHL (Hg.), Politische Festtagskultur in Kärnten - Einheit ohne Einigkeit? Klagenfurt-Ljubljana-Wien 2005 (=Stefan KARNER (Hg.), Kärnten und die nationale Frage, Bd. 3), S. 9-71.

¹⁶ Siehe Peter SCHÖTTLER (Hg.), Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918-1945. Frankfurt am Main 1997.

¹⁷ Kluger, Gedenktage, S. 62.

¹⁸ Der Kärntner. Das Patriotische Signal aus Kärnten. Mitteilungsblatt des Kärntner Heimatdienstes, Oktober 2005, S. 2 (Kärntens Freiheitskampf 1918-1920).

Diese Inszenierungen dienen unter anderem dem Wachhalten der so genannten „Kärntner Urangst“. Diesem Begriff steht für die Furcht vor einer (neuerlichen) Landnahme „durch die Slawen aus dem Süden“. Im Diskurs der Traditionsverbände wird von drei versuchten Landnahmen gesprochen. Die erste „Landnahme“ wird im Zusammenhang mit dem Grenzfindungskonflikt nach dem Ersten Weltkrieg gesehen, die zweite mit dem PartisanInnenkampf im Zweiten Weltkrieg und den anschließenden Gebietsforderungen Jugoslawiens und die dritte wird als symbolische Landnahme verstanden, die sich in der Aufstellung von zweisprachigen Ortstafeln materialisieren würde.

Bereits in den zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts wurden die Feiern mit der so genannten Minderheitenfrage verknüpft. Wichtigstes Moment war und ist es, die Forderungen der Minderheit nach der Umsetzung ihrer international verbrieften Rechte als ungerechtfertigte Maßlosigkeit darzustellen. So stellte beispielsweise bereits 1925 der Landeshauptmann fest: „das Wohl der Gesamtheit geht vor den Sonderwünschen einzelner Außenseiter“.¹⁹ Während der damalige Leiter des Heimatbundes, des ideologischen Vorgängers des heutigen Heimatdienstes, Alois Maier-Kaibitsch²⁰ die „Unversöhnlichkeit“ der Slowenen beklagte: „Wir wollten tatsächlich die Versöhnung und manchmal gingen wir schon soweit, dass unser Verhalten und unser Entgegenkommen schon einer Demütigung nahekam.“²¹ Dieses Muster hat bis heute seine Gültigkeit und erlangte mit der nach einem Erkenntnis des Verfassungsgerichtshofes im Jahre 2001 durch die Kärntner Politik, allen voran der Landeshauptmann, evozierten „Ortstafeldebatte“ einen neuen Höhepunkt.²²

Neben den Traditionsverbänden sind vor allem die Gemeinden und die Landesregierung Träger dieser Inszenierungen zum 10. Oktober, die neben Kranzniederlegungen, Festveranstaltungen und Gedenkumzügen auch Stiftungen von Gedenkstätten und öffentliche Ehrungen der „AbwehrkämpferInnen“ beinhalten. Erst im Sommer 2005 starb der letzte aktive „Abwehrkämpfer“. Während die „AbwehrkämpferInnen“ als „Schützer der Heimatgrenzen“ in der Kärntner Öffentlichkeit großes Ansehen genießen, finden sich WiderstandskämpferInnen aus dem Zweiten Weltkrieg, vorwiegend Angehörige der slowenischen Sprachgruppe, gelegentlich mit dem Vorwurf kon-

* * *

¹⁹ Freie Stimmen, 10. 10. 1925, S. 1 (Die Kärntner Volksabstimmung ein Endentscheid), zitiert nach Kluger, Gedenktage, S. 34.

²⁰ Wenige Jahre später sollte Maier-Kaibitsch auch bei der Deportierung der Kärntner SlowenInnen im April 1942 eine wichtige Rolle spielen.

²¹ Freie Stimmen, 10. 10. 1925, S. 6 (Nach fünf Jahren), zitiert nach Kluger, Gedenktage, S. 34.

²² Kärntner Tageszeitung, 11. 10. 2002, S. 6-7 (Kärntens politischer Erntedank); Kleine Zeitung, 11. 10. 2002, S. 14 („Wunschenken beendet“); Kronen Zeitung, 11. 10. 2002, S. 12-13 (Jahrestag der Volksabstimmung: „Gedenken ist ehrende Pflicht“).

frontiert, „Feinde Kärntens“ zu sein.²³ Und so ist es auch der „Abwehrkampf“, der im öffentlichen Bewusstsein Kärntens präsent ist und nicht der von der Bevölkerung im Lande mehrheitlich negativ wahrgenommene antifaschistische Widerstandskampf.

Selbst in den Pflichtschulen muss dieser Tag alljährlich per Verordnung des Landesschulrates und unter zu Hilfenahme der vom Land bereitgestellten und empfohlenen Unterrichtsbehelfe entsprechend gefeiert werden. Die Umsetzung wird überprüft. Auf diesem Wege wird der Kärntner Landesmythos am Leben gehalten und es setzt das ein, was Anderson eine „gewaltige pädagogische Industrie“ nennt. Schulen vermitteln die vom Staat, in unserem Falle vom Bundesland, eingesetzte systematische historiographische Kampagne, die wesentlich zum „Vergessen haben“ beiträgt.²⁴ Das zuvor erfolgte „kollektive Vergessen“ ist ein elementarer Bestandteil des „kollektiven Erinnerns“. Bereits 1882 betonte Ernest Renan in seiner Rede „Was ist eine Nation?“: „Es macht das Wesen einer Nation aus, dass alle Individuen vieles miteinander gemein haben, und auch, dass sie viele Dinge vergessen haben.“²⁵ Das Vergessen/Erinnern ist ein eigentliches Umcodieren der Geschichte. Dabei werden die wirklichen Umstände, Zugehörigkeiten und Frontlinien vergangener Konflikte verdrängt und in weiterer Folge die entleerten Hülsen der „tatsächlichen Ereignisse“ neu gedeutet und nationalisiert.²⁶ In Kärnten „muß man vergessen haben“, dass sich 41 % der Bevölkerung im Abstimmungsgebiet für einen Anschluss an Jugoslawien entschieden haben und dass in der Folge der damalige Landesverweser Arthur Lemisch in der Festsitzung vom 25. November 1920 dazu aufgerufen hat, diese „Verführten“ „wieder zu Kärntnern zu machen“.²⁷ „Vergessen haben muß“ man auch, dass nicht nur die vom Kärntner Landtag versprochenen Maßnahmen sondern vor allem die im Staatsvertrag von St. Germain (1919) verbrieften internationalen Rechte, sowie die nach dem Zweiten Weltkrieg im Staatsvertrag von 1955 garantierten Minderheitenrechte über weite Strecken nicht erfüllt wurden.

Die 10. Oktober-Feiern dienen weiters dazu, den Kärntner SlowenInnen alljährlich ihre Loyalität, in den Worten Renans ihren Tribut zum „täglichen

* * *

²³ So weigerte sich 1995 der damalige Landeshauptmann Stellvertreter, Karl-Heinz Grasser, in Stellvertretung für den Bundespräsidenten Kärntner WiderstandskämpferInnen eine Auszeichnung zu überreichen. Kärntner Tageszeitung, 9. 5. 1995, S. 2-3 (Beispielloser Skandal. Nazi-Opfer als Feinde Kärntens bezeichnet).

²⁴ Anderson, Erfindung, S. 201 f.

²⁵ Renan, Nation, S. 45.

²⁶ Sarasin, Wirklichkeit, S. 162.

²⁷ Valentin SIMA, Der 10. Oktober 1980 - Ein Fest der „Versöhnung“ und der „Begegnung in Kärnten?“ In: Arbeitsgemeinschaft Volksgruppenfrage (Hg.), Kein einzig Volk von Brüdern. Studien zum Mehrheiten-/Minderheitenproblem am Beispiel Kärntens. Wien 1982, S. 259-295, S. 262.

Plebiszit“, abzufordern. Eine Loyalität, die schlußendlich nichts anderes bedeuten soll als die völlige Selbstaufgabe bzw. Assimilation. Erst dann kann Kärnten wirklich „frei und ungeteilt“ sein. 1970 stellte der Kärntner Heimatdienst in seinem Organ fest, dass „das ganze Kärntnerland für immer den Charakter eines deutschen Landes trage [...] das ganze Land selbst soll eine Einheit bleiben in seinem Erscheinungsbild vor aller Welt.“ Abschließend heißt es in dem Artikel: „Also hat die Geschichte in Kärnten noch keinen ‚Schlußstrich‘ gezogen. Sie zieht ihn unter zwei Völker nur, wenn eines von ihnen nicht mehr besteht.“²⁸

In Umkehrung der Mehrheits- und Minderheitsverhältnisse wird von den slowenischsprechenden KärntnerInnen Toleranz abverlangt: „Verständnis für legitime Interessen und Anliegen der Mehrheitsbevölkerung ist eine wesentliche Voraussetzung für ein funktionierendes friedliches Miteinander.“²⁹ Vielfach wird im Kärntner Diskurs in diesem Zusammenhang nicht nur das Minderheits-Mehrheits- sondern vor allem auch das Täter-Opferverhältnis umgekehrt. Es sind nicht die Angehörigen der Minderheit, die ihrer international verbrieften Rechte beraubt wurden und werden die Opfer, sondern die deutschsprechende Mehrheitsbevölkerung, die bei einer umfassenden Umsetzung der Minderheitenrechte ihre Fiktion eines „rein deutschen“ Kärnten aufgeben müsste.

An der Aufrechterhaltung der Fiktion eines „deutschen“ Kärnten hat auch die Kärntner (Landes-)Geschichtsschreibung einen wesentlichen Anteil. Unmittelbar nach dem Plebiszit 1920 fanden sich die deutsch-national gesinnten Kärntner Politiker in dem Dilemma wieder, die Stimmabgabe eines beträchtlichen Teils der Slowenischsprechenden für den Verbleib bei Kärnten/Österreich erklären zu müssen. Als Erklärungsmodell wurde vom späteren Landesarchivdirektor Martin Wutte die so genannte Windischentheorie entwickelt.³⁰ In dieser Theorie wurden die „guten“, weil assimilierungswilligen Slowenen, die für Österreich gestimmt hatten, von den so genannten „Nationalslowenen“ separiert. Eine slowenisch-bewusste Identität bedingte auf dieser Interpretationsschiene eine pro(jugo)slawische Gesinnung. Der nächste Schritt war die Kriminalisierung der ausgegrenzten Gruppe unter Zuhilfenahme des Irredentavorwurfs. Somit war ein Weg gefunden worden, die national-bewussten Kärntner SlowenInnen zu diskreditieren und ihren Forderungen nach Umsetzung der Minderheitenrechte

²⁸ Valentin SIMA, Die Vertreibung slowenischer Familien als Höhepunkt deutschnationaler Politik in Kärnten. In: Die Vertreibung der Kärntner Slowenen/Pregon Koroških Slovencev. 1942 ? 2002. Hg. v. Avguštin MALLE, Klagenfurt/Celovec, 2002, S. 133-172; S. 169f; sowie Faksimile ebda. S. 171-172.

²⁹ Der Kärntner. Das patriotische Signal aus Kärnten, Oktober 2005, S. 5 (Gemeinsam in eine friedliche Zukunft!).

³⁰ Martin WUTTE, Deutsch - Windisch - Slowenisch. Zum 7. Jahrestage der Kärntner Volksabstimmung. Klagenfurt 1927; siehe auch Martin FRITZL, „... für Volk und Reich und deutsche Kultur“. Die „Kärntner Wissenschaft“ im Dienste des Nationalsozialismus. Klagenfurt/Celovec 1992.

den Anspruch zu nehmen. Jegliche Störung des friedlichen Zusammenlebens von Mehrheit und („windischer“) Minderheit wurde nun dieser, unter Einfluss des jugoslawischen/slowenischen Auslandes stehenden, „Splitter“-Gruppe angelastet.

Bis heute erwartet das offizielle Kärnten von der institutionalisierten Landesgeschichtsschreibung die Festschreibung des Kärntner Landesmythos. Erst 2004 hat der Landeshauptmann beim Festakt „100 Jahre Kärntner Landesarchiv“, das Landesarchiv bzw. seine Archivare als „Bastion für den Erhalt der Landesgeschichte“ hervorgehoben. Sie hätten ihre Eigenständigkeit bewahrt und gegen die „in pseudohistorischer Weise“ erfolgten Umdeutungsversuche „von außen“ vehement Widerstand geleistet.³¹ Gemeint waren damit in erster Linie die beiden damals in Wien lehrenden Historiker Hanns Haas und Karl Stuhlpfarrer, die mit ihrem Buch: „Österreich und seine Slowenen“ bereits 1977 für großen Aufruhr im deutsch-nationalen Lager gesorgt haben, und in weiterer Folge WissenschaftlerInnen der Universität Klagenfurt, die mit ihren Forschungen versucht haben, den Landesmythos aufzubrechen. Denn, so formulierte bereits Ernest Renan: „der Fortschritt in der historischen Erkenntnis bringt oft eine Gefahr für die Nation mit sich.“³²

Die historische Erkenntnis läßt sich nicht aufhalten und so müssen auch politische Strategien adaptiert werden. So betonte der jetzige Kärntner Landeshauptmann jüngst wiederholt die großartigen Leistungen, die gerade unter seiner Regierung erfolgt seien. Seine europaweit vorbildliche Minderheitenpolitik müßte endlich auch von den Kärntner SlowenInnen bedankt werden, forderte er Loyalität - also ihr „tägliches Plebiszit“ - ein.³³ Verschwiegen/Vergessen wird bei dieser Offensive gerne, dass manche der Verbesserungen erst von der Minderheit vor dem Verfassungsgerichtshof erstritten werden mußten, Vorarbeiten auf andere wiederum auf seinen Amtsvorgänger Michael Ausserwinkler zurückgehen. Zum anderen darf auch nicht der Unterschied zwischen geschriebenen und gelebten Recht vergessen werden. So kann es vorkommen, dass ein Kärntner, der bei einer Amtshandlung auf sein Recht beharrt, Slowenisch als Amtssprache benutzen zu dürfen, für sein

* * *

³¹ Grußworte des Landeshauptmann und Kulturreferenten von Kärnten, Dr. Jörg Haider, anlässlich des Festaktes 100 Jahre Kärntner Landesarchiv, am 13. Oktober 2004 im Saal der Landesgeschichte im Kärntner Landesarchiv (Mitschrift im Besitz der Autorin); siehe auch Kärntner Tageszeitung, 15. 10. 2004, S. 26 (Bertram Karl Steiner, Was ist Historie?); S. 27 (Eine „Festung“ der Kärntner Geschichte).

³² Renan, Nation, S. 45f.

³³ Wir erwarten uns von den Kärntner Slowenen irgendwann einmal ein Wort des Dankes für die Leistungen ihres Heimatlandes.“ Kärntnerkrone, Kronen Zeitung, 11. 10. 2002, S. 12-13 (Jahrestag der Volksabstimmung: „Gedenken ist ehrende Pflicht“).

Verwaltungsdelikt gleich eine sechsfach höhere Strafverfügung erhält als sein Freund, der darauf verzichtet hat.³⁴

Die joviale Großzügigkeit des Landeshauptmanns fand jedoch am 13. Dezember 2001 ihr Ende als der Verfassungsgerichtshof (VfGH) die im Volksgruppengesetz von 1976 formulierte Ortstafelregelung aufgehoben hat. Ortstafeln sind ein Symbol. Zweisprachige Ortstafeln verweisen auf die Existenz einer anders- bzw. mehrsprachigen Bevölkerung in dem ausgewiesenen Gebiet. Sie sind Ausdruck der Toleranz der Sprachmehrheit gegenüber einer Sprachminderheit. Der Ortstafelkonflikt ist daher symptomatisch für den Umgang der Kärntner Mehrheitsbevölkerung mit seiner Minderheit. Das Erkenntnis des VfGH wurde von einem heftigen Medienecho begleitet. Der Kärntner Landeshauptmann und die so genannten Heimatverbände schienen sich in ablehnenden Stellungnahmen übertreffen zu wollen. Das Erkenntnis sei, so der Landeshauptmann „unsinnig“, mit ihm solle „Unfrieden erzeugt werden“. Weiters hielt er fest, dass unter seiner Amtsperiode keine weiteren Tafeln errichtet würden. Den slowenisch-sprechenden BürgerInnen wurde gleichzeitig gedroht, dass eine Reihe von Fördermaßnahmen, wie slowenischsprachige ORF-Sendungen, das zweisprachige Schulwesen, Volksgruppenförderung und Kindergartenregelung auf dem Spiel stünden.³⁵ Personen, die für die Umsetzung ihrer Rechte den Verfassungsgerichtshof anriefen, wurden als „Heckenschützen“ und „Unruhestifter“ bezeichnet, die das „friedvolle Zusammenleben der zwei ethnischen Gruppen“ stören würden. Gleichzeitig griff der Landeshauptmann die Institutionen des Rechtsstaates in einer noch nie dagewesenen Schärfe an.³⁶ Doch nicht nur der Landeshauptmann sondern alle drei damals im Landtag vertretenen Parteien (FPÖ, SPÖ, ÖVP) haben in unterschiedlicher Vehemenz, gemeinsam mit den regionalen Medien den Volkszorn gegen die Forderungen mobilisiert. Der Landeshauptmann wie auch sein sozialdemokratischer LH-Stellvertreter beriefen sich bei ihren Attacken auf den „Willen der Kärntner Bevölkerung“. Auch bei den heurigen Landesfeiern (2005) sprach der Landeshauptmann davon, dass die „Kärntner Bevölkerung genug hat, von der Ortstafeldiskussion.“³⁷ Solange Kärntner SlowenInnen jedoch auf die Umsetzung

³⁴ Kleine Zeitung, 11. 10. 2005, S. 15 (Kärntner Slowene wurde besonders hart bestraft); 12.10.2005, S. 18 (Streit um Amtssprache: Behörde rechtfertigt sich).

³⁵ Kleine Zeitung, 15. 12. 2001, S. 4-5 (Haider droht mit Volksbefragung).

³⁶ Landeshauptmann Haider: Nein zu weiteren Ortstafeln auf Grund des fehlerhaften VfGH-Erkenntnisses. Presseaussendung des Amtes der Kärntner Landesregierung, Ressort „Politik“, 17. 01. 2002, www.ktn.gv.at; Landeshauptmann Haider: Gutes Klima des Dialogs soll nicht gestört werden. Presseaussendung des Amtes der Kärntner Landesregierung, Ressort „Politik“, 06. 05. 2001, www.ktn.gv.at.

³⁷ Siehe die Rede des Landeshauptmannes anlässlich der Festveranstaltung „Festakt zum Jubiläum mit Festansprachen“ im Wappensaal des Kärntner Landhauses am 10. 11. 2005, Live-Übertragung in ORF 2, 11:30; Kleine Zeitung, 11. 10. 2005, S. 14-15 (Ein Vermächtnis für die Kärntner beider Zungen).

der ihnen garantierten Rechte beharren und dafür vor Gericht gehen müssen, kann die verwendete Formulierung nur bedeuten, dass sie aus der Gemeinschaft der KärntnerInnen ausgeschlossen bleiben. Heute bekennen sich weniger KärntnerInnen zur slowenischen Minderheit als 1920 Stimmberechtigte für den Anschluss an Jugoslawien gestimmt haben.

Der Verfassungsgerichtshof gewährte dem Land zur Umsetzung des Erkenntnisses vom 13. Dezember 2001 eine Frist von einem Jahr. Doch sollte es dreieinhalb Jahre dauern bis sieben zusätzliche zweisprachige Ortstafeln unter großem Medienecho - nicht zufällig im Mai des „Gedenk- und Bedenkjahres“ 2005 - aufgestellt wurden. Die Verhöhnung des Rechtsstaates scheint in der Frage der zweisprachigen Ortstafeln Methode zu haben. Bereits vor über dreißig Jahren, im Oktober 1972 mußte auf politischen Druck der Straße die Bundesregierung ein Gesetz zurück nehmen und die Rechte der Minderheiten minimieren. Es handelte sich damals um den so genannten Ortstafelsturm von 1972. Im Österreichischen Staatsvertrag von 1955 wurde im Artikel 7 festgehalten, dass in „Verwaltungs- und Gerichtsbezirken“ in Kärnten (aber auch im Burgenland und der Steiermark) mit slowenischer (bzw. kroatischer) oder gemischter Bevölkerung die slowenische (oder kroatische) Sprache zusätzlich zum Deutschen als Amtssprache zugelassen und „die Bezeichnungen und Aufschriften topografischer Natur sowohl in slowenischer oder kroatischer Sprache wie in Deutsch verfasst“ werden müssen.³⁸ In Kärnten wären u.a. ca. 800 zweisprachige Ortstafeln zu errichten gewesen.³⁹ Diese Minderheitenschutzbestimmung, die mehr als nur die Ortstafeln umfasste, wurde jedoch vorerst nicht umgesetzt. Es bedurfte nicht weniger als 17 Jahre und einiger Protestaktionen von Seiten junger Kärntner SlowenInnen⁴⁰ bis in Kärnten die ersten zweisprachigen Ortstafeln aufgestellt wurden. Entsprechend dem so genannten Ortstafelgesetz von 1972, einem Bundesgesetz, sollten diese zumindest in Gemeinden mit einem Anteil von mindestens 20 % SlowenInnen (auf Basis der Volkszählung von 1961⁴¹) aufgestellt werden.⁴² Nach dieser Regelung

* * *

³⁸ Bundesgesetzblatt (BGBl.) Nr. 152/1955.

³⁹ Für Kärnten war das Gebiet „mit gemischter Bevölkerung“ durch die Schulverordnung von 1945 (Schulsprengel mit zweisprachigem Schulwesen) bereits eindeutig definiert.

⁴⁰ Aleksandra TEHOVNIK, Chronologischer Überblick: Kärnten in den Jahren zwischen 1969 und 1977. In: Der Ortstafelkonflikt in Kärnten. Hrsg. v. Klub slovenskih študentk in študentov na Dunaju/Klub slowenischer Studentinnen und Studenten, Wien 1998, S. 9-23, S. 10-14; Katja WEISS, Die Rolle der slowenischen Studenten in Wien in den Jahren 1970-1972. In: Der Ortstafelkonflikt, S. 38-49.

⁴¹ Bei der Volkszählung von 1961 wurde nicht nur zwischen deutscher und slowenischer Muttersprache unterschieden sondern weiters noch die Kategorie „Windisch“ geführt. Letztere wurde kurzerhand der Kategorie „Deutsch“ zugeschlagen und solcherart die sprachlichen Verhältnisse zugunsten der Mehrheitsbevölkerung verschoben.

⁴² Auf Basis des so genannten Ortstafelgesetzes, BGBl. Nr. 270/1972.

wären 205 Ortschaften in 36 Gemeinden betroffen gewesen (also nur ein Viertel der Orte im gemischtsprachigen Gebiet). Im September 1972 wurden allerdings nur 72 Tafeln aufgestellt.⁴³ Ein von den so genannten Heimatverbänden organisierter Pogrom verhinderte die vollständige Umsetzung des Bundesgesetzes.⁴⁴ Am 10. Oktober 1972 stand keine einzige zweisprachige Ortstafel mehr. Sie waren alle von aufgebrachten Gegnern demontiert worden. Medien und Kärntner Landespolitik deuteten diese Ereignisse recht bald um, es war von einer „spontanen Volkserhebung“ die Rede, von einer „demokratischen Protestbewegung“, die „friedlich“ verlaufen wäre. Doch allein beim Besuch des damaligen Bundeskanzler Kreiskys in Klagenfurt wurden sechs verletzte Polizisten gezählt.⁴⁵

Vier Jahre später, 1976, wurde das so genannte Volksgruppengesetz beschlossen.⁴⁶ Es hielt unter anderem fest, dass Ortstafeln erst ab einem Bevölkerungsanteil von 25 % Minderheitsangehörigen aufzustellen seien.⁴⁷ Man ging davon aus, dass diese Regelung nur noch 91 Ortschaften in acht Gemeinden betreffen würde. Das Gesetz wurde allerdings nur zur Hälfte umgesetzt. Und es war diese Ortstafelregelung des „Volksgruppengesetzes“ von 1976, die 2001 vom Verfassungsgerichtshof als nicht verfassungskonform aufgehoben wurde.

⁴³ Hanns HAAS und Karl STUHLFARRER, Österreich und seine Slowenen. Wien 1977, S. 109.

⁴⁴ Peter GSTETTNER, Der Ortstafelsturm vor 30 Jahren - eine Bewegung gegen Gesetz und Ordnung. Eine Analyse der Mikropolitik rund um das Jahr 1972 in Kärnten. In: Razprave in Gradivo/Treatises and Documents (Ljubljana), Bd. 41/2002, S. 68-95, S. 74.

⁴⁵ Gstettner, Ortstafelsturm, S. 75-81.

⁴⁶ BGBl. Nr. 396/1976; Dieses Gesetz geht weit über die Ortstafelregelung hinaus, es umfasste auch nicht nur Angehörige der slowenischen und der kroatischen Volksgruppe sondern bezog alle nichtdeutschsprachigen Volksgruppen in Österreich mit ein. Prinzipiell blieb dieses Gesetz jedoch, trotz der Ausweitung des Kreises der Betroffenen, weit hinter den Minderheitenschutzbestimmungen des Staatsvertrages von 1955 zurück.

⁴⁷ Basis dafür sollte jedoch nicht mehr die Volkszählung von 1961 sein, sondern eine „geheime Sprachenerhebung“. Diese war jedoch nichts anderes als eine Minderheitenfeststellung. Als solche wurde sie von den Angehörigen der Minderheit boykottiert.

1. EINLEITUNG

Im Valcanale/Kanalska dolina/Valcjanâl/Kanaltal² berühren sich drei große Sprachfamilien Europas – Romanen, Slawen und Germanen – und vier verschiedene Ethnien siedeln auf engem Raum nebeneinander: Italiener, Slowenen, Friulaner und Deutsche. Ein Teil der Alteingesessenen³ verwendet im täglichen Umgang noch heute bis zu vier Sprachen, was in Westeuropa eine Besonderheit darstellt.

Italien annektierte das Kanaltal im Jahr 1919 von Kärnten und Krain. Aufgrund des darauf folgenden Zustroms von Italienern und Friulanern wurden deutsche und slowenische Kärntner bzw. Krainer bald eine Minderheit. Mit dem Umsiedlungsabkommen (Option) von 1939 reduzierte sich deren Zahl zusätzlich, sodass nach dem Zweiten Weltkrieg von den knapp 9400 Einwohnern des Kanaltals (ohne altitalienische Fraktionen der Gemeinde Pontebba) nur mehr 26 % den beiden autochthonen Sprachgruppen zuzuordnen waren. Das Kanaltal hatte somit ein ähnliches historisches Schicksal wie Südtirol; eine Autonomie hat Italien diesem ehemaligen Kärntner und Krainer Grenzraum jedoch nicht zugestanden.

Bis zur Gegenwart ist der Anteil der alteingesessenen Kanaltaler vor allem durch die Assimilation weiter gesunken. Ließen sich Anfang der 1980er-Jahre noch ca. 1600 autochthone Deutsch- und Slowenischsprachige feststellen,⁴ so dürfte ihre Zahl heute nur mehr bei rund 1000 liegen.

Für Betrachtungen zur ethnisch bedingten Multikulturalität im Alpenraum drängt sich das Kanaltal förmlich auf, und in den vergangenen 20 Jahren sind auch zahlreiche Untersuchungen erschienen, die sich mit Fragen zur ethnischen Problematik in diesem Grenzraum beschäftigen.⁵ Sehr oft wird dabei von einer mehr oder weniger klaren Differenzierung der einzelnen ethnischen Gruppen

* * *

¹ Der Beitrag zeigt ein Teilergebnis der umfangreichen Untersuchungen im Rahmen des derzeit laufenden FWF-Projekts (P16664-G03) „Die Bedrohung der ethnischen Vielfalt im Kanaltal (Italien)“. Da sich die Betonung lokaler Zugehörigkeiten verstärkt bei der (slowenischsprachigen) Agrarbevölkerung im Kanaltal zeigt, kommen im vorliegenden Beitrag – im Unterschied zur Gesamtstudie – schwerpunktmäßig Slowenischsprachige zu Wort.

² Um den folgenden Text nicht zu überladen, werden für die topographischen Bezeichnungen des viersprachigen Kanaltals die offizielle deutsche Version (vor 1919) und z.T. die slowenische Version verwendet.

³ Der Begriff bezieht sich auf die autochthone deutsch- und slowenischsprachige Bevölkerung und ihre Nachkommen.

⁴ Steinicke 1984.

⁵ Ein Großteil davon ist in dem von Šumi / Venosi im Jahr 1996 herausgegebenen Sammelband zusammengefasst, ferner vgl. Šumi 1998; Steinicke 1998; 2001; Minnich 1998; 2002; Lex 2002; Komac 2002 u. a.

ausgegangen und Deutsch-, Slowenisch-, Friulanisch- sowie Italienisch-sprechende den entsprechenden Sprachgruppen zugeordnet. Minnich (1998), Steinicke (1984) und Šumi/Venosi (1996) weisen in ihren Arbeiten darauf hin, dass eine solche Zuordnung mit den tatsächlichen Verhältnissen nicht übereinstimme und problematisch sei. Wie in vielen Schnittpunkten und Begegnungsräumen von Kulturen, haben sich auch im Kanaltal mehrsprachige Gemeinschaften entwickelt, die sich exakten Sprachgruppenzuordnungen entziehen.

Der vorliegende Beitrag (als Teil einer umfangreichen Studie) greift diesen Fragenkreis auf und zeigt anhand von Auszügen aus narrativen Interviews (Schütze 1983, 1999),⁶ in denen es um gelebte persönliche Geschichten geht (Alheit/Dausien 2000; Fuchs 1984), die Vielschichtigkeit der ethnischen und lokalen Identität der alteingesessenen drei- bis viersprachigen Kanaltaler. Da die friulanische Gruppe im Kanaltal – als weitere Minderheit in Italien – nicht unmittelbar vom Verschwinden bedroht ist, soll sie hier nicht näher betrachtet werden.

Bevor auf Fragen zur lokalen Identität der Kanaltaler näher eingegangen wird, werden jedoch einige für den Beitrag relevante demographische und sozioökonomische Parameter, die den Assimilationsprozess im Kanaltal beeinflussen, angesprochen.

2. DEMOGRAPHISCHE UND SOZIOÖKONOMISCHE RAHMENBEDINGUNGEN IM KANALTAL

Zwischen 1925 und 1929 wurden die 13 traditionellen Kanaltaler Ortschaften in drei Großgemeinden – Tarvisio (Tarvis/Trbiž), Malborghetto-Valbruna (Malborgeth-Wolfsbach/ Naborjet/Ovčja vas), Pontebba – vereinigt. Da sich die Gemeinde Pontebba neben den beiden Kanaltaler Dörfern Leopoldskirchen/Lipalja vas und Pontafel/Tablja zum überwiegenden Teil aus altitalienischen Fraktionen zusammensetzt, ist das Kanaltal mit Hilfe von amtlichen demographischen und sozioökonomischen Strukturdaten nicht mehr richtig in seinen historischen Grenzen zu erfassen. Im Folgenden werden daher lediglich die zwei Gemeinden Tarvis/Trbiž (1. 1. 2005: 5025 Ew.) und Malborgeth-Wolfsbach/Naborjet-Ovčja vas (1. 1. 2005: 1029 Ew.) berücksichtigt; Leopoldskirchen/Lipalja vas (heute ca. 120 Ew.) sowie Pontafel/Tablja (ca. 700

* * *

⁶ Auf das Projektdesign der Gesamtstudie wird hier nicht näher eingegangen. Nur soviel: Anhand von narrativen Interviews sollen verschiedene Identitätstypen und ihnen entsprechende Lebenswelten herausgearbeitet werden. Der vorliegende Text präsentiert jedoch nur einen ersten Auswertungsschritt, wobei die Kategorie „lokale oder Dorfidentität“ anhand entsprechender Aussagen näher betrachtet wird.

Ew.) mit nur mehr wenigen slowenisch- bzw. deutschsprachigen Haushalten sind in den statistischen Betrachtungen nicht mehr enthalten.

Seit 1993 (7056 Ew.) sinken im Kanaltal die Einwohnerzahlen. Schloss in den Dekaden vorher die Geburtenbilanz immer positiv ab,⁷ so haben sich die bevölkerungsbiologischen Verhältnisse grundlegend geändert. Die eigenen Auswertungen in den Meldeämtern von Tarvis/Trbiž und Malborgeth/Naborjet haben für die Periode 1994–2005 eine Geburtenrate von 7,6/1000 Ew. sowie eine Sterberate von 9,2/1000 Ew. und damit einen Sterbeüberschuss von 1,6 Promille ergeben. Gemeinsam mit der Zunahme der Abwanderungen (Migrationsdefizit: 10,1 Promille), für welche allerdings die Gemeinde Tarvis/Trbiž die Hauptlast trägt, wird verständlich, dass das Kanaltal bis Anfang 2005 rd. 1000 Einwohner verloren hat (6054 Ew.).

Ein Grund für den Einwohnerschwund ist die Krise der zwei großen Kanaltaler Industriebetriebe, die auf Tarviser Gebiet liegen: Wegen Absatzschwierigkeiten musste im Jahr 1991 das Raibler Blei- und Zinkbergwerk zumachen. Die Produktion und Beschäftigung im Weißenfelder Kettenwerk ist stark rückläufig, viele Arbeitsplätze wurden bereits abgebaut, weitere sind akut gefährdet. Hier verloren in den letzten zehn Jahren mehrere 100 Arbeitnehmer ihre Beschäftigung, die der tertiäre Sektor im Kanaltal nicht auffangen konnte. Eine Durchsicht der kommunalen Zu- und Abwanderungsregister (*Registri di immigrazione e emigrazione*) zeigt, dass im Kanaltal seit 1993 tatsächlich ein Exodus eingesetzt hat. Die Verstärkung der Fortzüge hängt aber auch mit dem EU-Beitritt Österreichs im Jahr 1995 zusammen. Zahlreiche Grenzbeamte, Financer und das militärische Personal verloren ihre Funktion und wurden abgezogen. Ähnliches wiederholte sich in abgeschwächtem Ausmaß mit dem Beitritt Sloweniens zur EU (1. 5. 2004).

Die zuletzt genannten Abwanderungen haben die beiden autochthonen Sprachgruppen nur am Rande erfasst. Die traditionell eher slowenischen Dörfer im mittleren Kanaltal, Saifnitz/Žabnice, Uggowitz/Ukve und Wolfsbach/Ovčja vas, wo die autochthone Bevölkerung z. T. noch die Landwirtschaft betreibt, wurden von der Krise der Kanaltaler Industrie nicht in voller Härte getroffen. Obwohl die Verluste von Arbeitsplätzen im sekundären Sektor einigen Deutschsprachigen im östlichen Kanaltal einschließlich der Stadt Tarvis/Trbiž Nachteile gebracht haben, schwächten sie aber in erster Linie die romanische Gruppe.

Die Sprachgrenzen ziehen im Kanaltal nicht selten mitten durch Familien, wobei in vielen alteingesessenen Familien nur mehr die Älteren die deutsche

* * *

⁷ Steinicke, 1998, 274–276.

bzw. slowenische Sprache beherrschen. Viele Jugendliche verstehen zwar die beiden Sprachen noch passiv, sie sind aber nicht mehr in der Lage, sich in Deutsch oder Slowenisch ausreichend zu verständigen.⁸ Besonders nachteilig zeigt sich die ungünstige Altersstruktur in den traditionell deutschsprachigen Ortschaften. Hier wirken sich die vor über 20 Jahren prognostizierten, mit der Überalterung zusammenhängenden, hohen Mortalitätsraten voll aus.⁹ Beispielsweise ist in Malborgeth/Naborjet die Zahl der deutschsprachigen Alteingesessenen seit 1980 von 60 auf 21 zurückgegangen.¹⁰

Die typischen Beschäftigungsmöglichkeiten bestehen im Kanaltal in den verschiedenen Sparten des Grenzhandels, welcher der Stadt Tarvis/Trbiž in den letzten fünf Dekaden wertvolle wirtschaftliche Impulse verliehen hat. In den 1970er-Jahren ist der Bedeutungsgewinn im friulanischen Tourismus hinzugekommen. Im Raumordnungskonzept der Region Friaul-Julisch Venetien bildet das „Tarvisiano“ einen der wichtigsten touristischen „Wachstumspole“ der Montagna friulana, wenn auch die touristische Infrastruktur nicht mit den Dolomitenorten vergleichbar ist.

Die Landwirtschaft, wo sich die kulturelle Tradition am besten halten kann, liegt schwerpunktmäßig in den Händen von slowenisch- und zum Teil deutschsprachigen Alteingesessenen. Ein Viertel von ihnen bezieht daraus ihr Einkommen oder einen wesentlichen Teil davon. Damit nimmt der Agrarsektor einen bedeutenden Stellenwert in der Bewahrung der autochthonen Ethnizität ein. Die meisten Friulaner, die im Zuge der Umsiedlung in den Besitz von Höfen im Kanaltal kamen, haben die Landwirtschaft wieder aufgegeben. Nur im äußersten Westen des Kanaltals wird auf einigen Bauernhöfen friulanisch gesprochen.

Die schlechten agrarischen Ertragsverhältnisse haben mittlerweile auch bei den Deutschen und Slowenen eine erhebliche Landflucht ausgelöst. Häufig hängt damit eine Verlegung des Wohnsitzes in das zu über 94 % von Romanen bewohnte Tarvis/Trbiž zusammen, wodurch oft auch die beiden autochthonen Sprachen aufgegeben werden. Nur in einigen Speditionsbetrieben und im Grenzhandel findet das Deutsche und/oder Slowenische Verwendung. Der Fremdenverkehr spielt sich hingegen aufgrund der Gästeherkunft schwerpunktmäßig in italienischer Sprache ab. Insgesamt ist aber die Landflucht im Kanaltal schwächer ausgeprägt als in den übrigen Talschaften Friauls, wobei dafür günstigere agrarsoziale Bedingungen, vor allem die größeren landwirtschaftlichen Besitzparzellen im Kanaltal, eine Rolle spielen. Zum anderen bringen die tradi-

* * *

⁸ Vgl. dazu auch Di Giusto 1991, Lex 2002, Komac 2002.

⁹ Steinicke 1984, 105.

¹⁰ Steinicke, 1984, 61–64; eigene Befragung in Malborgeth im Sommer 2004.

tionellen Kanaltaler Servitute (= mit dem Besitz einer Realität verbundene Holzbezugsrechte) ein zusätzliches Einkommen mit sich, welches die (mageren) Einkünfte aus der Landwirtschaft erhöht.

3. DIE ETHNISCHE VIELFALT UND DIE IDENTITÄT DER KANALTALER

Die Biographie als gelebte persönliche Geschichte und der Lebenslauf stehen in enger Beziehung zur Identität. Sie wird beeinflusst durch Familie, dörfliches Umfeld, Geschichte einer Sprachgruppe und Region samt ihren Konfliktsituationen, wirtschaftliche Gegebenheiten sowie Eingebundenheit in Institutionen. Nicht zuletzt wirken auch individuelle und gesellschaftliche Krisen auf Biographie und Identität: Im Kanaltal sind das die geschichtlichen Rahmenbedingungen, etwa die Zugehörigkeit zu verschiedenen Staaten und Nationen im vergangenen Jahrhundert,¹¹ aber auch Naturkatastrophen, wie das Erdbeben 1976 und die Überschwemmungen 2003. Aus erzählten Lebensgeschichten lassen sich jedenfalls verschiedene Identitätsmuster herausfiltern, wobei freilich die ethnische Identität¹² nur einen Moment eigener und fremder sozialer Identifizierungen darstellt.

Am Beispiel des Kanaltales lässt sich gut nachvollziehen, dass es im Hinblick auf ethnische Identität immer wieder Fremdzuordnungen gegeben hat. Schon die wechselnde Staatszugehörigkeit von Einzelpersonen im Verlauf der Geschichte veranschaulicht die Vereinnahmung und Kategorisierung durch politische Machthaber. Zum Teil halfen auch Wissenschaftler und das dörfliche Umfeld mit, Etikettierungen zu schaffen und festzuschreiben. Diese Fremdzuordnungen sind allerdings oft weit entfernt davon, wie Betroffene sich fühlen und als was sie sich selber sehen.

„Wir waren immer Saifnitzer / Mi smo vedno bili Žabničani“, wir sprechen „nach Unserigem / po našem“, den „Uggowitzer / po ukušče“ oder „Saifnitzer Dialekt/po žabniškem“ sind somit häufige Antworten von älteren Menschen auf die Frage, als was sie sich fühlen und welche Sprache sie im Alltag sprechen. Was

* * *

¹¹ Vgl. Šumi 1998, 32; Steinicke 1984.

¹² Auf die Identitätsdiskurse wird im vorliegenden Aufsatz nicht eingegangen, um den Text nicht zu überladen. Sie bewegen sich zwischen psychoanalytischem (etwa bei Erikson 1991) und interaktionstheoretischem Zugang mit Betonung des soziokulturellen Kontextes (Mead 1973, Goffman 1975) sowie dem sozialen Konstruktivismus (Gergen 1994). Die Moderne, geprägt durch Individualisierung und Enttraditionalisierung, wirkte erheblich auf die Identität von Menschen (Baumann 1997). Durch postmoderne Prozesse wird (auch ethnische und nationale) Identität nicht mehr statisch gesehen, sondern fließend und flexibel. Es wird von multiplen Identitäten gesprochen, die Identitätsentwicklung wird als dynamischer Prozess verstanden (vgl. u.a. Keupp 1998), das geht hin bis zur Nicht-Identität, der Vermeidung des Festgelegtwerdens und der Kategorisierung, beobachtbar z.B. in der Jugendkultur (Helsper 1983). Zu den Definitionen von Ethnizität und ethnischer Assimilation vgl. Heckmann 1992, 56-58.

bedeutet nun dieses Selbstbekenntnis in einem Umfeld, wo die Dorfbewohner bis zu vier Sprachen sprechen oder zumindest verstehen? Betonen sie den Dorfdialekt oder die lokale Zugehörigkeit, um Konflikte zu vermeiden oder um einer eindeutigen ethnolinguistischen Zuordnung zu entgehen? Eine solche Haltung wäre aufgrund vieler Traumatisierungen in der Vergangenheit zumindest verständlich. Die Geschichte der Kanaltaler ist geprägt durch politische und ideologische Antagonismen zwischen deutsch- und slowenischsprachigen Kanaltalern bis 1919, durch sprachpolitische und demographische Veränderungen nach dem Anschluss der Talschaft an Italien 1919, durch Auswirkungen der Option im Zweiten Weltkrieg,¹³ die Sprachpolitik in der Nachkriegszeit, den Zuzug von Italienern und Friulanern im Verlauf des 20. Jahrhunderts sowie die z. T. fehlende Unterstützung durch Österreich (im Vergleich zu Südtirol) und Jugoslawien (z. B. aufgrund ideologischer Entfernung).¹⁴ Welche Identitäten können sich unter diesen Rahmenbedingungen entwickeln? Unsere Untersuchungen belegen, dass vor allem ältere alteingesessene Kanaltaler nicht selten die regionale und lokale Zugehörigkeit gegenüber einer klaren ethnischen Zuordnung zu einer bestimmten (hier deutschen oder slowenischen) Sprachgruppe bevorzugen. Viele Angehörige der jüngeren Generation fühlen sich allerdings als „richtige Italiener“, zugleich aber doch „mehr, als nur Italiener.“

4. DIE LOKALE SELBSTZUORDNUNG ALS KONFLIKTVERMEIDUNGSSTRATEGIE?

Im folgenden Abschnitt sollen betroffene Menschen selber zu Wort kommen: Anhand von Erzählausschnitten wird die Bedeutung der lokalen Identität¹⁵ im

¹³ Für Deutschland oder Italien; vgl. Ausführungen bei Steinicke 1984, 38f.; Kanaltaler Kulturverein 2001; Gariup 2000.

¹⁴ Vgl. auch Šumi 1998.

¹⁵ Die lokale Identität bezieht sich auf ein Kollektiv, die Dorfgemeinschaft, der man sich zugehörig fühlt. Goffman (1975) unterscheidet zwischen der „sozialen“ und der „personalen“ Identität: Die soziale Identität werde dem Individuum in einem sozialen System aufgrund bestimmter Merkmale, Symbole und Mitgliedschaften (z. B. Kleidung, Ehering) zugeschrieben: Mitglieder des Kanaltaler Kulturvereins, welche zu festlichen Anlässen ihre Trachten tragen, werden von außen als deutschsprachige Kanaltaler bewertet. In einem weiteren Bedeutungszusammenhang sind aber nicht nur einzelne Personen Objekt der Identifizierung, sondern auch Gruppen, Organisationen oder ganze Kulturen. Individuen zeigen sich folglich als Angehörige eines bestimmten Systems: „wir (alteingesessenen) Kanaltaler“ (Deutsch- und Slowenischsprachige) bzw. „wir waren immer Saifnitzer“, und bewerten die anderen als „Außenstehende“ (spätere Zuwanderer: Italiener und Friulaner). Vgl. dazu auch Minnichs (1998) Unterscheidung in „Insider“ und „Outsider“. „Wir Kanaltaler“ oder „wir Saifnitzer“ ist der Ausdruck einer kollektiven Zugehörigkeit, die Anderen, die Fremden und Außenstehenden, dienen der Abgrenzung. Die Mitglieder eines Kollektivs fühlen sich jedenfalls einander zugehörig und verpflichtet und teilen eine gemeinsame kulturelle Wertordnung (kollektive Identität). Ein Hinweis zu „Grenzen“: Barth (1969) betont die Bedeutung der Grenze und des Übertritts der Grenze für die

Verhältnis zur ethnischen Selbstzuordnung aufgezeigt. Zugleich werden einige Indikatoren der Dorffidentität (Zusammenleben, Anpassungen und Abgrenzungen) und ihre Veränderungen diskutiert.¹⁶

„Aber wir haben uns gut verbunden“ (Int. 15, 2¹⁷) – diese in verschiedenen Variationen oft getroffene Aussage ist auf den ersten Blick ein Hinweis darauf, dass Menschen auch bei ethnisch-kulturellen Unterschieden im Dorf harmonisch miteinander leben (wollen). Demgegenüber zeigen Erzählausschnitte aus Interviews mit älteren Personen, die die Zwischenkriegszeit und den Krieg miterlebt haben, ein ganz anderes Bild: So gibt es etwa Berichte von Eltern, die nach dem Ersten Weltkrieg kein Wort Italienisch lernen wollten oder von Stigmatisierungserfahrungen bei „intermarriage.“ Das Zusammenleben ist demzufolge ein Balanceakt zwischen der einstigen Kränkung (die noch immer nachwirkt, sonst würde man vermutlich darüber nicht erzählen, vgl. die beiden Beispiele) und dem Wunsch nach einem guten Zusammenleben im Hier und Jetzt.

„Bei meiner Tante wor holt a so, in der Schule, wenn einer Deutsch gredet hot, hot er müssen 5 centesime in eine Kasse hinein schmeissn, des worn holt olles so Sochn ...“

„Es wor holt so nochan, i hob dos beim Votar gsehn, wenn ein Mädchen mit einem Italiener gegangen ist, und wenn sie von ihm geehelicht wurde, do hom sie: „Die hot ihr Deuschtum verrottn!“ do wurde sehr stork kritisiert, wenn eine Frau einen Italiener geheiratet hot. Dos hom sie sehr kritisiert, es worn jo einige Fälle hier, domols ...“ (Int. 24, 7)

„Heute“ sind Alltagskonflikte im Rahmen der ethnischen Pluralität nicht automatisch beseitigt, es werden aber (im Gegensatz zu „früher“) sprachlich-kulturelle Hintergründe nicht als unmittelbarer Anlass dafür gesehen. Die Fähigkeit, sich im bunten Sprachengemisch gegenseitig zu schätzen und zu achten, musste freilich erst eingeübt werden. Hier zeigen sich in den Erzählungen viele Widersprüche zwischen dem „gewünschten (und häufig artikulierten) Ideal“ des

* * *

Konstituierung von ethnischer Identität. Man sollte, so Barth, bei entsprechenden Forschungen die Betonung auf die ethnische Grenze legen, die die jeweilige Gruppe selber definiert. Die älteren alteingesessenen Kanaltaler betonen fast ausnahmslos lokale oder regionale Zugehörigkeiten (z. B. Dorf, Talschaft) und nicht die nationalen Grenzziehungen und ihnen entsprechende Zugehörigkeiten.

¹⁶ Einige der folgenden Gedanken wurden im Rahmen eines Beitrages für das Forum qualitative Sozialforschung zur Begutachtung eingereicht.

¹⁷ Den Ausschnitten aus den narrativen Interviews wird die Bezeichnung des Interviews und die Seite hinzugefügt, z. B.: Int. 2, 1 (Interview Nr. 2, Seite 1).

guten Zusammenlebens und den latent vorhandenen „Grenzen und Abgrenzungen.“¹⁸ Erst in der jüngeren Generation sind sich die „eigenen Leit“ und die „fremden Anderen“ näher gekommen. Die einst klaren Grenzen (z.B. man lernt kein Wort Italienisch, man heiratet keinen Italiener) verwischen sich neuerdings bereits innerhalb der Sozialisation (gemeinsamer Besuch von Kindergarten und Schule im Dorf mit multikulturellen Angeboten,¹⁹ z. T. gemeinsame Sprache Italienisch) und häufig noch nachhaltiger aufgrund von „intermarriage“, wo das fremde Andere sozusagen in die eigene Familie herein geholt wird.

Ein 70-jähriger Bauer aus Weißenfels/Bela peč erzählt:

„Ja ich persönlich, eigentlich bin ich ein Freund mit allen (...). aber fast würde ich sagen, dass ich ein bisschen stärker mit Rateče verbunden bin. Aber ich versteh` mich mit allen, mit den Weißenfelseiern, den Tarvisern den Saifnitzern, ich bin mit allen gut Freund.“ (Int. 14, 5, übersetzt aus dem Slowenischen).

Die Dörfer sind hier Bezugspunkte zu einzelnen Menschen und zu ihren Sprachen. Der Mann fühlt sich mit Rateče besonders eng verbunden. Dieses Dorf liegt in Slowenien. Damit wird implizit auch die Nähe zum Slowenischen ausgedrückt. Die Verbundenheit mit dem slowenischen Dorf wird allerdings durch das „Aber“ relativiert. In seinem Lebensumfeld dominiert die italienische Sprache. Trotzdem betont der Bauer in seiner Erzählung immer wieder die selbstverständliche Vielfalt der Sprachen. Neben der emotionalen Nähe zum Slowenischen sind somit auch die Vielfalt und das Gemischtsein Teile seines Lebensalltags und wichtige Bestandteile seiner Identität. Er identifiziert sich mit dem Gemisch, bringt aber – über die Verbindungen zu Rateče – die Nähe zum Slowenischen zum Ausdruck. Die sprachliche Vielfalt in den Dörfern wirkt auf Selbstbild und Selbstverständnis der Menschen, zugleich beeinflusst die engere Bindung zu einer der Sprachen (über die familiäre, ethnische Herkunft) die Identität.

Das Gefühl des Geborgenseins in der Gemeinschaft ist ein wichtiger Bestandteil der Dorfidentität. Im Dorf gibt es aber auch Abhängigkeiten, die eine gegenseitige Akzeptanz fördern. Dabei geht es um Konfliktvermeidung, weil man die Nachbarn im Alltag braucht:

„Ja, ich will sagen, der Mensch kann 2-3 Sprachen beherrschen. Ist ja kein Problem, wenn der Nachbar, der eigentlich Slowene ist und italienisch spricht ... dann spreche ich auch italienisch mit ihm, was soll ich, wenn er Italiener sein

¹⁸ Z.B.: Heiratsgrenzen; die Italiener seien „schuld“, dass alte Bräuche verloren gegangen sind; der Gebrauch des Dorfdialekts, um von den Italienern nicht verstanden zu werden u.a.m.

¹⁹ Hier sind die im Gesetz Nr. 482 vom 15. 12. 1999 genannten und zum Teil umgesetzten Förderungsmaßnahmen für bislang ungeschützte Sprachminderheiten in Italien zu erwähnen.

will, dann soll er Italiener sein, was soll ich, soll ich ihn zwingen, dass er Slowene bleibt? Soll er sich färben (Anm: ethnisch umfärben, assimilieren), wenn wir uns zerstreiten, dann borgt er mir nicht einmal mehr Geräte, er soll reden, wie er will.“ (Int. 11, 7, übersetzt aus dem Slowenischen).

Eine Anpassung an die sprachlichen Gegebenheiten, bis hin zur Akzeptanz von Identitätswechseln, erfolgt hier aufgrund von Abhängigkeiten: Die Toleranz und Offenheit gegenüber dem anderen (und seinen Entscheidungen, hier: Italiener sein zu wollen) hat folglich auch pragmatische Hintergründe.

Gerade in Uggowitz/Ukve sind die ethnische und die lokale Identität besonders eng miteinander verknüpft:

„Ja in Uggowitz/Ukve, da sind die Sprachen noch erhalten, (...) nur bei uns und in Saifnitz/Žabnice, da ist auch noch mehr slowenisch, auch in der Messe, da versuchen sie auch noch die Jugend zu halten. In der Kirche. In Uggowitz/Ukve und Saifnitz/Žabnice, da hält es sich noch ein bisschen, ... dass es erhalten bleibt, die Traditionen und so, die halten auch noch das Dorf zusammen, wenn das verloren geht, dann geht jeder nach Seinem und das Dorf verliert auch, es kann nicht mehr wieder erkannt werden, wenn es seine Traditionen verliert, ... wenn das verloren geht, dann ist das Dorf nicht mehr das, was es einmal war. ...

I: Und von außen – was glauben Sie, könnte da helfen?

Von außen, nein,... ich glaube die Traditionen sind im Dorf, was im Dorf ist, das soll erhalten werden, das muss man im Dorf lehren, erhalten ... die Traditionen, die kommen aus dem Dorf, nur aus dem Dorf, die muss man fühlen, ... und es weiter machen. Wenn es der Mensch ... nicht fühlt (betont), sich dafür nicht erwärmt, dann kann es nicht weitergehen. Also nur so, .. von außen nicht, weil jedes Dorf hat seine Tradition und es ist wichtig, dass das Dorf seine Traditionen erhält.“ (Int.12, 7, übersetzt aus dem Slowenischen).

Eine starke Dorfidentität in Form von Traditionen wird hier artikuliert. Vom Dorf muss das „am Leben Erhaltende“ kommen, gelehrt und gefühlt werden, die Menschen müssen sich dafür erwärmen. Zugleich wird dem „Außen“ keine identitäts- und sprachenerhaltende Kompetenz zugesprochen. Die (kollektive) Dorfidentität wurzelt in den gemeinsamen Traditionen, wenn sich diese verlieren, geht „jeder nach Seinem“. Uggowitz/Ukve ist unter den Kanaltaler Dörfern zweifelsohne eine Ausnahme. Im Gegensatz zu den meisten anderen Dörfern gibt es hier noch einen starken Zusammenhalt des Dorfkollektivs. Dies wird auch aus der „Außensicht“ (in Erzählungen/Interviews aus anderen Dörfern) dokumentiert, z. B. indem von einem „circolo chiuso“ gesprochen wird.

Wenn allerdings das Heimatdorf verlassen wird, zeigen sich oft Anpassungstendenzen: So wählt ein Ehepaar die neue Dorfsprache als

Familiensprache, obwohl beide Eheleute aus dem eher slowenischen Uggowitz/Ukve stammen:

I: Und mit dem Mann, wie redeten sie mit ihm?

P: Deutsch, weil da (Anm: in Malborgeth/Naborjet) *ist deutsch. In Uggowitz/Ukve slowenisch...*“ (Int.19, 2). Die Kanaltaler Dörfer sind traditionell entweder eher der deutschen (z. B. Malborgeth/Naborjet, Tarvis/Trbiž u. a.) oder der slowenischen Sprache (z. B. Uggowitz/Ukve, Saifnitz/Žabnice u. a.) zugeordnet. Das Paar übernimmt mit der Übersiedlung ins deutsche Nachbardorf auch die dortige Dorfsprache. Die emotionale Bindung der (hier interviewten) älteren Frau ist allerdings bei der slowenischen (Herkunfts) Sprache geblieben: „*Wir sind Slowenen und ein bissl Deutsch*“ (Int. 19, 6).

Die Dorfidentität ist z. T. „überethnisch“ und Menschen greifen darauf zurück, wenn die Zuschreibung zu einer bestimmten Ethnie nicht erwünscht ist. Ein Grund dafür sind (an anderer Stelle bereits angesprochene) geschichtliche Antagonismen zwischen den Deutsch- und Slowenischsprachigen: Man ist nicht an Konflikten interessiert und weicht ihnen aus, indem „das Dorf“ und nicht die klare ethnische Selbstidentifikation gewählt wird. Zugleich gibt es über die Dorfsprache, „po našem / nach Unserigem“, einen Hinweis auf die ethnische Zugehörigkeit. Die Bezeichnung „po našem / nach Unserigem“ für den slowenischen Dorfdialekt ist ein Hinweis auf kollektives Empfinden und zugleich eine Abgrenzung von der slowenischen Schriftsprache: Diese wird den „anderen“ zugewiesen, z. B. jenen Dorfbewohnern, die aus Slowenien eingeheiratet haben.²⁰

Eine weitere Option ist die Doppelidentität – bis hin zum Identitätswechsel:

„*Ja, einmal haben sie* (Anm: in einer anderen Befragungssituation) *schon gefragt: „Cosa siete?“ Wir sind Slowenen und ein bissl Deutsch, das passt ihnen nicht.*“ (Int. 19, 6) Die alte Frau wehrt sich gegen Kategorisierungen von außen: „Ihr seid Slowenen“ oder „Ihr seid Deutsche“. Sie ordnet sich nicht einer Sprache zu, sondern beiden – wenngleich mit unterschiedlichen Schwerpunktsetzungen. Aber auch der Identitätswechsel ist eine mögliche Option, z. B. wenn man vom traditionell slowenischen Dorf in ein deutsches übersiedelt, oder wenn man eine Italienerin heiratet: „*Einige sind mit Italiener, die eine Italienerin geheiratet haben, die haben auch italienische Aufschriften genommen, unsere Leute, ... einige, da in unserer Kirche,* (Anm: im eher deutschsprachigen Malborgeth) *da haben sie Deutsch angefangen.*“ (ebd.)

* * *

²⁰ In diesem Kontext gibt es auch die Aussage: Nur die Slowenen aus Slowenien können richtig Slowenisch, vgl. Int. 9; Int. 5.

Der folgende Ausschnitt zeigt eine ausgeprägte Dorfidentität der Erzählerin. Zugleich wird eine häufig verwendete Abgrenzungsstrategie angesprochen: Der Gebrauch des Dorfdialekts, um von den „anderen“ nicht verstanden zu werden.

„(...) Wenn wir nicht wollen, dass uns jemand versteht, dann reden wir nach Unserigem (Anm: den slowenischen Dialekt). Als ich klein war, da habe ich nur Deutsch gesprochen, wegen dem Großvater, es war bei uns recht hart, nur Deutsch, damals, wie die Großeltern noch gelebt haben, der Großvater sagte nur: „Immer Deutsch, kein Italienisch und kein Slowenisch!“ Als er gestorben ist, habe ich das Deutsche dann wieder eher verlernt. Ich war ja noch klein. Im Dorf haben wir immer noch Unserigem gesprochen.“ (Int. 9, 2, übersetzt aus dem Slowenischen).

Hier wird uns ein starkes Indiz für den Einfluss des dörflichen Umfeldes auf den Spracherwerb und die Sprachpräferenz vor Augen geführt. In der Herkunftsfamilie war der Großvater *„recht hart, nur Deutsch“*. Nach dem Tod der Großeltern hat die junge Frau das Deutsche wieder *„eher verlernt“*, weil sie im Dorf *„immer noch Unserigem gesprochen haben“*, also den slowenischen Dorfdialekt.

Eine 73-jährige Bäuerin fühlt sich besonders stark mit ihrem Dorf verwurzelt:

„Wir haben alle ‘po žabniškem’ (Anm: Saifnitzer slowenischer Dialekt) geredet und wir waren Žabničan/die Saifnitzer. Uns hat keiner gesagt: ‘Ihr seid Slowenen’, alle haben gesagt: ‘Žabničani /die Saifnitzer’. Es war nämlich genug Deutsches hier und da war die Feuerwehr, da war alles deutsch und das ist sogar bis heute so geblieben, das hat Italien nie verboten. ...Und was war noch: Gesprochen haben wir im Haus, wie ich jetzt mit Ihnen rede (Anm.: slowenischer Dorfdialekt). Die Schule war italienisch und Religion war im Pfarramt und da haben wir etwas Slowenisch (Anm: Schriftsprache) lesen gelernt, schreiben nicht.“ (Int. 5, 1-2, übersetzt aus dem Slowenischen).

Nicht „Slowenen“, sondern die slowenische Dorfbezeichnung wird auch hier gewählt, um Zugehörigkeit zu artikulieren. Später erzählt die Frau stolz, ihre Schwiegertochter, eine Italienerin aus Carnia, habe Slowenisch gelernt und sei sogar kulturell aktiv. Die sprachliche Anpassung der Schwiegertochter ist allerdings keine Garantie gegen Sprachverluste in der nachfolgenden Generation:

„... wie gesagt, sie (Anm: die Schwiegertochter aus Carnia) spricht mit den Kindern slowenisch aber die Kinder italienisch, die antworten italienisch. Ich auch, sag: ‘Pridi sem/ Komm her’, und sie tun so, als ob sie nichts verstehen: ‘Cosa/Was ist?’ Und das ist schade, da wird sich unsere Sprache ... verlieren. Es ist schade. [...]

Slowenen. Ich sage immer so: Uns hat schon von klein auf keiner gesagt, dass wir Slowenen sind. Wir haben den slowenischen Dialekt gesprochen, sie haben immer gesagt, das sind die 'Žabniška dekleta/Saifnitzer Mädchen', nie wurde gesagt, wir seien slowenisch. Ein bissl aus politischen Gründen, das ist so. Wir sagen immer: 'Wir sind Saifnitzer, wir sind international, wir können mehrere Sprachen: Slowenisch, Deutsch, Friulanisch und Italienisch'. Richtige Slowenen sind nur die, die aus Slowenien gekommen sind und von denen gibt es nicht so viele. Und die sind mehr italienisch als wir. Die haben sich nie als Saifnitzer gefühlt! So sagen wir, das ist unsere Kultur, dass wir mehrere Sprachen sprechen, auch die Kirche, in der Kirche. Wir haben immer Pfarrer, die mehrere Sprachen können, Gott sei Dank." (Int. 5, 4, übersetzt aus dem Slowenischen).

Hier steht die Dorfzugehörigkeit „ein bissl aus politischen Gründen“ im Vordergrund. Selbst das Hinlenken zum Internationalen könnte als eine Konfliktvermeidungsstrategie gewertet werden. Auch gegenüber den später aus Jugoslawien hinzugewanderten Slowenen gibt es Abgrenzungen: „Die sind mehr italienisch als wir. Die haben sich nie als Saifnitzer gefühlt!“ Die Differenzierung im Dorf (vgl. auch Minnich 1993, 1998) verläuft hier zwischen Alteingesessenen und Zugewanderten. Die Fremden werden erst dann integriert, wenn sie sich an das Dorfleben anpassen.

Das „Code-Switching“ ist eine weitere Möglichkeit, mit der ethnischen Vielfalt im Dorf umzugehen:

„Es kommt automatisch. Wenn ich mich mit Slowenen treffe, dann spreche ich slowenisch, wenn ich mich mit Italienern treffe, dann sprechen wir italienisch, mit Friulanern auch, friulanisch verstehe ich, aber ich spreche es nicht. Und wenn, da können alle Slowenisch, alle die hier aufgewachsen sind, auch in Saifnitz aber es sprechen nicht alle slowenisch. ... Wenn ich weiß, eine Frau kann Slowenisch auch wenn sie mehr für's Deutsche, dann spreche ich slowenisch, weil meine Muttersprache ist Slowenisch. Meine Sprache.“ (Int. 2, 5, übersetzt aus dem Slowenischen).

„Meine Sprache“ ist ein klares ethnisches Bekenntnis. Interessant ist auch die Fremdzuweisung und Kategorisierung der anderen Dorfbewohner („alle, die hier aufgewachsen sind, können Slowenisch“), mit der Einschränkung („aber es sprechen nicht alle slowenisch“) als Hinweis auf sprachliche Anpassungen und Assimilation. Nichtsdestotrotz verwendet die 60-jährige Bäuerin im Gespräch mit den alteingesessenen Dorfbewohnern den slowenischen Code. Später wird dann ausführlich erzählt, der slowenische Dialekt klinge in jedem Dorf anders. Jedes Dorfkollektiv hat somit seinen eigenen Code und grenzt sich damit von anderen Dörfern ab.

Durch fremde Zuwanderer (Wochenendhäuser) und den Wegzug der jüngeren Generation auf Arbeitssuche verwischen sich die einst klaren Konturen der Dorffidentität: Nach dem Krieg waren die zugewanderten Italiener und Friulaner Außenseiter im Dorf. Sie wurden in der Regel erst nach vielen Jahren in die Dorfgemeinschaft aufgenommen bzw. sind z. T. bis heute Außenseiter geblieben. Die Zersplitterung der dörflichen Gemeinschaft und der Verlust von gemeinsamen Gebräuchen im Zuge der Modernisierung macht besonders älteren Dorfbewohnern zu schaffen:

„Durch die Italiener sind holt viele Bräuche verschwunden, die wos früher schön worn (hmhm), sehr viel Bräuche, ... früher wor Gsongsverein, Blechmusik, die Prozessionen do worn die Kirchenfeste, wie Fronleichnam, dos wor alles so feierlich (betont), die Männer worn olle schworz angezogen, (jojo), so, de hom des gholtn die gonzen Feiertoge und des fehlt uns jetzt irgendwie. Wir worn des gewöhnt, jetzt ist grad ein Tog wie der ondere...“ (Int. 20, 6).

Durch solche Verlusterfahrungen wird im Dorf Monotonie erlebt: Das gemeinsame Brauchtum strukturierte auch den Jahresablauf und sorgte für Abwechslung. Der Assimilationsprozess bei den Jüngeren wird als Bedrohung der (ethnischen) Vielfalt im Kanaltal erlebt. Anpassungen an die Sprachmehrheit sind Folge von „intermarriage“ in den Herkunftsfamilien, auswärtigen Schulbesuchen²¹ und Beschäftigung in größeren italienischen Städten sowie (sprachlichen) Veränderungen und Verlusterfahrungen in den Dörfern.

Die Kontakte zu anderen Dörfern des Tales erfolgen nach pragmatischen Gesichtspunkten: Beziehungen zu den Nachbardörfern sind enger, die Menschen aus entfernteren Dörfern trifft man meist nur mehr bei Begräbnissen, Hochzeiten und ähnlichen familiären Anlässen. Engere Verbindungen gibt es zu jenen Dörfern jenseits der Grenzen (Österreich, Slowenien), wo Verwandte und Bekannte leben. Die Kontakte entwickelten sich aufgrund des Heiratsverhaltens und der Umsiedlungen von Kanaltaler Familien nach Kärnten (Option). Als Träger der Dorfkultur wurden häufig erwähnt: *die Feuerwehr*, wo das Kommando noch immer in deutscher Sprache erfolgt; *die Kirche*, die dem Slowenischen näher steht und z. T. eng mit den Dorftraditionen (Kirchtag und diverse alte Gebräuche) verbunden ist.

Durch die (berufsbedingte) Abwanderung vieler junger Menschen gehen alte Werte und Traditionen (einschließlich Sprachen) immer mehr verloren. Die

* * *

²¹ Hier gibt es vereinzelt auch den Trend, die Kinder in Schulen ins benachbarte Ausland zu schicken, damit sie die Sprachen der Alteingesessenen erlernen, z. B. von Deutschsprachigen in Volksschule und Kindergarten nach Arnoldstein/Podkloster oder von Slowenischsprachigen in zweisprachige Mittelschulen in Klagenfurt/Celovec oder aber in den Görzer oder Triester Raum (Gorica in Trst). Vgl. dazu Int. 2, 12; Int. 7, 1; Int. 10, 6; Int. 25 u. a.

Dorfkultur und die Vielfalt der Dorfsprachen aber sind für ältere Dorfbewohner nach wie vor existentiell wichtig. Das Festhalten an den Traditionen wird von diesen letztlich auch befürwortet, um die beiden autochthonen Sprachen am Leben zu erhalten.

Mittlerweile dominiert bereits in den meisten Dörfern das Italienische: Die Altersgruppe unter Vierzig wurde schwerpunktmäßig italienisch sozialisiert und spricht mit Gleichaltrigen, vor allem aber mit jüngeren Dorfbewohnern, zum Großteil nur mehr die Staatssprache. Viele Orte des Zusammentreffens²² – eine Art Mikrokosmos, in dem sich die alltäglich gelebte Kultur des Zusammenlebens manifestiert – sind verloren gegangen. In einigen Gasthöfen werden fallweise „unter Alkoholeinfluss“ noch Sprachkonflikte geschürt,²³ auf Friedhöfen (Symbolik!) die alten Dorfsprachen gesprochen (vor allem sind sie aber als Grabinschriften stark vertreten). Das Fehlen von „Orten des Zusammentreffens“ und „Dorfplätzen“ wirkt sich freilich auf die sprachliche Vielfalt aus: Im Vergleich zu früher, als das Dorfleben noch pulsierte, gibt es jetzt deutlich weniger Gelegenheit, die alten Dorfsprachen aktiv zu gebrauchen. Die kommunikativen Zentren, vor allem für jüngere Menschen, entstehen mittlerweile überlokal, in größeren Städten oder im benachbarten Ausland. Die ethnische Vielfalt im Kanaltal ist vor allem in der Generation der Jungen bedroht. Bei jungen Menschen ist vielfach auch die Dorfidentität verloren gegangen, was sich vor allem im Fehlen der Wir-Form und der Bezugnahme auf das Dorf in den lebensgeschichtlichen Erzählungen ausdrückt. Nur vereinzelt gibt es Rückbesinnungen auf altes Brauchtum und Traditionen.²⁴

ZUSAMMENFASSUNG

Anhand von Erzählausschnitten wurde dokumentiert, dass lokale Identitäten vor allem im Bewusstsein von älteren slowenischsprachigen Menschen im Kanaltal verankert und zum Teil der ethnischen Identität übergeordnet sind (z. B. wird die Dorfzugehörigkeit betont um Konflikte zu vermeiden und sich ethnisch nicht festlegen zu müssen). In der traditionellen Gesellschaft sozialisiert, ist das Individuum z. T. hinter die (Dorf)Gemeinschaft („wir Saifnitzer“) zurückgetre-

²² Eine Ausnahme sind die Vereinshäuser: Das slowenische Planika hat den Sitz in Uggowitz/Ukve, der deutsche Kanaltaler Kulturverein in Tarvis/Grünwald.

²³ Vgl. Int. 17 mit dem Hinweis, dass es Sprachkonflikte lediglich unter Alkoholeinfluss in Gasthäusern gibt, mit dem Zusatz „in vino veritas“. In Gasthäusern und anderen Lokalitäten (z. B. Friedhof) wurden z. T. auch Sprachgebrauch und die Praxis des Sprachenwechsels „beobachtet“.

²⁴ Ein Beispiel sind die jungen „Schweinvonger“ aus Goggau/Kokova, nach einer alten Legende benannt, wobei aber nicht so sehr die autochthonen Sprachen sondern eher das alte Brauchtum im Vordergrund steht – man könnte dabei von einer nur mehr symbolischen Ethnizität (Gans 1979) sprechen.

ten.²⁵ Diese kollektive, lokale Orientierung ist gerade bei der Agrarbevölkerung noch immer vorhanden. Das dörfliche Umfeld spielt hier, allein schon durch den Besitz des landwirtschaftlichen Hofes mit allen Rechten (Servitutsrecht, „Nachbarschaft“), Abhängigkeiten und Kontrollinstrumentarien im Alltag, eine bedeutende Rolle. Ein Beispiel dafür ist das traditionell eher slowenische, noch immer agrarisch geprägte Dorf Uggowitz/Ukve, das bis heute an den alten Traditionen und dem Dorfdialekt festhält.

In der jüngeren Generation werden allerdings (kollektive) lokale Identitäten immer weniger als verbindlich erlebt (z. B. kein Gebrauch von Wir-Formen in den Erzählungen). Die Alltagswelt der jungen Menschen ist – nicht zuletzt aufgrund der sozialstrukturellen Veränderungen (z. B. auswärtige Ausbildung und Beschäftigung) – zunehmend überlokal und überregional ausgerichtet.

Durch die Bildungssituation, die Einbeziehung des Slowenischen (und Friulanischen) in multikulturelle Schulangebote, aber auch durch die privaten slowenischen und deutschen Sprachkurse, hat sich in der jüngeren Generation die Situation etwas entspannt. Mit den politischen Veränderungen in Slowenien (seit 1991) ist auch das Image der slowenischen Schriftsprache gestiegen. Ein weiterer Faktor für die stärkere Präsenz der slowenischen Schriftsprache in den Dörfern des Kanaltales ist die Einheirat von Frauen aus Slowenien,²⁶ die „richtig Slowenisch“²⁷ sprechen. Die beiden autochthonen Sprachgruppen waren im Laufe ihres Lebens den verschiedensten Einflüssen und Konflikten ausgesetzt und sind oft zum Spielball der Mächtigen geworden. Aufgrund dieser Erfahrungen entwickelten sie verschiedene Formen des Zusammenlebens in den Dörfern des Kanaltales. Gerade darin liegt eine große Chance für die Zukunft des Tales: Viele ältere Menschen sprechen nach wie vor drei bis vier Sprachen. Ein Wermutstropfen dabei ist, dass sich in der jüngeren Generation ein Sprachverlust zeigt: Das Italienische als Staatssprache überwiegt im alltäglichen Lebensumfeld und hat auch das höchste Prestige bei den Jugendlichen.

Selbst da, wo entsprechende Sprachkenntnisse bei jüngeren Kanaltälern noch vorhanden sind, zeigen sich vermehrt multiple Identitätsmuster, z. B.: „Wir haben alle Sprachen in uns“ oder „Alle Sprachen sind wichtig“. Vereinzelt gibt es auch Versuche, altes Dorfbrauchtum wieder neu zu beleben. Dies ist freilich oft nur mehr ein symbolischer Akt – mit Gans (1979) könnte man hier von

* * *

²⁵ Bei deutschsprachigen Kanaltälern hingegen steht oft die Talschaft im Vordergrund: Wir Kanaltaler. Auf diese wird aber im vorliegenden Aufsatz nicht eingegangen, sie werden jedoch in anderen Publikationen ausführlich behandelt.

²⁶ Vgl. Int. 2, 9; Int. 5, 4.

²⁷ So wird die Schriftsprache von einigen interviewten Personen immer wieder bezeichnet, d. h. nicht zuletzt, dass der slowenische lokale Dialekt nicht als „richtiges Slowenisch“ angesehen wird.

einer „symbolischen Ethnizität“ sprechen. Die beiden autochthonen Sprachen, Deutsch und Slowenisch, sind jedenfalls akut vom Verlust bedroht. Eine Chance für die Zukunft liegt jedoch – wenn sie entsprechend umgesetzt werden – in den neuen rechtlichen Schutzbestimmungen²⁸ und in der Tatsache, dass die beiden Sprachen durch den EU-Beitritt der Nachbarn Österreich und Slowenien wirtschaftlich interessanter geworden sind.

* * *

²⁸ Vgl. Gesetz Nr. 482 vom 15.12.1999 und Gesetz Nr. 38 aus dem Jahr 2001.

LITERATUR

- ALHEIT, Peter / Dausien, Bettina (2000): Die biographische Konstruktion der Wirklichkeit. Überlegungen zur Biographizität des Sozialen. In: Erika M. Hoerning (Hrsg.): Biographische Sozialisation. Stuttgart, S. 257-283.
- ALPINA-Studiengruppe (1975): I quattro gruppi nazionali del Friuli-Venezia Giulia. Bellinzona.
- BARTH, Frederic (1969): Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference. Oslo: Universitetsforlaget.
- BAUMAN, Zygmunt (1997): Flaneure, Spieler und Touristen. Hamburg: Hamburger Edition.
- Centro Friulano di Studi „Ippolito Nievo“ (Hrsg.) (2003): Canal del Ferro e Valcanale nel Tempo. Relazioni del convegno „Aspetti storici, economici e culturali del Canale del Ferro e della Valcanale“. Malborghetto.
- DI GIUSTO, Ivana V. (1991): Plurilinguismo a Camporosso in Valcanale. – Società Filologiche Furlane (Hrsg.): Tarvis. Udine, S. 271–284.
- ERIKSON, Erik H. (1981): Identität und Lebenszyklus. Frankfurt/Main.
- FUCHS, Werner (1984): Biographische Forschung. Eine Einführung in Praxis und Methoden. Opladen.
- GANS, Herbert (1979): Symbolic ethnicity: The future of ethnic groups and cultures in America. In: Herbert Gans / Nathan Glazer / Joseph Gusfield / Christopher Jencks: On the Making of Americans. Essays in honor of David Riesman. University of Pennsylvania, S. 193-220.
- GARIUP, Mario (2000): Opcija za tretji rajh v Kanalski dolini. Trst.
- GERGEN, Kenneth J. (1996): Das übersättigte Selbst. Identitätsprobleme im heutigen Leben. Heidelberg.
- GOFFMAN, Erving (1975): Stigma. Über Techniken der Bewältigung beschädigter Identität. Frankfurt/Main.
- GUGGENBERGER, Helmut / Holzinger, Wolfgang / Pöllauer, Wolfgang / Vavti, Stefanie (1994): Bericht zur Studie Ethnische Identitätsbildung in der slowenischen Minderheit Kärntens. Klagenfurt/Celovec.
- HECKMANN, Friedrich (1992): Ethnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie inter-ethnischer Beziehungen. Stuttgart: Enke Verlag.
- HELSPER, Werner (1983): Identität in der „Nicht-Identität“? Immer anders? Immer neu? In: Breyvogel, Wilfried (Hrsg.): Autonomie und Widerstand. Zur Theorie und Geschichte des Jugendprotestes. Essen, S. 85-97.

- Istituto Centrale di Statistica – ISTAT (1955-2005): Censimento generale della popolazione 1951, 1961, 1971, 1981, 1991, 2001 / Popolazione e movimento anagrafico dei comuni (=Statistiche demografiche). Roma.
- Kanaltaler Kulturverein (Hrsg.) (2001): 20 Jahre Kanaltaler Kulturverein. Vorgeschichte, Gründung und Tätigkeit. Tarvis.
- KEUPP, Heiner (1998): Diskursarena Identität: Lernprozesse in der Identitätsforschung. In: Renate Höfer / Heiner Keupp (Hrsg.): Identitätsarbeit heute. Klassische und aktuelle Perspektiven der Identitätsforschung. Frankfurt/Main, S. 11-39.
- KOMAC, Nataša (2002): Širjenje slovenskega jezika v Kanalski dolini. Diplomarbeit, Ljubljana.
- KRAPPMANN, Lothar (1998): Die Identitätsproblematik nach Erikson aus einer interaktionistischen Sicht. In: Renate Höfer / Heiner Keupp (Hrsg.): Identitätsarbeit heute. Klassische und aktuelle Perspektiven der Identitätsforschung. Frankfurt/Main, S. 66-92.
- LEX, Bernadette (2002): Das Kanaltal heute. In: Europa ethnica 2002, Nr. 3-4, S. 97-106.
- MEAD, George H. (1980): Gesammelte Aufsätze. Hans Joas (Hrsg.) Bd. 1. Frankfurt/Main.
- MINNICH, Robert G. (2002): Die Leute von Ugowizza: Kollektive Identitäten im alpinen Raum. Historische Anthropologie: Kultur, Gesellschaft, Alltag 2002/10, S. 51-75.
- MINNICH, Robert G. (1998): Homesteaders and Citizens. Collective identity formation on the Austro-Italian-Slovene frontier. Bergen.
- MINNICH, Robert G. (1993): Socialni antropolog o Slovencih. Slovenski raziskovalni institut (=SLORI). Ljubljana.
- SCHÜTZE, Fritz (1983): Biographieforschung und narratives Interview. In: Neue Praxis. H. 3, S. 283-293.
- SCHÜTZE, Fritz (1999): Verlaufskurven des Erleidens als Forschungsgegenstand der interpretativen Soziologie. In: Heinz-Hermann Krüger / Winfried Marotzki (Hrsg.): Erziehungswissenschaftliche Biographieforschung. Opladen, S. 117-157.
- STEINICKE, Ernst (1984): Das Kanaltal – Val Canale. Sozialgeographie einer alpinen Minderheitenregion. Innsbruck.

- STEINICKE, Ernst (1998): Multikulturelle Probleme im viersprachigen Kanaltal. In: *Arbeiten aus Lebensraumforschung und Geographie der Karl-Franzens-Universität Graz*, vol. 36. Beiträge zur Lebensraumforschung und Geographie der Geisteshaltung. Graz, S. 265-281.
- STEINICKE, Ernst (2001): The Valcanale - Ethnogeographical Problems. Quadrolingual Border Region. In: Koter / Heffner (Hrsg.): *Changing Role of Border Areas and Regional Policies* (= *Region and Regionalism* No. 5). University of Lodz, S. 222-227.
- ŠUMI, Irena / Venosi, Salvatore (Hrsg.) (1996): Večjezičnost na evropskih mejah. Primer Kanalske doline. Zbornik predavanj in referatov / Multilingualism on European borders. The case of Val Canale. Anthology of lectures and papers. Kanalska dolina/Kanaltal, SLORI, Trieste.
- ŠUMI, Irena (1998): „... Ker živimo na tromeji“: Poznavanje, vrednotenje in raba slovenskih kodov pri starših otrok - slušateljev zasebnega pouka slovenščine v Kanalski dolini. In: *Razprave in gradivo* 33, S. 31-54.
- ŠUMI, Irena / Venosi, Salvatore (1995): Govoriti slovensko v Kanalski dolini. Trst
- VAVTI, Stefanie (1999): Männliche Kriegsgeschichten und weibliche Heiratssachen. Ethnische und geschlechtsspezifische Identitäten in Südkärnten. In: Fräss-Ehrfeld, Claudia (Hrsg.): *Lebenschancen in Kärnten 1900-2000*. Klagenfurt, S. 237-250.
- VENOSI, Salvatore (1996): Slovenci v Kanalski dolini. In: Večjezičnost na evropskih mejah - primer Kanalske doline / Multilingualism on European Borders. The Case of Valcanale. In: Šumi, Irena / Venosi, Salvatore (Hrsg.), a.a.O., S. 45-50.

V zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja je prišlo do kakovostnega premika v odnosu do varstva manjšin in spoštovanja posebnih identitet ter kulturne raznolikosti v Evropi. Intenzivna dejavnost na mednarodni ravni je povzročila oblikovanje evropskih pravnih standardov manjšinskega varstva in sprejem evropske antidiskriminacijske zakonodaje, kar ponuja nove možnosti tudi za pravno varstvo romske skupnosti.

Na evropski ravni je nedvomno že prišlo do političnega konsenza o tem, da je treba popraviti zgodovinske napake in sprejeti potrebne ukrepe za izboljšanje položaja Romov ter jim omogočiti uživanje tistih človekovih pravic, ki jih imajo vsi drugi narodi. Skladno s tem se je prevrednotila obravnava Romov kot žrtev holokavsta v drugi svetovni vojni; posamezne države so Romom priznale pravico do odškodnin.¹ Resolucija evropskega parlamenta iz aprila 2005 med drugim "opozarja, da je holokavst nad Romi enako grozovit zločin kot drugi zločini nacističnega režima. Ker je bil njegov cilj izbrisati Rome z zemljevida Evrope, si zasluži polno priznanje in ustrezno spoštovanje."²

Na področju odprave predsodkov in preprečevanja diskriminacije, izobraževanja, zaposlovanja in participacije romske skupnosti so bili na mednarodni, regionalni in državni ravni sprejeti številni dokumenti, programi in usmeritve. Deklarativni pristop je Evropska unija podprla v okviru sredstev iz strukturnih skladov, zlasti akcijskih programov za boj proti diskriminaciji in za socialno vključevanje. Najpomembnejše svetovne finančne ustanove so prispevale finančno podporo v pobudi "Dekada Romov (2005–2015)", ki ima izobraževanje mladih Romov za prioritetno nalogo pri uspešnejšem vključevanju Romov v tem desetletju.

To je izziv tudi za romski narod v Evropi.³ Posamezne skupine znotraj romske skupnosti so se različno odzvale na ponujene možnosti za izražanje svojih potreb in participacijo na političnem prizorišču, saj je to nov pojav v evropski zgodovini. Mednarodni parlament Romov (IRU) se je v "Resoluciji IRU" iz januarja 2002 označil za predstavnika Romov kot "naroda brez države", z željo in ambicijo po enakovrednem in polnem sodelovanju z drugimi evropskimi narodi.

* * *

¹ V letu 2005 so romski aktivisti opozorili na dejstvo, da osnutek zakona o žrtvah holokavsta v Romuniji med drugo svetovno vojno ne vključuje Romov, in dosegli ponovno razpravo o vsebini zakona.

² V nadaljevanju Evropski parlament "poziva Komisijo in oblasti, da storijo vse, kar je v njihovi moči, da se z ozemlja nekdanjega koncentracijskega taborišča v *Lety u Pisku* odstrani prašičja farma in se na njenem mestu postavi ustrezen spomenik".

³ Prvi Svetovni romski kongres je bil leta 1971 v Londonu. V skladu s sklepi tega kongresa se na mednarodni ravni uporablja poimenovanje "Romi" za označitev različnih skupin, kot so Romi, Sinti, Potujoči itd. V skladu s tem v besedilu uporabljam poimenovanje "Romi", razen v primeru direktnega prevajanja iz izvirnika, ki uporablja drugačno poimenovanje.

Na pobudo finske predsednice se je v letu 2002 pričel postopek za oblikovanje Evropskega romskega foruma kot predstavnika romskega naroda pri Svetu Evrope.⁴ Kljub temu, da ima Forum zagotovljeno svetovalno vlogo in institucionalno podporo znotraj Sveta Evrope, v zvezi z idejo samoopredeljevanja romskega naroda kot konstitutivnega evropskega naroda s skupnimi cilji in vizijo, med pripadniki romske skupnosti še vedno obstajajo vsebinska razhajanja.

Vsebinske razsežnosti pripravljenosti posameznih držav in jasne zahteve mednarodne skupnosti po vključevanju Romov postanejo prepoznavnejše, ko jih primerjamo z izrazito odklonilnim in sovražnim odnosom oblasti in posameznih držav do Romov v evropski zgodovini. Od njihovega prihoda v Evropo v 14. in 15. stoletju so jih oblasti preganjale, v primeru nasilja ali zločinov proti Romom pa ti niso bili deležni pravnega varstva. Skupna značilnost ravnanja oblasti je bila, da so želele spremeniti njihov življenjski način, izkoreniniti romski jezik ali kulturo s tem, da so prepovedovale uporabljati romski jezik in da so z namenom "zagotavljanja integracije" romskim družinam celo odvzemale otroke.⁵

V prispevku obravnavam nekatere značilnosti urejanja položaja romske skupnosti v mednarodnih dokumentih in v sprejeti notranji zakonodaji posameznih držav, z namenom posredovanja nekaterih mednarodnih izkušenj o poimenovanju in definiciji, pravnem statusu in opredelitvi posebnih ukrepov varstva romske skupnosti.

PRAVNO UREJANJE VARSTVA MANJŠIN NA MEDNARODNI RAVNI

Vsebinska podlaga manjšinskega varstva so normativni dokumenti za varstvo človekovih pravic in manjšin, spoštovanje raznolikosti in odpravo diskriminacije ter preprečevanje nestrpnosti. Uresničevanje zapisanih načel na teh področjih se v praksi medsebojno prepleta in dopolnjuje. Glede na neugodne socialne razmere, v katerih živijo Romi, številni dokumenti dodatno k splošnemu varstvu človekovih in manjšinskih pravic obvezujejo države, naj sprejmejo konkretne ukrepe za spoštovanje in uresničevanje človekovih pravic Romov.

Osrednje mesto med vprašanji, ki opredeljujejo različne pristope k nadaljnjemu razvoju in varstvu romske skupnosti, ima danes v Evropi prav razprava o

⁴ Prvo plenarno srečanje Forumu Romov in Potujočih je bilo v Strasburgu med 13. in 15. decembrom 2005. Udeležili so se ga romski predstavniki iz 42 držav članic Sveta Evrope.

⁵ Zgodovinski viri z območja Avstro-Ogrske navajajo številne poskuse oblasti, da bi spremenile njihov življenjski način; med Romi preprečile klateštvo, potepuštvo in kraje (v uradnih zapisnikih se uporablja tudi izraz "vlačugarstvo" oziroma "vlačuganje") ter jih ustalile, s tem pa si zagotovile tudi možnost večje kontrole nad njihovimi dejavnostmi.

Glej dokumente v Gradivu II o zgodovinskih virih v publikaciji Romi na Slovenskem, *Razprave in gradivo št. 25, 1991* (gradivo zbrali Marinka Lazič in Vera Klopčič).

pozitivni diskriminaciji romske skupnosti in o posebnih ukrepih za odpravo predsodkov in rasnega sovraštva.

Posamezne države so v notranji ureditvi podrobneje opredelile varstvo manjšin in izoblikovale tudi definicijo pojma narodna manjšina, ki se v večjem delu opira na elemente iz priporočila Parlamentarne skupščine Sveta Evrope št. 1201 iz leta 1993. Pogoj tradicionalne poseljenosti, ki vsebuje zahtevo po dolgotrajnih in čvrstih vezeh z državo, iz tega sklopa varstva v veliki meri izključuje nedržavljanke in migrante.⁶

Priporočila parlamentarne skupščine Sveta Evrope (zlasti Priporočila 1314 in 1201) ter nekateri predlogi za sprejem evropskih dokumentov za varstvo narodnih manjšin v definiciji pojma narodna manjšina upoštevajo državljanstvo. Tako predlog "Evropske konvencije za varstvo manjšin", ki ga je pripravila komisija "Demokracija skozi pravo", vsebuje naslednjo definicijo, ki povzema elemente definicije iz znane Capotortijeve študije:

"Za namen konvencije pojem manjšina označuje skupino, ki je številčno manjša od drugega prebivalstva države, katere člani so *državljanji države, v kateri živijo* in imajo etnične, verske ali jezikovne značilnosti različne od drugega prebivalstva države ter jih vodi želja po ohranjanju kulture, običajev, vere ali jezika" (1. odstavek 2. člena).

Nasprotno stališče je izrazil Odbor za človekove pravice, ki deluje v okviru nadzornega mehanizma Organizacije združenih narodov za izvajanje "Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah". Na podlagi dosedanje obravnave poročil in posamičnih primerov je Odbor v letu 1994 pripravil splošno mnenje o izvajanju 27. člena "Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah"⁷. V tem mnenju med drugim v 5. točki ugotavlja, da državljanstvo ni pogoj za zagotovitev pravic posameznikom – osebam, ki pripadajo etničnim, verskim ali jezikovnim manjšinam. V drugem odstavku pa določa, da celo "ni nujno, da bi imeli stalno prebivališče, lahko so tudi samo turisti"⁸.

* * *

⁶ Priporočilo št. 1201. Za namen EKČP se izraz "narodna manjšina" nanaša na skupino oseb v državi, ki: živijo na območju te države in so njeni državljani; imajo (vzdržujejo) dolgotrajne in čvrste vezi z državo; imajo različne etnične, kulturne, verske in jezikovne značilnosti; so dovolj številčni, čeprav je njihovo število manjše od števila drugega prebivalstva države ali njene regije; so motivirani s skrbjo ohraniti tisto, kar označuje njihovo skupno identiteto, vključno z njihovo kulturo, tradicijo, vero in jezikom.

⁷ 27. člen Pakta o državljanskih in političnih pravicah se glasi:

"V tistih državah, v katerih živijo etnične, verske ali jezikovne manjšine, osebam, ki pripadajo takim manjšinam ne bo odvzeta pravica, da skupaj z drugimi člani svoje skupine uživajo svojo lastno kulturo, izpovedujejo in prakticirajo svojo vero ali uporabljajo svoj lasten jezik".

⁸ General Comment 23, Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights, v International Human Rights Instruments, 29 March 1996, str. 40, točki 6.1 in 6.2.

VARSTVO PRAVIC ROMOV KOT PRIPADNIKOV NARODNE MANJŠINE

Ob sprejemanju "Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin" v letu 1995 ni bilo mogoče doseči konsenza vseh članic Sveta Evrope o elementih glede definicije pojma narodne manjšine, tudi ne o državljanstvu kot pogoju za uživanje manjšinskih pravic.

Zato so posamezne države ob ratifikaciji Okvirne konvencije poimensko navedle tiste skupine, na katere se nanaša njeno uresničevanje. Nekatere deklaracije med temi skupinami navajajo tudi Rome.⁹ Mnenja Svetovalnega odbora, ki nadzoruje izvajanje Okvirne konvencije ter Priporočila odbora ministrov, obravnavajo položaj Romov v sklopu varstva narodnih manjšin v posameznih državah.

Priporočilo "Parlamentarne skupščine Sveta Evrope št. 1557" iz leta 2002 o pravnem položaju Romov v Evropi povzema bistvene ugotovitve o pravnem položaju Romov v posameznih državah v Evropi in se med drugim zavzema za to, da se Romom v notranji zakonodaji prizna status narodne manjšine v vsaki državi, kjer živijo, ter zagotovi "enaka obravnava romske manjšine kot etnične ali narodne manjšine na področju izobraževanja, zaposlovanja, bivalnih razmer, dostopa do zdravstva in javnih dobrin" (točka c).¹⁰

Priporočilo poudarja, da je treba romski skupnosti zagotoviti tako individualne kot kolektivne manjšinske pravice. Videti je, da je v tem primeru antagonizem v pristopih k zagotavljanju tako individualnih kot kolektivnih manjšinskih pravic, tako značilen za razpravo o položaju "klasičnih" ali tipičnih narodnih manjšin, izgubil politično ost.

Tudi "Rezolucija evropskega Parlamenta o položaju Romov v Evropi" iz aprila 2005 se sklicuje na to priporočilo Sveta Evrope, in poudarja "potrebo po ureditvi pravnega statusa Romov, ker nekatere države članice in države kandidatke romskih skupnosti še vedno ne obravnavajo kot etnične ali narodne manjšine, romske skupnosti ne uživajo pravic, ki jim v teh državah pripadajo".

⁹ Tako je Republika Slovenija ob deponiranju instrumenta o ratifikaciji 23. marca 1998 podala Deklaracijo v obliki verbalne note Stalnega predstavništva Republike Slovenije v Strasbourg, v kateri, v skladu z ustavo in notranjo zakonodajo RS navaja, da sta narodni manjšini avtohtoni italijanska in madžarska narodna skupnost. V skladu z ustavo in notranjo zakonodajo RS se bodo določbe uporabljale tudi za romsko skupnost, ki živi v Sloveniji.

¹⁰ Države članice naj posvetijo posebno pozornost:

spodbujanju enakih možnosti za Rome na tržišču dela;

zagotavljanju možnosti vključevanja na vse ravni vzgoje in izobraževanja, od vrtcev do univerze – za romske študente;

razvoju pozitivnih ukrepov za zaposlovanje Romov v javnih službah, ki imajo neposredni pomen za romske skupnosti, kot so npr. osnovne in srednje šole, centri za socialno delo, lokalni zdravstveni domovi in lokalne upravne enote;

odpravi vseh praks, ki so usmerjene k ločevanju in segregaciji romskih otrok, predvsem tistih praks, ki usmerjajo romske otroke v posebne razrede ali šole;

OPREDELITVE POSEBNEGA POLOŽAJA ROMOV V ZAKONODAJI
POSAMEZNIH DRŽAV

V nekaterih evropskih državah (npr. na Švedskem, v Avstriji, na Hrvaškem, Madžarski, Srbiji in Črni gori) je pravno varstvo Romov obravnavano v sklopu pravnega varstva narodnih manjšin oziroma narodnih ali etničnih skupnosti.¹¹ V skladu s tako ureditvijo imajo Romi priznan status narodne manjšine in zagotovljene možnosti politične participacije predstavnikov Romov v različnih skupnih predstavniških telesih, ki jih oblikujejo bodisi sami ali v sodelovanju s predstavniki vladnih ustanov in drugih narodnih manjšin. Tako imajo npr. na Poljskem zagotovljeni dve mesti v skupnem manjšinskem odboru.¹² V urejanju pravnega statusa je izvirno poimenovanje v Republiki Makedoniji, ki je z amandmaji k ustavi opredelila varstvo romske skupnosti kot varstvo pravic "delov romskega naroda", ki živi v Makedoniji¹³.

V nadaljevanju podrobneje obravnavam določbe dveh posebnih zakonov o varstvu manjšin, ki sta bila sprejeta v Srbiji in Črni gori (2002) in na Poljskem (2005), ter temeljita na evropskih standardih manjšinskega varstva. Vsebujeta definiciji manjšine, ki v obeh primerih vključujeta romsko skupnost v sklop varstvo manjšinskih skupnosti, in jo obenem poimensko navajata. Zakona povezujeta varstvo manjšinskih skupnosti, nediskriminacijo in posebne ukrepe za zagotavljanje enakopravnosti.¹⁴

V Srbiji in Črni gori položaj narodnih manjšin ureja poseben zakon, ki so ga skupaj pripravljali in usklajevali strokovnjaki Sveta Evrope in drugih mednarodnih organizacij. Zakon v drugem členu vsebuje odprto definicijo manjšine, ki poimensko ne navaja posameznih manjšinskih skupnosti.¹⁵

* * *

¹¹ Republika Poljska: Zakon o narodnih ali etničnih manjšinah in o regionalnem jeziku (6. januar 2005); Srbija in Črna Gora: Zakon o varstvu svoboščin in pravic narodnih manjšin /Zakon o zaščiti sloboda i prava nacionalnih manjina/, 2002.

¹² Zakon na Hrvaškem npr. določa, da imajo Romi enega skupnega predstavnika v parlamentu, skupaj s predstavniki treh drugih manjšin.

Poljski zakon pa v členih 23 in 24. določa, da se ustanovi Skupni odbor vlade in narodnih in etničnih manjšin kot posvetovalno telo pri predsedniku vlade. Naloge Skupnega odbora so: izražanje mnenj o manjšinskih pravicah in potrebah, vključno z oceno o tem, kako se pravice uresničujejo, in oblikovanje predlogov za ukrepe za zagotovitev uresničevanja manjšinskih pravic in potreb; Skupni odbor sestavljajo: predstavniki vladnih upravnih agencij in manjšinski predstavniki (med njimi sta tudi dva predstavnika romske manjšine).

¹³ "Služben vesnik na Republika Makedonija" br. 91, 2001.

¹⁴ 1. člen poljskega zakona izrecno določa povezavo varstva manjšin z uresničevanjem evropske nediskriminacijske zakonodaje:

Ta člen ureja vprašanja, povezana z ohranjanjem in razvojem določene kulturne identitete narodnih ali etničnih manjšin, ohranjanjem in razvojem regionalnega jezika in upoštevanjem načela o enaki obravnavi vseh oseb ne glede na njihovo etnično poreklo; določa cilje in pristojnosti vladnih administrativnih agencij in enot lokalnih "oblasti na tem področju".

¹⁵ Opredelitev narodne manjšine (2. člen):

Med manjšinami je romska posebej omenjena v 4. členu, ki določa, da bodo organi oblasti sprejeli pravne akte in izvajali ukrepe za zagotavljanje enakopravnosti z namenom izboljšanja položaja oseb, ki pripadajo romski narodni manjšini. Ti ukrepi se ne morejo obravnavati kot diskriminatorni akt.¹⁶

Poljski "Zakon o narodnih ali etničnih manjšinah in o regionalnem jeziku" prav tako v drugem členu vsebuje definicijo pojma narodne manjšine. Dodatno k temu pa poimensko navaja, katere skupine šteje kot narodne manjšine.¹⁷ Tudi

* * *

"Narodna manjšina v smislu tega zakona je vsaka skupina državljanov Zvezne Republike Jugoslavije, ki je po številu dovolj reprezentativna, čeprav je manjšina na ozemlju Zvezne Republike Jugoslavije, pripada eni od skupin prebivalstva, ki so dolgotrajno in trdno povezani z ozemljem Zvezne Republike Jugoslavije in se njene značilnosti, kot so jezik, kultura, nacionalna ali etnična pripadnost, poreklo ali veroizpoved, razlikujejo od večine prebivalstva, ter katere pripadniki skrbijo za to, da skupaj ohranjajo svojo skupno identiteto, vključno s kulturo, tradicijo, z jezikom ali religijo. Narodna manjšina v smislu tega zakona je vsaka skupina državljanov, ki se imenuje ali opredeljuje kot narod, narodna ali etnična skupina, nacionalnost ali narodnost, in ki izpolnjuje pogoje iz 1. odstavka tega člena."

(V februarju 2003 se je preoblikovala v skupnost "Srbija in Črna gora" op. V. K.).

¹⁶ Drugi del, Temeljna načela: Prepoved diskriminacije, 3. člen:

Prepovedana je vsaka oblika diskriminacije na narodnostni, etnični, rasni in jezikovni podlagi do oseb, ki pripadajo narodnim manjšinam.

Organi federacije, republike, avtonomne pokrajine, mesta in občine ne morejo sprejemati pravnih aktov, niti izvajati ukrepov, ki so v nasprotju s 1. odstavkom tega člena.

Ukrepi za zagotavljanje enakopravnosti:

Člen 4:

Organi oblasti v Zvezni Republiki Jugoslaviji lahko v skladu z ustavo in zakonom sprejemajo predpise in posamične pravne akte ter izvajajo ukrepe z namenom zagotavljanja polne in učinkovite enakopravnosti med pripadniki narodnih manjšin in pripadniki večinske nacije.

Organi oblasti bodo sprejeli pravne akte in izvajali ukrepe iz 1. odstavka tega člena z namenom izboljšanja položaja oseb, ki pripadajo romski narodni manjšini.

Predpisi, posamični pravni akti in ukrepi iz 1. odstavka tega člena se ne morejo obravnavati kot akt diskriminacije.

(neuraden prevod: V. K.)

¹⁷ 2. člen:

1. Narodna manjšina, opredeljena s tem Zakonom, je skupina poljskih državljanov, ki skupaj izpolnjuje naslednje pogoje:

- 1) je številčno manjša od drugega prebivalstva v Republiki Poljski;
- 2) se bistveno razlikuje od drugih državljanov po svojem jeziku, kulturi in običajih;
- 3) želi ohranjati jezik, kulturo in običaje;
- 4) se zaveda zgodovine svoje narodne skupnosti in je usmerjena k njenemu ohranjanju in zaščiti;
- 5) predniki živijo na sedanjem ozemlju Republike Poljske vsaj zadnjih 100 let;
- 6) se identificira z narodom, ki je izoblikovan v lastni državi.

2. Kot narodne manjšine so priznane naslednje manjšine:

- 1) Belorusi;
- 2) Čehi;
- 3) Litvanci;
- 4) Nemci;
- 5) Armenci;
- 6) Rusi;

definicija etnične manjšine vključuje zahtevo, da predniki živijo na sedanjem ozemlju Republike Poljske vsaj zadnjih 100 let. V vsebinskem delu se raven varstva etnične manjšine ne razlikuje od zagotovljene ravni varstva narodnih manjšin.

Definicija etnične manjšine se razlikuje od definicije narodne manjšine le v 6. točki. Etnična skupina se namreč **ne** identificira z narodom, ki je izoblikovan v lastni državi. Med štirimi omenjenimi etničnimi skupinami so navedeni tudi Romi.

V tem delu se poljski zakon opira na ustaljeno razlikovanje v doktrini, ki kot narodno manjšino označuje le "dele narodov, ki živijo v drugi državi".

PREPREČEVANJE DISKRIMINACIJE, SEGREGACIJE IN IZKLJUČEVANJA ROMOV

Od prvega vrhunskega srečanja držav članic Sveta Evrope na Dunaju v letu 1993, najvišji predstavniki poudarjajo pomen odprave diskriminacije in se zavezujejo, da bodo "ukrepali, da bi odpravili ideologije, politiko in prakso, ki spodbujajo rasno sovraštvo, nasilje in diskriminacijo, kakor tudi vsako dejavnost ali jezik, ki sta namenjena povečevanju strahov in napetosti med skupinami različnih rasnih, etničnih, narodnih, verskih ali socialnih okolij"¹⁸.

"Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin" med drugim določa, da bodo pogodbenice spodbujale duh strpnosti in medkulturnega dialoga in sprejele učinkovite ukrepe za spodbujanje medsebojnega spoštovanja in razumevanja ter sodelovanja med osebami, ki živijo na njihovem ozemlju, ne glede na njihovo narodno, kulturno, jezikovno ali versko identiteto, še zlasti v izobraževanju, kulturi in javnih občilih (1. odstavek 6. člena). Sprejele bodo ustrezne ukrepe za varstvo oseb, ki jim lahko grozi diskriminacija zaradi njihove kulturne, narodnostne, jezikovne ali verske identitete (2. odstavek 6. člena). Predstavniki romskih skupnosti, nevladne mednarodne organizacije in strokovne in znanstvene ustanove ob ocenjevanju uresničevanja ravni manjšinskega varstva opozarjajo na kršitve pravic romske skupnosti v skoraj vseh evropskih državah.

* * *

7) Slovaki;

8) Ukrajinci;

9) Judi.

(neuraden prevod: V. K.)

¹⁸ Dunajski vrh je oblikoval načela v odnosu do manjšin v novi Evropi in načrtoval pot pravnega urejanja. Dokončno je določil Svet Evrope kot najprimernejšo ustanovo, ki naj politične odločitve, ki so bile že sprejete na evropski ravni "prevede v pravni jezik". V procesu "prehoda iz sfere neobveznih določb v pravno obliko" je prišlo do povzemanja že sprejetih načel v političnih mednarodnih dokumentih, še posebej v dokumentih OVSE, ki so v posameznih določbah v skoraj istovetni obliki povzeti v Okvirni konvenciji.

Žalostno dejstvo je, da še vedno prihaja do izbruhov nestrpnosti in sovraštva do romske skupnosti, ki pa jih večinski narod ne prepozna v zadostni meri kot problem celotne družbe.¹⁹

Tudi v najnovejšem obdobju evropske zgodovine se nadaljuje kolektivni pritisk zoper pripadnike romske skupnosti, ki se v nekaterih okoljih stopnjuje celo do fizičnega nasilja. V Avstriji so leta 1995 v Oberwartu štirje pripadniki romske skupnosti izgubili življenje, ko so odstranjevali napis "Romi, pojdite nazaj v Indijo", ki je bil postavljen pri vходу v njihovo naselje, ob njem pa je bila postavljena tempirana bomba. To je bil prvi rasno motiviran zločin v Avstriji po letu 1945.²⁰

Kljub sprejetim programom za integracijo Romov in pritisku mednarodne skupnosti v postopkih pridruževanja EU, se v novih državah članicah EU nadaljuje segregacija in izključevanje Romov, zlasti na področju izobraževanja in bivalnih razmer. Visoki komisar OVSE za narodne manjšine v posebnem poročilu o položaju Romov in Sintov v državah OVSE iz leta 2000 ugotavlja, da se trendi marginalizacije Romov nadaljujejo, za razliko od napredka in pozitivnega razvoja pri vključevanju pripadnikov drugih manjšinskih skupnosti. Mednarodna poročila, npr. "Poročilo o položaju Romov v razširjeni Evropi, april 2005" opozarjajo na rasno ločene šole in oddelke, ki obstajajo v več državah, kjer se romski otroci učijo v ločenih razredih z nižjimi standardi ali celo v razredih za duševno prizadete. Prav tako se ohranja in nadaljuje getoizacija romskih naselij.

Študija o položaju Romov v Litvi ugotavlja, da so tam opazne celo regresivne tendence na področju vključevanja pripadnikov romske skupnosti. Podatki raziskave kažejo, da starejši Romi bolje obvladajo litvanski jezik od mlajših.²¹

Izsledki številnih študij in javnomnenjskih raziskav potrjujejo domneve o močni socialni distanci do pripadnikov romske skupnosti in prevladujočem stereotipnem dojemanju značilnosti romske populacije. Podatki iz javnomnenjske raziskave o odnosu do romske skupnosti na Hrvaškem izkazujejo naslednjo sliko: 67 odstotkov vprašanih se strinja z ugotovitvijo, da so Romi umazani; 65 odstotkov vprašanih se strinja z ugotovitvijo, da so Romi prevaranti, 61 odstotkov vprašanih pa se strinja z ugotovitvijo, da so Romi neodgovorni.²² Po podatkih Gallu-

* * *

¹⁹ Poseben položaj Romov je v začetkih oblikovanja manjšinskega varstva v novi Evropi izpostavil 40. člen Sklepnega dokumenta Organizacije za evropsko varnost in sodelovanje – OVSE iz Kopenhagna, 1990.

"Sodelujoče države jasno in nedvoumno obsojajo totalitarizem, rasno in etnično sovraštvo, antisemitizem, ksenofobijo in diskriminacijo zoper kogarkoli, kot tudi zatiranje na verski in ideološki podlagi. V tem kontekstu, sodelujoče države pripoznavajo poseben problem Romov (Ciganov). Izražajo čvrsto odločenost, da okrepijo napore za odpravo teh fenomenov, v katerikoli obliki in kjerkoli ..."

²⁰ Gerhard Baumgartner; Florian Freund, *Roma Policies in Austria: The European Union and Beyond*, 32.

²¹ Tadas Leoncikas, *Položaj Romov v Litvi*. Vilnius 2005, Inštitut za človekove pravice.

²² Nacionalni program za Rome, radna verzija, ožujak 2003, 19.

pove raziskave javnega mnenja v Avstriji iz leta 1991, 49 odstotkov vprašanih ne želi imeti Roma za soseda.²³ Po rezultatih raziskovanj slovenskega javnega mnenja 1991–1998 pa to število v Sloveniji dosega 59,7 odstotka.²⁴

Evropska antidiskriminacijska zakonodaja je uvedla nove mehanizme varstva na področju enake obravnave vseh državljanov, ne glede na etnično ali rasno poreklo. Antidiskriminacijske direktive imajo namen zagotoviti vsakomur, ki živi v Evropski uniji, učinkovito pravno varstvo zoper diskriminacijo. Poleg tega je Evropska unija pričela z izvajanjem programa ozaveščanja o pomenu človekovih pravic in nediskriminacije ("Program EU za odpravo diskriminacije in spoštovanje različnosti") ter projektov v okviru programa "Equal" za spodbujanje in ustvarjanje enakih možnosti.²⁵

Skupna ugotovitev strokovnih krogov je, da živijo Romi zaradi zgodovinskih okoliščin in odklanjanja večinskega prebivalstva v neugodnih socialnih razmerah in da so še vedno marginalizirani in izpostavljeni predsodkom. Zato so v teh dokumentih Romi obravnavani predvsem kot socialno ogrožena / ranljiva skupina, ki ji mora družba zagotoviti možnosti za vključevanje v družbo. V letu 2004 so vrhunski pravni eksperti EU celo predlagali sprejem posebne "Direktive o vključevanju Romov". Temeljno vprašanje pri uveljavljanju kriterija človekovih pravic se zrcali v dilemi pri izvajanju pravnih določb, ali za varstvo pred diskriminacijo zadostja "odsotnost diskriminacije" in enaka obravnava vseh državljanov ali pa je treba že v posameznih področnih zakonih postaviti določene izjeme za pripadnike romske skupnosti.

V izvajanju določb na področju varstva romske skupnosti in tolmačenja načela "nediskriminacije" se porajajo vedno novi protislovni praktični argumenti "za in proti" posebnemu urejanju potreb po "integraciji ali vključevanju" posameznih skupnosti. Ob tem se vsiljuje vprašanje, ali je pravna obravnava Romov kot socialno ranljive skupine zadostna podlaga za uresničitev vizije romskega naroda, ali pa je to zgolj še ena pragmatična rešitev, ki ne posega v vsebinska razvojna vprašanja in v ničemer ne ogroža obstoječih političnih struktur.

²³ Halbreiner, Heimo, *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Znanstvena zbirka Pavlove hiše, 2003, 67.

²⁴ Niko Toš (ur.), *Vrednote v prehodu II: Slovensko javno mnenje 1990–1998*, Ljubljana 1999, 272.

²⁵ Direktiva 2000/43 uvaja vrsto novosti, npr. obrnjeno dokazno breme, ki v primerih *prima facie* diskriminacije prelaga dokazno breme na toženo stranko, ki mora v konkretnem primeru dokazovati, da do diskriminacije ni prišlo, ter prepoved direktne in indirektna diskriminacije. Indirektna diskriminacija zajema navidezno nediskriminatorne ukrepe, ki pa imajo negativne posledice samo za določeno skupino oseb.

VIRI

- BAUMGARTNER Gerhard; FREUND Florian: *Roma Policies in Austria: the European Union and Beyond*.
- DJURIĆ, dr. Rajko (1988): Od legende do stvarnosti. V: Nebojša-Bato Tomašević; dr. Rajko Djurić: *Cigani sveta*. Beograd: Jugoslovenska revija.
- GAŠPERŠIČ, Meta (2004): Romski problem mora prepoznati država: *Sobivanje*. Novo mesto
- HALBREINER, Heimo (2003): *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Znanstvena zbirka Pavlove hiše.
- HORVAT, Jožek-Muc (2004): Kronološki pregled aktivnosti Zveze Romov Slovenije od 2000–2004. *Romano them*, št. 20, maj 2004, 7–12.
- KLOPČIČ, Vera (ur.); POLZER, Miroslav (ur.) (1999): Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi: izziv za manjšinsko pravo. *Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11.–12. aprila 1997*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- KLOPČIČ, Vera (ur.); POLZER, Miroslav (ur.) (2003): Evropa, Slovenija in Romi. *Zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani, 15. februarja 2002*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 400.
- LIEGEOIS, Jean-Pierre; GHEORGHE, Nicolae (1995): *Roma / Gypsies: A European minority*, MRG.
- Nacionalni program za Rome, radna verzija, ožujak 2003.
- NOVAK-LUKANOVIČ, Sonja (ur.); KLOPČIČ, Vera (ur.) (1991): *Romi na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- TADAS Leoncikas (2005): Položaj Romov v Litvi. Vilnius: Inštitut za človekove pravice.
- TOŠ, Niko (ur.) (1999): *Vrednote v prehodu II, Slovensko javno mnenje 1990–1998*. Ljubljana.

UVODNE OPOMBE

Evgenika in socialni inženiring, pomembna postulata graditve in "dozorevanja" slovenskega naroda ter socialističnih odnosov v Sloveniji v prvih letih po koncu druge svetovne vojne sta zaznamovala tudi razreševanje "ciganskega" problema v Sloveniji. Obča politična radikalnost v prvem povojnem obdobju se je kazala tudi v radikalnem odnosu oblasti do Ciganov.² Cigani so bili pač populacija, ki se je še najmanj skladala z vizijo zaukazane harmonične in urejene družbe; pogosto neulovljivi in kar je bilo še huje, brez nadzora in kontrole so "taval" skozi življenje oziroma taborili na robu slovenske družbe.

Točnega števila "domačih" Ciganov, včasih je bilo slišati tudi o slovenskih Ciganih, slovenski organi oblasti niso uspeli ugotoviti. Za leto 1948 se v gradivih pojavlja številka 2.062 oseb.³

Iz poročila z naslovom Cigani v LR Sloveniji z dne 25. novembra 1951 je razvidno, da je "vseh Ciganov v LR Sloveniji 2.141. Od teh živi pretežna večina, namreč 1.478 v okraju Murska Sobota. Ostali okraji imajo: Lendava 90, Črnomelj 150, Novo mesto 140, Kočevje 113, Grosuplje 30, Trebnje 18, Radovljica 19, Kranj - okolica 20, Krško 8, Slovenj Gradec 5 in Šoštanj 5."⁴

V dokumentu z naslovom Problem ciganov v LR Sloveniji, ki nosi datum 10. junij 1953, je podatek, da v Sloveniji živi 3.804 Ciganov. Poročilo ugotavlja,

"(...) da število ciganov zelo hitro narašča, kar je predvsem pripisovati njihovem hitremu razporejavanju, ne pa doseljevanju. Tako je od leta 1949 do danes naraslo število ciganov v Sloveniji za približno 1.000. V posameznih

* * *

¹ V besedilu bo namenoma rabljeno poimovanje pripadnikov romske skupnosti z imenom Cigan. To ime je bilo rabljeno v vseh dokumentih tistega časa, zato bi bilo pretvarjanje.

² Koliko Ciganov je preživelo vojne vihre na Slovenskem, ni mogoče natančno ugotoviti. Mnoge je vzel porajmos (ime za načrtno, sistematično iztrebljanje Ciganov v drugi svetovni vojni. Pojem je analogen pojmu holokovst, poimenovanju za načrtno iztrebljanje Judov). Nemci so iz zasedenega slovenskega ozemlja med drugo svetovno vojno transportirali večji del Ciganov v nemška uničevalna taborišča. Le malo se jih je vrnilo. Nemalo Ciganov so med vojno postrelili tudi partizani. V dokumentu z naslovom Problem ciganov v LR Sloveniji (Arhiv Slovenije, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, teh. enota 1489, št. spisa 284) je na strani 2 zapisano: "Med NOB so bili cigani v Prekmurju v glavnem politično dezinteresirani, medtem ko se je večina ciganov v dolenskih in belokranjskih krajih vdinjala italijanskemu okupatorju. Pod vplivom Italijanov, zlasti zaradi raznih njihovih obljub, so skoraj vsi cigani šli na pot sodelovanja z okupatorjem in na pot izdajstva. Najslabši so bili cigani iz Kanižarice, od katerih je bilo meseca avgusta 1942 po partizanih likvidiranih 61. V Dragatušu je bilo ustreljenih 28 ciganov, nekaj pa tudi po drugih krajih. Imeli so tudi svojega komandanta Hudo-rovac Jureta, kateremu so Italijani kot nagrado za njegovo izdajalsko delo postavili celo hišo."

³ Arhiv Slovenije, AS 1931, št. spisa 154 (II. Pov. 787/2-Sm, Predmet: Poročilo o ciganih.)

⁴ Arhiv Slovenije, AS 1931, št. spisa 264 (Predmet: Cigani v LR Sloveniji, št. VIII-225/2-51, str. 1.)

okrajih v Sloveniji so cigani razporejeni takole: Murska Sobota 3.000; Črnomelj 232; Novo mesto 234; Kočevje 150; Krško 70; Radovljica 50; Ljubljana - okolica 33; Kranj 16; Slovenj Gradec 8; Ljubljana - mesto 6; Šoštanj 5. Skupaj 3.804. Po prejetih poročilih so vsi ostali okraji brez ciganov, kar verjetno ne bo v celoti držalo, zlasti ne za večje okraje kot Celje - okolica in Maribor - okolica. Znatnejšega števila stalnih ciganov pa gotovo v teh krajih ni. V stari Jugoslaviji je bilo na področju Slovenije mnogo več ciganov. Njihovo razredčenje je pripisovati vojnemu stanju, zlasti masovnemu uničevanju ciganov po nemškem okupatorju."⁵

V dokumentu z naslov Problem ciganov v LR Sloveniji, ki je nastal junija 1953, beremo, da si je ljudska oblast po vojni

"(...) po eni strani prizadevala za pospeševanje kulturnega razvoja ciganskega rodu, za izboljšanje zdravstveno-higijenskih prilik, posebno skrb pa je posvetila zaposlitvi ciganov in šolanju mladine. Po drugi strani pa je ljudska oblast morala, posebno v zadnjih letih, poseči po ostrejših ukrepih zoper cigane, ki so se branili poštenega dela in se rajši držali starih tradicionalnih razvad ciganskega življenja, ki je v nasprotju s socialistično zakonodajo. Bolj z izvajanjem strogih ukrepov kot z drugimi metodami je uspelo organom oblasti vsaj deloma zaježiti kršitve predpisov po ciganih. Zlasti je bilo zatrto gibanje ciganov v skupinah na vozovih iz kraja v kraj in je uspelo pritegniti jih na stalno prebivanje v določenih krajih. V neki meri je uspelo zmanjšati potepuštvu, šušmarstvu in delomrznost med cigani. V primerjavi s stanjem v prejšnji Jugoslaviji, se je v letih po osvoboditvi precej ciganov vključilo v delo v raznih gospodarskih panogah. Pomembni uspehi so bili doseženi pri pošiljanju ciganske mladine k rednemu šolskemu pouku."⁶

Z "napredkom" Ciganov se je oblast ukvarjala že dlje časa, kot je mogoče razbrati iz poročila Republiškega sekretariata za notranje zadeve z dne 25. novembra 1951. Pisci poročila ugotavljajo, da je

"kulturno stanje ciganov v Sloveniji (...) še precej nizko, kar velja zlasti za vzhodni del republike. Proti zapadu se to stanje - skladno z višjim kultur-

* * *

⁵ Arhiv Slovenije, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, teh. enota 1489, št. spisa 284. Problem Ciganov v LR Sloveniji, str. 3.

⁶ Arhiv Slovenije, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, teh. enota 1489, št. spisa 284. Problem Ciganov v LR Sloveniji, str. 2.

nim stanjem domačega slovenskega prebivalstva – dviga. V splošnem so cigani enaki najrevnejšim ali najnižjim plastem domačinov, kolikor take razlike še obstajajo, tu in tam so pa še znatno pod njimi (jugovzhodni rob Slovenije).

V večjih rodovnih skupinah živijo naši cigani le še v novomeškem, črnomeljškem in kočevskem okraju, pa tudi tu ne vsi. Drugje živijo v rodbinah. Rodbinske vezi sicer niso posebno trdne, konkubinatov je dosti, nezakonskih otrok še več. Že 15-letna dekleta prinašajo očetu nezakonskega otroka in prav najrevnejše družine imajo največ otrok (5–10). Ti so seveda velika ovira za ekonomski in kulturni napredek družine. Spolno udejstvovanje ciganov je neobzdrano, ni pa ekscesov in zlasti se ciganke ne udajajo prostituciji.

Analfabetov je med starejšimi cigani še mnogo, na vzhodu večina. Žal ni statistike o tem. Mladina pa ponekod, kjer so cigani stalno naseljeni, redno obiskuje šole. Na to pazi šolska oblast, naprednejši cigani pa se že sami zavedajo važnosti izobrazbe. V oddaljenejših krajih ovira reden šolski obisk, vsaj pozimi, velika revščina (pomanjkanje primerne obleke in obutve). V okraju Murska Sobota, kjer je zdaleč največ ciganov, so prirejali tudi analfabetske tečaje, ki so je jih cigani z veseljem udeleževali. Le žensk ni bilo. Slabše rezultate javlja Lendava. V Murski Soboti obiskuje 5 mladincev glasbeno šolo, eden pa celo že 4. razred gimnazije. Tudi otroci gorenjskih ciganov so v gimnaziji.

Stanovanja večine naših ciganov so zelo revna, prehrana neredna in pomanjkljiva. Toda cigani so temu privajeni in ne potrebujejo dosti. Najslabše je s higieno. O stanovanjski higieni ni mogoče govoriti, o telesni higieni ni sledu. Najslabša in obče nevarna je v tem pogledu vas Pušča, sklenjeno cigansko naselje, oddaljeno komaj 1.5 km od Murske Sobote in naseljeno s 392 cigani. To naselje je zanemarjeno, ušivo in zasteničeno. V njem razsaja trakom, garjavost in druge bolezni, leta 1946 je izbruhnil prav tu tifus in zdravstvenim organom povzroča Pušča veliko skrbi in dela. Pušča je verjetno tudi leglo kriminala, ki se čuti v bližnjem mestu. Ne dosti boljši sta ciganski naselbini v Vadarcih in Zenkovcih. Drugje so razmere boljše.

Kakor v drugih pogledih je tudi glede higiene stanje v zapadnih predelih Slovenije boljše in gorenjski cigani se že skoraj ne ločijo od ostalega prebivalstva, ne po obleki, ne po izobrazbi, dasi so tudi oni revni. Da pa cigani povsod napredujejo in se bližajo življenju ostalega ljudstva, se vidi iz primerov, ki bi bili v prejšnji Jugoslaviji nemogoči. Tako je v Črmošnjicah cigan odbornik KLO, v Murski Soboti uslužbenec OLO, v Šoštanju miličnik, in celo dober, napreden in razgledan miličnik.”⁷

⁷ Arhiv Slovenije, AS 1931 (Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS), št. spisa 284, Predmet: Cigani v LR Sloveniji, št. VIII-225/2-51 z dne 25. novembra 1951, str. 4.

Podatek o številu Ciganov najdemo tudi v *Informaciji o stanju ciganov na občini Novo mesto* in o težavah, ki jih imajo s tem v zvezi službe organov za notranje zadeve, kjer na strani 2 beremo:

"Po podatkih iz leta 1963 (novejših podatkov ni, ker pozneje niso delali takih analiz) je bilo na območju občin: Novo mesto, Trebnje in Grosuplje 113 ciganskih družin. Od tega 51 stalno in 61 nestalno naseljenih. V teh družinah je bilo 522 mož, žena in otrok. Starih nad 14 let je bilo 258, med temi jih je bilo le 29 za delo nesposobnih (stari in bolni)."⁸

Socialna izključenost in vrtenje v "začaranem krogu revščine" sta mnoge postavila na prve strani policijskih poročil. Veljalo je prepričanje,

"da se cigani, zlasti potujoči, nagibajo kriminaliteti. Najbolj razširjena kazniva delovanja med cigani so kazniva dejanja zoper družbeno in zasebno premoženje (grabež, rop, vlomne tatvine, navadne in majhne tatvine, goljufije in pod.). Mnogo zagrešijo tudi kaznivih dejanj zoper življenje in telo, zlasti telesnih poškodb in sodelovanja v pretepu. Poleg teh so precej podvrženi mazaštvu, prenašanju nalezljivih bolezni, nedovoljenemu trgovanju in krivemu pričevanju.

Natančnih statističnih podatkov o gibanju kriminalitete med cigani nimamo, posebno ne zato, ker ostane velik del raznih kaznivih dejanj neodkrit in nedokazan. Pregon kaznivih dejanj je pri ciganih namreč zelo težaven iz sledečih vzrokov:

- a) skoraj nemogoče je postaviti med cigane zaupniško mrežo;
- b) cigani so izredno zakrknjeni in skoraj ni primera, da bi cigan dejanje priznal tako, da se mora obsoditi le na podlagi konkretnih dokazov, ki pa se prav težko dobavijo;
- c) cigani – kriminalci se poslužujejo po več imen, osebne dokumente pa zatajijo ali pa skrijejo;
- č) kot tatovi so izredno spretni, orodje se dobi pri njih redkokdaj in tudi vlome izvršujejo le z najprimitivnejšimi sredstvi, ki pa si jih znajo spretno posluževati;
- d) tatvine izvršujejo redkokdaj posamič, temveč vselej v skupinah z dobro organizirano opazovalno službo;

* * *

⁸ Arhiv Slovenije, AS 1931 (Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS), št. spisa 400, Informacija o stanju ciganov na občini Novo mesto in o težavah, ki jih imajo s tem v zvezi službe organov za notranje zadeve.

- e) organom javne varnosti se znajo dosledno in zelo spretno izmikati in
- f) proti zasledovalcem tvorijo močan kolektiv, ki drži skupaj in ne pozna izdajstva.

Zato bo kaznivih dejanj med cigani verjetno mnogo več kot pa je registrirano. Zanimivo je dejstvo, da se v zadnjem času kaznivih dejanj zoper državo med cigani sploh ni, s protidržavnimi bandami se cigani ne družijo, so pa tembolj nevarni tujemu premoženju kot nepopoljšivi tatovi. To velja zlasti za cigane vzhodnih predelov republike, kjer živijo v večjem številu in v večji zaostali. Naprednejši zapadni cigani v glavnem ne kradejo več. Tatvine poljskih pridelkov z njiv pa se pojavljajo še vedno povsod.”⁹

Čeprav je bil ciganski problem vse prej kot problem kriminalitete, česar so se zavedali tudi v policiji,¹⁰ so se z cigansko problematiko v največji meri ukvarjali prav ti. Cigani so v policijski klasifikaciji postavljeni ob bok delomrznem in prostitutkam. Policija je imela navodilo, da se proti ciganom, posebej tistim, ki so jih prepoznavali kot klateže, pristopa odločno in strogo. V navodilu organom za notranje zadeve iz leta 1952 je zapisano:

“Ponovno naročamo, da pod osebno odgovornostjo načelniki oddelkov za notranje zadeve LO okrajev poskrbijo, da pripadniki LM na licu mesta aretirajo vse potujoče cigane, čim jih izsledijo in ne glede na to, če imajo priložnostno zaposlitev ali dovoljenje za opravljanje kake obrti, kar jim služi le kot krinka za izvrševanje kaznivih dejanj, nereda itd. Zaprejo in predajo naj se v upravno kaznovanje zaradi klateštva tako odrasli cigani kakor ciganke, njihove otroke pa naj se izroči v preskrbo socialnemu skrbstvu. Sodnikom za prekrške naj načelniki oddelkov prikažejo škodljivost potepuštva ciganov in naj poskrbijo, da se bodo izrekle najstrožje zaporne kazni, poleg tega pa še izgon iz dotičnega kraja. Kjer koli se bodo ti cigani –

* * *

⁹ Arhiv Slovenije, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, teh. enota 1489, št. spisa 284, Problem ciganov v LR Sloveniji, str. 9.

¹⁰ Zanimiv je naslednji zapis, ki ga najdemo v Poročilu o problematiki ciganov v novomeškem okraju. Na strani 8 piše: “Prejšnja leta smo cigane takorekoč preganjali, posebno patrole LM. PLM so takoj, ko so opazile, da so cigani iz drugega območja, le-te napotile nazaj v kraj stalnega prebivališča. Tako cigani niso imeli nikjer obstanke in smo s takšniki ukrepi samo pospeševali njihovo selitev. Če je cigan prišel v Novo mesto, pa zato ni imel razloga ali če je bil zaloten brezdele pri prosjačenju in podobno, smo ga priprli in ovadili sodniku za prekrške. Tudi ta ukrep ni bil zadovoljiv, ker so se miličnikov bali in se pred njimi skrivali. Poleg tega smo izvajali še vrsto podobnih ukrepov. Toda s tem pričakovanih uspehov nismo dosegli. To narekuje, da policijski ukrepi ne bi smeli biti edino sredstvo za prevzgojo ciganov in pobijanje kriminalitete od strani ciganskih storilcev, temveč bi se tega vprašanja morali lotiti predvsem ljudski odbori, zdravstvene, prosvetne in druge ustanove, pa tudi množične organizacije. Arhiv Slovenije 1931, št. teh. enote 1490, št. spisa 397. Državni sekretariat za notranje zadeve LSR, Zadeva: Problematika v zvezi s cigani, 5/2-1962, str. 8.

klateži ponovno pojavili, naj se jih takoj ponovno zapre in potem izžene – tako dolgo, da bodo sami uvideli, da jim ne preostane drugega, kakor se stalno zaposliti ali oditi.¹¹

To ukrepanje ne sme biti kampanjsko ampak permanentno in ponovno zahtevamo od načelnikov oddelkov za notranje zadeve, da se rešitev problema ciganskega potepušstva osebno lotijo z vso strogostjo in doslednostjo in da v območju svojih okrajev likvidirajo vse primere potikanja ciganov kakor tudi drugih delomrznežev, špekulantov itd. Posebej pa opozarjamo, da likvidiranje klateštva ciganov v okraju ne pomeni odprava teh ciganov v drug okraj, kakor so to oportunistično delali dosedaj nekateri poverjeniki, temveč takojšnjo ukrepanje in najstrožje ter neizprosno kaznovanje takih ciganov in klatežev."¹²

MARIBORSKI PROCES 1952: KAZENSKA ZADEVA ZOPER KOKAŠ-A IVANA – HAPI IN SOSTORILCE

Ker je med letoma 1946 in 1951 število vlomnih tatvin v kmetijske zadruge in magazine (pa tudi v zasebne stavbe), za katere so organi pregona sumili Cigane, neprestano naraščalo, je bilo odločeno, da je treba ciganski kriminogenosti narediti konec. V obsežnih policijskih akcijah v Prekmurju, na Gorenjskem in na Dolenjskem so bili pred sodišča v Kranju¹³ in Mariboru postavljeni številni Cigani. Obtoženi za kopico kraj, vlomnih tatvin in za grabež, so jih doletele drastične kazni. Hude kazni je bilo tudi pričakovati, saj je MLO, Poverjeništvo za notranje zadeve Maribor - mesto meseca marca 1952 sporočilo naslednje:

"Cigani z njihovo delomrznostjo in nagnjenjem k imovinskim deliktom predstavljajo za Prekmurje in kakor je pokazala preiskava za celo Slovenijo poseben problem. Ljudska oblast ga je skušala rešiti na ta način, da je v letu

* * *

¹¹ Dikcija "se stalno zaposliti ali oditi" je nadomestila prvotni zapis (...) zapustiti našo republiko".

¹² Arhiv Slovenije, AS 1931. št. teh. enote 1489, Predmet: Postopanje proti potujočim ciganom.

¹³ Oktobra 1952 je oddelek za notranje zadeve Kranj zaključil preiskavo zoper skupino 16 ciganov – vlomilcev, ki so izvršili skupno 33 vlovov in več drugih tatvin v območju okrajev Kranj, Radovljica, Kočevje in Ljubljana - okolica. Skupno so povzročili nad 4.000.000,00 din škode. Obsojeni so bili na kazni strogega zaporu v trajanju od 2–20 let. Poleg navedenih vlomilcev – ciganov je bilo obsojenih še 7 cigank zaradi razpečevanja ukradenega blaga in 4 kmeti zaradi nakupa. Problem ciganov v LR Sloveniji, str. 10. Arhiv Slovenije, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, teh. enota 1489, št. spisa 284.

Kratko notičko o tej ciganski tolpi je mogoče najti tudi v reviji *Kriminalistična služba* (Ministrstvo za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije). Revija je v tem obdobju nosila oznako "strogo zaupno". V številki 7, leto III (julij 1952), stran 331, piše: "Aretirana ciganska vlomilska tolpa. Kriminalistični organi v Kranju so z izčrpnimi poizvedbami prišli na sled nevarni vlomilski tolpi ciganov, ki ji je načeloval cigan Huber Anton. Aretiranih je bilo 18 ciganov te tolpe. Njihov kolovodja Huber je doslej priznal 26 vlomnih tatvin, od katerih je 15 bilo izvršenih v kmetijske zadruge, ostalih 11 pa v privatna stanovanja. Nadaljnja preiskava je še v teku."

1946 vse kolonizirala v Banatu, kjer so dobili lepa posestva. Po par mesecih, ko so gospodarstvo uničili, so se pa večinoma vsi zopet vrnili v Prekmurje, kjer so pričeli s starim načinom življenja. Res je, da gredo po par mesecev v letu na sezonsko delo, vendar pa zopet povsod kjer se pojavljajo vlamljajo in kradejo. Predlagamo, da se **navedeno grupo vlomilcev zelo strogo kaznuje, da bo kazen služila za vzgled ostalim**¹⁴ (poudaril M. K.).

VLOMILSKA TOLPA. SLIKA POSNETA ENO URO PRED IZBIROM SODBE

Stojijo od leve na desno: Horvat Aleksander-Sandor, Čener Franc, Baranja Franc iz Čurugovce, Baranja Ivan Cimba, Čener Jože-Aleksi, Horvat Rudolf, Horvat Stefan-Pista (brat Rudolfo), Horvat Ignac-Naci, Horvat Stefan-Adam, Baranja Jozef-Delina, Kokaš Stefan iz Čankove, Baranja Ivan-Monca, Čener Aleksander-Sanji (sin Božana), Čener Stefan-Jagalo, Kokaš Jozef (brat Kokaša Ivana-Napaja), Kokaš Stefan, Horvat Ignac-Naci, Baranja Josip-Ilija, Horvat Franc.

Sedijo od leve na desno: Baranja Andrej-Andrija, Čener Jože-Lenci, Horvat Aleksander-Sanji (brat roke), Kokaš Albert, Kušan Viljem, Horvat Juri-Milose-Milko, Kokaš Andrej-Bard, sin Hapilja.

Največji sodni proces na slovenskem proti Ciganom je potekal pred Okrožnim sodiščem v Mariboru spomladi leta 1952. Konec meseca maja leta 1952 je bila objavljena

¹⁴ Pokrajinski arhiv Maribor, AŠ 114 (Okrožno sodišče Maribor 1945–1952) MLO, Poverjeničstvo za notranje zadeve Maribor - mesto II. št. 1510/3-52,P1/Pir., Predmet: Kokaš Ivan in drugi kaz. dej. po čl. 255 KZ in 265 KZ.

"Sodba

V imenu ljudstva

Okrožno sodišče v Mariboru kot prvostopno kazensko sodišče je po sodniku o. s. Cvirnu Otmarju kot predsedniku senata, Markiču Ivanu in Tašnerju Ivanu kot porotnikih ob sodelovanju Miler Mare, Rink Danice in Žmavc Baldine ter sodniškega pripravnika niž. prav. ref. Javornika Rada kot zapisnikarjev v kazenski zadevi zoper Kokaš-a Ivana - Hapi in sosterilce zaradi kaz. dejanj po čl. 255, 250, 265, 226, 249, 287 in 169 k. z. po v dneh 5., 6., 7., 8., 9., 10. in 12. maja 1952 opravljeni javni glavni obravnavi v navzočnosti zastopnika javnega tožilca dr. Vrbnjaka Franja, priprtih obtožencev ter njihovih zagovornikov Kokaš Ivana - Hapi z zagovornikom dr. Vinterhalter Ivanom, Kokaš Andreja - Barči z istim zagovornikom, Horvat Ivana - Limalo z zagovornikom Kapus Vladibojem, Baranja Jožefa - Delino z zagovornikom dr. Bergoč Jožefom, Baranja Ivana, Cener Jožefa - Gojca, Horvat Jurija, Kokaš Jožefa, Baranja Andraža in Baranja Jožefa - Itama z zagovornikom dr. Novak Jožetom, Horvata Franca z zagovornikom dr. Slokar Karlom, Horvat Štefana - Adama in Küčen Viljema z zagovornikom dr. Krulc Francem, Baranja Franca, Sever Franca in Cener Jožefa-Lenci z zagovornikom dr. Tomšič Francem, Kovač Alberta in Horvat Aleksandra - Šani z zagovornikom dr. Srajner Hinkom, Baranja Ivana - Cimba, Horvat Rudolta in Horvat Štefana - Pišta z zagovornikom dr. Kumatovič Filipom, Cener Jožefa - Bežana, Cener Aleksandra, Cener Štefana - Jagala, Horvat Ignaca - Laci in Horvat Aleksandra z zagovornikom dr. Rapoc Josipom, Horvat Ignaca - Mace, Horvat Mihaela - Miško, Kokaš Štefana in Kokaš Štefana - Pišta z zagovornikom dr. Boštjančič Leopoldom, zastopnikom oškodovancev OZKZ Gornja Radgona Smajdl Staneta, OM v likvidaciji Maribor - okolica Koniča Rudolta in DOZ, ravnateljstvo za LRS Geržina Ivana dne 17. maja 1952

r a z s o d i l o:

Obtoženci:

- 1) Kokaš Ivan - Hapi, sin Marije rojen 21. 5. 1905 v Vanči vasi okraj Murska Sobota, delavec, lastnik enostanovanjske hiše, Slovenec, jugosl. državlján, poročen, oče 7 otrok v starosti od 3 do 20 let, pismen, šole ni obiskoval, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 10. 12. 1951,
- 2) Horvat Ivan - Limalo, sin Marije rojen 3. 8. 1918 v Vanči vasi ikraj Murska Sobota, delavec, lastnik enostanovanjske hiše, Slovenec, jugoslovanski državlján, poročen, oče 3 otrok, pismen, dovršil 4 razr. osnovne šole, nekaznovan, v preiskovalnem zaporu od 7. 12. 1951 dalje;

- 3) Baranja Jožef - Delino, sin Aleksandra, rojen 29. 1. 1918 v Vanči vasi, okraj Murska Sobota, tam stanujoč šte. 41, delavec, Slovenec, državlj. FLRJ, lastnik enostanovanjske hiše, poročen, oče 5 otrok v starosti 6 mes. do 9 let, pismen, dovršil 4. raz. osnovne šole, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 8. 12. 1951,
- 4) Baranja Andraž, sin Štefana, rojen 15. 10. 1907 v Vanči vasi, okraj Murska Sobota, tam stanujoč šte. 54, delavec, lastnik enostanovanjske hiše, Slovenec, jugoslov. državlj., poročen oče petih otrok, v starosti o 5-24 let, nepismen, šol ni obiskoval, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 7. 12. 1951,
- 5) Horvat Jurij, sin Jožeta, rojen 28. 4. 1928 v Vanča vasi, okraj Mur. Sobota, tam stanujoč šte. 68, delavec, lastnik enodružinske hišice, Slov., drž. FRLJ, poročen, oče 3 otrok v starosti od 1 do 5 let, pismen, dovršil 3 razr. osnovne šole, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 27. 12. 1951 dalje,
- 6) Baranja Ivan sin Andreja, rojen 2. 11. 1925 v Vanča vasi, okraj Mur. Sobota, tam stanujoč šte. 54, godbenik, lastnik enostanovanjske hišice, Slovenec, jugoslov. državlj., poročen, oče 1 otroka v starosti 10 mes., pismen, dovršil 2 razr. osnovne šole, nekaznovan, v preiskovalnem zaporu od 7. 12. 1951 dalje,
- 7) Horvat Franc, sin Ladislava, rojen 21. 2. 1909 v Vanča vasi okraj Mur. Sobota, stanujoč istotam, šte. 59, poljski delavec, lastnik enostanovanjske hišice, Slovenec, jugoslov. državlj., poročen, oče 2 otrok v starosti od 7-9 let, nepismen, šol ni obiskoval, predkaznovan, v priporu od 5. 2. 1952 dalje,
- 8) Horvat Štefan - Adam, sin Jožefa, rojen 5. 6. 1921 v Vadarcih, okraj Mur. Sobota, stanujoč istotam šte. 47, delavec, lastnik enostanovanjske hišice, Slovenec, jugoslov. državlj., poročen, oče 3 otrok, pismen, dovršil 6 razr. osnovne šole, predkaznovan, v priporu od 7. 12. 1951,
- 9) Baranja Franc sin Mihaela, rojen 20. 10. 1922, v Černelovcih, okraj M. Sobota, stanujočega istotam šte. 55, delavec, brez premoženja, Slovenec, jugoslov. državlj., samski, oče 2 otrok v starosti 2 in 4 let, nepismen, šol ni obiskoval, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 7. 12. 1951,
- 10) Cener Franc, sin Franca, rojen 9. 10. 1909 v Borejci, okraj M. Sobota, stanujoč istotam šte. 45, delavec, poseduje enostanovanjsko hišico, Slovenec, jugoslov. drž., poročen, oče 6 otrok v starosti 2 do 16 let, nepismen, šol ni obiskoval, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 7. 12. 1951 dalje,

- 11) Cener Jožef - Laci, sin Franca, rojen 4. 4. 1907 v Borejcih okraj M. Sobota, stanujoč istotam, delavec, lastnik enostanovanjske hišice, Slov., jugoslov. državljan, poročen, oče 4 otrok v starosti 5 do 23 let, nepismen, šol ni obiskoval, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 9. 12. 1951 dalje,
- 12) Kovač Albert, sin Jožefa, rojen 4. 7. 1915, v Borejcih, okraj Mur. Sobota, stanujočega istotam štev. 33, delavec, lastnik enostanovanjske hišice, Slovenec, jugoslov. drž., poročen oče 5 otrok v starosti od 2 mesecev do 18 let, pismen, dovršil 6 razr. osnovne šole, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 7. 12. 1951 dalje,
- 13) Baranja Ivan - Cimba, sin Terezije, rojen 8. 1. 1909 v Borejcih okraj M. Sobota, stanujočega istotam štev. 33, delavec, lastnik enostanovanjske hišice, Slovenec, jugoslov. drž., poročen, oče 7 otrok v starosti od 7 mes. do 22 let, nepismen, šol ni obiskoval, nekaznovan, v preiskovalnem zaporu od 7. 12. 1951 dalje,
- 14) Horvat Rudolf sin Mihaela rojen 7. 8. 1910 v Vanča vasi, okraj Mur. Sobota, stanujočega istotam štev. 53, zidar, brez premoženja, Slovenec, jugoslov. državljan, poročen, oče 5 otrok, v starosti od 6 do 19 let, pismen, dovršil 2 razr. osnovne šole, nekaznovan, v preiskovalnem zaporu od 3. 1. 1952 dalje,
- 15) Horvat Štefan - Pišta sin Mihaela, rojen 11. 5. 1905 v Vanča vasi, okraj Mur. Sobota, stanujočega istotam, štev. 64, gradbeni nadzornik, lastnik enostanovanjske hišice, Slovenec, jugoslov. državljan, poročen, oče 6 otrok v starosti 13 do 26 let, pismen, dovršil 4 raz. osnovne šole, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 3. 1. 1951 dalje,
- 16) Cener Jožef - Bežan, sin Štefana, rojen 20. 3. 1902 v Vanča vasi, okraj Mur. Sobota, stanujočega istotam štev. 56, delavec, brez premoženja, Slovenec, državljan FLRJ, poročen, oče 7 otrok v starosti 7 mesecev do 22 let, pismen, dovršil 4 razr. osnovne šole, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 13. 1. 1950 do 4. 1. 1951 in od 7. 12. 1951 dalje,
- 17) Cener Aleksander, sin Jožefa, rojen 20. 7. 1921 v Vanča vasi okraj Mur. Sobota, stanujočega istotam štev. 58, delavec, brez premoženja, Slovenec, jugoslov. drž., poročen oče 3 otrok v starosti od 2 do 10 let, pismen, dovršil 4 razr. osnovne šole, nekaznovan, v preiskovalnem zaporu od 7. 12. 1951 dalje,
- 18) Cener Štefan - Jagalo, sin Franca, rojen 1. 4. 1911 v Borejcih, okraj Mur. Sobota, stanujočega istotam štev. 45, delavec, lastnik enostanovanjske hišice, Slov., jugosl. državlji., poročen, oče 5 otrok v starosti 2 mes. do

- 13 let, nepismen, šol ni obiskoval, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 3. 1. 1952 dalje,
- 19) Horvat Ivan - Laci, sin Štefana, rojen 26. 7. 1918 v Vadarcih, okraj Mur. Sobota, stanujoč istotam štev. 105, miner, lastnik enostanovanjske hišice, Slov., državljani FLJR, poročen, oče 3 otrok v starosti 4 do 9 let, pismen, dovršil 8 razr. osnovne šole, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 15. 1. 1952 dalje,
- 20) Horvat Aleksander sin Jožefe, rojen 3. 8. 1907 v Černelovcih okraj Mur. Sobota, bivajočega Borejci 47, delavec, brez premoženja, Slovenec, državljani FLRJ, poročen, oče 2 otrok, v starosti 3 in 10 let, nepismen, šol ni obiskoval, nekaznovan, v preiskovalnem zaporu od 3. 1. 1952 dalje,
- 21) Horvat Ignac - Nace sin Ane, rojen 16. 4. 1932 v Vanča vasi, okraj Mur. Sobota, stanujočega istotam štev. 59, delavec, brez premoženja, Slov., jugoslov. državlj., samski, oče 3 otrok v starosti 1 do 8 let, pismen, dovršil 4 razr. osnovne šole, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 7. 12. 1951 dalje,
- 22) Horvat Mihael - Miško sin Ignaca, rojen 10. 1. 1927 v Vanča vasi, okraj Mur. Sobota, stanujočega istotam št. 58, delavec, brez premoženja, Slovenec, jugoslov. drž., samski, oče 1 otroka v starosti 18 mes., pismen, dovršil 6 razr. osnovne šole, nekaznovan, v preiskovalnem zaporu od 7. 12. 1951 dalje,
- 23) Kokaš Štefan sin Štefana, rojen 10. 12. 1912 v Cankovi, okraj Mur. Sobota, stanujočega istotam štev. 68, delavec, lastnik enostanovanjske hišice, Slov., jugoslov. drž., poročen, oče 5 otrok v starosti 2-12 let, pismen, dovršil 6 razr. osnovne šole, nekaznovan, v preiskovalnem zaporu od 1. 3. 1952 dalje,
- 24) Kokaš Štefan - Pišta, sin Franca, rojen 25. 4. 1895 v Cankovi, okraj M. Sobota, stanujočega istotam štev. 88, poljski delavec, lastnik enostanovanjske hišice, Slovenec, jugoslov. drž., poročen, oče 4 otrok, v starosti od 13 do 22 let, nepismen, šol ni obiskoval, nekaznovan, v preiskovalnem zaporu od 13. 1. 1952 dalje,
- 25) Cener Jožef - Gojc sin Julijane, rojen 11. 7. 1926 v Mur. Črncih, okraj Mur. Sobota, stanujočega Černelovci štev. 63, delavec, brez premoženja, Slovenec, jugoslov. državljani, poročen, oče 3 otrok v starosti 3 mes. do 4 let, pismen, dovršil 3 razr. osnovne šole, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 7. 12. 1951 dalje,
- 26) Kokaš Jožef, sin Matije, rojen 10. 3. 1917 v Vanča vasi, okraj Mur. Sobota, stanujočega Vanča vas štev. 57, delavec, lastnik enostanovanjske

- hiše, Slovenec, jugoslov. državljan, poročen, oče 4 otrok, v starosti od 15 mes. do 9 let, pismen, dovršil 4 razr. osnovne šole, nekaznovan, v preiskovalnem zaporu od 3. 1. 1952 dalje,
- 27) Ml. Kokaš Andrej - Barči sin Ivana, rojen 13. 5. 1952 v Vanča vasi, okraj Mur. Sobota, bivajočega istotam šte. 55, delavec, brez premoženja, Slov., jugoslov. drž., samski, brez otrok, pismen, dovršil 2 razr. osnovne šole, v preiskovalnem zaporu od 7. 12. 1951 dalje,
- 28) Horvat Aleksander - Sani sin Ignaca, rojen 11. 5. 1914 v Vanča vasi, stanujoč istotam šte. 59, čevljarški pomočnik, brez premoženja, Slovenec, jugoslov. drž., samski, brez otrok, pismen, dovršil 4 razr. osnovne šole in 1 razr. obrtne šole, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 14. 2. 1952,
- 29) Baranja Jože - Itam, sin Andreja rojen 10. 6. 1926 v Vanča vasi okraj Mur. Sobota stanujoč istotam šte. 54, godbenik, lastnik enostanovanjske hišice, Slov., jugoslov. drž., poročen, oče 2 otrok v starosti 2 in 4 let, pismen, dovršil 2 razr. osnovne šole, nekaznovan, v preiskovalnem zaporu od 7. 12. 1951 dalje,
- 30) Kūčan Viljem, sin Pavla, rojen 20. 11. 1920 v Kupšincih, okraj Mur. Sobota, stanujoč istotam šte. 10, biv. trgovec, Slov., jugoslov. drž., poročen, brez otrok, pismen, dovršil 6 razr. osnovne šole, 4 razr. gimnazije in 3 razr. trgovske šole, predkaznovan, v preiskovalnem zaporu od 7. 12. 1951 dalje

s o k r i v i :¹⁵

Česa? Če zanemarimo pravniško retoriko, lahko zapišemo, da so bili spoznani za krive zaradi kraj. Kazni, ki jim jih je naložilo sodišče, so bile res hude.

1. Horvat Ivan – Limalo, za 27 izvršenih in 8 poskušenih vlomnih tatvin,
2. Baranja Jože – Delino, za 21 izvršenih in 6 poskušenih vlomnih tatvin,
3. Baranja Andraž za 16 izvršenih in 7 poskušenih vlomnih tatvin,

¹⁵ Pokrajinski arhiv Maribor, AŠ 116 (Okrožno sodišče v Mariboru 1945–1952) Sodba Okrožnega sodišča v Mariboru z dne 17. maja 1952, opr. št. K 63/52-1018, str. 1–4.

so bili s strani sodišča okvalificirani kot storilci, ki kažejo "skrajno brezobzirnost napram skupnosti, pri čemer je pri vseh treh iluzorna vsaka nada na njih popboljšanje. Glede na podane številne in izredno tehtne obtoževalne okoliščine je sodišče nad temi tremi storilci izreklo težjo, v drugem odstavku 255. čl. k. z. zagroženo kazen, **namreč smrtno kazen, ki se ima v smislu 2. odst. 275 čl. izvršiti z obesanjem** (poudaril M. K.). Glede na določbo 32. čl. k. z. pa je sodišče zoper vse 3 storilce izreklo tudi stransko kazen trajne omejitve državljanskih pravic."¹⁶

№ 3280 № 173/4929 № 551-82				15/7.1939 16	
Kaznivna pola.					
Priimek in ime: B A R A N J A Josip					
Imena staršev: Aleksander in Juljana			Stalno bivališče: Vrhnja vas št. 55		
Doklic: oigian			Zadnje bivališče: " " "		
Stan: gumak			Posebna označba osebe:		
Izmišljena in lažna imena: Bilino			Posebna znamenja: Na čelo mulahargitio		
Zločinska stroka: Dr. Klamalac & Argovino			Kontakci, zvozniki in ljubavna razmerja: Jhorvat Josef, Jhorvat Franc		

Kako so jo "odnesli" drugi obtoženci?

"Kokaš Ivan – Hapi je od cele skupine po številu izvršenih kaznivih dejanj gotovo najtežji poklicni zločinec, saj se bavi z vlomnimi tatvinami že od leta 1948, kljub temu, da je že bil predkaznovan. Sodeloval je pri 29 izvršenih in 9 poskušenih vlomnih tatvinah ter sopovzročil škodo v znesku 3 milj. 500 tisoč din. V vseh primerih, v katerih je sodeloval, je skupino vodil, je kljub svoji slabi telesni konstituciji v posameznih primerih sam vlamljaj, v nekaterih si tudi predhodno ogledal situacijo. Orožja sicer ni posedoval, vendar je sodeloval pri oboroženih vlomih v KZ Velika Polana in Bogojina. Dejanja je poleg tega storil kot ljudski odbornik. Kot olajševalno pa je upoštevati, da je obtoženec telesno pohabljen na hrbtenici, da je vsled tega za poklicno delo le omejeno sposoben in da je moral s skromnim zaslužkom preživljati družino z 8 otroki. Posebno pa je treba upoštevati pri tem stori-

¹⁶ Prav tam, str. 52.

lcu, da kaže njegovo vedenje po storjenih kaznivih dejanjih za časa preiskave in pri glavni obravnavi na to, da je vkljub vsemu pri njem mogoče pričakovati poboljšanje. Obtoženec namreč ne le, da je iskreno in odkritosrčno priznal vsa storjena dejanja, je tudi podrobno imenoval vse svoje sotorilce in je s tem znatno doprinesel k temu, da je sploh bilo mogoče odkritje cele vlomilske skupine, ki je skozi več let vznemirjala prebivalstvo širom LRS. Glede na te posebno tehtne olajševalne okoliščine in ob primer nem upoštevanju tega, kar je obteževalno, je sodišče odmerilo kot primerno kazen 20 let strogega zapora, obenem pa v skladu z določbo drugega odst. 33. čl. k. z. izreklo tudi omejitev državljanskih pravic za dobo 5 let, ker se je obtoženec, ki je zlorabil zaupanje, katerega je užival kot ljudski odbornik, očitno izkazal nevrednega, da poseduje državljanske pravice."¹⁷

Drugim obtoženim so bile izrečene naslednje kazni:

1. Horvat Jurij, 18 let in 6 mesecev strogega zapora;
2. Baranja Ivan, 15 let strogega zapora;
3. Horvat Franc, 10 let strogega zapora;
4. Horvat Štefan - Adam, 16 let strogega zapora;
5. Baranja Franc, 14 let in 6 mesecev strogega zapora;
6. Cener Jože - Lenci, 17 let strogega zapora;
7. Kovač Albert, 15 let strogega zapora;
8. Baranja Ivan - Cimba, 12 let strogega zapora;
9. Horvat Rudolf, 10 let strogega zapora;
10. Horvat Štefan - Pišta, 12 let strogega zapora;
11. Cener Aleksander, 10 strogega zapora;
12. Cener Franc, 6 let strogega zapora;
13. Cener Jože - Bežan, 8 let strogega zapora;
14. Cener Štefan - Jagalo, 5 let strogega zapora,
15. Horvat Ivan - Laci, 8 let strogega zapora;
16. Horvat Aleksander, 2 leti strogega zapora,

* * *

¹⁷ Prav tam, str. 52.

17. Horvat Ignac - Nace, 5 let strogega zavora;
18. Horvat Mihael - Miško, 3 leta strogega zavora,
19. Kokaš Štefan, 2 leti in 6 mesecev strogega zavora;
20. Kokaš Štefan - Pišta, 3 leta strogega zavora;
21. Cener Jože - Gojc, 3 leta strogega zavora;
22. Kokaš Jože, 3 leta in 1 mesec strogega zavora;
23. mlad. Kokaš Andrej - Barči, 6 mesecev strogega zavora;
24. Horvat Aleksander - Šani, 10 mesecev strogega zavora;
25. Baranja Jože - Itam, 10 mesecev zavora;
26. Küčan Viljem, 6 let strogega zavora.

Proces proti Ciganom leta 1952 se je pogosto imenoval "zadeva Kokaš Ivan – Hapi in sosterilci". Kokaš Ivan – Hapi¹⁸ naj bi bil kolovodja "ciganske kriminalne združbe". S sodelovanjem s preiskovalnimi organi in s priznanjem storjenih dejanj se je verjetno izognil smrtni kazni. So bili to edini vzroki za "omilitev" kazni? Je mogoče k temu še kaj dodati? Morda. Če želimo odgovoriti na to vprašanje, se moramo vrniti na začetek pripovedi.

Število vlomnih tatvin v kmetijske zadruge v Prekmurju in v zasebne stanovanjske hiše v Prekmurju je bilo obdobju med letoma 1945 in 1950 "zmerno". Storiteli so prihajali iz različnih "slojev": bili so prekmurški kmetje, pripadniki različnih "političnih" tolpa, tudi kakšen poslovodja kmetijske zadruge, ki je želel na ta način prikriti lastno upravljalško nesposobnost, se je našel med njimi. V letu 1951 pa se je sprožil pravi plaz vlomov v kmetijske zadruge. Vlomi so sledili

"bliskovito drug za drugim komaj so se kriminalistični organi vrnili z ogle-
da kraja dejanja, že jim je bil javljen nov vlom. Zdelo se je, da so organi brez
moči nasproti neznanim vlomilcem. Postavljali so zasede, organizirali za-
upniško mrežo, ki naj bi javljala, kje se je pojavilo ukradeno blago, toda vse
brez uspeha. Ko so postavili zasedo v vasi, kjer so domnevali, da se bo naj-
verjetneje izvršil vlom, se je vlom sicer izvršil, toda v sosednji vasi. Tudi pri
poizvedbah glede pojavljanja blaga kriminalistični organi niso imeli sreče,
saj se je za blago, o katerem so domnevali, da je ukradeno, izkazalo, da iz-
vira iz nesumljivega nakupa ali iz prekupčevanja in podobno. V vsem letu
1951 so v Prekmurju zaznamovali 76 vlomnih tatvin, od katerih je bilo 37

* * *

¹⁸ Kokaš Ivan – Hapi se je pred drugo svetovno vojno pisal Hahn Ivan ali Hapi Ivan.

vlomnih tatvin v poslovalnice kmetijskih zadrug, ostale pa v privatna stanovanja in v vinske kleti. (...) Stanje je bilo porazno, saj je bila v letu 1951 izropana po Prekmurju vsaka tretja zadruga."¹⁹ Problem vlomov v kmetijske zadruge v Prekmurju je bil tako obsežen, da je postal eden glavnih problemov slovenske kriminalistične službe. Tudi zato, ker so se podobni vlomi pričeli dogajati tudi drugod po Sloveniji. "Stari" policijski kadri, tisti, ki so v kriminalistični policiji verjetno delovali že pred 2. svetovno vojno, so s prstom pokazali na cigane, "toda mlajši organi se niso oprijeli njihove domneve. Trdili so, da so cigani v novem družbenem redu vsi zaposleni in da pridno delajo."²⁰

"Stari" policijski kadri so pač prisegali na spoznanja klasične "romologije", ki pravi:

"Tipične telesne značilnosti ciganov so le-te: so vitkega stasa in ne prevelelike rasti. Povprečna telesna višina je pri moških 165,4 cm, pri ženskah 153,2 cm. Barva kože je rumenkasta, olivno rumena, rjavkasta ali pa tudi popolnoma rjava. Rdečice na obrazu ni. Lasje so pri čistem ciganskem tipu bleščeče črni, zelo gosti, večinoma nekodrastni in jih nosijo ponavadi dolge. Ni opaziti, da bi jim lasje zgodaj posiveli ali da bi postali plešasti. Zobje so bleščeče beli in, čeprav si jih ne negujejo, so zdravi. Le prav redko in izjemoma so med njimi pojavi plavih las. Oči so skoraj vedno temne barve.

Poleg teh telesnih zunanjih znakov so zanje značilne še naslednje lastnosti: Žene so bogato obdarjene z otroki; kot mlade deklice so čestokrat izredno lepe, toda zelo kmalu odcvetijo; svojevrsten telesni duh ciganov, katerega **ojačuje še prirojena jim nečistoča** (poudaril M. K.), zelo močno razvit smisel za orientacijo, izredno močna rodovna zavest, po kateri se čutijo povezane z vsakim ciganom kot svojim bratom, medtem ko se pred necigani popolnoma zapirajo, njihovo mišljenje je otročje – predmetno, kar pomeni, da zajema le predstave o konkretnih predmetih, ne pa abstraktnih pojmov, zaradi česar nimajo nikakršnega smisla za preteklost in živijo iz dneva v dan brez skrbi za prihodnost. Čestokrat naletimo pri njih na močno glasbeno nadarjenost, sicer pa so usmerjeni zgolj le na materialne koristi: denar oziroma denarna vrednost je zanje merilo vsega ravnanja. K njihovim rasnim lastnostim spadata nadalje nagon do potovanja, ki je izpričan skozi stoletja, ter **nagon k tatvinam, kar prav tako opažamo skozi vsa sto-**

¹⁹ Ciganska vlomilska tolpa v Prekmurju je opozorila na ciganski problem v Sloveniji. Kriminalistična služba. Ministrstvo za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije, Ljubljana, Leto III, št. 7 (julij 1952), str. 296.

²⁰ Prav tam, str. 296.

letja nazaj, oba pa sta v zvezi z njihovo lenobo (poudaril M. K.). Cigan ima prirojen odpor proti trajnemu težkemu delu in kaže veselje le do določenih lahkih rokodelstev (npr. krpanje kotlov, brusaštvo itd.), pri čemer pokaže posebno spretnost. V ostalem pa se mož rad predaja brezdelju in pošilja svojo ženo na prosjačenje. Sicer pa v svojem osebnem življenju ni preveč potraten, lahko rečemo, da je precej skromen in le ob rodbinskih in rodovnih praznikih prirejajo večje gostije.

Lastnosti njihovega značaja lahko označujemo kot posebno mešanico nečimrnosti in preprostosti, navidezne skromnosti in prave lahkomišelnosti, pri tem kažejo še ponižujočo klečeplaznost v svojem vedenju in ravnanju, preračunano na to, da drugega ukanijo s svojo zvijačo. Niti najmanj se ne ozirajo na resnicoljubnost, marveč lažejo predrzno, kajti ne poznajo nika kršnega sramu. Te lastnosti značaja dopolnjujeta še dve, in sicer maščevalnost – tudi v notranjem življenju ciganov igra krvna osveta še sedaj važno vlog – in zlasti strahopetnost. **Pojma cigan in strahopetnost sta nerazdružljiva** (Poudaril M. K.). Vsi umori, ki so jih doslej storili cigani, so bili storjeni izključno le na specih osebah, ali iz varnega ozadja ali pa s strupom. Nikoli še ni cigan izvršil umora, pri katerem bi se kot storilec moral izpostaviti nevarnosti. Kot vojaki so večinoma v začetku pripravi in ubogljivi, nagibajo pa se k dezertaciji. Cigani so se doslej že čestokrat izkazali kot dobri vojniki, kar nam potrjujejo primeri iz zgodovine.

Pri doseganju svojega namena pokažejo vso svojo spretnost, gibčnost, drznost, zvijačnost, pretkanost in poželjivost. Le eno oviro poznajo, veter. V vseh razpravah o ciganih se poudarja, da vetra ne morejo prenašati in da so proti njemu tako rekoč brez moči. Drugi tatovi zelo radi kradejo v viharne noči, cigan pa ne, marveč se skriva, kadar veje veter. Če je bila tatvina storjena v zelo viharne noči, lahko sklepamo, da jo ni izvršil cigan.”²¹

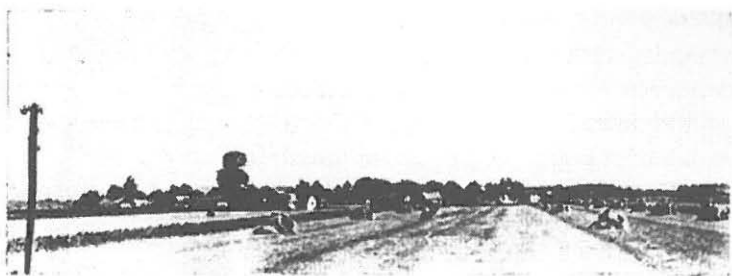
Tekmo med “staro” in “novo” gardo kriminalistov je odločilo anonimno pismo, ki je 18. septembra 1951 priromalo na policijsko upravo v Murski Soboti. Kriminalisti so pozneje ugotovili, da je avtorica pisma “Ilonka, modernizirana Ciganka”. Napisala naj bi ga iz sovraštva do Ciganov. Še enkrat se je pokazalo, da je najhujši narodni izdajalec običajno konvertit. Takole pravi v svojem pismu Ilonka:

“Notranjemu odseku Murska Sobota – Prosim Vas, dajte poiskati tovariša Baranja Milana, kateri je v kratkem stopil v glasbo ciganov. Dajte ga poiskati takoj, ker ta Vam bo dosti povedal. Zadruga, ki so bile pokrajene okrog

* * *

²¹ Prav tam, str. 288–289.

Prekmurja, to je bil oče treh sinov in je sorodnik rimskih ciganov. Stanuje v Burejcih. Oče od teh treh ciganov, ki ni bil že dolga leta nikjer zaposlen, lahko Vam bo zvedel odkod se je živel. Ta najmlajši sin, ki je obiskoval glasbeno šolo je prejemal od KLO živilske ter oblačilne nakaznice. Vkljub temu on ni mogel vzdrževati očeta ter 3 brate. Tov. Baranja Milan je izročil Baranja Mišku za 3 obleke blaga zato, da ga je sprejel v cigansko glasbo. Prosim dajte se informirati v Puconcih pri krojaču Prkič ali Balažič ta Vam bo še bolj natančneje razjasnil, da so dali za tri pare obleke iz iste bale. Iz blaga, ki so ga dali krojaču so naročili naj naredi smoking obleke. Upam, da boste sedaj prišli do pravih tatov. Tudi v Černelavcih je bil pri Erniji en teden krojač, mu je šival obleke. Toda moje mišljenje je, da krojač en teden nima kaj šivati za tov. Ernija. Stroj je bil sposojen iz Murske Sobote, od tovariša Suk Pleskar. Prosim, da čimprej naredite preiskavo. Nahajajo se v Ljubljani v Nebotičniku – Baru.”²²

POGLED NA VANČO VAS

Forenzične preiskave so se sicer nadaljevale; ko pa so v starih policijskih kartotekah našli priimke Kokaš, Baranja, Cener in Horvat, ki so bili povečini doma iz Vanče vasi in Borejcev, so se odločili za obsežno akcijo na tradicionalen način. Ker krivcev za vlome niso predhodno identificirali, so se odločili za aretacijo 200 Ciganov in približno 50 prekmurskih kmetov, o katerih so imeli podatke, da od tatov odkupujejo ukradeno blago. Močne policijske sile so 8. decembra 1951 v ranih jutranjih urah obkolile romska naselja Borejci, Vanča vas, Pušča in Kupšinci. V ranih jutranjih urah,

“v prvem jutranjem svitu so organi začeli s hišnimi preiskavami in aretacijami. Vse prebivalce so izgnali iz hiš in jih uvrstili v vrste pred hišami, tako

²² Prav tam, str. 299.

da so bili moški ločeni od žensk. Že tedaj so organi opazili, da so ciganke metale od sebe razno tekstilno blago. Ko so hoteli ugotoviti, kdo je blago odvrigel, so seveda vsi cigani trdovratno zanikali in nihče ni hotel biti lastnik odvrženega blaga. Ko so bili cigani uvrščeni v vrste, so organi začeli s hišnimi preiskavami.

Ob teh se je pokazala vsa revščina in zanemarjenost ciganov. V stanovanjskih prostorih je vladala strahovita nečistoča in smrad. Mnogokdaj je služil isti prostor za kuhinjo, spalnico, svinjak in stranišče obenem, pa tudi za shrambo živil, ki je bila največkrat bogato založena s suhim svinjskim mesom, belo moko, sladkorjem in podobno. Otroci so bili kljub mrazu skoraj popolnoma goli, odrasli cigani, ki so zaradi starosti živeli le doma, pa so bili samo na pol oblečeni. Ta ugotovitev je zanimiva, če pomislimo, da je skozi ciganske roke šlo skoraj tisoče metrov tekstilnega blaga, sami pa si iz tega niso oskrbeli primernih oblačil. Pri preiskavah niso našli skoraj nič ukradenega blaga, saj so cigani blago sproti prodajali svojim stalnim odjemalcem.”²³

MED CIGANI IN PREKMURCI JE BILO PA TAKO

Morda pa bi nekoliko bolj luciden in dobrosrčen pisec članka našel kakšno povezavo med prodajo nakradenega blaga in “bogato založeno shrambo”. Morda

* * *

²³ Prav tam, str. 302.

so Cigani blago prodajali zato, da so si nakupili zaloge hrane, s katero bi lahko preživeli vsaj prihajajočo zimo.

Vse Cigane in Ciganke, ki so jih tega dne aretirali, so naložili na tovarnjake in jih odpeljali v naprej pripravljene zapore v gradu Lukavci pri Ljutomeru. Otroke pa so pustili v romskih vaseh sredi zime brez staršev, povsem same!! Ne brez razloga. Postali so talci!! Preiskovalci so pač računali na to, da se bodo romske matere "zlomile" pod težo odgovornosti za življenje in varnost lastnih otrok.

V tej obsežni akciji so aretirali tudi večje število prekmurskih kmetov, ki so od Ciganov odkupovali nakradeno blago. To so bili "večinoma sami močnejši kmetje, na čelu vseh pa nekdanji trgovci in sedanji gostilničar Kūčan Viljem iz Kuščinc. Uspeh preiskav je bil dober, kajti pri vseh so našli večje količine tekstilnega blaga. Tudi ti kmetje so bili odpeljani v grad Lukavci. Tega jutra je bilo aretiranih skupaj čez 200 ljudi."²⁴

V preiskovalnem postopku so preiskovalci uporabili vrsto preiskovalnih tehnik: od najbolj subtilnih do zelo grobih. V zapisu, ki smo ga že večkrat citirali, je sicer stavek: "Pri tem pa je treba poudariti še to, da je bil ves njihov postopek v odnosu do Ciganov vedno človeški in da so uspeli doseči priznanje, ne da bi posegali po kakšnih surovih sredstvih."²⁵ Če je to res bilo tako, zakaj so pozneje mnogi obtoženci na glavni sodni obravnavi preklicali izjave v preiskovalnem postopku in se pritoževali nad delom kriminalističnih organov? Romi so izjavljali, da so jih zasliševalci med zaslišanjem ustražovali, silovito mučili, pretepali in trpinčili ter da so njihova priznanja preiskovalci izsilili.²⁶ Ker tudi zapisi o drugih procesih v Sloveniji v tistem obdobju opozarjajo na to, da je bilo marsikatero priznanje, milo rečeno, izsiljeno, je treba dikcijo "o človeškem odnosu do Ciganov" jemati z veliko mero rezerve. Ko so se v tedanjem času odločili razrešiti kak problem, so k njemu pristopili na zelo radikalen način. Le zakaj bi bili Romi pri tem drugače obravnavani?

Zapisali smo, da se je Kokaš Ivan – Hapi, "kolovodja prekmurske ciganske bande", s sodelovanjem s preiskovalnimi organi in priznanjem storjenih dejanj, verjetno izognil smrtni kazni. Zastavili smo vprašanje: so bili to edini vzroki za "omilitev" kazni? Je mogoče k temu še kaj dodati?

Namig za dodaten razmislek najdemo v članku "Ciganska vlomilska tolpa v Prekmurju je opozorila na ciganski problem v Sloveniji", kjer lahko preberemo tudi tole:

²⁴ Prav tam, str. 303.

²⁵ Prav tam, str. 311.

²⁶ Pokrajinski arhiv Maribor, AŠ 116 (Okrožno sodišče Maribor 1945–1952), Zapisnik o glavni obravnavi. K 63/52-1017.

“Preiskovalni postopek je odkril ogabno in izkoriščevalsko vlogo prekmurških kmetov v odnosu do ciganov. Kdo je imel levji delež koristi od številnih vlomnih tatvin, storjenih po ciganih? Nihče drug kot prekmurski kmetje, toda ne mali marveč srednji in veliki kmetje. Skoraj vsak cigan je imel v kakem kmetu odjemalca nakradenega blaga, oziroma narobe, vsak kmet je imel cigana, od katerega je kupoval ukradeno blago. To je že desetletja stara navada teh kmetov. Zato pa je tudi res, da, kadar je cigan zaprt, podpira kmet njegovo družino. Ni sicer to izdatna pomoč, marveč daje cigani ženi le toliko, da se nekako moralno oddolži, ker ga cigan ni izdal, da je kupoval od njega blago. Pri kupovanju so kmetje cigane nesramno izkoriščali, saj so blago, izvirajoče iz enega vloma, ki je bilo v resnici vredno gotovo 200.000.00 din ali še več, kupili za 20.000.00 din.

Največji izkoriščevalec ciganov in v mnogih primerih celo pobudnik vlomnih tatvin je bil bivši trgovec in sedanji gostilničar v Kupšincih Kūčan Viljem. Pri zaslišanju ciganov so prišle na dan mnoge zanimivosti o njihovih odnosih do Kūčana. Tako so po nočnem pohodu z vloma dospeli do njegove gostilne in ga poklicali z dogovorjenim žvižgom. Takoj jim je odprl in jih odpeljal v prazno sobo, kjer so blago odložili. Toda Kūčan ni blaga niti pogledal, marveč jim je kar takoj povedal ceno, s katero so se cigani po navadi brez ugovorov strinjali, saj blaga drugam v taki veliki količini niti ne bi mogli prodati. Denarja jim ji nikoli dal takoj, marveč jim je rekel naj pridejo naslednji dan. Ko so res prišli, jih je Kūčan najprej pošteno napojil, jim zaračunaval vino po dvakrat do trikrat dražje in jim zapitek odtegnil od plačila za prodano blago. Mnogokdaj pa so cigani odšli iz gostilne le močno pijani, toda brez denarja. Tako je Kūčan lahko seveda ogromno zaslužil. Dajal jim je tudi navodila, kam naj bi še vlomili in jim nakazoval poslovalnice kmetijskih zadrug, kjer imajo na zalogi še veliko tekstilnega blaga. Take podatke je črpal od gostilniških gostov, ki jih je znal spretno izpraševati ne da bi vedeli za kaj gre. (...) Ostali kmetje, ki so kupovali od ciganov, niso bili do njih prav nič boljši. (...) Odnos med kupujočimi kmeti in cigani so bili naravnost suženjski. Kmetje so jih imeli tako v pesteh, da so jim cigani prodajali za vsako ceno.”²⁷

²⁷ Ciganska vlomilska tolpa v Prekmurju je opozorila na ciganski problem v Sloveniji. Kriminalistična služba. Ministrstvo za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije. Leto III, št. 7 (julij 1952), str. 309–310.

Preiskovalci vlomnih tatvin v Prekmurju so zato ugotavljali, da so Prekmurski kmetje

"po svojem bistvu pravzaprav še slabši od ciganov. Bili so trmasti, zakrknjeni, surovi in brezobzirni. V ciganu vidijo le manj vredno bitje. Živijo v prepričanju, da je njim dovoljeno vse, a ciganu ničesar, za njihove grehe naj odgovarjajo le cigani. Pri tem pa se kažejo silno verne in imajo na ustih vedno boga. Na vsa vprašanja preiskovalnih organov so odgovarjali eno in isto "lehko me dol sterlite ali gor vejste, če nejsem pa nejsem kupo blaga". Pri tem pa so seveda kričali, da so se skoraj šipe tresle; kako poštene da so. Ko so jim pri soočenju cigani v obraz povedali, da so od njih kupili blago, so se kmetje obračali do preiskovalcev in dejali: "Kaj ne, gospodje, da ciganom ne verjamete, saj vidite kakšni so."²⁸

Kako povezati evgeniko, ki smo jo omenili na začetku tega spisa, "milo" obsodbo za "slabotnega in telesno pohabljenega, povsem primitivnega človeka", pa vendar kolovodjo ciganske tatinske tolpe Kokaš Ivana – Hapija ter obsodbo na smrt postavnega in iskrivega Horvat Ivana – Limala, drugega ali tretjega na hierarhični lestvici? Morda se del odgovora skriva tudi v naslednji ugotovitvi kriminalistov, ki so raziskovali primer "ciganske prekmurske bande":

"Poročeni kmetje pa so mlajše ciganke tudi grobo spolno izkoriščali, saj je imel vsakdo izmed njih svojo ciganko, s katero je občeval. Ko je prišla ciganka v hišo kmeta beračiti, jo je ta najprej spolno izkoristil, potem pa ji je dal miloščino. Zato je bilo pri zaslišanju mlajših cigank mnogo primerov, ko je ciganka povedala, da je "paverska" (kmečka hči). Bilo pa je tudi obratno, da so si poročene kmetice izbirale za svoje ljubčke cigane. Tako je bil Horvat Ivan – Limalo ljubček prenekaterih kmetice in mnogo srečnih kmečkih očetov ziblje majhnega "Limala". Limalo je pri zaslišanju izjavljal, da so ga kmetice naravnost prosile za občevanje in da jim seveda tega ni mogel odreči."²⁹

Dokler so bili spolni odnosi na ravni "normalnih folklornih odnosov", torej med moškim pripadnikom dominantnega naroda in žensko pripadnico romske skupnosti, je bilo te odnose mogoče prikriti z običajno hipokrizijo. Da bi pa pripadnik nečistega romskega plemena kvaril čisto slovensko kri, pa je bilo v popolnem nasprotju s slovenskim čistunstvom!!

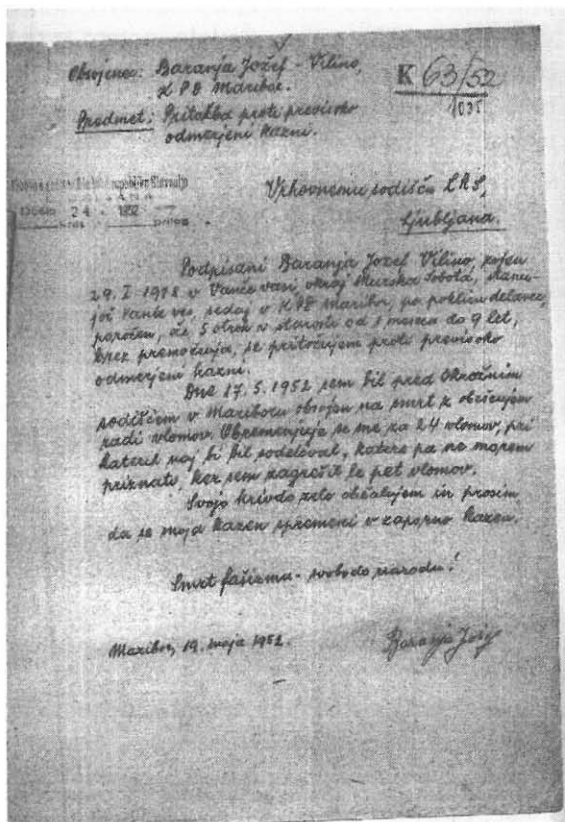
* * *

²⁸ Prav tam, str. 310.

²⁹ Prav tam, str. 310.

ŠE KANČEK CINIZMA

Na sodbo Okrožnega sodišča v Mariboru z dne 17. maja 1952, opr. št. K 63/52-1018 so se obsojeni pritožili na Vrhovno sodišče. Vrhovno sodišče Ljudske republike Slovenije je dne 30. 6. 1952 s sodbo številka KZ 239/52-4³⁰ le malenkostno spremenilo sodbo Okrožnega sodišča v Mariboru. Za našo razpravo je pomembna ugotovitev, da so najtežje kazni ostale v veljavi. Rešitev bi na smrt obsojeni lahko dočakali le s pomilostitvijo. In dočakali so jo! In to kakšno! Prezidijum Narodne skupščine FNRJ je 16. avgusta 1952 sprejel odločitev, da se prošnja obsojenih na smrt – Horvat Ivana, Baranja Jožefa in Baranja Androša – zavrne. Vendar so "pomiloščeni" v toliko, da se justifikacija izvrši namesto z obešanjem, s streljanjem.³¹ Smrtna sodba je bila izvršena 8. septembra 1952.³²

* * *

³⁰ Pokrajinski arhiv Maribor, AŠ 116 (Okrožno sodišče Maribor 1945–1952).

³¹ Pokrajinski arhiv Maribor, AŠ 116 (Okrožno sodišče Maribor 1945–1952). Prezidijum narodne skupščine FNRJ, P. Br. 5389, 16. avgust 1952. god.

³² Pokrajinski arhiv Maribor, AŠ 116 (Okrožno sodišče Maribor 1945–1952). Ljudska republika Slovenija, Ministrstvo za notranje zadeve. Zap. štev. III-1018/4-52, dne 10. september 1952. V arhivu ni podatka, kje so bili ustreljeni, niti kje so pokopani.

ČISTO NA KONCU ŠE PRIPIS

Pogosto je mogoče slišati ali prebrati, da je zgodovina ogledalo, v katerega velja pogledati, ko načrtujemo dejanja v sedanjosti. Toda problem ogledala je, če si misel sposodim pri Oscarju Wildu, da gledalec v ogledalu opazuje (opazi) le sebe. Namen pričujočega prispevka ni bil zagovor narcisoidnega pogleda na preteklost, izbiranje in odbiranje iz preteklosti tistega, kar nam je pogodu, kar nam rabi za zagovarjanje in opravičevanje lastnega početja. Našel se bo bralec pričujočega prispevka, ki bo dejal: prav jim je Ciganom, kaj so pa kradli kot srake; končno jim je nekdo stopil na prste. Morda so kazni res hude, morda bi bila mera pravnja, če bi jim naložili po dvajset let strogega zapora. Toda kdo bo spametoval nepoboljšljive tatove. Če kdo, potem je to lahko le trda roka. V tem duhu je bilo, na primer, napisano marsikatero mnenje Postaje ljudske milice Murska Sobota, ko so bili zaprošeni za mnenje o pogojnem odpustu s prestajanja kazni katerega izmed obsojenih na procesu v Mariboru. O Horvat Juriju, ki je bil na procesu obsojen na dobrih 18 let zapora, so sestavili naslednje poročilo / mnenje:

"Sporočamo vam, da ima Horvat Jurij, stanujoč v Vanča vasi št. 70, 3 nedoljetne otroke v starosti od 10–15 let. Te otroke preživlja njegova za revmo bolna žena Marjeta. Ta dela pri raznih kmetih, včasih pa tudi berači. Družina živi zelo bedno in v težkih socialnih pogojih. Torej socialno stanje družine bi dopuščalo, da bi se glavarja te družine pogojno odpustilo s pristanja kazni, vendar pa se s tem ne strinja okoliško prebivalstvo, ki pozna obsojenca kot nepoboljšljivega. Sicer pa tudi dosedanje izkušnje kažejo, da s predčasnim izpustom na prostost ostalih ciganov – obsojencev, se njihovo socialno stanje ni izboljšalo, ker ne iščejo zaposlitve, temveč se raje preživljajo z drobnimi tatvinami. Prav zato menimo, naj obsojenec prestane vso kazen v KPD-ju."³³

Zgodbo je mogoče pogledati tudi z druge, Ciganske plati. Ta je neprijetna za marsikaterega pripadnika dominantnega naroda. Da so Cigani kradli, drži. Toda bili so le člen v prekupčevalski verigi, v kateri so smetano pobirali pripadniki večinskega naroda. In ne samo to, Ciganom so bila zaradi "prirojene" kriminogenosti pripisana še kazniva dejanja, ki so jih povzročili pripadniki večinskega naroda. Ko imaš pri roki dežurnega krivca za vse tegobe, ki tarejo tebe in / ali tvojo okolico, res nima nobenega smisla, da bi tratil čas in državni denar za poglobljeno raziskovanje.³⁴ Glavno je, da je statistični razkorak med številom storjenih

* * *

³³ Pokrajinski arhiv Maribor, AŠ 117 (Okrožno sodišče Maribor 1945–1952). Zadeva: Horvat Jurij, preverko – dostavljamo.

³⁴ V policijskih vrstah so večkrat ugotavljali, da želijo lokalni prebivalci slovenskega pokolenja Ciganom podtakniti kakšno kaznivo dejanje. V posebnem navodilu o postopanju s Cigani, ki ga je Republiški sekretariat za

kaznivih dejanj in številom "raziskanih" kaznivih dejanj čim manjši.

Morda pa to niti ni najbolj žalosten del celotne zgodbe. Bralcu arhivskih virov se najbolj priskuti del o grobem spolnem izkoriščanju romskih deklet. Del grenkobe odplakne le zapis raziskovalcev odnosov med Cigani in Slovenci v Prekmurju, ki ga je mogoče razumeti tudi tako, da so poskočni romski fantje pohotnim Prekmurcem vračali milo za drago. V zapisu je mogoče prebrati neprijetno ugotovitev, (...) "da mnogo srečnih kmečkih očetov ziblje majhnega "Limala".

* * *

notranje zadeve pripravil leta 1965, je bilo postajam milice naročeno, da morajo v primerih, če so za kazniva dejanja osumljeni stalno naseljeni Cigani, organi za notranje zadeve "posebno skrbno ugotavljati, če so res cigani storilci, kajti znani so primeri, da so občani obdolževali cigane tudi za dejanja, ki jih oni niso naredili." (Arhiv Slovenije. AS 1931, teh. enota 14900. Št. spisa 399, Zadeva: Postopek s cigani - navodilo, str. 5.)

UVOD

V Nemčiji živijo tudi Romi. Že dolgo časa.

A. ZGODOVINA

Glede na jezikovne primerjave Romi izvirajo iz severozahodne Indije.¹ Prve skupine Romov in Sintov so zapustile svojo indijsko domovino v začetku 4. stoletja.² Danes živijo Romi v vseh evropskih državah. Po ocenah jih je po celem svetu od osem do dvanajst milijonov. Trenutno so Romi s približno osmimi milijoni pripadnikov največja etnična manjšina v Evropski uniji. Njihovo točno število ni znano, med drugim zaradi dolge zgodovine diskriminiranja, ki je privedlo do tega, da sami neradi razkrivajo svojo identiteto.³ Razen nekaterih držav, ki so njihovo prisotnost tolerirale, so bili Romi skoraj povsod preganjani in diskriminirani.

Nemška skupščina je med letoma 1496 in 1498 Rome označila kot izdajalce krščanskih dežel, turške ovaduhe in prenašalce kuge. Cesar Maximilian I. jih je leta 1500 oznanil za »divjad za odstrel« (nem. Vogelfrei), Georg II. Saški jih je leta 1661 obsodil na smrt, Cesar Karl VI. pa je leta 1721 ukazal uničenje vseh moških Romov in pohabljenje vseh žena in otrok (rezanje ušes). Cesarica Marija Terezija je leta 1761 uvedla prepoved poročanja med Romi, hkrati pa so vsem Romom odvzeli otroke, stare nad 5 let, in jih dali v rejo neromskim družinam.⁴ O hudih represalijah v tem obdobju poročajo tudi iz Nizozemske, Švedske in Norveške.⁵ V osmanski državi so bili mnogi Romi zasluženi.⁶

V 19. stoletju se je njihov položaj rahlo izboljšal, vendar le regionalno in občasno. Tako so bili npr. Romi v Romuniji tudi uradno rešeni suženjstva. V nekaterih deželah so bili odpravljeni posebni zakoni, ki so dotlej legalizirali njihovo diskriminacijo in preganjanje.⁷

* * *

¹ Šele ob koncu 18. stoletja je nemški etnolog Johann Christian Christoph Rüdiger potegnil vzporednice s severnoindijskimi jeziki in s tem uspel dokazati, da Romi izvirajo iz Indije. Prim. Heinschink; Karsá, *Romani Wort für Wort*, 12.

² Rajko Djurić, *Ohne Heimat – ohne Grab: Die Geschichte der Roma und Sinti*. 1996, 45.

³ Maybury-Lewis, *National Geographic Atlas der Völker*. 2002, 213.

⁴ Fonseca, *Begrabt mich aufrecht – Auf den Spuren der Zigeuner*. 1996, 307–311.

⁵ Prim. Report on the situation of Roma and Sinti in the OSCE area; http://www.osce.org/documents/hcnm/2000/03/241_en.pdf.

⁶ Djurić, *Die Geschichte der Roma und Sinti*. 1996, 82.

⁷ Še vedno obstaja zakonsko diskriminiranje Romov: **V Franciji** so bili Romi zakonsko obvezani imeti vedno pri sebi »antropometrično osebno izkaznico«. V izkaznici so bili podatki o telesnih merah, obseg prsnega koša, dolžina levega ušesa, posamezni prsti, itd. Še dandanes jih zakon obvezuje, kljub francoskemu državljanstvu,

Pod nacionalsocialističnim režimom je po vsej okupirani Evropi sledilo sistematično preganjanje in uničevanje Romov. Ocenjuje se, da je bilo med letoma 1933 in 1945 pobitih okoli pol milijona Romov. Šele leta 1982 je prišlo do spravljivejšje politike, ko je kancler Schmidt z vodjo opozicije Kohlom priznal, da je bilo preganjanje in uničevanje Romov in Sintov med nacionalsocialistično diktaturo genocid.⁸

Zakaj je do priznanja prišlo tako pozno, morda lažje pojasnita primera sodnih odločb nemškega vrhovnega sodišča, ki sta odraz miselnosti nemške pravne stroke v petdesetih in šestdesetih letih, pa tudi danes ta miselnost mnogim, žal, ni tuja ...

B. ODŠKODNINA ZA ROME IN SINTE

Sto tisoči Romov so bili deportirani, mučeni, zlorabljeni kot predmet medicinskih poskusov, nasilno sterilizirani in usmrčeni. Ureditev odškodnin za žrtve nacionalsocializma je bil eden izmed pogojev za umik zavezniških sil z območja nekdanje Zahodne Nemčije.⁹ To že vnaprej ni obetalo nič dobrega, saj odškodnina žrtvam ni bila dana prostovoljno, temveč pod prisilo. Kopica formalnosti, neugodni roki, pisni zahtevki, ocene izvedencev¹⁰ ipd. so oteževali izterjavo odškodnin, še zlasti Romom. Nepismenost, nepoznavanje pravic, nemogoče zahteve za izdajo vloge, vse to je Romom že od samega začetka onemogočalo izterjavo odškodnin.¹¹

Poleg restriktivne in za žrtve neugodne zakonodaje, praktičnih in birokratskih omejitev, se tudi sodna praksa ni posebej izkazala.

* * *

da morajo imeti posebne zvezke, ki jih morajo mesečno predložiti. Hkrati pa so njihove gospodarske aktivnosti omejene.

⁸ BT. Drucks. 9/2360 vom 21. Dezember, Antwort der Bundesregierung auf die große Anfrage zur Lage und Forderungen der Sinti und Roma und anderer Gruppen.

⁹ Dörte Marten-Gotthold, *Der Schutz der Sinti und Roma in der Bundesrepublik Deutschland als ethnische Minderheit gem. Art. 3 Abs. 3 GG*. 1998, 65. Überleitungsvertrag vom 26. februar 1952, BGBl. II 1954, 57, 181, 194.

¹⁰ Izvedenci, na primer, ki so ocenjevali poškodbe, so bili nekdanji zdravniki, na katerih ukaz so med vojno izvajali sterilizacije, prim. Dörte Marten-Gotthold, *Der Schutz der Sinti und Roma in der Bundesrepublik Deutschland als ethnische Minderheit gem. Art. 3 Abs. 3 GG*. 1998, 84.

¹¹ Ursula Körber, Die Wiedergutmachung und die »Zigeuner«. *Beiträge zur nationalsozialistischen Gesundheits- und Sozialpolitik*. Bd. 6 1988, 165–175; Christian Pross, *Wiedergutmachung: Der Kleinkrieg gegen die Opfer*. Frankfurt am Main 1988, 105.

ODŠKODNINSKA ZAKONODAJA MED LETOMA 1953 IN 1965¹²

Leta 1953 je bil sprejet prvi odškodninski zakon na zvezni ravni – Bundesergänzungsgesetz / Zvezni dopolnilni zakon, v nadaljevanju BEG.¹³ Omenjeni zakon je v prvem členu določal, katere osebe so upravičene do odškodnine, in sicer tiste, ki so bile preganjane zaradi svojega protinacionalističnega političnega prepričanja, **zaradi rase**, vere ali svojega svetovnega nazora. Ta definicija je postala temeljna za vse nadaljnje odškodninske zakone in je imela v omenjenih odločbah osrednjo vlogo.

Pogoji za pridobitev odškodnine so bili zelo ozki, zakon je bil v mnogih ozirih neprimeren, zato je bil leta 1956 sprejet nov zakon, ki je upravičencem pridobitev odškodnin olajšal z dodatno vsebino.¹⁴ Tudi ta zakon je imel še številne pomanjkljivosti, zato so leta 1965 sprejeli novega in hkrati dokončnega (Bundesentschädigung-Schlussgesetz¹⁵), ki velja še danes in dokončno ureja vse zahtevke žrtev nacional-socializma.¹⁶

Poleg vseh navedenih zakonov so odškodnine urejali tudi drugi zvezni in deželni zakoni, pa tudi drugi predpisi.

II. SODNA PRAKSA

Kot je zapisano v uvodu, sodna praksa ni bila Romom prav nič naklonjena, ravno obratno: Nemško vrhovno sodišče je odločalo, ali je bila deportacija 2.500 Romov in Sintov v okupirano Poljsko leta 1940 opravljena iz rasnih razlogov in bi tako spadali med upravičene do odškodnine po § 1 BEG (... zaradi rase ...).¹⁷

Sodišče je odločilo, da prizadeti Romi in Sinti niso bili deportirani zaradi rasnih razlogov, temveč zaradi njihovih asocialnih lastnosti. Tako so Romom in Sintom odrekli sklicevanje na prvi člen BEG, saj naj jih ne bi **rasno** preganjali.¹⁸ S tem so Romi in Sinti ostali brez odškodnin.

V obrazložitvi je bilo navedenih več različnih argumentov. Med njimi so bili tisti, s katerimi so se sklicevali na okrožnico vodje SS Heinricha Himmlerja z dne

* * *

¹² Einen Überblick über die »Wiedergutmachungsgesetzgebung«: <http://www.rewi.hu-berlin.de/online/fhi/articles/pdf-files/0212lehmann-richter.pdf>.

¹³ BGBl. I. 1953, 1387 ff.

¹⁴ Zakon je na primer postavil nove, ugodnejše datumske pogoje in pogoje glede prebivanja na območju ZRN.

¹⁵ BGBl. 1965 I, 1315 ff.

¹⁶ Dörte Marten-Gothold, *Der Schutz der Sinti und Roma in der Bundesrepublik Deutschland als ethnische Minderheit gem. Art. 3 Abs. 3 GG*. 1998, 70.

¹⁷ BGH, Urteil vom 7. 1. 1956, Rechtsprechung zum Wiedergutmachungsrecht 1956, 113, 114 (v nadaljevanju: BGH, RzW).

¹⁸ BGH, RzW 1956, 113, 114.

8. 12. 1938 o preventivnih in varnostnih ukrepih policije, ki pa naj ne bi imela rasne podlage.

Drug dokument, na katerega so se v obrazložitvi sklicevali, pa je brzojavka oz. depeša uprave za državno varnost z dne 17. 10. 1939, ki govori o tem, da Romi in Sinti iz preventivnih razlogov ne smejo zapuščati svojega kraja bivanja, da bi jim onemogočili špijonažo.¹⁹

V tej odločbi je sodišče sklenilo, da so bili Romi in Sinti preganjani zaradi rasnih predsodkov šele od 1. 3. 1943. S tem dnem je pričela veljati Himmlerjeva odredba iz Auschwitzta z dne 16. 12. 1942. Odškodnine za Rome zaradi preganjanja so po mnenju sodišča mogoče šele po tem datumu.²⁰ To pomeni, da je nemško vrhovno sodišče potrdilo »pravo«²¹ nacionalsocialistov in s tem tudi kriminalizacijo Romov in Sintov, ki so še vedno veljali za asocialne in nevarne za splošno varnost in mir.

Ta odločba vrhovnega sodišča je sprožila številne kritike v literaturi in pravni stroki. Prišlo je tudi do odločb deželnih sodišč,²² kjer so bila zastopana drugačna stališča kot jih je zastopalo vrhovno, ki pa so jih na vrhovnem sodišču bodisi zavrnili ali pa so izrazili odklonilno mnenje.²³

Tako je leta 1963 prišlo do delne revizije odločbe vrhovnega sodišča. Ugotovilo je, da bi »lahko bili Romi in Sinti preganjani tudi pred 1. 3. 1943, med drugim tudi zaradi rase.[...] najkasneje od leta 1938 so bili sprejeti ukrepi proti Ciganom ne samo iz vojaških in varnostnopolitičnih, temveč tudi iz rasnopolitičnih motivov ...«²⁴

Sodišče pa je vseeno še naprej zastopalo mnenje, da so bili Romi in Sinti preganjani tudi zaradi njihove asocialne narave,²⁵ s čimer je bila odločba iz leta 1956 glede kriminalizacije Romov in Sintov le relativizirana in ne revidirana²⁶.

Šele 10 let od začetka veljavnosti BEG jim je bilo po odločbi vrhovnega sodišča, ki je ugotovilo, da so bili Romi in Sinti vsaj od leta 1938 preganjani zaradi rase, prvič omogočeno dobiti odškodnino.

* * *

¹⁹ RzW 1956, 114.

²⁰ Dörte Marten-Gothold, *Der Schutz der Sinti und Roma in der Bundesrepublik Deutschland als ethnische Minderheit gem. Art. 3 Abs. 3 GG*, 1998, 76.

²¹ OLG Oldenburg, RzW 57, 357; OLG Köln, RzW 59, Beil. 11, OLG Hamburg, RzW 59, 121, OLG Frankfurt, Urteil v. 16. 05. 1958, 2 U 193/57.

²² Napr. BGH v. 25. 2. 1959 (odločba ni bila objavljena) in BGH, RzW, 59, 388.

²³ BGH, RzW, 1964, 209, 210.

²⁴ BGH, RzW, 1964, 209, 210.

²⁵ Dörte Marten-Gothold, *Der Schutz der Sinti und Roma in der Bundesrepublik Deutschland als ethnische Minderheit gem. Art. 3 Abs. 3 GG*, 1998, 77.

V tem prispevku gre za prikaz le delčka celotne odškodninske problematike, s katero so se morali soočiti Romi in Sinti. Prav te odločbe dobro kažejo, kako slab je bil celoten položaj za Rome in Sinte že na samem izhodišču. Vrhovno sodišče je z najvišje državne instance okrivilo Rome in Sinte za njihove tegobe, pri tem pa je kot temelj za svojo odločitev uporabilo nacionalsocialistično (ne)pravo. Romom in Sintom pa so s tem odrekli možnost uveljavljanja pravice do odškodnine.

Priznanje pravic je bil samo eden mnogih kamenčkov, potrebnih za tlakovanje njihove dolge poti do odškodnine.

C. AKTUALNA PROBLEMATIKA

»Kraj tišine in razmišljanja« naj bi, po nekajkratnih nasprotovanjih, pisalo na novonačrtovanem spomeniku v bližini Reichstaga, ki naj bi ga postavili približno 500.000 pomorjenim evropskim Romom in Sintom. Po skoraj desetletnem romanju od Poncija do Pilata bi v začetku leta 2004 končno moralo biti vse nared za začetek njegove postavitve. Mednarodno priznani umetnik Dani Karavan je zasnoval model za spomenik v obliki fontane in zvezde.

2. julija 2002 je bil po pogovorih Osrednjega sveta nemških Sintov in Romov (v nadaljevanju OSNSR) s takratnim ministrom za kulturo Julianom Nida-Rümelingom sklenjen dogovor o kraju, osnutku in napisu. Uporabljen naj bi bil citat nekdanjega zveznega predsednika Romana Herzoga. Ta je 16. marca 1997 ob obisku heidelberskega kulturnega in dokumentacijskega centra nemških Romov in Sintov povedal naslednje: »Genocid nad Sinti in Romi je bil storjen iz enakih rasnih motivov, z enakim naklepom, z enako voljo po načrtnem in dokončnem uničenju kot nad Judi. Na celotnem vplivnem območju nacionalsocialistov (po Evropi) so sistematično morili cele družine od najmlajših do najstarejših.« Vseeno pa se je pričakovani začetek gradnje še naprej zavlačeval.

Zdajšnja ministrica za kulturo in medije, dr. Christina Weiss, je na začetku leta 2005 napis zavrnila. Sprva se ji je zdela sporna raba besed Sinti in Romi, in tudi, po njenem mnenju, neupravičeno enačenje genocida nad Romi in Sinti z genocidom nad Judi. Pri rabi imen Sinti in Romi naj bi bile nekatere skupine (npr. Kale in Manush) izvzete. Predlogi Ministrstva za kulturo in medije so obsegali označbe od »cigani mešanci in cigani« do angleške besede »gipsy«. OSNSR,²⁶ zastopan

* * *

²⁶ Za zastopanje svojih interesov so se Romi v Nemčiji organizirali v združenja in deželne zveze. Devet takšnih deželnih zvez je povezanih v »Osrednji svet nemških Sintov in Romov (OSNRS)«, h katerim spadajo tudi ustanove, kot so zveza »Dokumentarni in kulturni center nemških Sintov in Romov« in tudi večje zveze na lokalni ravni. OSNRS je članica Federalistične unije evropskih narodnih skupnosti (FUENS), ki je osrednja organizacija narodnostnih manjšin in tradicionalnih (avtohtonih) narodnih skupnosti v Evropi. Na evropski ravni se za

preko Romani Ross, odločno zavrača te predloge in vztraja na rabi Herzogovega citata.

Ministrico za kulturo podpira številčno precej manjša Zveza Sintov, ki je sprejela označbo »cigan« in naj bi jih takšna označba na načrtovanem spomeniku ne motila. Vendar pa se, zanimivo, organizacija Zveza Sintov / Sinti-Allianz, gotovo z razlogom, ne imenuje Zveza Ciganov.

V vsakem primeru bi bilo primerneje, če bi politika pustila Rome, da se sami odločijo, kako bodo imenovani na tako pomembnem spomeniku. Trenutno stanje je spet nekakšen *status quo*. Zadeva visi v zraku, od marca 2005 ni nobenih novosti.

Kar se tiče spornega izenačevanja genocida nad Romi in Sinti ter genocida nad Judi, ki moti ministrico, pa so si zgodovinarji v glavnem enotni, da so si Sinti in Romi ter Judje pod nacionalsocializmom delili enako usodo. Hierarhizacija skupin žrtev nacionalsocializma je neumestna, do žrtev nespoštljiva, pa tudi skrajno neokusna.

SKLEP

Položaj in življenje Romov skozi zgodovino sta bila trnova. Pravzaprav se njihov položaj do danes ni bistveno spremenil. Med ljudmi se beseda »cigan« še vedno uporablja kot pejorativen (slabšalen) izraz za nekoga, ki krade, goljufa, se ne umiva ipd. Ljudje imajo še danes enake predsodke, kot so jih imeli v srednjem veku. Njihov položaj je v večini držav še neurejen, politika pa se povsod otepa ukvarjati z njihovimi problemi.

Predstavitev dela romske problematike v tem članku prikazuje, kako se Romi še danes spopadajo z naklepno diskriminacijo, kako so v družbi še vedno marginalizirani in se jim dobesedno odreka temeljne človekove pravice, kot da niso ljudje.

Romi (v Nemčiji) so še vedno, kot kažejo primeri odločb nemškega vrhovnega sodišča in aktualen problem postavitve spomenika v Berlinu, kontinuirano žrtve diskriminacije in degradacije tako s strani najvišjih instanc državnih organov kot tudi s strani politikov.

»[Romi]... so še vedno narod, za katere veljajo enake vrline kot za vse drugenarode [...], dostojanstvo, ponos in skrb za bližnjega jim je pomembno kot vsem drugim ljudem drugih narodov sveta.«²⁷

* * *

pravice Romov zavzemajo med drugimi tudi European Roma Rights Centre in Committee on Romani Emancipation. V postopku ustanovnega kongresa mednarodne organizacije Sintov in Romov, ki je bil leta 1971 v Londonu, je bila ustanovljena »Romani-Union / Romska zveza«. Ta ima od leta 1979 v OZN posvetovalni status.

²⁷ Djurić, *Die Geschichte der Roma und Sinti*: Predgovor.

VIRI:

- DJURIĆ, Rajko (1996) *Ohne Heimat – ohne Grab: Die Geschichte der Roma und Sinti*. Berlin: Aufbau Verlag.
- FONSECA, Isabel (1996): *Begrabt mich aufrecht – Auf den Spuren der Zigeuner*. München: Kindler Verlag.
- KÖRBER, Ursula (1988): Die Wiedergutmachung und die »Zigeuner«. *Beiträge zur nationalsozialistischen Gesundheits- und Sozialpolitik, Bd. 6*. Berlin: Rotbuchverlag.
- MARTEN-GOTTHOLD, Dörte (1998): *Der Schutz der Sinti und Roma in der Bundesrepublik Deutschland als ethnische Minderheit gem. Art. 3 Abs. 3 GG*. Frankfurt a. M.: Europäischer Verlag der Wissenschaften.
- MAYBURY-LEWIS, David (2002): *National Geographic Atlas der Völker*. Hamburg.
- PROSS, Christian (1988): *Wiedergutmachung: Der Kleinkrieg gegen die Opfer*. Frankfurt a. M.: Athenäum Verlag.

UVOD

V mnogih državah zahodnega sveta obstajajo velike razlike med rasnimi in etničnimi skupinami, ki tvorijo prebivalstvo teh držav. Te razlike se pojavljajo v mnogih vidikih družbenega in političnega življenja. Tako obstajajo razlike pri stopnji izobrazbe, razlike v osebnih dohodkih in bogastvu, razlike v dostopu do stanovanjskih objektov, razlike v dejanskih možnostih najema kreditov, razlike pri deležu priprtih in obsojenih oseb. Obstaja veliko možnih razlag za tovrstne razlike. Ena izmed tovrstnih razlag pa je, da prihaja do etnične diskriminacije. Ta razlaga postane še posebej pomembna, ko domet in velikost razlik ter ponavljajoči se vzorci ustvarjanja teh razlik nakazujejo, da obstaja več vrst etnične diskriminacije, ki se vedno znova pojavljajo in obnavljajo na številnih področjih družbenega življenja.

Pojav etnične diskriminacije je v zadnjih letih ponovno v ospredju, predvsem v sklopu ukrepov, ki so jih države zahodnega sveta sprejele, da bi zajezile teroristične aktivnosti in preprečile teroristične napade. Procesi in tehnike odkrivanja potencialnih teroristov, predvsem pa ustvarjanje profilov v tovrstna dejanja vpletenih posameznikov,¹ so lahko predmet ali soustvarjalec rasne, etnične ali verske diskriminacije. Zaradi obče sprejetega prepričanja, da morajo biti tovrstni mehanizmi in postopki etnično, rasno in versko nevtralni, se med drugim ponovno posveča veliko pozornosti etnični diskriminaciji, njenim pojavnim oblikam in predvsem ugotavljanju njenega morebitnega obstoja.

Drugi povod za povečanje zanimanja za preučevanje etnične diskriminacije izvira iz pozornosti, ki so jo organi Evropske unije v zadnjem desetletju namenili urejanju medetničnih odnosov. Predvsem je bila ta pozornost očitna na področju trga delovne sile.² Razlogi, ki se običajno navajajo v podporo tovrstnemu početju, so politično in/ali ekonomsko obarvani. Raznolikost delovne sile npr. omogoča, da se v največji meri uporabljajo veščine in spretnosti, ki so na razpolago v določeni družbi. To omogoča večjo gospodarsko rast in posledično blaginjo vseh

* * *

* Ta prispevek je del doktorske disertacije Sare Brezigar na Fakulteti za družbene vede.

¹ Rasno ali etnično profiliranje je proces preresetanja, v katerem so posamezniki, ki pripadajo določeni populaciji (npr. vozniki, piloti, uslužbenci na vlakih, itd.), izbrani na podlagi svoje rasne ali etnične pripadnosti (in ponavadi vidnih značilnosti); preiskujejo jih, da bi ugotovili, ali so zagrešili oziroma nameravajo zagrešiti zločin (National Research Council 2004).

² Članice Evropske unije so se ob številnih priložnostih in v številnih temeljnih dokumentih izrekle zoper kakršno koli obliko diskriminacije, večkrat tudi eksplicitno zoper diskriminacijo na etnični ali rasni osnovi. Države Evropske unije so se npr. v trinajstem členu "Pogodbe o ustanovitvi Evropske skupnosti" (*Official Journal C 325, 24. december 2002*) zavezale k boju zoper rasizem in ksenofobijo. Podobno je Ministrski svet sprejel Direktivo Ministrskega sveta 2000/43/EC o enaki obravnavi ne glede na rasno ali etnično pripadnost in Direktivo Ministrskega sveta 2000/78/EC o enaki obravnavi pri zaposlovanju.

prebivalcev določenega teritorija ali države (Corporate Diversity 2005). Zato tudi Smernice za zaposlovanje, ki jih je Svet Evrope v Helsinkih sestavil 10. in 11. decembra 1999, poudarjajo potrebo po ustvarjanju takšnih pogojev, da bo (evropski) trg delovne sile deloval vključujoče in ne izključujoče. V ta namen v omenjenem dokumentu Svet Evrope priporoča pripravo celovitega sklopa politik zoper diskriminacijo posebnih skupin, kot so npr. etnične manjšine. Prav tako v preambuli Direktive o enaki obravnavi (2000/43/EC) Svet ministrov Evropske unije poudarja, da lahko diskriminacija na etnični ali rasni osnovi (*v nadaljevanju etnična /ali rasna/ diskriminacija*) prepreči doseganje ciljev o nizki brezposelnosti in visokem socialnem varstvu, naraščajočem standardu in kakovosti življenja ter ekonomske in socialne kohezivnosti in solidarnosti. Dopuščanje etnične in rasne diskriminacije lahko ovira Evropsko unijo pri njenem razvoju kot območje svobode, varnosti in pravičnosti.

Nazadnje je etnična diskriminacija na trgu delovne sile razvitih držav postala medijsko zanimiv pojav po nedavnih dogodkih v Franciji. Zaradi nasilnih izbruhov³ v številnih predelih Francije so se v osrčju razprave ponovno pojavile etnične manjšine, predvsem imigranti in njihovi potomci, njihov položaj v francoski družbi (in njihove možnosti za zaposlitev v Franciji) pa je postal osrednje notranjepolitično vprašanje. Dogodki so ponovno postavili v ospredje tezo, da so politike za preprečevanje in odpravljanje diskriminacije bistvenega pomena pri zagotavljanju socialnega miru in preprečevanju etničnih konfliktov na vseh ravneh. V osrčju diskurza o medetničnih odnosih se pojavljajo mehanizmi preprečevanja in odpravljanja etnične diskriminacije ter ocene njihove uspešnosti. To pa je tudi v skladu s Simonovimi (2004, 81) ugotovitvami, da se vprašanje diskriminacije pojavi na političnem dnevnem redu neke družbe takrat, ko se pojavi zavest o obstoju tega problema v družbi in zaradi mobilizacijskih kampanj. Zdi se, da je tako v Franciji kot tudi drugod po Evropi etnična diskriminacija produkt zastarelega modela, ki ga je francoski filozof Jean-Paul Dolle v dnevniku *Libération* 15. oktobra 1990 ubesedil takole: "*Naš politični sistem je vse bolj podoben sistemu antičnih grških mestnih držav: popolnoma demokratičen za popolne državljane (to je, za čistokrvne Francoze), toleranten do mesticev (bogatih tujcev), zaprt za barbare (revne tujce).*" Nedavna dogajanja pa kažejo, da ni zastarel le politični sistem, temveč celoten koncept urejanja medetničnih odnosov, ki temelji na konceptu nacionalne države (Ireland 1994, 269).

³ Gre za nereda, ki so se jeseni 2005 pojavili v Franciji in ki so jih povzročali predvsem mladi, zapostavljeni priseljenci iz Afrike in Azije ter potomci priseljencev. Rezultat teh nemirov je bilo več kot 1.500 aretiranih ljudi, več kot 6.000 zažganih vozil in nekaj smrtnih žrtev. Dnevni časopisi iz tega obdobja ponujajo natančnejše podatke o neredih, ki so se prenehali šele po uvedbi izrednega stanja, policijske ure in po številnih pozivih k miru (vključno s fatvo proti nasilju).

Posebna pozornost pri odkrivanju etnične diskriminacije v postopkih boja zoper terorizem ter naporu Evropske unije pri ustvarjanju politik za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije lahko postanejo visokoletni cilji brez praktične vrednosti. To seveda le v primeru, da imajo le malo skupnega z dejanskim urejanjem medetničnih odnosov in ne zmorejo urejati problemov, ki se pojavljajo v družbenih odnosih. Obstaja torej nevarna možnost, da postanejo politike za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije bolj podobne pobožnim željam kot pa orodjem za družbene spremembe. Ta nevarnost pa temelji na razliki med okoliščinami, ki naj bi obstajale (ali bi želeli, da obstajajo) in za katere pripravljamo politike, ter dejanskimi okoliščinami. Zato bom v tem prispevku poskusila osvetliti nekaj dilem, ki se pojavljajo pri preučevanju etnične diskriminacije na trgu delovne sile in ki izvirajo iz tega razhajanja med dejansko logiko trga delovne sile in temeljnimi kamni opredeljevanja etnične diskriminacije. V ta namen bom v prvem delu prispevka poskusila osvetliti pojem etnične diskriminacije in specifičnega trga delovne sile, ki ga bom vzela v pretres – t. j. notranji trg delovne sile. V drugem delu prispevka bom na kratko predstavila metode ugotavljanja etnične diskriminacije. V tretjem delu prispevka pa se bom posvetila etnični diskriminaciji na notranjemu trgu delovne sile in predstavila nekaj dilem, ki se pojavljajo pri ugotavljanju njenega obstoja.

ETNIČNA DISKRIMINACIJA IN TRG DELOVNE SILE

“Izvajati” diskriminacijo med dvema osebkoma ali skupinama pomeni med njima ustvarjati razliko (What is Discrimination 2005). Negativni prizvok besede diskriminacija se nanaša na formalno ali neformalno uvrščanje ljudi v skupine. Pri tem se članom vsake skupine dodeljuje posebne in ponavadi neenake pravice in dolžnosti (What is Discrimination 2005). Člani vsake skupine so deležni različnega ravnanja oziroma je postopanje z njimi različno od postopanja s člani drugih skupin.

Diskriminatorno ravnamo takrat, ko z neko skupino na podlagi rasne ali etnične pripadnosti, spola, veroizpovedi, narodnosti, spolne usmerjenosti, političnih prepričanj, fizičnih značilnosti ali katere druge značilnosti ravnamo manj ugodno kot z drugo. Etnična diskriminacija se torej nanaša na etnično pripadnost ali etničnost kot lastnost posameznika, ki je – in zaradi katere je – uvrščen (ali se uvršča) v skupino, ki je podvržena diskriminaciji.

Etnična diskriminacija⁴ je torej diskriminacija zoper etnične skupine. Obstaja več oblik etnične diskriminacije in različna področja, na katerih se pojavlja. Na

⁴ Smiselno je na tem mestu opozoriti, da v tem prispevku ves čas uporabljam pojem etnična diskriminacija, čeprav bi bil kdaj bolj primeren ali sprejemljiv tudi pojem rasna diskriminacija, saj se večina doslej citiranih do-

etnično diskriminacijo lahko naletimo na področju šolstva, trga delovne sile, iskanja ustreznega prebivališča, ravnanja državnih organov, pri politični participaciji – skratka, na številnih področjih družbenega življenja. V tem sestavku se bom omejila na dileme le v eni domeni družbenega življenja, t. j. na pojav etnične diskriminacije na trgu delovne sile, natančneje na notranjem trgu delovne sile. Etnična diskriminacija se namreč pojavlja tako na zunanem trgu delovne sile – torej medorganizacijskem – kot tudi na notranjem trgu – torej intraorganizacijskem.⁵ Na medorganizacijskem trgu delovne sile se lahko etnična diskriminacija pojavi kot oviranje pri pridobivanju zaposlitve, na notranjem trgu delovne sile pa v pos-

* * *

kumentov nanaša na rasno in etnično diskriminacijo, v nadaljevanju uporabljena in citirana literatura pa se včasih celo navezuje le na rasno in ne na etnično diskriminacijo. Ratcliff (1994, 6) ponuja naslednje pojasnilo o uporabi pojmov etnična diskriminacija in rasna diskriminacija: v nekaterih okoliših se etničnost ali etnična pripadnost uporablja kot sinonima za raso ali rasno pripadnost. Tako Ratcliff (1994, 6) ugotavlja, da obstaja v Veliki Britaniji nekakšna sramežljivost na področju javne politike pri uporabi pojma rasa, in zato se Pakistances, Indijce, Nemce, Kitajce naslavlja z nazivom etnične manjšine ali manjšinske etnične skupnosti. V državah, kot so npr. Nemčija ali Izrael, se zaradi holokavsta striktno izogibajo pojma rasna pripadnost in uporabljajo pojem etnična pripadnost (Ratcliff 1994, 6). V nasprotju s tem pa v Združenih državah Amerike, od koder izvira tudi veliko študij in teoretičnih okvirov o diskriminaciji, je govora predvsem o rasni diskriminaciji. Podobno politiko kot Združene države Amerike imajo predvsem države, kjer je močan imigracijski tok iz azijskega sveta in kjer je med prebivalstvom precejšen delež temnopoltega prebivalstva (National Research Council 2004, 2). V teh primerih je etnična diskriminacija včasih nekakšen podpojem rasne diskriminacije. Tako se npr. v Združenih državah Amerike pod naziv rasna diskriminacija vključuje tudi etnična diskriminacija, ki postavlja ob bok Aziatom, črnim Američanom, domorodnim Američanom še špansko etnično manjšino ali t. i. Latinos. Razlog za takšno opredelitev je dejstvo, da je diskriminacija, ki jo označujemo za rasno, prizadela tudi to etnično skupino in da obstaja med pripadniki etnične manjšine dokaj zamegljeno razumevanje o razlikah med rasno in etnično pripadnostjo. Tudi definicija, ki se uporablja v primeru ZDA za rasno pripadnost, ima veliko skupnih točk z etnično pripadnostjo, ki temelji na skupnem poreklu, skupnem zgodovinskem spominu in vidikih skupinske identitete, ki temeljijo na skupnem jeziku, veri, poselitenemu prostoru, [...] (Blumer 1986, 54).

Rasa [...] je subjektivni družbeni konstrukt, utemeljen na opaženih ali pripisanih značilnostih, ki so pridobile družbeno relevanten pomen.

Race is a complex concept, best viewed for social science purposes as a subjective social construct based on observed or ascribed characteristics that have acquired socially significant meaning. (National Research Council 2004, 2)

Bistvena razlika med etnično in rasno diskriminacijo je v razmerju med subjektivnim in objektivnim: med objektivnimi, opaznimi znaki, zaradi katerih okolica nekoga prišteva v manjšino, in subjektivnim samoopredeljevanjem posameznika kot pripadnika manjšine. Otroci azijskih manjšin, črncev, mulati in mestici ne morejo enostavno zreducirati etničnosti na raven osebne odločitve. Njihove vztrajajoče fizične razlike v primerjavi z belci in enako vztrajna diskriminacija, ki se opira na te vidne razlike, jim postavlja ovire na poti delovne mobilnosti in popolnega sprejetja v neko družbo (Portes et al. 2003, 6). To ima seveda negativen vpliv na etnične identitete, ambicije in tudi šolski uspeh otrok teh imigrantov (Lopez in Stanton-Salazar 2001; Fernandez-Kelly in Curran 2001).

⁵ Posamezniki med svojo delovno dobo gradijo svojo kariero, ki se uresničuje s spreminjanjem delovnega mesta in delovnih zadolžitev. Včasih pride do te spremembe tako, da posameznik spremeni organizacijo, v kateri je zaposlen, spet drugič napreduje na drugo delovno mesto v isti organizaciji. V prvem primeru se torej sprehaja po zunanjem trgu delovne sile – medorganizacijskem. V drugem primeru pa nastopa na notranjem trgu delovne sile, kjer se za napredovanje sooča "le" ali predvsem z drugimi uslužbenci iste organizacije.

topkih napredovanja, nagrajevanja in pri možnostih izobraževanja. V tem sestavku se bom torej omejila na obravnavo notranjega trga delovne sile,⁶ ali povedano drugače, na delovno okolje posameznika.

OBLIKE IN VRSTE ETNIČNIH DISKRIMINACIJ

Med oblikami etnične diskriminacije srečujemo v družbenih vedah najpogostejše ločitev na neposredno in posredno diskriminacijo (Migrants, Minorities and Employment 2003, 9) ali na neenako obravnavo in obravnavo na osnovi nezadovoljivo opravičenih dejavnikov, ki ustvarja neenake učinke. V nadaljevanju bom poskusila pojasniti te štiri pojme.

O **neenaki obravnavi** (disparate treatment) na etnični osnovi govorimo takrat, ko se s pripadnikom ene etnične skupine ravna manj ugodno kot s pripadnikom druge etnične skupine v podobnem položaju in ko zaradi tega posameznik utrpí negativne ali škodljive posledice. S pravnega vidika prihaja do neenake obravnave na etnični podlagi npr. takrat, ko se z nekom ravna manj ugodno zaradi njegove etnične pripadnosti – torej, ko sta mu npr. onemogočena zaposlitev ali napredovanje, ker pripada določeni etnični skupini. Zelo podobna tej definiciji je definicija **neposredne diskriminacije**. V skladu z 2. členom Direktive o rasni enakosti (2000/43/EC) prihaja do neposredne diskriminacije takrat,

ko se z eno osebo ravna manj ugodno na podlagi etničnega porekla, kot se ravna / je ravnalo / bi ravnalo z drugo v primerljivi situaciji.

Where one person is treated less favourably than another is, has been or would be treated in a comparable situation on grounds of [...] ethnic origin.

O obravnavi na podlagi nezadovoljivo opravičenih dejavnikov – poleg etnične pripadnosti – ki etnično skupino postavlja v manj ugoden položaj in ima med etničnimi skupinami **neenak učinek** (disparate impact), govorimo takrat, ko posameznika, pripadnika ene etnične skupine, obravnavamo drugače na podlagi dejavnikov, ki tega različnega ravnanja ne opravičujejo v zadostni meri. Tako lahko obstajajo npr. politike ali prakse napredovanja, ki pripadnikom etničnih manjšin

* * *

⁶ Definicija notranjega trga delovne sile (internal labour market) praviloma zajema opis delovnega razmerja, ki v tem primeru obstaja med organizacijo in njenimi uslužbenci. To razmerje temelji na dolgoročnem, večkrat partnerskem odnosu med uslužbencem in organizacijo. Formalna pravila in postopki opredeljujejo delovna razmerja, vključno z višino osebnih dohodkov, ki so primarno vezani na določeno delovno mesto in ne na posameznika. Notranji trg delovne sile večkrat obsega elemente starostne prednosti na podlagi delovne dobe v organizaciji. Delovna mesta organizacija raje zapolnjuje z napredovanjem posameznikov, ki že delajo v organizaciji, kot pa s pridobivanjem novih kadrov "od zunaj" (Baron in Kreps 1999, 167–168).

bolj kot pripadnikom večinskega naroda otežujejo napredovanje v delovnem okolju. V tem primeru je pomembno poudariti, da dejavniki nimajo nič skupnega z etnično pripadnostjo, njihov učinek pa ni etnično nevtralen. S pravnega vidika je raba tovrstnih dejavnikov protizakonita, če le ne obstaja nek dovolj trden in opravičljiv poslovni razlog.

V skladu z 2. členom Direktive o rasni enakosti (2000/43/EC) je **posredna diskriminacija**

na videz nevtralen predpis, kriterij ali postopek, ki postavlja osebe z določenim etničnim poreklom v poseben, manj ugoden položaj v primerjavi z drugimi osebami.	Where an apparently neutral provision, criterion, or practice would put persons of ethnic origin at a particular disadvantage compared with other persons.
--	--

Posredna in neposredna diskriminacija se pomembno razlikujeta v dveh vidikih. Prvič: neposredna diskriminacija se v bistvu nanaša na namerna dejanja, ki nameravajo škoditi posamezniku ali skupini (Migrants, Minorities and Employment 2003, 9). Pri preprečevanju in odpravljanju posredne diskriminacije pa je poudarek na zagotavljanju objektivne, dejansko obstoječe enakopravnosti, ne glede na to, da se z vsemi ljudmi že ravna enako, brez namernih dejanj, ki izvirajo iz rasizma (Migrants, Minorities and Employment 2003, 9). Drugič: pri odpravljanju neposredne diskriminacije se v bistvu zavzemamo za to, da bi postale osebne lastnosti "nevidne". Na tak način zagotavljamo, da so postopki nevtralni, ker se ne dotikajo nedovoljenih kriterijev. V nasprotju s tem pa stremijo aktivnosti, ki preprečujejo, odkrivajo in odpravljajo posredno diskriminacijo, k temu, da bi postalo vidno to, kar je običajno nevidno. Odkrivamo torej to, kar povzroča diskriminacijo v na videz nevtralnih postopkih in pravilih.

Poleg omenjenih oblik diskriminacije – posredne in neposredne, ki sta relevantni na področju družbenih ved, obstaja več vrst etnične diskriminacije, ki jih je treba upoštevati pri ugotavljanju etnične diskriminacije. Raznolikost etnične diskriminacije se kaže v številčnosti disciplin, ki jo proučujejo. Tako je etnična diskriminacija pojav, s katerim se ukvarjajo številne discipline, kot so pravo, ekonomija, psihologija, politologija, sociologija in statistika. Pri ugotavljanju, ali v določeni družbi obstaja etnična diskriminacija, je treba upoštevati vse omenjene znane in vede, ki dopolnjujejo njene razne pojavne oblike. Ni torej presenetljivo, da lahko v literaturi zasledimo opise številnih vrst etnične diskriminacije. V študiji Migrants, Minorities and Employment (2003, 9) avtorji tako npr. navajajo poleg neposredne in posredne oblike diskriminacije še "institucionalno diskriminacijo", ko javne ustanove delujejo diskriminatorno, in "pravno diskriminacijo", t.j. diskriminacijo na podlagi statusa imigranta ali tujca, posredno ali neposredno, na

podlagi pravnega reda. "Statistična diskriminacija" označuje pojav, do katerega pride zaradi napačne predpostavke o popolni informiranosti in posploševanja lastnosti skupine na posameznika. Statistična diskriminacija nastopi takrat, ko se posameznik ali organizacija odločata o posamezniku (ali drugi organizaciji) na podlagi splošnih prepričanj (Arrow 1973; Coate in Loury 1993; Lundberg in Startz 1983). Tovrstna diskriminacija je osnovana na prepričanjih, ki odsevajo dejanske porazdelitve značilnosti med različnimi skupinami. Čeprav se zdi tovrstno početje racionalno in ekonomsko upravičeno, je nesporeljivo in nezakonito pri postopkih, kot so npr. zaposlovanje ali napredovanje. Gre namreč za uporabo značilnosti skupine za sprejemanje odločitev o posamezniku.

Poleg statistične diskriminacije National Research Council (2004, 56) izpostavlja še tri tipe diskriminacije, ki se nanašajo na vedenje posameznikov in organizacij. Te so: namerna diskriminacija, subtilna diskriminacija in diskriminacija, ki je vpeta v organizacijsko kulturo in jo sestavljajo diskriminatorne prakse teh organizacij. V nadaljevanju bom pojasnila, kako se te tri vrste diskriminacije navezujejo na notranji trg delovne sile in na delovno okolje.

Namerna, eksplicitna diskriminacija in predsodki se pojavljajo v petih stopnjah: besedni antagonizem, izogibanje, segregacija, fizični napad in iztrebljenje (Allport 1954).⁷ Besedni antagonizem lahko skupaj z nebesednimi oblikami sovraštva ustvarja sovražno vzdušje v delovnem okolju (Essed 1997; Feagin 1991). Besednim in nebesednim oblikam sovraštva sledijo resnejše oblike škodljivega ravnanja, kot je npr. oviranje pri zaposlitvi ali onemogočanje pridobivanja zaposlitve (Dovidio et al. 2002; Fiske 1998). Becker (1971) in za njim še mnogi drugi raziskovalci (Borjas in Bronars 1989; Bowlus in Eckstein 2002) so ugotavljali, kako negativna nastrojenost do medrasnih stikov – ki jo Becker imenuje čut za diskriminacijo – vpliva na trg delovne sile in na višino plač. Izogibanje družbenih kontaktov (Pettigrew 1998) je na prvi pogled zelo nedolžno dejanje, vendar pa se, če se pojavlja na več življenjskih področjih, množi in lahko privede do dolgoročne segregacije. To lahko postane še posebej problematično v okoliščinah, kjer je mreženje zelo pomembno, kot npr. pri napredovanju znotraj organizacije (National Research Council 2004, 57). V segregacijo lahko sodi npr. zanikanje enakih možnosti pri napredovanju.

Namerna diskriminacija je po zakonu prepovedana in v zahodnih družbah ostro zatrta, saj je enakopravnost ne glede na etnično, rasno ali versko pripadnost

* * *

⁷ Poudariti je treba, da gre za lestvico, ki jo je Allport (1954) pripravil za rasno diskriminacijo, in ne specifično etnično diskriminacijo, čeprav lahko lestvico uporabimo tudi na primeru etnične diskriminacije.

temeljna vrednota teh družb. V osrčju namerne diskriminacije se pojavljajo predsodki, ki se ne prelevijo nujno v diskriminacijo. Ker je diskriminacija prepovedana, predsodki pa ostajajo neizkoreninjeni, se lahko zaradi njihove trajnosti pojavljajo nezavedne in subtilne oblike diskriminacije. Te oblike diskriminacije imajo večkrat potuho in podporo v medijskih predstavitvah, ki neugodno predstavljajo manjšinske etnične skupine. Na trgu delovne sile se tovrstna diskriminacija lahko pojavlja kot ločevanje služb na primerne ali manj primerne za določeno etnično skupino. Tako je lahko pripadnik etnične manjšine v določeni organizaciji "primeren" za vratarja, šoferja ali raznašalca pošte, vendar "manj primeren" za stike s strankami, z javnostmi ali s ključnimi kupci. **Subtilna diskriminacija** ne temelji na postavljanju pripadnikov druge (manjšinske) etnične skupine v slabši položaj, temveč na enostavnem privilegiranju ljudi, ki sodijo v večinsko etnično skupino (Brewer in Brown 1998). V subtilno diskriminacijo sodi tudi efekt strica Toma – kjer do druge etnične skupine posameznik ne goji čustev sovraštva ali antipatije. Te skupine ne spoštuje, vendar jo ima celo rad na nekakšen očetovski, pokroviteljski način (National Research Council 2004, 60). Pristaja torej na ugodna stališča do te skupine, vendar z nekega vzvišenega, superiornega položaja.

Subtilna diskriminacija je posebej pomembna, ker nam pokaže, da za to, da neka etnična skupina postane žrtev etnične diskriminacije, niso potrebna negativna dejanja in obnašanja ter neugodna pravila in postopki. Postopki, pravila in obnašanje so lahko le "bolj naklonjeni" večinski etnični skupini. Tako se lahko npr. pri odločanju o napredovanju nekega pripadnika etnične manjšine v delovnem okolju ugotovi, da je sicer delaven, prizadeven, dober član organizacije, vendar mu za napredovanje na določeno delovno mesto manjkajo nekatere veščine. Pri odločanju o napredovanju pripadnika večinskega naroda pa se manjkajoče veščine poskuša kompenzirati z dodatnim izobraževanjem in usposabljanjem (National Research Council 2004, 60). V tem primeru gre dejansko za subtilno diskriminacijo, kjer se pripadniku večinske etnične skupine, ki je v podobnem začetnem položaju kot pripadnik manjšinske etnične skupine, dejansko pomaga bolj kot pripadniku manjšinske etnične skupine.

Nazadnje je treba upoštevati še diskriminacijo, ki je vpeta v tkivo organizacij. Organizacije težijo k temu, da odsevajo prepričanja in predsodke ljudi, ki delajo v njih. Organizacija pa deluje na podlagi pisanih in nepisanih pravil, ki se ponavadi razvijejo na podlagi preteklih izkušenj. Ta pravila so lahko na prvi pogled nevtralna, vendar lahko ustvarjajo drugačno obravnavo zaposlenih po etnični pripadnosti ali imajo enostavno neenak učinek na različne etnične skupine. To diskriminacijo, ki je dejansko vpeta v organizacijske procese in jo je zelo težko odkriti, zasledimo tudi pod nazivom **strukturna diskriminacija** (Lieberman 1998).

Že iz tega kratkega in površnega pregleda oblik in vrst etnične diskriminacije je razvidno, da se vrste in oblike diskriminacije ne le dopolnjujejo, temveč tudi

prekrivajo. Institucionalna in strukturna diskriminacija se prekrivata, velik del pojavnosti teh diskriminacij pa sodi v posredno diskriminacijo. Včasih je težko ugotoviti, za katero vrsto in obliko diskriminacije v nekem primeru gre, saj se vrste in oblike diskriminacij prepletajo, njihov učinek pa se lahko celo množi. Še bolj problematično pa je, da je včasih zelo težko presoditi oziroma ugotoviti obstoj etnične diskriminacije in izmeriti njene razsežnosti. Kako vedeti, ali v določeni organizaciji, t. j. na njenem notranjem trgu delovne sile, obstaja etnična diskriminacija in kako jo izmeriti?

Preden bom na specifičnem primeru notranjega trga delovne sile odgovorila na to vprašanje, je morda smiselno podati nekaj podatkov o mogočih načinih ugotavljanja in merjenja etnične diskriminacije.

UGOTAVLJANJE IN MERJENJE ETNIČNE DISKRIMINACIJE

Ugotavljanje in merjenje etnične diskriminacije je izjemnega pomena iz dveh razlogov. Prvič, ker je o pojavu, ki ga preučujemo, smiselno in zelo uporabno imeti kak dokaz, pokazatelj ali vsaj dvoumen znak, da ta pojav obstaja. In drugič, ker se na podlagi teh podatkov pripravljajo politike za preprečevanje in odpravljanje diskriminacije – politike, ki so sredstvo za izboljšanje družbene integracije manjšin, in ki preprečujejo, da bi se etničnost povezovala s slabšim družbenim položajem, ki je temelj etničnih konfliktov in rasizma (Castles 2002, 163). Da lahko tovrstne politike čim bolj uspešno preprečujejo in odpravljajo etnično diskriminacijo, morajo temeljiti na zanesljivih podatkih in predpostavkah, ki odsevajajo realno stanje na področju etnične diskriminacije.

V okviru različnih ved in znanosti so se uveljavile štiri temeljne skupine metod ugotavljanja etnične diskriminacije: poskusi v laboratorijih; študije na terenu; analize anket in poročil drugih administrativnih popisov; analize podatkov, ki so bili pridobljeni z opazovanjem, in naravni poizkusi (National Research Council 2004, 5). S pomočjo teh metod je mogoče pojasniti različne vidike in lastnosti etnične diskriminacije v določeni družbi. S poskusi v laboratorijih npr. ugotavljamo verjetnost, da se v določenih okoliščinah pripeti etnično diskriminatoren dogodek. Z njimi predvsem preučujemo in preverjamo modele, ki ponazarjajo miselne procese ljudi, ki vodijo v diskriminacijo.

Raba študij na terenu je najbolj pomembna na področju stanovanjskih politik. Revizija ali parno testiranje se odlično obnesejo pri merjenju diskriminacije na omejenih trgih nepremičnin. Tako se npr. pri istih nepremičninskih agencijah ločeno oglasijo popolnoma primerljivi pari pripadnikov večinskega in manjšinskega etničnega porekla. Drugi primer rabe tovrstne metodologije za odkrivanje etnične diskriminacije je v zvezi z zaposlovanjem. S pomočjo parnega testiranja je

mogoče ugotoviti, kako se obnašajo delodajalci. Delodajalci prejmejo življenjepise, ki so si po izkušnjah in izobrazbi kandidatov podobni, ti pa se razlikujejo po imenu in kraju rojstva na tak način, da je razvidno, da je eden izmed njih pripadnik večinske etnične skupnosti, drugi pa manjšinske.⁸ Šibka točka teh študij je njihova etična spornost, saj temeljijo na domnevni prevari.

Bogat nabor spremenljivk ponujajo tudi zbiri podatkov na državni ravni, kot so npr. stopnja izobrazbe, tip zaposlitve, višina dohodkov in zdravstveno stanje. Te spremenljivke pa lahko vplivajo na posameznikov položaj v družbi. Zaradi številčnosti teh spremenljivk nam ti zbiri podatkov pomagajo oceniti in razumeti, zakaj se pojavljajo razlike med družbenim in političnim položajem posameznih etničnih skupin. Pomagajo torej odkrivati vzroke etnične diskriminacije.

Domet etnične diskriminacije nam pomagajo razumeti poročanja pripadnikov etničnih manjšin o odnosu do njih ter izpovedi o domnevnem doživljanju etnične diskriminacije. Domet in oblike etnične diskriminacije pojasnjujejo tudi poročila o diskriminatornih dejanjih v administrativnih zapisih. Tovrstno raziskovanje na področju etnične diskriminacije je izjemno pomembno, saj se pojavne oblike predsodkov in diskriminatornega obnašanja s časom spreminjajo in postajajo subtilnejše. Treba je torej oblikovati vedno nove in spremenjene oblike raziskovalnih vprašanj o etničnih odnosih in domnevnih izkušnjah etnične diskriminacije. Tovrstna poročanja in zapisi nam pomagajo predvsem ugotoviti, kje se pojavlja etnična diskriminacija, in preveriti, kolikšen je domet, s katerim diskriminacija prispeva k razlikam med rasnimi in etničnimi skupinami. Za ugotavljanje obstoja diskriminacije potrebujemo predvsem kvalitativne, za preverjanje dometa diskriminacije pa kvantitativne podatke. S prvimi ugotavljamo, kje se sploh pojavlja diskriminacija, z drugimi pa, kolikšen je njen obseg.

Na ravni metod je treba poudariti, da obstajajo (zakonsko določene) **omejitve**, ki raziskovalcem v številnih evropskih državah preprečujejo, da bi prišli do zanesljivih, trdnih pokazateljev o stanju na področju etnične diskriminacije. Vzemimo kot primer preučevanje posredne diskriminacije, kjer npr. na videz nevtralen predpis ali kriterij postavi osebe z določenim etničnim poreklom v manj ugoden položaj v primerjavi z drugimi osebami.

Preprečevanje in odpravljanje tovrstne etnične diskriminacije torej temelji na predpostavki, da obstajajo npr. določeni kriteriji, ki posredno povzročajo etnično diskriminacijo. Te posledice merimo na podlagi merjenja položaja etnične skupnosti v primerjavi s primerjalno (npr. večinsko) etnično skupino (Simon 2004,

* * *

⁸ Seveda tovrstne študije merijo le neposredno vrsto diskriminacije in ne povedo, koliko služb dejansko dobijo pripadniki etničnih manjšin. Rezultat teh študij je, da diskriminacija obstaja, ni pa jasno, koliko je in če je je dovolj, da bi v ta namen nekaj storili.

18). Če želimo posredno etnično diskriminacijo preprečiti in odpraviti, moramo ugotoviti, kateri so ti na videz nevtralni, a vendar dejansko diskriminatorni kriteriji, predvsem pa je treba popisati preučevane subjekte na podlagi etnične pripadnosti. Preučevanje posredne etnične diskriminacije torej zahteva (predpostavlja) definicijo skupin na podlagi "prepovedanih"⁹ lastnosti, popisovanje posameznih lastnosti in njihovo zbiranje v primerjalne tabele, ki omogočajo ponazoritev skupin. Treba je ugotoviti statistične razlike in diferencialne ter pokazati relevantne lastnosti / razlike na podlagi primernih kazalcev. Tako lahko ugotavljamo neugodno obravnavo določenih etničnih skupin, ne da bi za to morali dokazovati poseben diskriminatorni namen in ne da bi identificirali mehanizme, ki povzročajo diskriminacijo. Obstoječa razlika v rezultatih in nepojasnenost njene narave¹⁰ že nakazuje obstoj posredne diskriminacije. Težava je seveda v tem, da so podatki o etnični pripadnosti sila kočljiva zadeva, njihova raba in pridobivanje pa često zakonsko omejena. Pri preučevanju posredne diskriminacije nas lahko torej pomanjkanje temeljnih podatkov o etnični pripadnosti in zakonske omejitve v zvezi z zbiranjem in njihovo rabo znatno omejujejo. Z vidika metodologa / raziskovalca je torej imperativ za zbiranje podatkov o etnični pripadnosti zelo močan, malodane neobhodno potreben za posredovanje tistih zanesljivih in trdnih pokazateljev, ki so potrebni za sprejemanje politik na področju preprečevanja in odpravljanja etnične diskriminacije. Posredno diskriminacijo lahko torej ugotavljamo na podlagi negativnih posledic za osebe, ki naj bi pripadale etnični ali rasni skupini.

Podatki o etnični pripadnosti so pomembni za nadziranje in razumevanje razvijajočih se razlik in trendov med različnimi etničnimi skupinami (National Research Council 2004, 4). Velika ovira za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije je pomanjkanje občutljivih podatkov. Zastavljene ukrepe in politike je treba torej snovati, ocenjevati in preučevati z upoštevanjem tega, da so zaradi pomanjkanja podatkov rezultati relativni, če že ne popolnoma vprašljivi. Pojavi se paradoks, ki ga je Komisija za raso enakopravnost na Dunaju ubesedila takole:

* * *

⁹ Med "prepovedane" lastnosti lahko sodijo etnično poreklo, etnična pripadnost, etnična pripadnost staršev, barva kože, materni jezik, ipd.

¹⁰ Dejstvo je, da obstajajo razlike med etničnimi skupinami – višje stopnje revščine, brezposelnost, stanovanjska segregacija, nižja povprečna izobrazba. Te razlike pa same po sebi še ne pomenijo, da gre za etnično diskriminacijo. Lahko so rezultat zgodovinskih učinkov rasnega in etničnega izključevanja in diskriminacije, ki še vedno učinkujejo, lahko so na delu drugi dejavniki ali kombinacija sedanje in pretekle diskriminacije in drugih dejavnikov. Temeljni namen merjenja etnične diskriminacije je zato ugotavljanje vzrokov za različne izide. Različne metode so pri prikazovanju, ali bi bil obstoječi negativni izid za posameznika drugačen, če bi bila njegova etnična pripadnost drugačna, različno uspešne. To je tako, ker je diskriminatorno dejanje težko neposredno opaziti in ga je zato treba ugotavljati posredno, oziroma o njem sklepati na podlagi tega, ali bi bil obstoječi negativni izid za posameznika drugačen, če bi bila njegova etnična ali rasna pripadnost drugačna. Zato ima vsaka metoda prednosti in slabosti pri ugotavljanju vzročnosti, da je neugoden izid rezultat etnično ali raso utemeljenega diskriminatornega obnašanja.

"Voditi politiko enakopravnosti, ne da bi spremljali etnične pripadnosti, je isto, kot da bi stremeli k dobremu finančnemu upravljanju, ne da bi poznali finančno stanje" (Migrants, Minorities and Employment in the United Kingdom 2002, 37).

Pa vendar, če odmislimo zgolj raziskovalno-metodološki vidik, obstaja zelo močan imperativ tudi zoper tovrstno zbiranje podatkov. Poleg že navedenih kulturnih in zgodovinskih razlogov¹¹ za zavračanje zbiranja teh podatkov obstaja še nek vsebinski razlog. Kategorizacija na rasni ali etnični podlagi lahko namreč sproža rabo stereotipov in vodi v diskriminatorno vedenje (Bargh et al. 1996). Po eni strani raziskovalec potrebuje čim boljše podatke za preučevanje etnične diskriminacije, kar vodi v pripravo politik za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije. Vendar pa – paradoksalno – lahko z zbiranjem tovrstnih podatkov povzroča še dodatno kategorizacijo, ki lahko vodi v krepitev etnične diskriminacije.

Poleg pomanjkanja zaželenih podatkov o etnični pripadnosti, ki so temelj odkrivanja etnične diskriminacije na podlagi raziskav, popisov, administrativnih poročil, ipd. se težave pri odkrivanju etnične diskriminacije pojavljajo tudi pri metodah, kjer se uporabljajo poročanja in izpovedi o primerih diskriminacije. Še posebej kadar je diskriminacija zelo subtilna, je raziskovalec zelo hitro na spolzkih tleh percepcij in občutkov, ki jih je težko spremeniti v objektivna dejstva za pripravo politik. Kako meriti, ali se pripadnika etnične manjšine sodelavci namerno izogibajo zato, ker pripada določeni etnični skupnosti? In ali se ga ne izogibajo zato, ker ni prijeten, prijazen, je sovražno razpoložen, ima defenzivno držo do sodelavcev, se ne zna primerno obnašati, ne skrbi za osebno higieno in urejenost, itn.? Kako "to" pravkar opisano situacijo primerjati z drugo, kjer je oseba vsaj približno enako sovražno razpoložena, neprijazna, neprijetna, ima neko defenzivno držo do sodelavcev, se ne zna primerno obnašati, ne skrbi za osebno higieno in urejenost, vendar pripada večinski etnični skupini? Ne glede na to, zakaj se ga izogibajo, ostane dejstvo, da ima lahko tovrstno obnašanje sodelavcev na posameznika hude posledice pri vključevanju v delovno okolje, pozneje pa pri napredovanju, ocenjevanju storilnosti, nagrajevanju, morda celo pri odločitvah o morebitnem odpuščanju.

Vsa ta vprašanja postanejo še bolj pereča pri raziskovanju notranjega trga delovne sile. Ko raziskujemo etnično diskriminacijo v le eni domeni, kot je npr. notranji trg delovne sile, namreč pozabljamo na etnične diskriminacije v drugih domenah, ki lahko v večjem delu celo pojasnjujejo diskriminacijo v tej domeni. Ponovno se za trenutek vrnimo na ugotovitev, da razlike v izidih glede na etnično pripadnost niso zadosten dokaz za velikost ali celo prisotnost etnične diskrimina-

¹¹ Glej opombo 4.

cije v kateri koli posebni domeni (National Research Council 2004, 48). Te razlike so lahko rezultat katerega koli dejavnika ali skupka teh dejavnikov, ki lahko ali pa tudi ne vključuje rasno ali etnično diskriminacijo v tej domeni. Tako lahko npr. etnična neravnovesja na trgu delovne sile (npr. pri višini osebnih dohodkov, pridobivanju zaposlitve, odstotku brezposelnosti) odsevajo razlike v kakovosti šol in uspešnosti med šolanjem bolj kot katero koli namerno etnično diskriminacijo na trgu delovne sile. Razlike na trgu delovne sile so torej lahko odraz etnične diskriminacije v tisti domeni v tistem času (razlike v osebnem dohodku), vendar tudi etnične diskriminacije v predhodnih interakcijah (npr. pretekle izkušnje na trgu delovne sile) in v drugih domenah, kot je npr. usposabljanje (National Research Council 2004, 49). Ne glede na to pa nam vztrajna prisotnost in obnavljanje razlik po etnični pripadnosti pomagajo razumeti, kateri dejavniki povzročajo to razliko, in ugotoviti, ali se med njimi pojavlja tudi etnična diskriminacija. Čeprav nam tovrstni primeri lahko pokažejo, da ne prihaja do diskriminacije, nas napeljujejo na to, kaj opazovati, kje iskati vzroke teh razlik in nas usmerjajo v razmišljanje, ali do diskriminacije prihaja v drugih domenah življenja.

Ob upoštevanju teh metodoloških značilnosti preučevanja etnične diskriminacije bom v nadaljevanju predstavila dileme, ki se pojavljajo pri ugotavljanju, preučevanju in merjenju etnične diskriminacije na notranjem trgu delovne sile. Prva dilema izhaja iz temeljnega paradoksa, ki postavlja v konflikten položaj politike za preprečevanje etnične diskriminacije ter postopke in prakse, ki zagotavljajo maksimalno učinkovitost organizacije. Druga dilema izhaja iz izmuzljivosti etnične diskriminacije pri poskusih njenega odkrivanja. Tretja dilema pa izhaja iz posebnega položaja, ki ga ima v človekovem življenju služba, ki jo opravlja.

1. DILEMA: PARADOKS DISKRIMINATORNOSTI

Prva dilema, s katero se srečujemo pri odpravljanju etnične diskriminacije na notranjem trgu delovne sile, je paradoks diskriminatornosti. Diskriminatornost je po eni strani temeljni kriterij procesov napredovanja in nagrajevanja, ki omogočajo uspešno delovanje organizacije. Po drugi strani pa je diskriminatornost po na videz nevtralnih kriterijih temeljni povzročitelj etnične diskriminacije. V nadaljevanju bom pojasnila, v čem je bistvo paradoksa diskriminatornosti.

Notranji trg delovne sile ni "pravi" trg, temveč vsebuje kar nekaj elementov hierarhičnega ustroja organizacije. Posamezniki npr. napredujejo v skladu z določenimi pravili in po določeni "lestvici". Vendar se za vsako napredovanje potegujejo skupaj s sodelavci, ki ustrezajo kriterijem za zaželeno delovno mesto. V idealnem primeru delovno mesto zasede uslužbenec, za katerega organizacija presodi, da je najprimernejši. Izbira pravega, najbolj primernega kandidata je večkrat zapleten postopek, kjer kandidate primerjajo med seboj in na različne načine

poskušajo izbrati najbolj primernega. Tehnike,¹² s katerimi poskušajo izbrati najprimernejšega kandidata, morajo biti dovolj diskriminatorne, da izpostavijo le eno osebo, ki je za to delovno mesto najprimernejša. Diskriminatornost je namreč ena izmed ključnih lastnosti tehnik pri izbiri kadra za določeno delovno mesto (Gollan 2001, 9). Ta lastnost določa, ali je tehnika dovolj učinkovita, da bi jo organizacija uporabljala.

Kadar ima organizacija na razpolago več kandidatov, ki ustrezajo kriterijem za določeno delovno mesto, praviloma te kriterije zaostri ali dopolni, dokler ne ostane le najprimernejši kandidat. Oblikovanje kriterijev ni vedno enostavno in včasih vplivajo na odločitev malenkosti, ki so navidezno popolnoma nevtralne, pa vendar potencialno etnično diskriminatorne. Nekdo lahko iz izbora izpade zato, ker ima zaradi svojega etničnega porekla ali drugega maternega jezika poseben naglas, ker se zaradi svoje veroizpovedi oblači in obnaša nekoliko drugače kot večina v določeni družbi. Te "malenkosti" pa so lahko dodatni kriteriji, ki jih organizacija uporabi pri izbiri najbolj primernega kadra za npr. stike s strankami, prodajne sestanke, stike z javnostmi, ipd. Če je okolje organizacije diskriminatorno do etničnih manjšin, če organizacija meni, da stranke diskriminirajo ali bi lahko diskriminirale pripadnike etničnih manjšin, potem bo posebej pozorna, da ne bo zaradi etnične pripadnosti svojih uslužbencev v slabšem položaju v primerjavi z drugimi podobnimi organizacijami, ki nimajo pripadnikov etničnih manjšin na primerljivih položajih. Ob tem je seveda treba razjasniti vprašanje, ali je kriterij izbire kadrov na notranjem trgu delovne sile upravičen glede na učinkovitost in uspešnost na tovrstnem delovnem mestu. V okviru svojih prizadevanj, da bi bile vedno bolj učinkovite in konkurenčne, uporabljajo organizacije načelo diskriminatornosti za sprejemanje optimalnih kadrovskih odločitev. Po drugi strani pa se spoprijemajo s pravnimi predpisi in z etičnimi načeli, ki omejujejo rabo načela diskriminatornosti pri tistih lastnostih, ki so "problematične". Ta načela pa so često v nesoglasju s tržno logiko organizacij.

Nadalje se paradoks diskriminatornosti pojavlja pri sprejemanju številnih odločitev o usposabljanju, izobraževanju, nagrajevanju in napredovanju članov organizacije. Delodajalci in kadrovske službe, ki sprejemajo odločitve na omenjenih področjih upravljanja s človeškimi viri, to praviloma počnejo na podlagi nepopolnih informacij. Tu pa lahko zlahka zaidejo na spolzka tla statistične diskriminacije. Na podlagi nepopolnih informacij namreč sprejemajo odločitve o izobraževanju, napredovanju in nagrajevanju posameznikov, ki so zaposleni v organizaciji. Kdor sprejema tovrstne odločitve, se vsakodnevno spoprijema z ocenjevanjem posameznikov na podlagi dejstev, ki jih pozna. Vsakič se posebej odloča, ali bo vložil

* * *

¹² Sem sodijo tehnike za selekcijo kadrov, kot so npr. intervju, ocenjevalni center, testi logičnih sposobnosti, verbalnih sposobnosti, testi osebnosti, ipd.

dodatna sredstva in čas v pridobivanje dodatnih informacij, ki mu bodo omogočale lažje sprejemanje pravilnih odločitev (Lundberg 1991). Zaradi nepopolnosti informacij, ki jih ima na razpolago, pa se lahko opira na značilnosti etnične skupine, ki ji pripada posameznik, in ki so relevantne za njegovo odločitev v zvezi s tem posameznikom. Rezultat tega početja pa je dejansko statistična diskriminacija. S posameznikom ravnamo drugače (in praviloma manj ugodno) kot z drugimi člani organizacije zaradi lastnosti skupine, ki ji ta posameznik pripada.

Temeljni paradoks diskriminatornosti torej ponazarja konflikt, ki se lahko pojavi med odločitvami, ki se sprejemajo na področju kadrov na notranjem trgu delovne sile kot rezultat tržne naravnosti organizacije na eni strani in potreb po preprečevanju in odpravljanju etnične diskriminacije na drugi strani. Rešitev predstavlja seveda možnost, da označujejo pravni predpisi na področju preprečevanja in odpravljanja etnične diskriminacije tisto mejo diskriminatornosti, ki je organizacija pri svojih kriterijih ne sme prekoračiti. Vendar je ta rešitev bolj teoretična kot praktične narave. Meje med "dovoljeno" in "nedovoljeno" diskriminatornostjo so zelo zabrisane. To, kar je upravičeno s poslovnega vidika, ni vedno v soglasju z načeli preprečevanja etnične diskriminacije. Poleg tega je etnično diskriminacijo često enostavno prikriti, če organizacija ali njen član to želita. To pa nas pripelje že do druge dileme, izmuzljivosti etnične diskriminacije.

2. DILEMA: IZMUZLJIVOST POJAVA, KI SE OBNAVLJA

Ena izmed omejitev obstoječega pojmovanja diskriminacije je, da temelji etnična diskriminacija na ravnanjih, vedenjih in praksah, in se torej razlikuje od definicije, ki vključuje tudi predsodke, drže in stereotipe. Vendar se predsodki in stereotipi le občasno prelevijo v neenako obravnavo ali neenak učinek. Neenaka obravnavo in neenak učinek sta protizakonita, predsodki, odnos do etničnih manjšin in stereotipno razmišljanje pa ne. Težava se pojavi, ko se stereotipi in predsodki prelevijo v subtilne oblike diskriminacije, ki so sicer subjekt pravnih postopkov, vendar se zaradi težav pri merjenju in dokazovanju tovrstnega obnašanja pogosto ne kaznujejo.

V primeru etnične diskriminacije na notranjem trgu delovne sile lahko obstaja cela vrsta primerov subtilne diskriminacije, ki se ne ujame v pravno mrežo. Le kako je mogoče ugotoviti, da se intervjuvanec na intervjuju za napredovanje na novo delovno mesto odreže bistveno slabše kot kolega zato, ker ga je kadrovnik venomer prekinjal, mu postavljaj manj vprašanj kot njegovemu kolegu, ali pa je bil do njega pokroviteljski in nesramen (National Research Council 2004, 41). Takšna vedenja lahko privedejo do slabše komunikacije med kandidatom in kadrovnikom ter posledično do slabših izidov pri pripadnikih etničnih manjšin, ki v tem primeru redkeje napredujejo. K temu lahko dodamo, da je lahko takšno

obnašanje kadrovnika namerno ali nenamerno. Tudi v primeru, da je to početje namerno, ga je kadrovniku, ki se protizakonitosti svojega ravnanja zaveda, zelo težko dokazati.

Podobna težava se lahko pojavi, ko se zaradi predsodkov in stereotipov svojih sodelavcev pripadnik etnične manjšine težje vključi v kolektiv organizacije. Če organizacijo razumemo kot mrežo odnosov, ki sestavljajo politični sistem v malem (Pfeffer 1992; Kanter 1983), lahko dokaj hitro ugotovimo, da bo ta oseba težje napredovala znotraj organizacije. Sooča se namreč z nezanemarljivimi ovirami pri vzpostavljanju dobrih in trdnih vezi s sodelavci, ki ji lahko pomagajo pri gradnji lastne kariere v organizaciji.

Zbir predsodkov in stereotipov članov organizacije ter primeri subtilne, težko dokazljive etnične diskriminacije lahko ovirajo uspešnost pripadnikov etničnih manjšin na notranjem trgu delovne sile. Zadeva je toliko bolj pereča, ker se diskriminacija obnavlja. Pripadniki etničnih manjšin se tako znajdejo v stalno se obnavljajočem začaranem krogu: njihovo uspešnost zavirata poleg predsodkov in stereotipov subtilna in prikrita diskriminacija. Posledično so manj uspešni kot so z njimi primerljivi kolegi, to pa povzroča povprečno slabšo uspešnost celotne etnične skupine. Zaradi omejenosti informacij, ki jih imajo kadrovniki in delodajalci pri sprejemanju odločitev, pa se tovrstna "značilnost" etnične skupine lahko prelevi v statistično diskriminacijo. Tako današnji (slabši) rezultati vplivajo na jutrišnje (etnično diskriminatorno) obnašanje organizacije in njenih članov (Coate in Loury 1993; Loury 1977; Lundberg in Startz 1998).

3. DILEMA: KUMULATIVNOST DISKRIMINACIJE

Velik del razprav o etnični diskriminaciji in o učinkih politik za preprečevanje in odpravljanje diskriminacije predpostavlja, da je diskriminacija enkratno dejanje. Nekaj, kar se zgodi enkrat, v določenih okoliščinah, v določeni domeni človekovega življenja (npr. pri zaposlovanju, usposabljanju, iskanju bivališča, itd.). Že pri prikazovanju izmuzljivosti etnične diskriminacije smo ugotovili, da to ni tako, saj se diskriminacija obnavlja sama. Vendar se ne le obnavlja, temveč tudi sešteva in množi. Pojavlja se torej kot nek dinamičen proces, ki deluje skozi različne faze znotraj ene domene človekovega življenja, preko domen, skozi celo življenje posameznika in se prenaša tudi skozi generacije. Posameznik lahko v organizaciji počasneje napreduje zato, ker organizacija izvaja etnično diskriminacijo pri usposabljanju. Pripadnika etnične manjšine tako usposablja manj pogosto in manj učinkovito kot njegove kolege na primerljivih delovnih mestih. Pripadnik etnične manjšine je zato na notranjih razpisih manj uspešen, saj ni zmozel osvojiti potreb-

nih znanj in veščin, ki bi mu omogočale napredovanje v enaki meri kot njegovim kolegom, pripadnikom večinske etnične skupine. V tem primeru gre torej za seštevanje etnične diskriminacije znotraj enega in istega področja – zaposlovanja. K temu je treba dodati, da se je ta oseba zaradi etnične diskriminacije učitelj in šolskih ustanov slabše izobrazila, kot bi se sicer lahko. In da je npr. zaradi etnične diskriminacije nepremičninskih agencij živela v okolju, kjer je imela omejene možnosti osebnega razvoja ali zunajšolskih aktivnosti. Vse to pa je pripomoglo, da je njena prva zaposlitev v tej organizaciji bistveno nižje po hierarhični lestvici organizacije, kot bi lahko sicer bila. To je torej primer, kako se etnične diskriminacije v življenju enega posameznika seštevajo na različnih področjih njegovega življenja. K temu lahko dodamo še, da etnična diskriminacija, ki so jo utrpeli posameznikovi starši, vpliva na možnosti šolanja, usposabljanja in zaposlitve njihovih otrok. Tako se torej etnična diskriminacija prenaša tudi iz generacije v generacijo ter se seštevata.

Kumulativnost etnične diskriminacije je posebej pomembna na področju zaposlovanja: zaposlitev je tisti kritični trenutek, kjer posameznik prvič na svoji koži začuti breme celotnega seštevka etnične diskriminacije, ki se je kopičila skozi njegovo življenje. Ta seštevka etnične diskriminacije se kaže na posameznikovem življenjepisu, ki je njegova osebna izkaznica za organizacijo, kjer se namerava zaposliti. Ta izkaznica je rezultat vsote etnične diskriminacije njegovih staršev, etnične diskriminacije pri njegovem šolanju, usposabljanju, zunajšolskih dejavnostih, kraju bivanja...

Na podlagi osebne izkaznice, ki je rezultat preteklih etničnih diskriminacij, organizacija sprejme odločitev o tem, da bo to osebo zaposlila na določeno delovno mesto. Oseba torej s celotnim bremenom preteklih etničnih diskriminacij stopa na notranji trg delovne sile, kjer je praviloma v bistveno slabšem izhodiščnem položaju, kot bi bila lahko sicer. Končni rezultat seštevanja etničnih diskriminacij, ki se prikazuje v sestavi notranjega trga delovne sile, je lahko koncentracija pripadnikov etničnih manjšin na določenih delovnih mestih in na določenih položajih. Povprečni dohodki med različnimi etničnimi skupinami v organizaciji se prav tako praviloma razlikujejo v škodo etničnih manjšin.¹³

S tovrstnimi neravnovesji med etničnimi skupinami na notranjem trgu delovne sile se družba lahko spopada vsaj z dvema sklopoma politik preprečevanja in odpravljanja etnične diskriminacije. Prvi sklop temelji na zagotavljanju enakih možnosti in enakem ravnanju ne glede na etnično pripadnost. Drugi sklop pa uporablja t. i. pozitivno diskriminacijo, ki označuje začasno prednostno obravna-

¹³ Za podatke o Veliki Britaniji, ki potrjujejo bodisi nižje povprečne dohodke etničnih manjšin bodisi koncentracijo na določene tipe delovnih mest, glej Brezigar (2002).

vanje pripadnikov etničnih manjšin (Flanders 2004). Obe možnosti vsebujeta številne dileme in izzive, ki izvirajo iz same narave predlaganih ukrepov. V vsakem primeru pa so v neljubem položaju organizacije, ki sprejemajo odločitve na področju izobraževanja, usposabljanja, nagrajevanja in napredovanja lastnih kadrov. V primeru politik pozitivne diskriminacije "popravljajo" kumulativne učinke pretekle diskriminacije, ki so se dogajale v drugih domenah posameznikovega življenja, in s katerimi organizacija dejansko ni imela nobene neposredne povezave. V primeru vztrajanja pri enakih možnostih pa dejansko vsaj replicirajo kumulativne učinke pretekle diskriminacije in torej navidezno delujejo etnično diskriminatorno. Ne glede na to, ali v skladu z obstoječimi predpisi izberejo prvo ali drugo pot, je njihov "izkupiček" nezadovoljiv. V prvem primeru je njihov položaj približno tak, kot da bi popravljali "napake", ki so se pripetile pretežno v drugih domenah posameznikovega življenja, v drugem pa približno tak, kot da bi pri "napakah" vztrajali.

SKLEP

Predstavljene dileme nakazujejo, da se organizacije, delodajalci, kadrovniki in druge osebe, ki sprejemajo odločitve o kadrih na notranjem trgu delovne sile, večkrat znajdejo med kladivom in nakovalom. Tržna logika in delovanje organizacije jih usmerjata v eno smer, potrebe po odpravljanju in preprečevanju etnične diskriminacije pa v drugo. Dileme tudi nakazujejo, da je v konkretnih primerih notranjega trga delovne sile večkrat težko razmejiti, do kod sega poslovna upravičenost kriterijev, na podlagi katerih se sprejemajo kadrovske odločitve, in kje se začne etnična diskriminacija. Ta zabrisanost meje med dopustnim in nedopustnim pa je zelo nevarna. Organizacije lahko namreč v sili razmer zaradi lastne negotovosti prikrivajo kriterije in odločitve, za katere niso prepričane, da so nesporne z vidika etnične diskriminacije.

Zato je smiselno v prihodnosti pri raziskovanju etnične diskriminacije na notranjem trgu delovne sile posvečati posebno pozornost pojasnjevanju predvsem tega mejnega, spornega območja. To pojasnjevanje pa je mogoče le s poglobljenim poznavanjem delovanja organizacij, kakor tudi oblik in vrst etnične diskriminacije.

VIRI IN LITERATURA:

- (2002): Migrants, Minorities and Employment in the United Kingdom. Exclusion, discrimination and anti-discrimination. RAXEN 3 Report to the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC) by the Commission for Racial Equality (CRE) (National Focal Point for the UK). London.
- (2003): Migrants, Minorities and Employment: exclusion, discrimination and anti-discrimination in 15 Member States of the European Union: EUMC Comparative Study. V: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC), Publications, List, Comparative Report on Migrants, Minorities and Employment. (http://www.eumc.eu.int/eumc/index.php?fuseaction=content.dsp_cat_content&catid=3fb38ad3e22bb&contentid=3fbe028279e2d, 25. 8. 2005).
- ALLPORT, Gordon (1954): *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison Wesley.
- ARROW, K. (1973): The Theory of Discrimination. V: O. Ashenfelter; A. Rees (ur.), *Diskriminacija in Labor Markets*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- BARGH, J. A.; CHEN, M.; BURROWS, L. (1996): Automaticity of social behaviour: Direct effects of trait construct and stereotype priming on action. *Journal of Personality and Social Psychology* 71, 230–244.
- BARON, James N.; KREPS, David M. (1999) Strategic Human Resources: Frameworks for General Managers. New York, Chichester, Weinheim, Brisbane, Singapore, Toronto: John Wiley & Sons, Inc.
- BECKER G. S. (1971): *The Economics of Discrimination*. Chicago: University of Chicago Press.
- BREZIGAR, Sara (2002) The effect of equal opportunity initiatives on employee participation. (Magistrska naloga). London.
- BORJAS, G. J.; BRONARS, S. G. (1989): Consumer Discrimination and Self-employment. *Journal of Political Economy* 97 (3), 581–606.
- BOWLUS, A. J.; ECKSTEIN, Z. (2002): Discrimination and Skill Differences in an Equilibrium Search Model. *International Economic Review* 43 (4), 1309–1345.
- BULMER, M. (1986): Race and Ethnicity. V: R. G. Burgess (ur.), *Key Variables in Social Investigation*. London: Routledge and Kegan Paul.
- CASTLES, S. (2002): Migration and Community Formation under Conditions of Globalisation. *International Migration Review* 36 (4), 1143–1168.
- COATE, S.; LOURIE, G. C. (1993): Will Affirmative Action Policies Eliminate Negative Stereotype? *American Economic Review* 83 (5), 1220–1240.

- COUNCIL DIRECTIVE 2000/43/EC of June 2000 implementing the Principle of Equal Treatment between Persons Irrespective of Racial and Ethnic Origin.
- COUNCIL DIRECTIVE 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation.
- DOVIDIO, J. F.; KAWAKAMI, K.; GAERTNER S. L. (2002): Implicit and Explicit Prejudice and Interracial Interaction. *Journal of Personality and Social Psychology* 82, 62–68.
- ESSED, P. (1997): Racial Intimidation: Sociopolitical Implication of the Usage of Racist Slurs. V: S. Riggins; E. Harold (ur.), *The Language and Politics of Exclusion: Others in Discourse*. Thousand Oaks, Ca: Sage Publications.
- Coporate Diversity. V: Ethnic Majority (http://www.ethnicmajority.com/corporate_diversity.htm, 22. 1. 2005)
- FEAGIN, J. R. (1991): The Continuing Significance of Race: Antiblack Discrimination in Public Places. *American Sociological Review* 56, 101–106.
- FERNANDEZ-KELLY, M. Patricia; CURRAN, Sara (2001): Nicaraguans. Voices lost, voices found. V: R. G. Rumbaut; A. Portes (ur.), *Ethnicities: Children of Immigrants in America*. Berkeley, CA: UC Press in Russel Sage Foundation.
- FISKE, S. T. (1998): Stereotyping, Prejudice and Discrimination. V: D. Gilbert; S. T. Fiske; G. Lindsey (ur.), *The Handbook of Social Psychology*. New York: McGraw-Hill.
- FLANDER, Benjamin (2004): Pozitivna diskriminacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- GLAZER, Nathan (1985): Affirmative Action as a Remedy for Discrimination: Strategies for the Future. *American Behavioral Scientist*. 28 (6), Julij/avgust 1985. Beverly Hills, London, New Delhi: Sage Publications.
- GOLLAN, Paul (2002): Recruitment and selection in a labour market context. Lecture manuscript, 28. 1. 2002. London: London School of Economics.
- IRELAND, P. (1994): *Policy Challenges of Ethnic Diversity*. Cambridge: Harvard University Press.
- KANTER, Rosabeth M. (1983): *The Change Masters: Innovation for Productivity in the American Corporation*. New York: Simon & Schuster.
- LIEBERMAN, R. C. (1998): *Shifting the Color Line: Race and the American Welfare State*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- LINDBERG, S. J. (1991): The enforcement of Equal Opportunity Laws under Imperfect Information: Affirmative Action and Alternatives. *Quarterly Journal for Economics* 106 (1), 309–326.

- LOPEZ, David E.; STANTON SALAZAR, Ricardo D. (2001): Mexican-Americans: A Second Generation at Risk. V: R. G. Rumbaut; A. Portes (ur), *Ethnicities: Children of Immigrants in America*. Berkeley, CA: UC Press in Russel Sage Foundation.
- LOURY, G. C. (1977): A Dynamic Theory of Racial Income Differences. V: P. A. Wallace; A. M. LaMond (ur.), *Women, Minorities and Employment Discrimination*. Lexington, MA: D. C. Heath and Co.
- LUNDBERG, S. J.; STARTZ R. (1983): Private Discrimination and Social Intervention in Competitive Labor Markets. *American Economic Review* 73 (3), 340–347.
- LUNDBERG, S. J.; STARTZ R. (1998): On the Persistence of Racial Inequality. *Journal of Labour Economics* 16 (2), 292–324.
- NATIONAL RESEARCH COUNCIL (2004): *Measuring Racial Discrimination*. Washington, D. C.: The National Academies Press.
- PETTIGREW, T. F. (1998): Reactions toward the New Minorities of Western Europe. *Annual Review of Sociology* 24, 77–103.
- PFEFFER, J. (1992): *Managing with Power: Politics and Influence in Organizations*. Boston, Mass: Harcard Business School Press.
- PORTES A.; FERNANDEZ-KELLY P; HALLER W. J. (2003): Segmented Assimilation on the Ground: The New Second Generation in Early Adulthood. Pitirim Sorokin Lecture, predstavljena na srečanju Midwest Sociological Association, Čikago, 16. april 2003.
- RATCLIFFE, Peter (ur.) (1994): *"Race", Ethnicity and Nation: International Perspectives on Social Conflict*. London: University College London Press.
- SIMON, Patrick (2004): Comparative Study on the Collection of Data to Measure the Extent and Impact of Discrimination within the United States, Canada, Australia, Great-Britain and the Netherlands. Medis Project (Measurement of Discriminations). Brussels: European Commission, Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities Unit D. 3. (Manuscript).
- Treaty Establishing the European Community, Official Journal C 325, 24. december 2002.
- What is Discrimination. V: Human Rights and Equal Opportunity Commission (HREOC), Rights and Responsibilities, Employees, Equal Employment Opportunities, Discrimination and Harassment.
- (<http://www.industrialrelations.nsw.gov.au/rights/employees/rights/discrim.html>, 25. 1. 2005).

UVOD

Človeške identitete se izoblikujejo v družbenih procesih. Vsi ljudje kot posamezniki se zato nujno pozicionirajo v razmerju do različnih družbenih meja, družbene meje pa predstavljajo bolj ali manj trajne stabilizacije pomenov v družbenih procesih (prim. Šumi 2000, 175-192). Zaradi tega so samoreprezentacije posameznikov in skupin venomer ujete v pogajanja z nosilci konkurenčnih reprezentacij in pomenov. Družbene meje pa ne razmejujejo le različnih pomenov v odnosu do npr. etničnosti, temveč se manifestirajo tudi v konfrontacijah znotraj skupin, do katerih prihaja v procesih vzpostavljanja skupinske kohezivnosti.

Članek se osredotoča na procese takega vzpostavljanja kohezivnosti med Bošnjaki v Sloveniji, ki gojijo diskurz o islamu kot bistvenem znaku njihove skupinske identitete. Nakazal bo razvejanost, razhajanja, kontroverze in konflikte v tem govorjenju o bošnjaštvu. Analiza bo pokazala, kako se skozi različna izrekanja o islamu med Bošnjaki konstruirajo pomeni in s tem meje njihove skupnosti.

Pričujoča razprava temelji na izsledkih terenskega raziskovanja, ki sem ga izvedla v času med novembrom 2003 in novembrom 2004 med približno štiridesetimi Bošnjaki na Jesenicah in v Ljubljani.² V raziskavi sem se posvetila analizi pomenov, ki jih Bošnjaki različnih generacij pripisujejo islamu in družbenim procesom, ki ta izrekanja o islamu pogujejo.

Izsledki terenske raziskave kažejo, da je odnos do islama med Bošnjaki pogojen z dvema osrednjima topičnima kontekstoma. Na eni strani je vojna v Bosni in Hercegovini vplivala na odnose Bošnjakov do drugih skupin, ki so med vojno nastopale kot "etnični sovražniki" tudi v diaspori, na drugi strani pa Bošnjaki tudi zaradi naraščajoče islamofobije v Sloveniji neradi preveč odkrito poudarjajo svoje religiozne pripadnosti. Članek prikazuje, kako se pred kuliso teh dveh topičnih kontekstov manifestirajo različne samoreprezentacije bošnjaške identitete.

¹ Članek predstavlja popravljeno, dopolnjeno in delno spremenjeno verzijo članka, ki je prvotno izšel v angleščini z naslovom *Changing Contexts and Redefinitions of Identity among Bosniaks in Slovenia*, v francoski reviji *Balkanologie* (št. 2, let. 2005). Pri nastajanju prve verzije mi je poleg Xavierja Bougarela pomagal tudi moj mentor pri doktoratu, Bojan Baskar, za kar se mu najlepše zahvaljujem. Pri kasnejši temeljiti preobrazbi tega članka mi je, s komentarji na izvirno in tudi kasnejše verzije teksta, z nasveti in skozi debato, v kateri so bila bistveno pretresena moja stališča, nesebično pomagala moja raziskovalna mentorica pri doktoratu, Irena Šumi. Za njen trud, natančnost, zavzetost in potrpežljivost se ji od srca zahvaljujem. Poleg tega pa bi se rada zahvalila tudi prijateljici Alenki Janko-Spreizer, ki si je vzela čas in mi pomagala v fazi, ko je bilo moje misli potrebno spraviti iz amorfnega agregatnega stanja v bolj konkretno obliko.

² Glede na zadnji popis prebivalstva (2002) na Jesenicah živi 3,885 konfesionalnih muslimanov (20% lokalne populacije), v Ljubljani pa 13,628 (5 %).

OD MILETA DO "NACIJE": KRATKA POLITIČNA ZGODOVINA TREH BOSANSKIH SKUPIN

Tone Bringa (1995, 35) poroča, da so informatorji v Dolini, v vasi v osrednji Bosni, kjer so pred vojno živeli muslimani in katoliki, izraza *nacija* in *vijera* uporabljali kot sinonima: če te je kdo spraševal o tvoji "*naciji*", je bilo veliko verjetneje, da ga je zanimala tvoja vera, ne nacionalnost. Ko je Tone Bringa prišla v Dolino, je na to vprašanje odgovorila rekoč, da je Norvežanka, medtem ko so vaščani od nje pričakovali, da se bo opredelila kot protestantka. Avtorica s to zgodbo želi pokazati, da so se ljudje v Dolini ob času njenega terenskega dela razmejevali glede na verske pripadnosti, in da jim je razlika v pripadanju posamezni veroizpovedi predstavljala poseben tip etnične razlike. Bringa izraz *nacija*, ki so ga uporabljali ljudje v Dolini za označevanje svoje pripadnosti posameznim verskim skupinam, zaradi tega pojmuje kot oznako za razločene "etno-religiozne" bosanske skupine (Bringa 1997, 36).

Tone Bringa in Ružica Čičak-Chand takšna razmejevanja na osnovi verske pripadnosti v sodobni Bosni razumeta kot dediščino otomanskega miletskega sistema, ki je prebivalce Bosne delil v ločene administrativne skupine na osnovi religioznih pripadnosti in tako bistveno utrdil meje med takimi skupinami. Trdita, da naj bi se dediščina miletskega sistema manifestirala v sodobnem sovpadanju pripadnosti posameznim religijam in nacionalnim opredelitvam Muslimani³, Srbi, Hrvati (Bringa 1997, 34-35; Čičak-Chand 1999, 266-269).⁴

Nekateri zgodovinarji namreč navajajo, da so se pravoslavni in katoliški Bosanci pod vplivom nacionalnih ideologij, ki naj bi se sredi 19. stoletja širile v Bosno s Hrvaške in Srbije, pričeli šele v poznem 19. stoletju opredeljevati z nacionalnimi oznakami Srbi in Hrvati. Ločene religijske pripadnosti, ki jih je ustvaril miletski sistem, naj bi bile tako izkoriščene v hrvaških in srbskih nacionalističnih projektih 19. stoletja. Bosanski pravoslavci in katoliki naj bi bili zaradi religijskega sovpadanja s Srbi oziroma Hrvati s strani nosilcev teh ideologij zagledani kot Srbi, oziroma Hrvati (Malcolm 1996, XXIII, 1-9, 12, 148-149, 199-200, 235; Bojić 2001, 31-38).

Z začetkom razpada Jugoslavije, konec 20. stoletja, je postalo vprašanje izvorov treh na ta način razločenih bosanskih etničnih skupin predmet nacionalističnih teženj, katerih retorika je zgodovino Bosne in Hercegovine pogosto obravnavala v okviru srbskega ali hrvaškega nacionalističnega referenčnega okvira.

³ Muslimanom so v Jugoslaviji uradno priznali status naroda leta 1971. Do leta 1993 je oznaka Musliman (z veliko začetnico) označevala srbohrvaško govoreče muslimane v Bosni in Hercegovini.

⁴ Miletski sistem je bil družbenoorganizacijska oblika v celotnem Otomanskem imperiju, torej ni bil specifičen le za Bosno.

V srbskih in hrvaških nacionalističnih diskurzih so bili muslimani praviloma predstavljeni kot islamizirani katoliki ali pravoslavci, ki naj bi pozabili na svoje hrvaške oziroma srbske "korenine" (Bringa 1995, 24-26). Po drugi strani pa je muslimanski nacionalistični diskurz večkrat izpostavljaj, da so muslimani potomci pripadnikov srednjeveške Bosanske cerkve, ki naj bi se množično spreobrnil v islam ter naj bi bili, v nasprotju s Srbi in Hrvati, ki naj bi se v Bosno priselili kasneje, po otomanskem podjarmljenju, tako edini "avtohton narod" v Bosni in Hercegovini (Velikonja 2002, 196-197).⁵

Politolog Xavier Bougarel tako navaja, da so septembra 1990 posvetni muslimanski intelektualci zaradi hrvaških in srbskih nacionalističnih oporekanj zgodovinske kontinuitete muslimanom na teritoriju Bosne in Hercegovine predlagali spremembo: namesto nacionalističnim manipulacijam podvrženega etničnega imena Musliman so predlagali oznako Bošnjak (Bougarel 1999c, 49), ki naj bi bila primarno namenjena označevanju Muslimanov, ne bi pa, vsaj ne eksplicitno, izključevala nikogar, ki bi se hotel identificirati kot Bošnjak (Kržišnik-Bukić 1996, 45). Bougarel navaja, da so se zamenjavi nacionalnega imena sprva zoperstavili predstavniki panislamističnega gibanja znotraj Stranke demokratične akcije (SDA). Ti so namreč v skladu s panislamistično ideologijo vztrajali na islamu kot osrednjem elementu nacionalne identitete Muslimanov (Bougarel 1999c, 49) in zamenjavo nacionalnega poimenovanja videli kot znak "sekularizacije" Muslimanov (Bougarel 1999a, 48). Tri leta kasneje, 27. septembra 1993, je nacionalno ime Bošnjak sprejel prvi Bošnjaški sabor (*Bošnjački sabor*). Spremembo je utemeljila resolucija, katere namera naj bi bila

... vrniti našemu narodu njegovo zgodovinsko in nacionalno ime Bošnjaki[6], s čimer se tesno zavežemo naši domovini Bosni in njeni tradicionalni suverenosti, bosanskemu jeziku in celotni duhovni tradiciji naše zgodovine (gl.: Deklaracija, v: VKBI 2002, 161).

Marca 1994 je Ustava Federacije Bosne in Hercegovine sprejela nacionalno oznako Bošnjak, ki je bila jasno opredeljena nasproti nacionalni oznaki Hrvat, kar

* * *

⁵ Na tej točki moram opozoriti, da so zgodovinski viri bolj naklonjeni tezi, ki pravi, da gre za debato o južnoslovanskem narodu, ki je bil, celo preden so Otomani osvojili to ozemlje, razdeljen na tri religiozne skupine, katolike, pravoslavce in bogomile (Malcolm 1996, 12), in pri katerem spreobrnitve niso potekale enosmerno v islam, kot je to pogosto predstavljeno v nacionalističnih diskurzih. Tako bogomili kot tudi katoliki in pravoslavci naj bi se konvertirali v islam, do "obratov" pa naj bi prihajalo tudi med "njimi samimi" (Fine 1975).

⁶ Izraz Bošnjak je bil prvič omenjen v dokumentu iz 12. stoletja (1166). V nekaterih otomanskih virih se je nanašal na prebivalce Bosne katerekoli veroizpovedi, včasih pa tudi zgolj na bosanske muslimane. Izraz je tesno povezan z zgodovinsko tradicijo neodvisne bosanske države in njenih prebivalcev ne glede na njihovo veroizpoved, naj bo ta islamska, katoliška ali pravoslavna. Kot nacionalni koncept se kot alternativa hrvaškim in srbskim nacionalnim ideologijam ni pojavil vse do druge polovice 19. stoletja (Bojić 2001, 7-31, Bringa 1995, 50-51).

pomeni, da je postala nova uradna nacionalna oznaka, ki se je nanašala izključno na muslimane. Skupine, opredeljene na osnovi veroizpovedi še v času otomanskega miletskega sistema, je politika z "vztrajanjem panislamistov na islamu kot osrednjem elementu bošnjaške identitete" (Bougarel 1999c, 48) opredelila kot nacionalne skupnosti, ki naj bi jih bistveno določala zgodovinska pripadnost trem različnim verstvom v Bosni.

MEDVOJNA AVTORITARNA REISLAMIZACIJA IN POVOJNA BOŠNJAŠKA IDENTITETA

Nacionalistični politični diskurzi, mediji in nekatere znanstvene, s primordializmom navdahnjene interpretacije zadnje vojne v Bosni in Hercegovini sugerirajo, da so etnične skupine samonapajajoče in samoperpetuirajoče se, medtem ko npr. analitski, sinhronistični modeli pojasnjujejo, da se etničnost kot tip radikalno razločevalnega družbenega procesa konstruira le v socialnih procesih, v katerih se člani ene skupine vzajemno prepoznavajo za neprehodno različne od članov druge skupine (prim. Barth 1969, Eriksen 1993; Šumi 2000). Čeprav je vojno in z njo t. i. etnično čiščenje⁷ neposredno pobudil politični nacionalizem, je bila ta vojna bolj pogosto kot ne interpretirana kot etnična ali religiozna, kot posledica razlik in nekompatibilnosti narodov in kultur, kot povratak starodavnih mitov, sle po maščevanju zaradi zgodovinskih krivic, ali celo kot logična posledica naravne nasilnosti, krvoločnosti balkanskih narodov (Velikonja 2002, 193). Analitsko gledanje te dogodke vidi drugače: etnična razlika mora biti utemeljena na razlikovanju, ki ga akterji razumejo kot razliko "od vedno": politike ekskluzivističnih nacionalizmov so tiste, ki tako razlikovanje lahko priženejo do oboroženega spopada. Nikakor torej ne gre za nekakšno prirojeno sovraštvo, ki naj bi ga eni do drugih kratkomalo gojili že od nekdaj.

Cornelia Sorabji je mnenja, da je ravno nacionalizem sprožil procese, v katerih je med ljudmi prišlo do identitetnih premen. Mnenje, da je bila vojna notranja zadeva Bosne in Hercegovine, in da naj bi se Muslimani, Srbi in Hrvatje, spodbujeni z vrojenim, nebrzdanim sovraštvom eden do drugega, bojevali v nedogled, naj bi temeljilo ravno na esencialističnem prepričanju, da so etnične skupine samozadostne ter da se identitetno napajajo iz samih sebe. Mednarodna skupnost naj bi v skladu s takim esencialističnim gledanjem vojno pojmovala kot notranjo stvar države in se zato začetkoma vanjo ni vmešala. Nenazadnje naj bi ravno to neposredovanje vplivalo tudi na dinamiko vojne v regiji. Izogibanje posredovanju naj

* * *

⁷ Termin se po Cathie Carmichael uporablja v najširšem pomenu in vključuje vse oblike "medetničnega" nasilja, od pobojev, posilstev, mučenja do prisilnih migracij ljudi ali določene etnične skupine z določenega teritorija (Carmichael 2002, 2).

bi zagotovilo legitimiteto esencialističnemu pojmovanju etničnih skupin in nacionalističnim voditeljem, kar naj bi pripeljalo do zmagoslavja etničnih kategorij nad vsemi drugimi možnimi načini razumevanja konflikta (Sorabji 1993, 33-35). To pomeni, da so bile bosanske identitete v resnici izpogajane v teku samega konflikta, ta konflikt pa jih je tudi temeljito preuredil.

Kot prikazujeta etnografiji Tone Bringa in Cornelia Sorabji, v predvojni Bosni tudi razlik v veroizpovedi mnogi niso zaznavali kot etnične. Razmejevanje na osnovi verstva je bilo prisotno predvsem na podežlju, o čemer priča etnografija Tone Bringa, ki navaja, da je bila večina zakonov na podežlju sklenjenih med člani iste veroizpovedi, kjer so ljudje večinoma spoštovali pravilo, ki prepoveduje poroko med muslimani in kristjani.⁸ "Mešane" poroke so bile na podežlju tako praviloma izjema (Bringa 1995, 16, 72, 92-93, 162-6), medtem ko Cornelia Sorabji navaja, da v predvojnem Sarajevu verska pripadnost ni igrala vloge etničnega razlikovalca, in da so v procesih družbenih razmejevanj med ljudmi veliko večjo vlogo igrale razlike v razredu ali v statusu, v ruralnem ali urbanem izvoru, v dostopu do sredstev ipd. (Sorabji 1993, 35). Podobno menijo tudi sogovorniki Irene Šumi, ki jih je slovenska država ob začetku vojne kot slovenske državljane evakuirala v Slovenijo. Ti so v pogovorih zagotavljali, da se je v predvojnem Sarajevu najbolj neprehodna družbena meja zgradila med družbenimi razredi in ne med pripadniki različnih verstev oziroma "nacij" (Šumi 2001, 16).

Kot navaja Cornelia Sorabji, ljudje vojne v Bosni sprva tudi niso razumeli kot vojne med pripadniki različnih ver ali "nacij". Ob pričetku obleganja Sarajeva naj bi tamošnji muslimani napad interpretirali kot konflikt med urbano civiliziranostjo in ruralnim nazadnjaštvom, napadalce pa so opisovali kot "kmete", "kriminalce", "huligane" ali zgolj kot "njih" – nikoli pa ne kot "Srbe", kot naj bi se dogajalo kasneje. Tudi sogovorniki Irene Šumi navajajo, da so bile "medetnične" meje definirane in vzdrževane skozi naščuvano sovraštvo, ki so ga sproducirali nacionalizmi, in nikakor ne spontano porojene med ljudmi v Bosni in Hercegovini (Šumi 2001, 14), poleg tega pa tudi, da se slednje v urbanem okolju med izobraženci po večini niso vzpostavile niti v vojnem času. Sosedje vseh "narodnosti", Srbi, Hrvati, Muslimani in drugi, oziroma katoliki, pravoslavci, muslimani in Judje so po izkušnjah večine njenih sogovornikov ohranili medsebojno lojalnost, ali pa so celo nanovo vzpostavili solidarnostne odnose v razmerah vojnega pomanjkanja in ogroženosti življenj (Šumi 2001, 16).

* * *

⁸ Res je, da šeriatsko pravo poroko med muslimanko in nemuslimanom obravnava kot *haram* (prepovedano), medtem ko dopušča poroko med muslimanom in nemuslimanko (kristjanko ali Judinjo). Vseeno pa, kot kaže etnografska evidenca, "medetnična" poroka v ruralnih delih Bosne generalno ni bila najbolj zaželjena. Kot navaja Tone Bringa, so bili razlogi povsem praktične narave. Po poroki je namreč novoporočeni par živel v hiši ženinove družine, ki je bila običajno nezaupljiva do ženske sposobnosti vzgajanja otrok v skladu z islamsko tradicijo (Bringa 1995, 163-164).

Ruralni Muslimani in Hrvati iz Doline so prav tako imeli lastno videnje dogodkov. Tone Bringa npr. navaja, kako so ji informatorji v vasi razložili, da

... kolikor se le lahko spomnimo, smo vedno živeli skupaj in vedno smo se razumeli; to, kar se dogaja zdaj, pa je spodbudilo nekaj, kar je močnejše od nas (Bringa 1995, 16).

Vprašali so jo celo, ali je v njenih terenskih zapiskih iz poznih osemdesetih moč najti karkoli, kar bi lahko napovedovalo dogodke, ki so sledili v nekaj naslednjih letih.

Vojna in razločevalni procesi, povezani z njo, so tisti, ki so v ospredje postavili vprašanje sodobne bošnjaške identitete. Kot navaja Cornelia Sorabji, naj bi ljudje pred vojno v urbanih okoljih Bosne islam prakticirali na izrazito ohlapen, sekulariziran način. Ljudje naj bi ga razumeli v prvi vrsti kot moralni kod, ki normira vsakdanje vedenje, medtem ko naj bi se jim ritualne prakse, povezane z njim, zdele manj pomembne. Tako je bila po njenih opažanjih oseba, ki doma ni vzdrževala čistoče, izkazovala gostoljubnosti ali se vzdržala opravljalnosti, deležna večjega prezira kot nekdo, ki se v času *ramadana* (muslimanski sveti mesec posta) ni postil ali ni redno opravljal molitev (prim. Sorabji 1993, 34). Avtorica te vrednote primerja s tistimi v neislamskih družbah. Pravi, da naj bi raziskovalci tak specifičen dialog med islamom in širšim družbenim okoljem opazili tudi v drugih socialističnih državah, kjer naj bi bil v nenaklonjenih ali celo odprto represivnih režimih porojen iz nujnosti, hkrati pa opozarja, da tega ne bi smeli razumeti izključno kot prilagoditve na politične okoliščine. Kot moralni sistem naj bi islam – ta vseprežemajoča religija, ki se ne prakticira le v mošeji, temveč opredeljuje vse vidike družbenega in ekonomskega življenja – po njenem lahko interpretirali tudi v razmerju do drugih moralnih sistemov (Sorabji 1993: 34, 1989: 86-117). Kakorkoli, sekularizirane in v kulturni kod prevedene verske prakse se po mojih opažanjih med obiski pri Bošnjakih v Bosni niso izpele skupaj z enopartijskim socialističnim sistemom, in so žive še danes. Vseeno pa to ne pomeni, da se po vojni odnos do islama med ljudmi ni spremenil, oz. da se ni spremenilo pozicioniranje islama v identitetnih procesih.

Spremembe v odnosu do islama med Bošnjaki so pogosto razlagali kot spontano reislamizacijo, ki je nastopila kot posledica vojne. A vprašanja, ki se zastavljajo, so: kaj sploh pojmujeemo z reislamizacijo? Kaj razumemo kot njeno manifestacijo? Kdo o njej govori in s katere pozicije? Kot navaja Xavier Bougarel, je bila reislamizacija v Bosni avtoritarne narave, kar pomeni, da so jo "podprli" politični krogi, ki so si zelo prizadevali, da bi vojno in genocid predstavili kot posledico neskladja med religijami oz. "nacijami" (prim. Bougarel 1999a, 46-49, 1999b, 46-49, 1999c, 48-50, 2002, 207-216). Kot navaja Mitja Velikonja, je bila med vojno zloraba verskih ikonografij, simbolov in sploh raba parareligiozne in mitske retorike

značilna za vse tri vpletene strani (Velikonja 2002, 194). Vrcan (2001, 25-34) opisuje vzpostavitev povezave med nacionalističnimi strankami in verskimi institucijami, ter procese politizacije religije. Ivana Maček, ki je svojo terensko raziskavo opravljala v okupiranem Sarajevu navaja, da je bošnjaška stran islam uporabljala kot znak identitete, da so bili islamski religiozni simboli uporabljeni kot nacionalni, Islamsko skupnost (*Islamska zajednica*) pa so instrumentalizirale politične elite, zlasti Stranka demokratične akcije (SDA). V nekaterih vojaških enotah so vojaki uporabljali religiozne simbole, kakršni so polmesec, zelena barva in koranski verzi ter jih kot okrasje nosili na uniformah (priponke z religioznimi motivi, zelene naglavne trakove, tako z verzi iz Korana kot tudi brez). Islamski simboli so bili pritrjeni tudi na orožje in zastave. V nekaterih primerih se je celoten oblačilni kod podredil religiozni prepoznavi, npr. ko so si vojaki pričeli puščati brade in nositi parahistorična islamska oblačila. Oblikovane so bile tudi posebne muslimanske vojaške enote s pomensko zelo razločnimi imeni, npr. *Muslimanske oslobodilačke snage* (Muslimanske osvobodilne sile), *Zelena legija*, *Muslimanske brigade*. V teh enotah so spoštovali islamski religiozni kodeks, večina je imela tudi svoje *imame* (islamske duhovnike) (Maček 2000, 201-203).

Velikonja in Bougarel pišeta, da je bila avtoritarna reislamizacija razvidna tudi v uvajanju rabe religioznih gesel (arabsko: *Allahu Ekber!*, Bog je največji), pozdravov (arabsko: *Selam alejkum!*) in medsebojnega naslavljanja med Bošnjaki v skladu z islamsko doktrino ("bratje" in "sestre"). Največji verski prazniki (*ramadanski bajram*, *kurban bajram*, dan bitke pri Badru, *lejletu-l-kadr*⁹) so postali državni, prizorišča zgodovinskih ali verskih dogodkov pa so postala destinacije religiozno-nacionalističnih romanj in obredov. Interpretacije vojne skozi diskurz vere naj bi imele velik vpliv: bosanske muslimane so vseskozi prepričevali, da rešujejo muslimanski svet, in da se žrtvujejo za njegovo rešitev. Padli muslimanski vojaki so postali *šehidi* (arabsko: *shahid*, padli za islam). Tako niso bojevali le patriotske vojne, temveč *džihad* (arabsko: *jihad*, sveta vojna), medtem ko so sovražniki postali *križari* (križarji; prim. Velikonja 2002, 198-199, Bougarel 1999a, 48, 1999b, 49, 1999c, 49). Ker se je mednarodna skupnost vzdržala posredovanja v vojni, je bilo genocid nad muslimani mogoče interpretirati v perspektivi zgodovinske evropske nagnjenosti k zatiranju muslimanskega sveta in splošne averzije do islama. Vojna je bila s tem kot verska dojeta tudi v muslimanskem svetu (glej npr. Behdžet 2004), kar je mnoge prostovoljce iz muslimanskih držav in evropskih muslimanskih diaspor prepričalo v odhod v Bosno, kamor so odšli bojevat *džihad* proti "krščanski represiji" (prim. Maček 2000, 204-205).

* * *

⁹ *Ramadanski bajram* (arabsko: *eid al-fitr*, praznik ob koncu posta) označuje konec svetega meseca *ramadana*; *kurban bajram* (arabsko: *eid al-adha*, praznik žrtvovanja) slavi Abrahamovo žrtvovanje in *lejletu-l-kadr* (arabsko: *laylat al-qadr*, noč usode) slavi noč, ko je prerok Mohamed začel prejemati božje objave Korana.

Vojna v Bosni je torej nedvomno repozicionirala bošnjaški odnos do islama, ki je za mnoge sčasoma dejansko postal od bošnjaštva nerazločljiva lastnost skupine. Ravno tako je do repozicioniranja v odnosu do verstev prišlo med pripadniki drugih dveh v vojno vpletenih strani – med pravoslavniimi Srbi in katoliškimi Hrvati. Vojne grozote in medvojni esencalistični diskurzi so identitetna izrekanja radikalno preuredili. Bosanske povojne identitete so tako učinek predvojnih, vojnih in povojnih nacionalističnih diskurzov. Javnomnenjska raziskava, izvedena v Bosni in Hercegovini leta 1988 je pokazala, da se je 55,8 % Hrvatov, 37,3 % Muslimanov, 18,6 % Srbov in 2,3 % Jugoslovanov opredelilo za verujoče (Bakić 1994, v: Velikonja 2002, 197). Deset let kasneje je število verujočih drastično naraslo: v Federaciji Bosne in Hercegovine se je 89,5 % Hrvatov in 78,3 % Bošnjakov opredelilo za verujoče (Vrcan 2001, v: Velikonja 2002, 197). Raziskava, ki so jo izvedli v okolici Doboja leta 2000 je pokazala, da se je 88 % Hrvatov, 84,8 % Bošnjakov, in 81,6 % Srbov opredelilo za zelo ali srednje verujoče (Krajina 2001, 248).¹⁰ Raziskava, ki jo je izvedla Dijana Krajina, pokaže porast religioznosti, ki se manifestira v različnih oblikah, kot npr. v povečani stopnji samoopredeljevanja za vernika, v poudarjeni prisotnosti verske ikonografije po domovih, v bolj razširjenem spoštovanju verskih praznikov, v bolj intenzivnem izvajanju verskih praks, tako doma kot tudi v mošejah ali cerkvah, in v bolj doslednem izvajanju temeljnih verskih predpisov. Morda najpomembnejša ugotovitev te raziskave pa je, da se verske in nacionalne samoidentifikacije v sodobni Bosni in Hercegovini skoraj popolnoma prekrivajo, ter da se polovica tistih, ki trdijo, da so verniki, pred vojno ni opredeljevala za verujoče, zdaj pa kažejo skrajno nagnjenost k religioznemu ekskluzivizmu npr. pri sklepanju prijateljstev in zakonskih zvez; njihova politična prepričanja pa so najbližja tistim nacionalističnim strankam, ki so zagovarjale religiozno interpretacijo vojne.

PERCEPCIJE ISLAMA IN MUSLIMANOV V SLOVENIJI

V Slovenijo je bil islam "uvožen" v času socialističnega režima. Takrat je Slovenija za ljudi iz preostalih republik Jugoslavije predstavljala republiko priseljevanja. V večjem številu so, predvsem zaradi ekonomskih razlogov, v slovenska industrijska mesta prihajali v poznih šestdesetih in v drugi polovici sedemdesetih. Kot navaja ekonomist Janez Malačič, naj bi jugoslovanske t. i. "notranje migracije" imele podporo na institucionalni ravni, narekoval pa naj bi jih je tako ekonomski kot

¹⁰ Mitja Velikonja (2002, 197), po katerem povzemam, natančnejših podatkov o izvedenih raziskavah ne opredeli. Dijana Krajina pa je raziskavo izvedla februarja 2000, v danes homogeno srbskem Doboju in v okoliških bošnjaških in hrvaških vaseh Matuzići, Makljenovac I, Makljenovac II in Ularice. V anketno raziskavo je vključila 330 anketiranih, od tega 131 (40 %) Srbov, 112 (34 %) Bošnjakov, 75 (23 %) Hrvatov in 12 "narodno" neopredeljenih.

tudi politični sistem, ki je spodbujal pretok ljudi, ne pa tudi kapitala. Na ta način se je v npr. v pretežno ruralni Sloveniji, ki ni imela pravega proletariata, iz kmetstva pravzaprav "ustvarjalo" proletariat, ki je bil v socializmu nominalni nosilec oblasti.¹¹ Za migrante naj bi v tistem času osrednjo motivacijo za prihod v Slovenijo predstavljalo brezplačno poklicno izobraževanje, dodeljevanje štipendij, ugodnosti pri nastanitvah in zagotovljena delovna mesta v industriji, gostinstvu in turizmu (prim. Malačič 1991). Po mnenju sociologinje Silve Mežnarič naj bi dodatna razloga za migracije predstavljala tudi visok demografski prirastek in prenaseljenost v ruralnih predelih Jugoslavije (prim. Mežnarič 1986), ki naj bi k zgoraj omenjenemu kroženju ljudi le pripomoglo. Večina migrantov naj bi v Slovenijo prišla iz Bosne, z mejnega območja med Slovenijo in Hrvaško, kasneje pa tudi s Kosova, Makedonije in Črne gore (Kodelja 1992). Kot navaja Ahmed Pašić, se je večina muslimanov v Slovenijo preselila iz Bosanske Krajine in s Sandžaka¹² (Pašić 2002, 101-103).

Muslimani, s katerimi sem imela stike, navajajo, da so bili kot priseljenci s področij nekdanje Jugoslavije med Slovenci dolgo časa videni kot homogena skupina. Vse do slovenske neodvisnosti in začetka vojne v Bosni naj bi se po njihovem pripovedovanju kolektivno razmejevali v razmerju do Slovencev, ne glede na versko ali "nacionalno" pripadnost. Navajajo, da je oznaka Bosanci dolgo časa veljala za nekakšno zbirno ime vseh prišlekov iz drugih jugoslovanskih republik, ne samo za tiste, ki so v Slovenijo prišli iz Bosne. Jeseničani so mi tako povedali, da se večini Slovencev ni zdelo pomembno, kateri "naciji" pripadajo in da so jih tisti, ki jih je motila njihova prisotnost, v skladu s tem domov pošiljali na svojevrsten način: "Bosanci, pejte nazaj u vašo Makedonijo!"

Beseda Bosanec je dejansko označevala srbohrvaško govorečega migranta, ne glede na njegovo poreklo ali republiko, od koder je prišel. Poleg izraza "Bosanci" so se po pripovedovanju mojih sogovornikov zanje uveljavile tudi oznake s pejorativno konotacijo, kakršne so "južnjaki", "ta spodni", na Jesenicah celo "Švedi", od devetdesetih naprej pa tudi "čefurji"¹³ Zaradi svojega ohlapnega prakticiranja vere Bošnjaki kljub tedanji nacionalni oznaki Muslimani niso bili zaznani kot

* * *

¹¹ Na ideološko razsežnost migracij znotraj Jugoslavije me je prijazno opozorila Irena Šumi.

¹² Sandžak je bil do leta 1878 del Bosne in Hercegovine, po navajanjih mojih sogovornikov pa naj bi se večina tamkajšnjih srbohrvaško govorečih muslimanov opredeljevala za Bošnjake (glej tudi Sorabji 1989).

¹³ Beseda *čefur* se je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika prvič (in tudi zadnjič) pojavila leta 1991, kjer je bila uporabljena kot sinonim za oznako "južnjak": "File je črnolas čefur. Vse južnjake je Liza klicala za čefurje ..." (SSKJ 1991). V zvezi z besedo se je sicer pojavilo veliko špekulacij, ki etimologijo besede izvajajo iz besede *čifut* (turško *Cühut* in arabsko *Yahud* - Jud). Niti ena izmed špekulacij svoje teze ni uspela potrditi, kljub temu pa ni mogoče zanikati, da imata oba termina, *čifut* in *čefur*, v Sloveniji očitno podobno zgodovino rabe: žaliti. Druga v slovenskem prostoru. Ob poznavanju tega konteksta je lažje razumeti, zakaj se opisane etimološke špekulacije tako pogosto pojavljajo v slovenskih medijih in prav tako med raziskovalci (prim. Baskar 2003: 203).

religiozna skupina. Šele z vojno v Bosni so se zlasti v razmerju do Srbov in Hrvatov pričeli razmejevati na osnovi verske pripadnosti in se postopoma organizirati v razločene skupnosti. Etnično razlikovanje na osnovi nominalne verske pripadnosti je postalo pomembno predvsem v kontekstu družbeno političnih sprememb v Bosni in Hercegovini. Mnogi Bošnjaki na Jesenicah so mi pripovedovali, kako so se njihova prijateljstva s Srbi končala ob gledanju televizijskih poročil, glede katerih se niso mogli zediniti. Njihove interpretacije dogajanja v Bosni, npr. vprašanje, kdo koga napada ipd., so se močno razhajale. Dodaten razlog za prekinitev stikov z nekdanjimi srbskimi prijatelji in sosedi je za Bošnjake predstavljalo tudi dejstvo, da so sorodnikom in prijateljem, ki so zaradi vojne zbežali iz svojih domov v Bosni, na Jesenicah nudili zatočišče.¹⁴ Za mnoge je dejstvo, da so doma imeli begunce, predstavljalo oviro pri vzdrževanju stikov s Srbi, ki so jih begunci doživljali kot agresorje.

Jeseničani so mi pripovedovali tudi o sodelovanju pri aktivnostih, povezanih z vojno. Medtem ko naj bi se posamezni Srbi in Bošnjaki v Bosno prostovoljno odpravili bojevat, je večina ljudi ostala doma in se posvetila organiziranju humanitarne pomoči za begunce ali Bošnjake v Bosni. Zavzemanje pozicij vzdolž reli-gijskih meja je pripeljalo do situacij, ki so jih nekateri videli kot podobne tistim v vojnih razmerah. Tako mi je mlad Bošnjak, ki se je med vojno aktivno udeleževal različnih humanitarnih dejavnosti na Jesenicah, povedal: "Med vojno v Bosni smo tudi mi na Jesenicah imeli vojno."

V Slovenijo so po pripovedovanju informatorjev z begunci prišli tudi prvi *imami*, ki so sodelovali pri organizaciji različnih verskih aktivnosti, katerih se je udeleževalo vedno več ljudi. Med letoma 1991 in 1995 je bilo v različnih slovenskih mestih tako organiziranih dvanajst novih *džematov* (lokalnih podružnic Islamske skupnosti).¹⁵ Begunci in številni drugi Bošnjaki na Jesenicah naj bi obiskovali lokalni *mesdžid* (islamska molilnica), kjer so se srečevali s sorojaki.¹⁶ Bošnjaška mladina se je začela družiti z mlajšo generacijo beguncev in se skupaj udeleževala aktivnosti v *mesdžidu* ali v lokalnem folklornem društvu Biser, ki je bilo

* * *

¹⁴ Razpad Jugoslavije in vojna, ki mu je sledila, sta privedla do popolne spremembe migracijskih tokov. Begunci s Hrvaške so začeli prihajati v Slovenijo septembra 1991, toda večina beguncev je spomladi 1992 prišla iz Bosne in Hercegovine. V tem obdobju je Slovenija sprejela približno 45.000 beguncev (prim. Vrečer 2001), ki pa so do danes povečini že zapustili državo. Begunci, ki so v Slovenijo prišli leta 1992, prav tako pa tudi med vojno, so se pogosto odločali, da bodo svojo pot nadaljevali v Zahodno Evropo ali Ameriko, kar pomeni, da so se v Sloveniji zadržali le kratek čas. Večina tistih, ki se je odločila ostati, povečini zaradi finančnih razlogov (ilegalni transferji na Zahod so bili zanje predragi), se je po vojni, predvsem v letih 1997 in 1998, vrnila v Bosno. Leta 2002 je bilo tako med tistimi, ki so ostali, uradno evidentiranih približno 2.150 beguncev (ECRI).

¹⁵ Danes ima Slovenska Islamska skupnost štirinajst *džematov* v štirinajstih slovenskih mestih.

¹⁶ Do leta 1990 je bila Islamska skupnost registrirana le v Ljubljani, delovala pa sta le dva *mesdžida*: ljubljanski, ki je bil odprt leta 1981, in jeseniški, ki je bil odprt leta 1987.

ustanovljeno leta 1992, z namenom organiziranja kulturnih aktivnosti beguncev in drugih Bošnjakov.

Danes je islam v Sloveniji na simbolni ravni v javnosti še vedno komaj opazen. Edina muslimanska kulturna praksa, ki se množično prakticira, je proslavljanje *ramadanskega bajrama* (arabsko: *eid al-fitr*), ki poteka v obliki družinskih srečanj in skupne molitve v *mesdžidu*. Predhoden, enomesečni post v času *ramadana* se ne prakticira splošno. Med tradicionalnimi muslimani le manjšina, predvsem starejši ljudje, redno zahaja v *mesdžid* in moli. Ženske se ne pokrivajo, razen takrat, kadar obiščejo *mesdžid* ali ob verskih svečanostih, kakršne so *mevlud*,¹⁷ *tevhid*,¹⁸ *iftar*,¹⁹ *šeriatska poroka*, ali ob priložnosti večjih srečanj muslimanov. Ker je tovrstna praksa pokrivanja bolj ali manj interne narave, saj se izvaja pretežno ob ritualih po domovih ali v *mesdžidu*, ni vidnih znakov, ki bi navzven kazali na njihovo religiozno pripadnost. Muslimani v Sloveniji prav tako nimajo *halal* mesnic²⁰ ali muslimanskih pokopališč,²¹ ki bi lahko na kakršen koli način pričali o njihovi prisotnosti v Sloveniji.

Dodatni razlog, ki je religiozno pripadnost Bošnjakov tako dolgo ohranjal v intimističnih, znotrajkupinskih legah, predstavlja dejstvo, da muslimani v Sloveniji nimajo svojih religioznih objektov, ki bi jih v očeh slovenske javnosti potrdili kot muslimane. Po Ahmedu Pašiću so bili prvi islamski religiozni obredi organizirani že leta 1969 (Pašić 2002: 104). Takrat so se muslimani v Sloveniji obrnili na slovensko oblast glede dovoljenja za gradnjo mošeje v Ljubljani, ki bi sledila modelu drugih evropskih prestolnic. Dovoljenje so sicer pridobili takoj, vendar je iskanje primerne lokacije postalo ovira, ki je bila presežena šele pred kratkim. Do leta 1997 se je postopek vlekel po kanalih slovenskega birokratskega sistema. S

* * *

¹⁷ Kolektivni obredi, ki so običajno organizirani v čast preroku in njegovemu rojstvu, ali kot dogodki, povezani z religioznim ali družinskim življenjem (inavguracije mošej, šeriatske poroke, obrezovanje dečkov, *sunečenje*, ipd.).

¹⁸ Iz arabske besede *tawhid* (božanska edinstvenost). *Tevhid* se je kot ritual v Bosni pojavil v sedemdesetih letih. Razvil se je v specifično bosanski ritual, obred skupne molitve, ki se ga navadno organizira v počastitev umrlega. Nekateri avtorji omenjajo tudi vrsto *tevhida*, ki ga ljudje organizirajo v znak slavljenja življenja (npr. ob priliki poroke ali obrezovanja dečkov, *sunečenja* ipd.), vendar iz mojih opazovanj na Jesenicah ljudje taka praznovanja običajno imenujejo *mevlud*. *Tevhid* najverjetneje izvira iz prakse in obredov dervišev, pri katerih se ljudje zberejo v krog in izgovarjajo religiozne reke ali 99 božjih imen. Kot navajajo različni avtorji, se je v Bosni *tevhid* običajno odvijal po domovih, toda na Jesenicah, kjer večina muslimanov živi v majhnih stanovanjih, ta običajno poteka v *mesdžidu* (prim. Bringa 1995: 198-206, primerjaj tudi Škaljić 1985 in Softić 1984).

¹⁹ *Iftar* predstavlja skupni obed, ki ob koncu dneva prekine post v času svetega meseca *ramadana*.

²⁰ V Sloveniji imajo muslimani veliko težav s *halal* hrano. Slovenska mesna industrija (Perutnina Ptuj) ponuja *halal* meso šele od nedavnega in v zelo omejenem obsegu, medtem ko slovenski zakon prepoveduje klanje živali izven uradnih institucij (torej tudi na islamski način), zaradi česar ostaja *halal* hrana, pogosto nedostopna oziroma vsaj ilegalna. Religiozne obrede, kakršen je *kurban bajram*, zato spremljajo precejšnje logistične težave.

²¹ Razen pokopališč na Jesenicah in v Mariboru, ki imata ločene dele za muslimane. Na Jesenicah je ta del praktično neviden, saj je vizualno prilagojen občinskim standardom za pokopališča.

povožno organizacijo in institucionalizacijo muslimanov²² pa je zadeva postala tudi predmet burne javne razprave. Čeprav dovoljenje za gradnjo mošeje že dolgo ni bilo več vprašljivo, so javne razprave načele številna fobična vprašanja, povezana s prisotnostjo muslimanov in islama v Sloveniji, ki bi jih lahko opisali kot orientalistična (prim. Said 1996). V njih so bili muslimani vztrajno konstruirani kot nerazpoznavni Drugi, povezani s podobami obmejnega orientalizma²³ živečega v slovenskih nacionalnih "mitozgodovinah" o "turških vpadih" (prim. Gingrich 1998), ali z medijskimi podobami o sodobnem terorizmu po svetu. Tako je npr. vprašanje domnevne nekompatibilnosti mošeje s slovensko kulturno krajino, ki se je pojavilo, povsem v sozvočju s predstavami obmejnega orientalizma. Slovensko krajino se je predstavljalo kot krščansko, zaradi domnevne zgodovinske kontinuitetne poseljenosti Slovencev na njenem ozemlju pa tudi kot last domnevno "avtohtonih" Slovencev, ki naj bi edini imeli pravico do urejanja "svoje" teritorija. Tako se je na enem od spletnih forumov oglasil nekdo, ki je v tistem času očitno spremljal izjave politikov v medijih:

Cerkve na gričkih, kapelice na križiščih, gradovi na vzpetinah... to je del naše zgodovine in narodne zavesti. Če pa v vso to zavest zapičiš minaret, visok 27 metrov, bo deloval kot tujek, višek... Ne samo kot tujek v naravnem okolju, ampak kot tujek v zavesti naroda.²⁴

* * *

²² V skladu s "političnimi šivi" je razpadu Jugoslavije 1991/92 sledil tudi razpad Islamske skupnosti Jugoslavije (*Islamska zajednica Jugoslavije*, 1993). V okviru tega procesa je decembra 1994 Islamska skupnost Slovenije postala zunajteritorialna enota Islamske skupnosti Bosne in Hercegovine. Kar pomeni, da je v institucionalnem pogledu Slovenska Islamska skupnost dejansko bošnjaška. Približno 90 procentov članov Islamske skupnosti je Bošnjakov, preostali pa so Albanci, Romi, Turki in posamezni Arabci, povečini študenti iz neuvrčenih držav, ki so prišli v Slovenijo študirat še v času Jugoslavije. V skupnost je včlanjenih 6.500 družin, kar pomeni približno 26.000 članov (zadnji popis iz leta 2002 je pokazal, da v Sloveniji živi 47.488 konfesionalnih muslimanov (glej *Popis* 2002)). Sedanji *mufti* je član *Rijasete*, izvršnega organa Islamske skupnosti Bosne in Hercegovine, operativni jezik znotraj Islamske skupnosti pa ni slovenščina, temveč bosanščina (dejansko jo razumejo in govorijo vsi člani, saj jih večina prihaja z območja nekdanje Jugoslavije, kjer je bil srbohrvaški jezik, [danes uradno razločen na srbski, hrvaški in bosanski], splošno razumljen in govorjen).

²³ Obmejni orientalizem naj bi se po Gingrichu nanašal na orientalistične diskurze, ki so se pojavili na tistih območjih evropske periferije, ki so bila v preteklosti v neposrednih in dolgotrajnih odnosih z muslimanskimi imperijami, kakšen je npr. Otomanski imperij. V teh regijah naj bi bil obmejni orientalizem, bolj kot v elitni, bogato prisoten predvsem v ljudski in popularni kulturi, v regijah osrednje in južne Evrope pa naj bi se čisto konkretno manifestiral v diskurzih in podobah o "Turkih". Kot tak naj bi se razlikoval od klasičnega kolonialnega orientalizma, o katerem piše Said (1996), ki zadeva predvsem akademsko, elitno kulturo (Gingrich 1998, 121-126). Kakor ga definira Gingrich, je obmejni orientalizem "relativno koherenten niz metafor in mitov, prisotnih v ljudski in popularni kulturi. Nanaša se na domačo državo in populacijo vzdolž bližnje teritorialne in vojaške meje, ki je prežeta z večnim poslanstvom" (1996, 119). To poslanstvo se nanaša na pomemben zgodovinski mit, in sicer mit o *antemurale christianitatis*, o trajajoči misiji krščanskih dežel v obrambi krščanske meje, v katerem častno vlogo zavzemata samoprispevanje premoči in degradacija islamskega nasprotnika (Baskar 2003b: 4). V teh reprezentacijah je islam enačen s klasičnimi vojaškimi vdori in roparskimi pohodi, ki seveda nimajo nič skupnega z islamom ali z islamizacijo. Glej naprimer izjave, podane v televizijski oddaji *Trenja. Džamija v Sloveniji*, ki je bila predvajana 23. januarja 2003 na postaji POP TV.

²⁴ Mladina, *Številni pomisleki o gradnji džamije na poplavnem območju*, <<http://www.mladina.si/dnevnik/38952>>, 15. 9. 2005.

Trditve o nacionalni varnosti in možnosti terorizma v Sloveniji, o islamu kot vseprežemajoči religiji, ki ne razlikuje med vero in politiko ipd., so se nanašale predvsem na medijske podobe o terorizmu, vendar so se v mnogih segmentih uspešno oplajale s predstavami o srednjeveških "turških vpadih" in tudi drugimi orientalističnimi predstavami. Kakor pravi Edward Said (1996, 368-9), se islamu nenehno prideva politični karakter. Islamske in bližnjevzhodne družbe naj bi bile docela "politične", pri čemer je ta pridevnik mišljen kot očitek islamu, da ni dovolj "liberalen", da ni zmožen ločiti (kot to "znamo" na Zahodu) politike od kulture. Tako je Drago Ocvirk, katoliški teolog, iz rokava povlekel sledeči orientalizem:

O džamiji se motimo, če jo imamo le za "bogoslužen kraj". Prav tako se motimo, če utemeljujemo pravico do gradnje džamije z versko svobodo, ker preprosto ne gre za religijski prostor. /.../ Glede na večrazsežnostno (in pogosto politično) naravo džamije v islamskem izročilu zna biti njena gradnja – v nasprotju z gradnjo cerkva – politično dvoumno dejanje (Ocvirk 2004, 8).

Še dlje je šel nekdanji minister za znanost Andrej Umek, ki je Slovence opozoril na možnosti terorizma v Sloveniji in slovenske muslimane postavil v povsem drugačno luč, kot so je bili Slovenci do tedaj vajeni:

Izgradnja džamije je v tem trenutku iz varnostnih razlogov popolnoma nesprejemljiva. Zato je treba priprave na izgradnjo takoj in nepreklicno ustaviti, o gradnji pa bi lahko znova razmišljali po dokončni zmagi nad islamskim fundamentalizmom in terorizmom. Z izgradnjo džamije bi namreč Ljubljana vede ali nevede tudi širila infrastrukturo Al Kaide in drugih terorističnih organizacij.²⁵

Na tiskovni konferenci pobudnikov referendumu o postavitvi džamije je mestnik svetnik Mihael Jarc svoje razmišljanje o "nevarnostih", ki naj bi jih s seboj prinašala džamija, povezal s "turškimi vpadi" in eksplicitno vzpostavil zvezo med mnogokrat omenjano nevarnostjo nasilne islamizacije s "kruto" slovensko preteklostjo, ki bi se z zgraditvijo džamije utegnila ponoviti. Slovenski muslimani so bili tokrat odkrito demonizirani s pomočjo zlorabe spomina na "turške vpade":

V preteklosti je bila Slovenija pod stoletno obsado turških vojakov, ki so prišli k nam s sabljo, s handžarji, zdaj pa ne prihajajo več z mečem in ognjem, temveč s svojo knjigo, ki ji pravijo Koran (Aleksič 2004: 28).

Razprava je šla tako daleč, da je mošeja na nek način postala simbol odpiranja "nacionalnih vrat" sodobni različici "turške invazije", le da tokrat muslimani niso bili predstavljeni kot konjenica, temveč kot falanga teroristov. Slovensko javnost so preplavili islamofobni izbruhi, ki so jih, kakor so pokazale kasnejše analize, v

²⁵ SLS, *Ljubljanska SLS o džamiji*, <<http://www.sls.si/forum>>, 20. 2. 2004.

kontekstu predvolilne kampanje sprožile različne slovenske politične stranke (prim. Dragoš, 2004). Govorjenje o islamu v političnih diskurzih je postalo početje, v katerem se je konstruirala Drugost muslimanov v Sloveniji, ki pa z realno podobo muslimanov nima dosti skupnega. Pravzaprav so Bošnjaki, o katerih se do takrat ni razmišljalo kot o muslimanih, v očeh slovenske javnosti "postali" muslimani natanko takrat, ko je zahteva po mošnji postala kamen spotike. Kot se je izkazalo na terenu, večina Bošnjakov v Sloveniji namreč razlike v veri sploh ne vidi kot tako usodne, da zaradi svoje pripadnosti islamu ne bi mogli živeti v miru in slogi z večinskim prebivalstvom, ali bi jih vera v življenju na kakršenkoli način omejevala.

BOŠNJAŠTVO IN ISLAM

Kot rečeno, oznaka Bošnjak danes v Bosni predstavlja uradno nacionalno oznako za vse bosanske muslimane. Glede na to, da je bila uvedena kot nacionalno ime, osnovano na religiji kot temelju nacionalne identitete, se je med Bošnjaki odprlo veliko vprašanj o povezavi med bošnjaštvom in islamom. Islamska skupnost in Bošnjaška kulturna zveza Slovenije (*Bošnjački kulturni savez Slovenije - BKSS*) Bošnjake sicer predstavljata kot homogeno skupino, vendar so pecepције bošnjaštva med samimi Bošnjaki v resnici prepredene z mnogimi notranjimi protislovji.

Težave se pričnejo že pri sami z nacionalizmom obmejeni opredelitvi bošnjaštva, zaradi česar se mnogi, ki naj bi bili zaradi svojega muslimanskega "porekla" v skladu z državnimi ideologijami Bošnjaki, za take sploh ne izrekajo. Prijatelj, ki že vrsto let živi v Sloveniji in ki se je zaradi religiozne neopredeljenosti pred vojno vedno izrekal za Jugoslovana in ne za Muslimana, mi je tako povedal, da se ne šteje za Bošnjaka, ker to poimenovanje implicira bosanske državne ideologije, s katerimi se ne strinja. Tako je povedal, da se je ob popisu v Bosni opredelil kot *lavabo*, podobno kakor naj bi to počeli tudi mnogi drugi prebivalci Bosne, ki se ne strinjajo z nacionalističnimi ideologijami, kakršne te opredelitve zajemajo. V tem kontekstu naj bi se po njegovem mnenju mnogi izrekli tudi za Bosance,²⁶ torej za tiste, ki zavzemajo distanco do državnih in nacionalističnih ideologij, in sicer ne glede na svojo versko provenienco, torej ne glede na to, ali so muslimani, pravoslavci, katoliki, Judje ali ateisti.

V Sloveniji je podobno distanco do uradnih opredelitev bošnjaštva, kot jo je opisal moj prijatelj, pokazal tudi zadnji popis prebivalstva.²⁷ V njem so se konfe-

* * *

²⁶ V predvojni Bosni in Hercegovini se je termin Bosanci nanašal na prebivalce republike Bosne in Hercegovine, torej na Muslimane, Srbe, Hrvate, Jude, Rome in tako dalje.

²⁷ Statistični urad Republike Slovenije, *Popis 2002*, <<http://www.stat.si/popis2002/si/default.htm>>, 29. 11. 2004.

sionalni muslimani, ki bi po svojem izvoru lahko bili (ni pa nujno) iz Bosne, opredeljevali na najrazličnejše načine: kot Bošnjaki (19.923), Muslimani (9.328), Bosanci²⁸ (5.724), Jugoslovani (55), Črnogorci²⁹ (634), Slovenci (2804), nekateri se sploh niso opredelili (721), nekateri na vprašanje niso želeli odgovoriti (817), ipd. Popis seveda nakazuje razhajanja v pojmovanju zveze med islamom in bošnjaštvom, vendar ne pojasnjuje dilem, ki se okrog interpretacij bošnjaštva pojavljajo, in še zlasti ne dvomov tistih ljudi, ki na ponujeno uradno opredelitev pristajajo.

Na Jesenicah so predstavniki lokalnega bošnjaškega folklornega društva in lokalne islamske skupnosti dvome o dejanskih vsebinah bošnjaštva poskušali odpraviti tako, da so ljudi o tem "informirali". Leta 2002, ko je bil v Sloveniji opravljen zadnji popis prebivalstva, so bili po besedah mojih sogovornikov Bošnjaki na Jesenicah, ki so se udeleževali dejavnosti v lokalnem folklornem društvu Biser, poučeni o tem, kako izpolniti popisne formularje. Neka ženska mi je tako povedala, da so ji svetovali, naj se opredeli kot Bošnjakinja; želeli so jo torej voditi v "pravo" smer v skladu z normami nacionalistične bošnjaške politike. Predsednik lokalnega *džemata* na Jesenicah pa mi je povedal, da so takrat svoje člane informirali o njihovi uradni identiteti tako, da so vsem muslimanskim družinam na Jesenicah, ne glede na njihovo članstvo v lokalni islamski skupnosti, v poštne nabiralnike razdelili letake, na katerih je pisalo: "Vi ste Bošnjaki in ne Muslimani. Vaš jezik je bosanski in ne srbohrvaški." Tovrstno usmerjanje ljudi s strani predstavnikov lokalnega društva in lokalnega *džemata* je imelo velik vpliv na Jeseničane in njihovo izpovedovanje "narodne" pripadnosti na popisu. Toda na neuradni ravni dvomi glede vsebin bošnjaštva ostajajo.

Na Jesenicah se mi je zdelo precej očitno, da med Bošnjaki ni enotne predstave o tem, ali kategorija Bošnjak vključuje le muslimane, ali pa tudi pripadnike drugih bosanskih religij, poleg tega pa tudi, na kakšen način naj bi Bošnjaki pravzaprav sploh bili muslimani. Ko sem o tem vprašala mlado Bošnjakinjo, ki islama ne prakticira, vendar je zatrjevala, da je verna, je odgovorila, da je Bošnjakinja. Ko sem jo vprašala, kaj pomeni biti Bošnjak, je odgovorila, da so Bošnjaki ljudje, ki živijo v Bosni: Srbi, Hrvati in m/Muslimani. Njeno razumevanje bošnjaštva je na prvi pogled ekvivalentno pojmovanju bosanstva, torej opredelitvi, s katero ljudje zavzemajo distanco do bosanskih nacionalističnih ideologij; vendar je ista sogovornica, kakor sem ugotovila iz nadaljevanja pogovora, opredelitev Bošnjak razumela hkrati tudi kot zamenjavo za staro nacionalno poimenovanje "Musliman": torej povsem v skladu z bošnjaško nacionalno ideologijo. Povedala je, da so "oni" pred kratkim postali Bošnjaki, a da se ji zdi ta nov način samoopredeljevanja ne navaden, zaradi česar še naprej raje uporablja oznako Musliman. Ko sem jo

* * *

²⁸ 1.213 pravoslavcev, 353 katolikov, 259 ateistov in 507 drugih se je ravno tako opredelilo za Bosance.

²⁹ Mnogi muslimani iz črnogorskega Sandžaka se imajo danes za Bošnjake (glej opombo 13).

vprašala, če so potemtakem bosanski Srbi in Hrvati prav tako Bošnjaki, se je zmedla. Ker ni našla pravega odgovora, je svoje stališče obranila z argumentom, da so ji tako povedali v Biseru. Torej je bila tudi sama poučena o svoji "uradni" identiteti in se z njo tudi predstavljala, medtem ko je bil njen zasebni odnos do takšne samoopredelitve povsem apolitičen v primerjavi s stališči nekaterih drugih Bošnjakov, ki aktivno podpirajo idejo bošnjaštva, vezanega izključno na islam.

Še bolj pereče kot vprašanje "članstva" različnih konfesij v bošnjaštvu je bilo vprašanje o zvezi med islamsko versko prakso in bošnjaštvom. Večina informatorjev je poudarjala, da so muslimani v religioznem pomenu besede, in to tudi takrat, kadar je bilo očitno, da islama ne prakticirajo. Mladenič, ki je imel vsakič, ko sem pri njih doma pila jutranjo kavo, hudega alkoholnega "mačka", mi je v intervjuju povedal, kako je ponosen, da je musliman in da nosi muslimansko ime. Prav tako je imel resen namen, da nekega dne opravi *hadž* (arabsko: *hajj*, romanje v Meko). Zanj, kakor tudi za mnoge druge, s katerimi sem se pogovarjala, je islam predstavljal tisto vrsto etnične razlike, na osnovi katere se je bilo mogoče razmejevati proti Hrvatom in Srbom. Čeprav islama ni prakticiral in vojne ni razumel v skladu z nacionalističnimi interpretacijami, t.j. vzdolž verskih meja, je Srbe dojemal kot agresorje na Bošnjake in tako čutil močno potebo po vzpostavitvi razlike med seboj in njimi. Njegovo razumevanje islama kot markerja etnične razlike je razvidno tudi iz komentarjev, ki jih je podajal med gledanjem televizijskih poročil o dogodkih v Gazi. Muslimanske Bošnjake in Palestince je kot žrtve umestil na eno stran, medtem ko je pravoslavne Srbe in izraelske Jude postavil kot agresorje na drugo: "Kolk jest sovražm Žide. Ej, oni so men isti kt Srbi. Isti četniki, res."

Nek drug, precej veren mladenič, se v najinem pogovoru ni prav nič spraševal po definiciji bošnjaštva: Bošnjaki so tisti ljudje iz Bosne in Hercegovine, ki so islamske veroizpovedi in živijo skupaj s Srbi in Hrvati. Njegova interpretacija je sovpadala z uradnimi opredelitvami nacionalnega bošnjaštva, saj se je nanašala izključno na muslimane. Tudi zanj je islam predstavljal temelj etničnega razlikovanja proti Srbom in Hrvatom.

Vlogo islama v procesih razmejevanj, ki so jih sprožili medvojni nacionalistični politični diskurzi, mi je v pogovoru implicitno razložil tudi nek drug, zelo veren moški. Njegovo razumevanje vojne je bilo enako esencialistično, kot so bile njene medvojne nacionalistične reprezentacije, srbsko agresijo pa je razumel kot tisti stimulus, ki je vodil v spontano reislamizacijo bosanskih muslimanov:

Radovan Karadžić je za muslimane naredu več kt cela Islamska skupnost. Muslimani so bli že tko sekularizirani, da če bi nas pustil pr mir še 30 let, muslimanov sploh ne bi bilo več in bi bli mi dons večji Srbi od samih Srbov. Mi smo kt zrezek, a veš. Bol k ga toučeš, več ga je.

Pogovori z Jeseničani razodevajo, da je razlika v veroizpovedi z vojno za mnoge postala pomemben vidik etničnega razmejevanja, tudi če se za vsebine verstva nikoli niso resnično zanimali in torej vere nikoli niso niti prakticirali. Tako so mnogi izjavili, da je pravzaprav islam tisto, po čemer se razlikujejo od drugih bosanskih skupin.³⁰ Moški, ki je bil vse do vojne zagrizen komunist in Jugoslovan, danes vztraja, da je Bošnjak in musliman, čeprav še zdaleč ni aktiven vernik. Na moje vprašanje, v čem je pravzaprav bistvo tega, da je musliman, odgovoril:

Moj oče, ki mu je bilo ime Fahrudin^[31], je bil vpisan kot Hrvat. Ko se je vse skupaj začelo [vojna – op. Š. K.], sem začel brat o tem in se mi je vse skupaj zagabilo. To je bilo vse skupaj zarota, samo da se o tem prej ni smelo govorit. Zato nam pa niso dali, da bi imeli svojo nacionalnost. Hrvati in Srbi so si nas vedno malo parcelirali ... Sprašuješ, po čem sem musliman? Jaz sem musliman, ker imam to v genih. Moji starši so muslimani in zato sem jaz musliman. Kulturno sem musliman, vera me povezuje v kulturno skupnost muslimanov, moja nacionalnost pa je Bošnjak. Zdaj pa, kako jaz to izvajam, je pa spet nekaj drugega. Meni ni treba bit skoz v džamiji^[32], da sem musliman. En je lahko skoz tam, pa v resnici tega ne nosi v srcu. Čim bo stopil ven, bo o prvem, ki ga bo zagledal, pomislil slabo. To pa ni dobro.

Religija je po mnenju mojih sogovornikov edino konkretno dejstvo, na osnovi katerega se Bošnjaki, Hrvati in Srbi med seboj razlikujejo, zato se zdi nekako logično, da so zaradi vojne začeli upravljati ravno z religijo kot pomembnim vidikom svojega kulturnega repertoarja in se vzdolž verskih mej pričeli razmejevati proti Srbom in Hrvatom. Vendar: medtem ko za ljudi, ki so ponotranjili nacionalne ideologije bošnjaštva, razlika v veri predstavlja neprehodno, etnično razliko (Šumi 2000, 22, glej tudi Šumi 2004, 22-24),³³ ki se vzpostavlja proti Srbom in Hrvatom; iste razlike, osnovane na verstvu, v odnosu do Slovencev Bošnjaki večinoma ne razumejo kot neprehodne. Ravno nasprotno: v okviru slovenskega topičnega konteksta so jo mnogi moji sogovorniki predstavljali kot drugačne vrste od tiste, ki se vzpostavlja med bosanskimi skupinami, torej v bosanskem topičnem kontekstu. Verska razlika v razmerju do Slovencev, ki so jih moji sogovorniki redno imenovali kristjane ali katolike, se marsikomu ni zdela ključnega

* * *

³⁰ Podobne procese etničnega razlikovanja so opazili tudi med bosanskimi begunci na Švedskem in v Avstraliji (glej Eastmond 1998 in Colic-Peisker 2005).

³¹ Ime informatorjevega očeta je spremenjeno.

³² Bošnjaki na Jesenicah svoji molilnici, *mesdžidu*, rečejo "džamija".

³³ Izpeljavo o prehodnih ("kulturnih") in neprehodnih ("etničnih") razlikovanjih je razvila Irena Šumi v Šumi 2000 (22ff). Razlike, ki so pojmovane kot prehodne so po njenem tiste, ki so v polju ljudskih razlikovanj zagledane kot odpravljive in za katere se verjame, da so zgolj posledica zgodovinskih naključij, ne pa tudi dejansko izvornih razlik. Nasprotno neprehodno razlikovanje, kamor poleg "etničnega" razlikovanja šteje tudi razlikovanje med spoloma, opredeljuje kot tisto, ki je v ljudskih pojmovanjih vedno utemeljeno na predstavi o nepremostljivo različnem izvoru.

pomena. Mnogi so mi celo pripovedovali o tem, da imajo kristjani in muslimani veliko skupnega. Neka gospa mi je npr. razlagala, da sta "naši" veri v bistvu enaki:

Moja prijateljica je v Zagrebu poročena s katolikom. Ona je muslimanka, on katolik. In imajo doma vse te knjige, Biblijo, Koran. Jaz sem, ko smo bli u gostima, to malo čitala ... pa te vaše knjige su haman iste ko i naše. Vse govorijo isto, ne laži ne kradi, teh vaših deset zapovedi je čist tko kt pa pr ns. Vse govorijo, da moraš bit dobr, pa nikomur nč slabga delat in tko. Če bi se vsi držal tega, kar tam piše, sploh ne bi blo nobenih problemov. Zato pa jest vedno pravm, da ni važn, kere vere si, važn je, da si člouk.

Takšno pa ni stališče vseh Bošnjakov. Nekateri med njimi, lahko bi jih opredelili kot tiste, ki islam dosledno prakticirajo in se za muslimane ne izrekajo le na bolj ali manj deklarativni ravni, tudi v razmerju do Slovencev razliko v veri vidijo kot neprehodno, torej, kot vidik etničnosti. Etnično razlikovanje na osnovi vere zunaj bosanskega topičnega konteksta, torej v slovenskem topičnem kontekstu, kjer etnično razlikovanje med Bošnjaki in Slovenci očitno poteka tudi na osnovi drugih, ne zgolj verskih razlik (npr. na osnovi jezika ali kulinarike), pa v bistvu vzpostavlja etnično skupino vseh muslimanov na svetu, ki se v mejnosti razlikujejo od vseh nemuslimanov na svetu, torej islamsko *umo* (arabsko: *ummah*, skupnost, narod).

Zveza med bošnjaštvom in islamom za mnoge namreč ni vprašljiva le s stališča samega prakticiranja vere, temveč tudi s stališča interpretacije islama. Interpretacija islama pa, kot bomo videli, v marsičem vključuje tudi samoreprezentacijo islamske identitete. Nekateri Bošnjaki namreč tudi sam islam dojemajo drugače od večine. Neka zelo verna ženska je tako na primer izrazila svojo zaskrbljenost glede enačenja bošnjaštva in islama. Dejala je, da če imaš muslimansko ime ali prednike, ki so bili versko zelo aktivni (kot sta npr. *hodža*, islamski duhovnik ali *bula*, učiteljica religije), to iz tebe še ne naredi muslimana. Zavzeto je poudarjala, da Bošnjaki, ki zase pravijo, da so muslimani, v resnici zamenjujejo nekdanjo nacionalno poimenovanje Musliman z bošnjaštvom, in da potemtakem v resnici niso muslimani, saj v vsakdanjem življenju še zdaleč ne sledijo načelom islama, temveč predvsem bosanski tradiciji, ki s pravim islamom nima dosti skupnega. Ženska se je družila s tistimi Bošnjaki, ki so islam prakticirali drugače od večine in katerim se je, kakor je bilo razvidno iz naših razgovorov, samoopredeljevanje za muslimane zdelo pomembnejše od bošnjaštva. Ti so se, kot so mi razložili, trudili slediti "čisti islam", očiščen elementov bosanske tradicije, ki se jim z islamom ni zdela združljiva. Zavzemali so se za islamsko učenje, kakor je osnovano v primarnih tekstovnih virih, v Koranu in v suni (*sunet*: tradicija preroka Mohameda³⁴). Takšno razumevanje islama pa je dejansko v nasprotju s prevladujočim pogledom večine Bošnjakov v Sloveniji, ki "pravoverni" islam vidijo kot nekaj tu-

jega, in ki islam razumejo in prakticirajo v takšni obliki, kot je ta zasidran v bosanski tradiciji.

BOŠNJAŠKI DISKURZI O ISLAMU V SLOVENIJI

Do nakazanega notranjega religioznega razmejevanja med Bošnjaki ni prišlo kako spontano, temveč pod vplivom političnih ideologij, ki so jih med vojno uveljavile bosanske avtoritete. Kot navaja Xavier Bougarel, je bosanska vlada med vojno namreč ustanovila vzporedne politične mreže s humanitarnimi organizacijami, kot je npr. *Third World Relief Agency* (TWRA) s sedežem na Dunaju, ki je zbiral denar iz muslimanskih držav in oskrbovala Bosno z "logistično podporo" (z orožjem in drugo vojaško opremo, prim. Bougarel 1999a: 49). Po zapažanjih nekaterih raziskovalcev se je "stranski učinek" te podpore pokazal v obliki povečane verskega vplivanja na bosansko muslimansko populacijo: v Bosni so se pojavili posamezni muslimani in muslimanske organizacije iz različnih muslimanskih držav, katerih težnje so bile jasno usmerjene k reislamizaciji bosanskih muslimanov, ki so jih videli kot od islama preveč oddaljene, torej asimilirane. Kolikor mi je uspelo ugotoviti, sta to misijo v Bosni v glavnem sponzorirala Savdska Arabija in Iran (prim. Maček 2000, 168-169; Bellion-Jourdan 2001; Bagherzadeh 2001). Različne islamske humanitarne organizacije naj bi ljudem ponujale materialne dobrine, v zameno pa od njih pričakovale, da se naučijo islama in ga prakticirajo na pravoveren način (Maček 2000, 168-169). Kot navaja Ivana Maček, so mnogi bosanski muslimani to igro sicer sprejeli, vendar povečini tujih ideologij niso ponotranjili, temveč so se jim le navzven podrejali, saj jim je šlo v vojnih razmerah za golo preživetje. Poleg humanitarnih organizacij naj bi se vplivi "tujega" islama širili tudi v vojski. V posebne enote *Armade Bosne in Hercegovine* (ABiH) naj bi bili vključeni *mužahedini* (arabsko: *mujahidin*),³⁵ prostovoljci iz muslimanskih držav, ki so vojno razumeli v skladu z uradnimi nacionalističnimi politikami, in se pridružili ABiH z vero, da bojujejo *džihad* proti krščanskim Srbom in Hrvatom (Maček 2000, 168-171, 192-195). Tudi njihov prihod ni bil povsem naključen, saj so vsi ti ljudje v Bosno prišli s pomočjo že omenjenih vzporednih mrež.

Zdi se, da se je proces reislamizacije, ki so ga izvajali predstavniki "tujega islama", v določeni meri razširil tudi med muslimani v Sloveniji. Po navedbah mojih

³⁴ Suna predstavlja jedro družbenih in pravnih islamskih tradicij, ki temeljijo na izrekih in dejanjih, ki jih pripisujejo preroku Mohamedu (glej opombo 40).

³⁵ Oznaka *mužahedini* je bila predhodno uporabljana za tako imenovane fundamentalistične muslimanske gverile v Iranu in Afganistanu, izhaja pa iz arabske besede *mujahidin* (borec). Kakor navaja Ivana Maček, naj bi bil obstoj teh brigad v Bosni simbolno zelo velikega pomena, saj naj bi Sarajevčani člane teh brigad dojemali kot zelo nasilne in strastne borce, same brigade pa kot edine, ki naj bi se jih po mnenju Sarajevčanov četniki resnično bali (glej Maček 2000, 201-205).

sogovornikov je na Jesenicah zadevo začel širiti nek Bošnjak, ki je v času, ko se je bojeval v Bosni, prišel v stik z *mužahedini*, po vojni pa naj bi se z njihovo pomočjo odpravil tudi na študij islama v Sudan. Po končanju šolanja se je za nekaj časa vrnil, okrog njega pa naj bi se pričela zbirati mladina, ki je bila odprta za nova znanja o islamu in se je bila pripravljena od njega učiti. Vendar za mladino vir novega znanja o islamu ni bil le omenjeni prostovoljec, temveč tudi knjige o islamu, ki so se v Bosni z vojno močno razmnožile in so prišle tudi v Slovenijo. Tovrstno literaturo na Jesenice še danes pošilja dunajska organizacija *Tevhid*, ki naj bi predstavljala vejo *Organizacije aktivne islamske omladine* (OAIO), salafistične organizacije, ki se je v Bosni pojavila ob koncu vojne.³⁶ Gre za prevode arabskih predlog v bosanščino, ki jih financirajo različne humanitarne organizacije, npr. savdska organizacija *IGASA* ter islamska fundacija *Al Haramain*. Obe organizaciji sta bili v Bosni aktivni med vojno (prim. Maček 2000, 168-171, 192-195).

Na Jesenicah se je s salafistično indoktrinacijo formirala majhna skupina ljudi, ki poskuša v največji meri slediti suni, hkrati pa tudi v vsakem vidiku svojega življenja zgledovati Mohameda in njegove tovariše. Gre za kakih dvajset posameznikov, ki predstavljajo okrog tri odstotke celotnega muslimanske prebivalstva v mestu. So predvsem mlajši ljudje, stari med dvajset in štirideset let, ki so v skladu z verskimi predpisi prevzeli tudi islamski oblačilni kod. Večina žensk med njimi se pokriva,³⁷ nekateri moški pa si v znak pripadnosti islamu in suni puščajo brade in nosijo nad gležnje skrajšane hlače. V pogovorih o oblačilnih praksah so mi ti ljudje pogosto navajali *hadise*³⁸ ali koranske *ajete*, ki obravnavajo oblačenje pri muslimanih. Ta skupina je prevzela ritualizirano vedenje, ki zrcali vdanost doslednemu izvajanju religioznih norm, kot jih opredelujeta Koran in suna. Ob doslednem izvajanju temeljnih islamskih dolžnosti, petih dnevnih molitev, posta med *ramadanom*, darovanjem *zekata* (arabsko: *zakaat*, ritualna miloščina), se moški izogibajo rokovanju z ženskami, neposrednemu stiku s pogledom, mešani moški in ženski družbi, ženske se izogibajo premočnim parfumom in pretiranemu ličenju, moški ne nosijo nakita, svile, živih barv, uživajo le versko neoporečno *halal* meso ipd.³⁹

³⁶ Sodobni *salafisti*, imenovani tudi *neo-salafisti*, zagovarjajo striktno in skripturalno interpretacijo Korana in sune, ki posnema način življenja preroka Mohameda in prvih generacij pobožnih muslimanov (arabsko: *al-salaf al-salih*). OAIO je bila formirana kmalu po koncu vojne s strani mladih bosanskih muslimanov, ki so se bojevali skupaj s tujimi *mužahedini*.

³⁷ Izraz "pokrita" je emski izraz, ki ga uporabljajo Bošnjakinje in se nanaša na ženske, ki so vedno pokrite v skladu z islamskimi verskimi predpisi.

³⁸ Hadisi so zbirke izrekov in dejanj iz življenja preroka Mohameda in njegovih slednikov, in predstavljajo temelj sune (glej opombo 36). Med *ulemo* (islamski intelektualci) se je razvila bogata in elaborirana znanost o hadisih, z namenom preverjanja njihove verodostojnosti.

³⁹ Mislim, da je na tem mestu, zaradi univerzalno negativne nastrojenosti do kakršnihkoli islamskih "posebnosti" s strani večinskega nemuslimanskega prebivalstva Slovenije, nujno opozoriti na to, da ti ljudje samih sebe ne imenujejo Salafisti (bosansko: *Selafije*), temveč "muslimani". Morda je temu tako zato, ker je poimeno-

Danes se med Bošnjaki odvijajo procesi notranjih razmejevanj predvsem na ravni diskurza o islamskih praksah in interpretacijah teh praks. Ko sem prišla na Jesenice, so me Bošnjaki tako na vsak način hoteli naučiti ločevanja med "pravimi" in "nepravimi" muslimani. Tisti, ki so prevzeli "uvožene" interpretacije islama, so poudarjali, da je večina Bošnjakov muslimanov le po imenu, medtem ko so mi oni drugi potem, ko sem jim povedala, da se zanimam za muslimane in da imam stike tudi s prvo skupino rekli, da se družim s povsem napačnimi ljudmi. Pri takšnih pogovorih je najbolj izstopala težnja, predstaviti mi "pravi" islam in razložiti, kdo naj bi bil "pravi" musliman, kako naj bi se obnašal ipd. Pri tem so drug drugemu odrekali tako versko kompetentnost kot tudi pripadnost islamu. V tem smislu je prav mogoče reči, da so ta nasprotujoča si stališča glede islama tisti nosilni govor, ki slovensko bošnjaško skupnost konsolidira.

Simpatizerji salafizma so bili tako nadvse kritični do domnevne religiozne "nevednosti" preostalih Bošnjakov, ki naj ne bi razločevali med bosansko tradicijo in islamom ter naj bi vse, kar so jim povedali starši in stari starši, sprejemali za "sveto". Tako sem v času bivanja na Jesenicah na račun v "bosanski" islam usmerjenih Bošnjakov pogosto slišala kritike, ker naj bi bili, s svojim pogostim izjavljanjem "Jaz sem musliman", muslimani le na deklarativni ravni, saj naj v resnici ne bi spoštovali niti osnovnih temeljev islama:

Ja. Bošnjak, neglede na to, da on sploh ni veren, ampak, če ga boš ti vprašal glede nacionalnosti, on ne bo rekel, da je ateist, recimo tako kot Slovenec, ki ni veren, ne bo rekel kristjan, recimo Slovenec, če ... ne verjamem, ateist sem. Ima razčiščene nekak te pojme. Bošnjak pa nima. Bošnjak, čeprav ne veruje, oziroma, ne vem, recimo ne ve, kaj je *kelimei šehadet*⁴⁰, ne ve kaj je ... osnove, ampak če ga boš vprašal po nacionalnosti, po veroizpovedi, bo rekel, da je Musliman. Otroka bo učil, bodi musliman, če te vprašajo, kaj si, si musliman, bo svetoval svojemu bodočemu sinu, naj se poroči z muslimanko, pa čeprav ne ve niti, kaj je pet islamskih temeljev.

Tradicionalno usmerjenim Bošnjakom pogosto očitajo, da ne molijo, ali da molijo le enkrat na teden na *džumi* (arabsko: *jum'ah*, petkova skupna molitev), da v času ramadana v *mesdžid* hodijo le na *teravijo* (arabsko: *tarawih*, nočna

* * *

vanje Salafist splošno obremenjeno s pejorativnimi konotacijami, ki se jih večina Bošnjakov, ne glede na njihove osebne interpretacije islama, v prizadevanju po reprezentiranju islama v Sloveniji kot miroljubne religije na vso moč izogiba. To dejstvo je v nasprotju z vsemi orientalističnimi medijskimi podobami, s katerimi se islam v Sloveniji obkłada. Dejanske prakse simpatizerjev salafizma niso v nobenem pogledu moralno sporne, nevarne ali na kakršenkoli način agresivno usmerjene do nemuslimanov, lahko pa bi rekli, da so zelo rigidno in v določenih pogledih tudi puritansko usmerjene predvsem na prakticirajoče same.

⁴⁰ *Kelimei-šehadet* (arabsko: *kalima shahada*, besede pričevanja) predstavlja prvi steber islama, ki trdi, da "ni Boga razen Boga, Mohamed pa je njegov služabnik in prerok" (arabsko: "*Ashadun la-ilah-illa-Allah, wa as-hadu anna Muhammad abduh wa-rasul-Allah*").

molitev v času *ramadana*), izognejo se pa drugim dnevnim molitvam, ki naj bi bile za razliko teravije obvezne; da se med *ramadanom* ne postijo, pa kljub temu slavijo *bajram*; da med letom pijejo alkohol ipd. Njihov islam pogosto obrazlagajo z nekdanjo nacionalno oznako Musliman, ki naj bi v resnici kazala na formo brez vsebine – na muslimana brez islama:

Šta tebe deklarirše kao muslimana? [Muslimansko – op. Š. K.] ime.[⁴¹] A veš. To je tko, kt en Johan, recimo en Johan, ampak je musliman. Petkrat na dan moli, Cat Stivens evo. El Petkrat na dan mol, bil je na romanju, daje zekiat, vse ma ne, vseh pet temeljev, pa še kej dodatno, ne, ampak on je Cat Stevens, pa maš pol Mujo Mujagića, k ronka, pa rakija pa žena pa ljubica pa veš, in on bo reku, da je musliman. Po čemu je on musliman? Veš. Cat Stevens je musliman. Pa nima muslimanskega imena, ampak Bošnjak, kot sam po seb, ki sledi neki tradiciji, že ime ga deklarira kot muslimana.

Poleg nerednega verskega udejstvovanja se tradicionalnim Bošnjakom očita tudi prirejanje verskih dogodkov, ki naj bi po mnenju simpatizerjev salafizma ne temeljile na verskem znanju, temveč na dogmatsko nereflektirani bosanski tradiciji: torej tisto, kar je zagledano kot mešanica islamskih izročil in bosanskih običajev. V očeh zastopnikov "drugačnega", "pravovernega" islama je bilo še posebej problematično prakticiranje *tevhida* in *mevluda*, ki ju imajo za inovaciji, zaradi česar naj bi bila v skladu z islamskim učenjem *haram* (prepovedana). Čeprav se *mevlud* in *tevhid* organizirata z namenom čaščenja Boga in preroka, naj bi predstavljala prakso, ki se je formirala po prerokovi smrti in zaradi tega ne predstavlja del izvornega, "čistega" islama.

Še bolj kot *mevlud* in *tevhid* pa "pravoverni" obsojajo med Bošnjaki razširjene, tradicionalne oblike vedeževanja. Ne samo zaradi tega, ker slednje v islamu predstavlja *širk* (politeizem) in s tem zanikanje prvega stebra islama, ki zapoveduje edinost Boga, pač pa tudi zaradi tega, ker naj ljudje, ki verjamejo, da npr. kakšen *hodža* lahko iz Korana napoveduje prihodnost, za ta greh, ki temelji na njihovem verskem neznanju, celo zapravljajo denar. Pravi vernik bi moral namreč vedeti, da le Bog pozna usodo, ravno tako pa tudi pravi *hodža* ne bi nikoli sleparil ljudi za denar ...

Po bolj detaljnem raziskovanju vzrokov o tem, zakaj so se ti ljudje v slafističnih interpretacijah našli bolje kot v tistih, ki jih ponuja njihov lasten kulturni repertoar, sem prišla do naslednjih opažanj: Težko bi bilo določiti vzorec informator-

⁴¹ V Bosni imena pogosto razodevajo posameznikovo versko pripadnost. Muslimanska imena so turškega ali arabskega (islamskega) porekla. V vsakdanjem življenju so pogosto spremenjena ali skrajšana, na ta način pa pridobijo specifično bosansko obliko: Mehmed – *Meho*, Salih – *Salko*, Shems – *Šemsudin* ali *Šemso*, Fatima – *Fata*, Emina – *Mina* ipd. (glej tudi Bringa 1995, 32-33, 194, 196).

jev, ki so se odločili, da se bodo zgledovali pri "tujih" interpretacijah islama. To so ljudje obeh spolov, takšni, ki so bili rojeni v Sloveniji in takšni, ki so se priselili iz Bosne, takšni, ki so bili v družinskem krogu seznanjeni z islamom in takšni, katerih družine nikoli niso gojile verske tradicije. Z drugimi besedami, analiza etnografskega materiala ni pokazala nobenih jasnih parametrov, na osnovi katerih bi se člani v salafizem usmerjene skupine dalo jasno razločiti od v "tradicionalni" islam usmerjenih Bošnjakov, ali razločiti funkcionalne vzroke za njihov radikaliziran odnos do islama. Vendar je po mojih opazanjih skupna lastnost vseh teh ljudi morda ravno očitna težnja po preciznem definiranju tega, kdo so. Med pogovori s posamezniki sem namreč dobila močan občutek, da so zaradi najrazličnejših izkušenj nesprejetosti v Sloveniji poskušali najti nekaj, na osnovi česar bi se lahko ponosno postavili nasproti večinskemu prebivalstvu, ki jih je po njihovih pripovedovanjih pogosto obravnavalo zviška. Tako mi je nek moški v poznih dvajsetih zaupal svojo izkušnjo:

Spomnim se, da sem bil v osnovni šoli preklet Bosanc, južnjak, to sem moral stalno poslušat. Pol mi je blo pa tega enkrat dost in sem rekel, zdej pa bom in Bosanc in južnjak in musliman! Prav, vse to, kar hočete, bom. V Sloveniji ti ne dajo bit Slovinc, a veš. Jest, če si dam slovensko zastavo na glavo in se grem z vrha stolpnice dol z zastavo vržt in dret - Živela Slovenija! -, bodo rekl, Bosanc neumen. In to je to. Pol si pa rečeš, prou. In maš dvojno identiteto.

Podobno iskanje je v najinem pogovoru opisala tudi Bošnjakinja v zgodnjih dvajsetih, ki je razliko v veri opredeljevala kot bistveno pri reprezentaciji same sebe:

V bistvu, lej, Bošnjaštvo sem sprejela lih tolk, da sem vedla, kdo sem. Veš.

Š. K.: Kako to misliš?

Da vem, da nisem Jerca, da pa mam neke korenine, da pa tuki sem rojena. Ampak metaforično, no. Ampak ene korenine pa spet mam. V bistvu do bega razreda nekak razmišljaš, pa zakaj me ne marajo? Kaj sem pa jest kriva, pa saj si jest nisem zbirala, kam se bom jest rodila, pa pol si nekak rečeš, ok, če me pa že ne maraš, bom pa jest že vedla, zakaj ti mene ne maraš. In pol začneš spoznavat kje si, kako si, kdo je bil tvoj dedek, kako je bilo dedkovemu dedku ime, kva pomen pejndžer, pa kva pomen somun, pa a veš, ... v bistvu, ok, sem Bosanka, če bom pa že Bosanka, bom pa pol Bosanka z razlogom. Ker jest bom za njega Bosanka, za tega Slovenca sem jest Bosanka, pa "ta spodna", pa južnjak, pa ne vem kaj še vse, a jest govorila perfektno slovensko al pa jest sploh ne govorila slovensk, ne. Nima razlike. Pol zato, a ne. Bošnjaštvo sem pa sprejela do te mere, sej pravm, lih tolk da vem, kdo sem. Islam pa, ne vem, v tem sem se našla, ne. Kolkr ... k iščeš ta izhod, pa ne vem. Jest sem ga našla v veri. Sploh center života.

Vojna v Bosni je občutke nesprejetosti v Sloveniji in teptanja njihovega dojojanstva le poglobila. Nekateri izmed njih so mi zatrjevali, da se je v Bosni vse

skupaj zgodilo zaradi tega, ker v komunizmu niso imeli možnosti biti tisto, kar v resnici so, to je muslimani:

Vi ste imeli svoje Biblije, prevedene, mi pa nismo imeli ničesar. Nismo imali informacije o naši vjeri, a ne možeš biti nešto, ako ne znaš, šta je to. Kad nemaš informacija, možeš krenuti bilo kuda.

Parola o jednakosti nas je uništila. Mi smo imeli po hišah vsi Titovo in Jovanikino sliko. Ko je umr smo jokali ... Tito je naš ...

In ker je z vojno "versko izobraževanje" postalo lahko dostopno, se je "umik" v jasno opredeljeno islamsko identiteto marsikomu zdel kot rešitev na dlani:

Islam je za mene savršena životna šifra.

Brez islama človeku vedno nekaj manjka. Nikoli ni zadovoljen. Če pa veruje, je zadovoljen tako če ima, kot tudi če nima.

Za razliko od islama, zasidranega v bosanskem izročilu, ki je po mnenju mnogih sogovornikov preveč ohlapen in neopredeljen, da bi se nanj lahko na kakšen način oprli, se jim je različica islama, jasno opredeljena v Koranu in suni in zraven še ponujena v priročni obliki prevodov "humanitarnega rumenega islamskega tiska" v bosanščino, kazala kot jasen in nedvoumen napotek za življenje, ki jim je pri opredeljevanju samih sebe ponujal stabilno oporo in varnost. Nekateri sogovorniki so mi poleg tega pripovedovali tudi o tem, da takšno striktno pozicioniranje vzdolž neprehodnih verskih meja omogoča uspešno distanciranje od opredelitev, ki so jim bile v življenju vnaprej dane in jih pogosto tudi omejevale:

Š. K.: A ti maš tud kakšno teorijo glede tega?

Merjema^[42]: Glede česa?

Š. K.: Za sebe, zakaj islam, ne bošnjaštvo.

Merjema: Ja tko no, če sam pogledaš tko, da vera ti ni dana, da jo sam iščeš, jo sam najdeš. Nacionalnost ti je pa že dana. Ti ne morš bit Slovinc, če nisi Slovinc. Ne morš bit ne vem, Američan, če nisi Američan. A veš. In recimo od tod, recimo, vero si lahko izbereš sam. Preučuješ vero in ugotoviš, ok, to je to, recimo budizem je zame najboljša, idealna možnost, recimo tega sveta, oziroma ideologija na čisto, jest bom budist in postaneš budist. Pri nacionalnosti pa nimaš izbire. In potlej če ti preučuješ neke, pa če ti sprejmeš nekaj s srcem,

⁴² Imeni obeh informatork sta spremenjeni.

sploh ni razlike, še boljši način je, da se v temu uveljavljaš, v temu nekako uspeš, a veš, da se ...

Š. K.: A misliš, recimo, da te nacionalnost omejuje?

Merjema: A mene?

Š. K.: Ja.

Merjema: Ne, nacionalnost te ne omejuje, samo ti je pa dana. A veš, recimo in, dana ti je in recimo, v neki Saudijski Arabiji, če recimo rečeš, da si Bošnjak, al pa Bošnjakinja, ker si bela, bo to recimo uau, lepa, a veš, bo nek evropski musliman, recimo. V neki Sloveniji si pa drugorazredni. To se prav, to nekak vari-ira a veš, gor dol, recimo. Medtem ko pa za vero, je pa čisto druga stvar, ne. Po veri te nihče ne more presoditi, nihče te ne more deklarirati, nihče te ne more, a veš, ... Vernik si lahko na sto in en način. A veš. In recimo v veri lahko poiščeš, v islamu je recimo rešitev ta, muslimani in muslimanke recimo na Jesenicah, sto procentna sem, da so muslimanke s srcem. Ni to zato, ker bi ona recimo to od staršev podedovala. Ne. Če bi blo to recimo od staršev, prisiljeno, nekako privzgojeno, bi blo čisto drugače, a veš. Bi temeljilo na neki tradiciji, a veš, pri nas pa tega ni. Če že nekaj sprejemamo, sprejemamo z razumom. Z neko racionalno

Fatima: Okolje ne dovol, da ti živiš s tradicijo. Če nimaš s srcem, a veš ...

Merjema: In potlej

Š. K.: Okolje?

Fatima: Okolje ne dovol, veš, v sami okolici ti niti ne dovoljo, da ti preživiš s tradicijo. Ker v bistvu, če si ti s tradicijo musliman, slej kot prej popustiš. Slej kot prej se asimiliraš, postaneš enak, a veš. Čist enak.

Š. K.: Kot okolje?

Ja. Recimo, če si ti obkrožen samo s Slovenci in če si ti samo tradicionalno musliman, slej kot prej začneš pit al pa ne vem.

Merjema: Ja, al pa skrivaš, al pa skrivaš.

Š. K.: Ampak čakita mal, zdej mi najprej morata povedat, kaj pa je tradicionalno bit musliman?

Merjema: To kar si ti govorila [o prijateljici, muslimanki iz Sibirije – op. a. Š. K.]. Ona se ga je napila, ampak iz teh nekih prepričanj pa ni jedla ne vem, svinjine, ne. Tvoja kolegica Dina, ne. Ona pa v bistvu ni opravljala ne molitve, ne vem, če je za ramazan, postila al se ni, pa pol evo iz teh nekih tradicionalnih, privzgojenih aa lastnosti, al pa vrednot, k so jih ji njeni starši vcepil v glavo, pa je ona mislna, da bo njen reputation padu, če se bo ona zdej osamla, ne [misli s fantom – op. a. Š. K.] To je tradicionalno. Ko pa ti neki s srcem sprejmeš, pa je čisto neki družga, ne. Tradicionalno je recimo tle, ne, da naši Bošnjaki privedejo islam in samo razino razumevanja islama na to, da on slavi Bajram in da naredi baklavo. In to je to. To je od njegovega islama sve. A pitaj ga, šta je musliman. Ko mu bog? Alah. To je tko, ne, a v bistvu pa nima petih temeljev, da si

musliman. Da izrečeš kelimi šehadet, da klanjaš, da postiš, da daješ zekiat in da greš na hadž. Niti enga od tega nima. Ampak on bo reku, da je musliman. In to je prišlo iz tega: iz Bosne je, njegova je nana bila hadžinica, fotr je bil hodža. Fatima: Al pa čist nč, kr živel so ...

Merjema: Mujo je imel ime in that's it. On je musliman. A razumeš. Z vsemi nekimi ... In to je mešanje, Bošnjaštva, muslimanstva, in to je to.

Čeprav pristaši skripturalnega, salafističnega islama med Bošnjaki predstavljajo neznatno manjšino, so bile v času moje prisotnosti na Jesenicah reakcije na njihove prakse zelo burne in mnogi Bošnjaki so jih v mojih očeh poskušali na vsak način očrtniti. Najbolj pogosto so striktne islamske prakse prezentirali kot nekaj, kar je tuje: "to ni naše", kar je deviantno: "oni so sekta", "oni so *vehabije*", kar je agresivno: "oni so *mudžahedini*", "oni so ekstremisti". Pogosto so jih poskušali predstaviti tudi kot nemuslimane in napadali njihovo dozdevno nemoralo, ki so jo povezovali z domnevno zaostalostjo neevropskih muslimanskih kultur:

Mi smo muslimani, sam nismo taki kt oni. Ma dej, to sploh niso muslimani. A veš kako klanjajo? Lej, če smo vsi muslimani, pa klanjajo eni tko, eni pa drugač, pa povej ti men, kaj smo pa pol mi?! To so si vse kr neki zmisll ...

Te ta pokrite ... Ne morem bit jest taka. Mi živimo tuki, v Evropi, te so pa take kt une tam, v muslimanskih državah ... To je isto, kt če bi šel tam, sto let nazaj.

Ti si lahko skoz v džamiji, skoz klanjaš, ampak kaj ti pomaga, če greš pol vn in o prvem človeku k ti pride nasprot pomisliš slabo. Te so pa skoz tam, zanima jih pa sam kako je bla oblečena una pa kaj je reku un. Jest zarad tega tja sploh ne hodm. Klanjam lohk tud doma.

Oni misljo, da so boljši od ns. Muslimani se sploh neb smel nost tko kt se oni. Mene je mama vedno učila, da moram bit muslimanka, ampak v srcu, ne pa da to kažem na vn. Kaj druge briga, ni mi treba tega kazat. Te pa nosjo une grozne cune, pa šamije, pa kaj vem kaj, še dve let nazaj je pa hodla v minici do tle, pa dekolteju do tle. Zdaj pa gre, kao poštena! Kot prava muslimanka bi morala vedt, da nima kej v džamiji iskat v umazanih štumfih, ker me to moti. V džamiji pa ne smeš nobenga mott. Ne morem molt če gledam v umazane štumfe. Lepo te prosm, a naj bi bla taka prava muslimanka?!

Glasno opozarjanje tradicionalnih Bošnjakov o tem, da so drugačni od tistih, ki se zgledujejo po salafizmu, da pripadajo modernemu evropskemu in ne "zaostalemu" islamskemu svetu ter da je razkazovanje pripadnosti islamu v nasprotju s tistim, kar islam uči ("*Mene je mama vedno učila, da moram bit muslimanka,*

ampak v srcu, ...”), mi je ob mojem bivanju na Jesenicah sčasoma pričelo vzbujati občutek, da se tradicionalni Bošnjaki bojijo, kako bodo dojeti s strani večinskega, nemuslimanskega prebivalstva v Sloveniji. Neko dekle je tako ogorčeno komentiralo nove oblačilne prakse med Bošnjakinjami:

Halo, nismo vsi taki. Lih zarad par takih potem misljo, kolk smo grozni!

Ta občutek mi je potrdila tudi gospa, ki je tudi sicer imela veliko povedati čez “salafiste”, ki jih je imenovala “lažne muslimane”, njihove verske prakse pa za “narobe islam”. Medtem ko se ji pokrivanje med muslimankami v Sarajevu ni zdelo nič spornega, ker naj bi bile Sarajevčanke za razliko od Jeseničank v duhu islama vzgajane že od rane mladosti, se je zgražala nad pokritimi muslimankami na Jesenicah in jih imenovala “maškare”. Povedala mi je, kako jo je bilo sram, ko je nekoč na cesti srečala dve pokriti dekleti in se pred znanko, sicer Bošnjakinjo, naredila, da ju ne pozna.

Očrnjevanje v salafizmu usmerjene skupine se mi je včasih zdelo skoraj enako orientalistično kot tisto, kar je bilo moč zaslediti v medijskih debatah o islamu, ki so se v Sloveniji pojavile v zvezi s postavitvijo islamskega kulturnega centra. Bošnjaki so namreč “salafiste” opisovali na enak način kot teroriste, o katerih so mi stalno ponavljali, da niso muslimani, temveč “odpadniki”:

Š. K.: Znači vi mislite, da je opravdana ta paranoja pred džamijom u Ljubljani?

Ne mislim, meni je drago, da se džamija radi, razumiješ li. Ali ovako. Zaradi nekog naroda, koji tu dolazi i da se vidi, da ih tu ima i da mi obstajamo. Ali, samo se bojim neke gužve. Razumiješ li? Bojim se triju odmetnika, da.

Š. K.: Mislite da se to ne može dešavati i ako nema džamije?

Može.

Š. K.: Mislite, da bi džamija to još proširila?

Ne. Ne, ja mislim ovako. Znaš šta ja mislim? Kad mi muslimani to tražimo. Razumiješ li? I kad oni to jedan put preuzmu kao što su preuzeli ovde, muslimani će se odstraniti i onda će biti na nas taka ružna mana. To neće biti to. Ja... razumiješ li sada?

Š. K.: A tu su vas odstranili. Kako to?

Pa kako neće odstraniti. Oni su tamo, rekla sam ti. Oni ... mi smo svi dali za računalnik. Mi smo dali to, da se to ovaj uči, da se to oni su to sve preuzeli te računalnike, preuzeli sve. Pa da. Šta ćeš se truditi. To je.. kad oni kanu, kad oni ... gdje tu piše, da je bog rekao, da se neko ubija? To nije istina. Nigdje. Nigdje nije napisano. To su možda čuli za nekoga drugog. Jedino je ovo napisano, svoju čast, ali moraš počekati dugo vremena. Da vidiš, šta ti neko hoće. Za sebe

je braniti čast, braniti, ali ti nekog napadati, to se ne more. Ti nisu nikakvi muslimani. To pa se ne smije.

Š. K.: Pa dobro, zar vi mislite, da oni tako razmišljaju? Jer to ste vi rekli, da su kao samoubice i ovi, koji prave bombe i tako ...

Ne bombe i to, nego oni ovako kažu. Mi se borimo, baš ko oni tamo što kažu, borimo se umjesto Alaha. Razumiješ li? I ubijamo namjesto Alaha. Ko kako, đe to ima, ja ne znam, ko je to izmislio.

Š. K.: Zar ovi to kažu tako?

Pa eto, "Mi smo Alahovi Alah je naš." A oni tamo govore, a to je nepotaknuto, govore, da ubijaju umjesto Alaha. I čega se ti nećeš bojati? Da.

Š. K.: Ja tu sada nisam sigurna dali je tu u pitanju ekstremizam ili su samo oni sami do sebe tako strogi i sve prakticiraju u strogom smislu. Ne znam.

Pa ni ja ne znam.

V opisanem kontekstu tudi vztrajanje mnogih, da se kot muslimani ne smejo razkazovat, postane bolj jasno: v slovenskem okolju, kjer je islam spričo "džamij-skih" debat postal močno sporen, večina Bošnjakov kot muslimani, ki islam prakticirajo tako, kot je ta zasidran v bosanski tradiciji, še vedno ostaja neopaznih, s tem pa, kakor se zdi mnogim, tudi neproblematičnih. Ravno nasprotno pa vztrajanje v salafizem usmerjenih Bošnjakov pri doslednem izvajanju verskih dolžnosti in ritualiziranem vedenju Bošnjake kot muslimane v javnosti izpostavlja in dela ne le opazne, temveč tudi zelo izstopajoče, za kar je še posebej zaslužen prepoznaven islamski oblačilni kod. Ta se, kakor so pokazala tako moja opažanja kot tudi pogovori z Bošnjaki različnih islamskih "usmeritev", kadar gre na primer za pokrito muslimanko, pri nemuslimanih pogosto povezuje z zatiranim položajem žensk v islamu, brada pri moškem pa pogosto zbuja aluzije na nasilje, terorizem ipd. Vztrajanje pri rigidnih verskih praksah v očeh "tradicionalnih" Bošnjakov vzpostavlja družbeno mejo, ki naj bi Bošnjake ostro ločevala od večinskega nemuslimanskega prebivalstva, hkrati pa naj bi jih povezovala z vsemi v slovenski javnosti prisotnimi orientalističnimi predstavami o islamu in muslimanih, od katerih se Bošnjaki poskušajo na vso moč distancirati. Tako se med Bošnjaki, ki gojijo diskurz o islamu, s konstruiranjem različnih pomenov, ki jih pripisujejo islamu, ustvarjajo družbene meje njihove skupnosti.

VIRI IN LITERATURA

- ALEKSIČ, Jure, Slovenci, ogrožena vrsta, *Mladina*, 26. januar, št. 4, 2004, str. 28-29.
- BAGHERZADEH, Alireza, L'ingérence iranienne en Bosnie-Herzégovine, v: BOUGAREL, Xavier in Nathalie CLAYER, *Le Nouvel Islam balkanique: Les musulmans, acteurs du post-communisme 1990-2000*, Maisonneuve et Larose, Paris, 2001, str. 397-428.
- BELLION-JOURDAN, Jérôme, Les réseaux transnationaux islamiques en Bosnie-Herzégovine, v: BOUGAREL, Xavier in Nathalie CLAYER, *Le Nouvel Islam balkanique: Les musulmans, acteurs du post-communisme 1990-2000*, Maisonneuve et Larose, Paris, 2001, str. 429-472.
- BAKIĆ, Ibrahim, *Nacija i religija*, Bosna Public, Sarajevo, 1994.
- BARTH, Frederik (ur.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*, George Allen and Unwin, London, 1969.
- BASKAR, Bojan, *Dvoumni Mediteran*, Knjižica Annales 29, Koper, 2003.
- BASKAR, Bojan, *Ambivalent Dealings with an Imperial Past: The Habsburg Legacy and New Nationhood in ex-Yugoslavia*, predavanje na: Institut für Ethnologie, Kultur – und Sozialanthropologie, Dunaj, 11. november 2003b, internetni vir: <http://www.oeaw.ac.at/sozant/workpaper/band010.pdf>.
- BEHDŽET, Ahmed, *Bosna i Hercegovina: Zločin stoljeća*, El-Kalem, Sarajevo 2004.
- BOJIĆ, Mehmedalija, *Uzroci genocida u Bosni*, El-Kalem, Sarajevo, 2001.
- BOUGAREL, Xavier in Nathalie CLAYER, *Le Nouvel Islam balkanique: Les musulmans, acteurs du post-communisme 1990-2000*, Maisonneuve et Larose, Paris, 2001.
- BOUGAREL, Xavier, Bošnjaci pod kontrolom panislamista, *Dani*, št. 107, 18. junij, 1999a, str. 46-49.
- BOUGAREL, Xavier, Bosna na riječim – "Muslimanija" na djelu, *Dani*, št. 108, 25. junij 1999b, str. 46-49.
- BOUGAREL, Xavier, Kako je panislamizam zamjenio komunizam, *Dani*, št. 109, 2. julij 1999c, str. 48-50.
- BOUGAREL, Xavier, Autoritarna reislamizacija in nove sestave v bosanskom islamu, v: *Časopis za kritiko znanosti*, vol. 30, št. 209-210, 2002, str. 207-216.
- BOUGAREL, Xavier, Ramadan During a Civil War (as reflected in a series of sermons), v: *Islam and Christian-Muslim Relations*, vol. 6, št. 1, 1995, str. 79-103.

- BRINGA, Tone, *Biti mulsiman na bosanski nači. Identitet i zajednica u jednom srednjobosanskom selu*, Biblioteka Dani, 1997.
- CARMICHAEL, Cathie, *Ethnic Cleansing in the Balkans : Nationalism and the Destruction of Tradition*, Routledge, London in New York, 2002.
- ČIČAK-CHAND, Ružica, Islam, etničnost i država: Balkan, v: *Migracijske teme: Časopis za iztraživanje migracija i narodnosti*, leto 15, št. 3, Zagreb, 1999, str. 263-287.
- ČOLIĆ-PEISKER, Val, 'At Least You're the Right Colour' : Identity and Social Inclusion of Bosnian Refugees in Australia , v: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 31, št. 4, julij 2005, str. 615-638.
- Deklaracija prvog Bošnjačkog sabora, v: Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, *Almanah 1992-2002*, VKBI, Sarajevo, 2002.
- DRAGOŠ, Srečo, Islamofobija na Slovenskem, v: *Monitor nestrpnosti: Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 03*, Mirovni inštitut, Ljubljana, 2004, str. 10-27.
- EASTMOND, Marita, Nationalist Discourses and the Construction of Difference : Bosnian Muslim Refugees in Sweden , v: *Journal of Refugee Studies*, vol. 11, št. 2, 1998, str. 161-181.
- ECRI: Evropska komisija za boj proti rasizmu in nestrpnosti, *Drugo poročilo o Sloveniji*, december 2002.
- ERIKSEN, Thomas Hylland, *Ethnicity and nationalism: anthropological perspectives*, Pluto Press, London, Boulder, 1993.
- FINE, J., *The Bosnian Church: A New Interpretation*, New York, 1975.
- GINGRICH, Andre, Frontier Myths of Orientalism: Tha Muslim World in Public and Popular Cultures of Central Europe, v: BASKAR Bojan in BRUMEN Borut, ur., *MESS: Mediterranean Ethnological Summer School, Vol. II*, Inštitut za multikulturene raziskave, Ljubljana, 1998, str. 99-128.
- KODELJA, Jerina, Iz katerih območij v Jugoslaviji so prihajali, kje v Sloveniji so se naselili: selitve prebivalstva v Slovenijo v letih 1982-1990, v: *IB revija*, let. 26, št. 1-2, 1992, str. 12-17.
- KRAJINA, Dijana, Povojni trendi hiperreligioznosti in religijsko-nacionalnega ekskluzivizma v BiH: študija primera Doboj in Makljenovac I, R. Srbska in Matuzići, Makljenovac II in Ularice, Federacija BiH, v: *Časopis za kritiko znanosti*, vol. 29, št. 202-203, 2001, str. 243-265.
- KRŽIŠNIK-BUKIČ, Vera, *Bosanska identiteta med preteklostjo in prihodnostjo*, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1996.

- MAČEK, Ivana, *War Within: Everyday Life in Sarajevo under Siege*, neobjavljena doktorska disertacija, Uppsala University, 2000.
- MALAČIČ, Janez, Zunanje migracije Slovenije po drugi svetovni vojni, v: *Zgodovinski časopis*, let. 45, št. 2, 1991, str. 299-312.
- MALCOLM, Noel, *Bosnia: A Short History*, Papermac (popravljen izdaja z novim epilgom), London and Basingstoke, 1996.
- MEŽNARIČ, Silva, "Bosanci". *A kuda idu Slovenci nedeljom?*, Založba Krt, Ljubljana, 1986.
- OCVIRK, Drago, Kaj je džamija po islamskem izročilu, *Družina*, 18. januar, let. 53, št. 3, 2004, str. 8.
- PAŠIĆ, Ahmed, *Islam in muslimani v Sloveniji*, Emanet, Sarajevo, 2002.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, v: *Slovar slovenskega knjižnega jezika: peta knjiga*, DZS, Ljubljana, 1991.
- SAID, Edward, *Orientalizem: Zahodnjaški pogledi na Orient*, Studia Humanitatis, Ljubljana, 1996.
- SOFTIĆ, Aiša, *Tevhidi u Sarajevu*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, Nova serija, št. 39 (separat), Sarajevo, 1984.
- SORABJI, Cornelia, Ethnic War in Bosnia?, v: *Radical Philosophy* 63, *A journal of Socialist & Feminist Philosophy*, spring 1993, str. 33-35.
- SORABJI, Cornelia, *Muslim Identity and Islamic Faith in Socialist Sarajevo*, neobjavljena doktorska disertacija, University of Cambridge, 1989.
- ŠKALJIĆ, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
- ŠUMI, Irena, *Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji*, Založba ZRC SAZU in Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2000.
- ŠUMI, Irena, „Mislili smo, da je kaj takšnega možno samo na Marsu”: kratka etnografija slovenstva skozi identifikacije evakuirancev Vlade Republike Slovenije in medvojne BiH, *Anthropos*, št. 1/3, Ljubljana, 2001, str. 239-262.
- ŠUMI, Irena, Etnično razlikovanje v Sloveniji: izbrane problematizacije, v: *Razprave in gradivo*, št. 45, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2004, str. 14-47.
- VRCAN, Vjera u vrtlozima tranzicije, Glas Dalmacije, Split, 2001.
- VELIKONJA, Mitja, In hoc signo vinces: verski simbolizem v vojnah na Balkanu 1991-1995, v: *Časopis za kritiko znanosti*, vol. 30, št. 209-210, 2002, str. 193-206.

TELEVIZIJSKE ODDAJE:

Trenja, Džamija v Sloveniji, POP TV, 23. 1. 2003.

INTERNETNI VIRI:

Mladina, *Številni pomisleki o gradnji džamije na poplavnem območju*,
<<http://www.mladina.si/dnevnik/38952>>, 15. 9. 2005.

Statistični urad Republike Slovenije, *Popis 2002*,
<<http://www.stat.si/popis2002/si/default.htm>>, 29. 11. 2004.

SLS, *Ljubljanska SLS o džamiji*, <<http://www.sls.si/forum>>, 20. 2. 2004.

Namen članka je predstaviti delo in življenje Ivana Molka¹ v skupnosti ameriških Slovencev v Calumetu (Michigan), predvsem pa prikazati začetke njegovega javnega delovanja tako na časnikarsko-političnem kot kulturnem področju. Molek, ki je v Calumetu bival in deloval od prve polovice leta 1903 do druge polovice decembra 1906, ko se je preselil v Čikago, tedaj središče političnega, družbenega in kulturnega delovanja ameriških Slovencev, je v Calumetu začel svojo prvo uredniško službo. Kot urednik *Glasnika*,² lokalnega časopisa za Michigan in Minnesoto, se je dobro seznanil ne le s slovensko skupnostjo v Calumetu, temveč s celotno naselbino. Njegov politični razvoj se je pričel v obdobju urednikovanja *Glasnika*, ko je spoznaval in prevzemal socialistične ideje. Molkovo politično prepričanje je postalo že v Calumetu neločljivo povezano z njegovim uredniškim delom in njegovimi umetnostnimi besedili, ki jih je v tem času objavljajal predvsem v *Glasniku*. Molku, ki je v Calumet prispel po nekaj več kot dveh letih bivanja v

* * *

¹ Ivan Molek, časnikar, književnik in politik, se je rodil 8. julija 1882 v kraju Sveržake v župniji Metlika, kjer je obiskoval štirirazrednico in pridobil le najosnovnejšo izobrazbo. Po prihodu v ZDA leta 1900 se je prva leta preživljal kot težaški delavec v kovinskopredelovalni industriji v Pensilvaniji, in sicer v Steeltonu ter njegovi okolici. V tem času se je že seznanil s slovenskim etničnim časopisjem v ZDA. To je bilo na prehodu iz 19. v 20. stoletje še zelo skromno, saj so leta 1900 izhajali le trije slovenski listi, in sicer *Amerikanski Slovenec*, *Glas naroda* in *Nova domovina*. Ko sta oktobra 1902 Frank Medica in Martin Konda v Pueblu (Colorado) pričela izdajati tednik *Glas svobode*, je Molek zaradi svobodomiselne usmeritve časopisa nemudoma pričel sodelovati pri listu.

Bivanje v Pensilvaniji Molku ni omogočalo osebnostne rasti niti mu ni zagotavljalo ekonomske varnosti. Zato se je maja 1903 preselil k sorodnikom v Calumet (Michigan), kjer se je najprej zaposlil v rudniku. Le nekaj mesecev zatem, ko se je v rudniku težje telesno poškodoval, je postal urednik *Glasnika*, slovenskega časopisa za Michigan in Minnesoto. Že pri njegovem prvem uredniškem delu se kažejo smernice Molkovega delovanja in ustvarjanja tako na političnem kot literarnem področju. Četudi je bil že v stari domovini, ki jo je zapustil v svojem osemnajstem letu, naklonjen svobodomiselnim nazorom, se je šele v Calumetu seznanil s socialističnimi idejami. Te je pod vplivom branja periodike ameriških socialistov postopoma oblikoval v trdno socialistično prepričanje. Potem ko je izkusil življenje delavca in spoznal njegov boj za preživetje, se je vse njegovo publicistično, politično in literarno delovanje usmerilo k delavskim množicam. Ko je konec leta 1906 zapustil Calumet, mu je prihod v Čikago (Illinois), ki je bil središče političnega in kulturnega delovanja ameriških Slovencev, omogočil aktivno delovanje v Slovenski narodni podporni enoti (SNPJ) in socialističnem klubu ter neposredno vključenost v javno življenje. Kmalu po naselitvi v Čikago, kjer je bival in deloval do decembra 1961, je postal upravitelj in solastnik *Glasa svobode*. Aktivno je začel sodelovati v SNPJ in socialističnem klubu ter pri urejanju slovenskega socialističnega glasila *Proletarec*, z nastankom jednotejnega glasila (*Glasilu SNPJ* 1908 oz. *Prosveta* 1916) pa tudi v uredništvu slednjega. Za omenjena glasila je Molek kot publicist opravil mnogo časnikarskega dela in napisal številne leposlovne prispevke. Po odhodu iz uredništva *Prosvete* oz. razkolu z vodstvom SNPJ februarja 1944 je prenehal delovati v javnosti ameriških Slovencev. Javni molk je prekinil le v letih 1948–1950, ko je sodeloval v Odboru za demokratično akcijo in pri izdajanju *Svobodne besede*. Ivan Molek, ki je umrl 16. marca 1962 v kraju El Cajon (California), kjer je tudi pokopan, je zapustil obsežno literarno zapuščino in obsežen arhiv korespondence. Ta se nahaja v Chicago Historical Society v Čikagu, ZDA.

Ivan Molek (prev. in ur. Mary Molek), *Slovene Immigrant History 1900–1950: Autobiographical Sketches by Ivan (John) Molek*. Dover 1979. Samozaložba, 11.

Izpisek iz krstne knjige župnije Metlika (zvezek: 1882, stran 71, št. 73). Arhiv: Nadškofija Ljubljana – Arhiv.

² List je predstavljen v nadaljevanju.

Pensilvaniji, je življenje v skupnosti ameriških Slovencev prvič, odkar je bival v ZDA, omogočalo osebnostno rast.

Molek je prispel v Calumet, ki se nahaja na gornjem michiganskem polotoku ob Lake Superior (Gornje jezero), na področju Copper Country oz. Dežele bakra, 2. maja 1903.³ Calumet, katerega poimenovanje izhaja iz jezika Indijancev in pomeni pipo miru, je v času Molkovega prihoda veljal za kraj "na koncu sveta". Glavni vir dohodka so kraju prinašali rudniki, saj je bilo zaradi hladnega podnebja kmetovanje omejeno na pridelavo krompirja in koruze.⁴ Prvi priseljenci na polotoku so bili Francozi, za njimi so prišli Nemci, Švedi, Finci, Irci in Slovenci.⁵ Prvi Slovenec v Deželi bakra je bil misijonar Friderik Irenej Baraga,⁶ ki je slovenske izseljence seznanjal z novim področjem. Prva slovenska priseljenca v bogati Deželi bakra sta bila trgovca Jožef Vertin in Peter Rupe, ki sta po nasvetu misijonarja Barage tja prišla v začetku druge polovice 19. stoletja.⁷

Calumet je nastal z združitvijo mest Red Jacket in Laurium. Pozneje so se mu pridružile še okoliške naselbine. Intenzivno priseljevanje Slovencev (predvsem Belokranjcev iz Črnomlja, Vinice in Poljan), ki so nato opravljali najtežja dela v rudnikih, se je v Calumetu začelo leta 1870. Prebivalci mlade slovenske naselbine, ki je nastajala v centru Calumeta, v delu, imenovanem Red Jacket, so skupaj s hrvaškimi priseljenci ustanovili lastno župnijo in zgradili svojo cerkev. Katoliki so na pobudo Jakoba Rabiča 17. septembra 1882 ustanovili prvo podporno društvo ameriških Slovencev, in sicer Slovensko katoliško podporno društvo sv. Jožefa. To

* * *

³ Molek, *Slovene Immigrant History*, 55.

⁴ Ivan Molek, Dežela bakra nekdanj in zdaj. *Prosveta* let. 20, št. 198, 23. 8. 1927. Čikago 1927, SNPJ, 3.

⁵ Ivan Molek, Pionir je legel. *Ameriški družinski koledar* let. 26. Čikago 1940, Jugoslovanska delavska tiskovna družba, 42–43.

⁶ **Friderik Irenej Baraga**, misijonar in jezikoslovec, se je rodil 29. junija v graščini Mala vas pri Dobrniču. Po študiju prava na dunajski univerzi (1816–21) je pod vplivom duhovnika Klemna Dvoržaka stopil v ljubljansko semenišče in bil leta 1823 posvečen v duhovnika. Nato je kot kaplan deloval v Šmartinu pri Kranju (1824–28) in Metliki (1828–30). Še pred odhodom v misijone na severozahod ZDA 29. oktobra 1830 je izdal svoje prvo delo *Molitvenik*. Kot misijonar je deloval med severnoameriškimi Indijanci rodu Otava in Očipava ter belci v Arbre Crochu, Grand Riverju, La Pointu in L'Ansu. Leta 1843 je ustanovil misijon v zgornjem Michiganu, kjer je več let deloval kot edini duhovnik. Indijancev ni le pokristjanjeval oz. učil krščanskega nauka, ampak je vzpodbujal tudi njihov duhovni in gmotni napredek, saj jim je z učenjem pisanja in branja omogočil kulturni in gospodarski razvoj. V ta namen je napisal 6 knjig; med njimi je najpomembnejša *Katolik enomiad*, slovnica in slovar očipevščine, ki je izšla najprej v francoščini, nato še v angleščini. 1. novembra 1853 je bil posvečen v škofa za področje tedanjega Gornjega Michigana s sedežem v Sault Saint Marie. Sedež je bil pozneje preseljen v Marquette, kjer je Baraga 19. januarja 1868 umrl.

Baragov simpozij v Rimu, Celje 2000, Mohorjeva družba.

Franc Jaklič, *Mistijski škof Irenej Friderik Baraga*. Celje 1931, Družba sv. Mohorja.

Janez Stanonik, Friderik Baraga: Ob dvestoletnici rojstva. *Dve domovini, Two homelands* št. 7. Ljubljana 1996, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 15–31.

Zbornik Občine Trebnje I, Baraga in Trebnje: predavanja na Baragovem simpoziju v Trebnjem, 9. januarja 1998. Trebnje 1999, Občina Trebnje – Baragov odbor.

⁷ Molek, *Pionir je legel*, 43.

je ob ustanovitvi štel 35 članov. Leta 1903 je društvo sv. Jožefa postalo društvo št. 1. Slovensko-hrvatske zveze,⁸ ki je tedaj štela 800 članov. Pozneje sta v Calumetu nastali še dve katoliški podporni društvi, najprej društvo sv. Petra, št. 30 Kranjsko-slovenske katoliške jednote⁹ (23. februar 1896) in nato društvo sv. Cirila in Metoda, št. 9 Jugoslovanske katoliške jednote¹⁰ (4. december 1898). Prvo društvo Slovenske narodne podporne jednote¹¹ Bratska sloga, št. 62 SNPJ, je bilo ustanov-

* * *

⁸ **Slovensko-hrvatska zveza** (SHZ) je bila ustanovljena v Calumetu januarja 1903, inkorporirana pa 11. junija 1906. SHZ je četrta najstarejša podporna organizacija južnoslovanskih priseljencev v ZDA. Ustanovljena je bila na pobudo članov društev sv. Jožefa, najstarejšega slovenskega podpornega društva v Ameriki. Leta 1935 je SHZ štela 25 društev, ki so delovala v šestih različnih ameriških zveznih državah, in imela skupno nad 1.300 članov. Zveza je imela ob oddelku za odrasle tudi mladinski oddelk. Leta 1939 se je SHZ združila s Hrvatsko bratsko zajednico, ki je bila ustanovljena v Pittsburghu 2. septembra 1894.

Frank Zaitz, Jugoslovanske podporne organizacije v Zedinjenih državah. *Ameriški družinski koledar let. 21*. Čikago 1935, Jugoslovanska delavska tiskovna družba, 122.

Matjaž Klemenčič, *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji – Naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne*. Maribor 1987. Založba Obzorja, 77.

⁹ **Kranjsko-slovenska katoliška jednota** (KSKJ) je bila prva slovenska centralizirana podporna organizacija. Ustanovljena je bila v Jolietu (zvezna država Illinois) 2. aprila 1894. Leta 1962 se je preimenovala v Ameriško slovensko katoliško jednoto. Zaradi svoje katoliške usmerjenosti je ves čas svojega delovanja ob predsedniku imela tudi duhovnega voditelja – katoliškega duhovnika.

Darko Friš, Pregled zgodovine KSKJ 1894–1924. V: Bogdan Kolar, Andrej Vovko, Darko Friš, *Prvih sto let Kranjsko-slovenske katoliške jednote: Pregled zgodovine KSKJ 1894–1994*. Ljubljana 1996. Izseljenko društvo Slovenija v svetu, 21–106.

¹⁰ **Jugoslovanska katoliška jednota** (JSKJ) je bila ustanovljena leta 1898 v Minnesoti. Četudi je bila ob ustanovitvi katoliško usmerjena, so njeni člani že leta 1920 sprejeli, da jednota ni ne verska in ne politična organizacija. Od 1. januarja 1941 se jednota imenuje Ameriška bratska zveza.

Darko Friš, Jugoslovanska katoliška jednota 1898–1920, *Dve domovini / Two Homelands* št. 5. Ljubljana 1994, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 41–52.

Matjaž Burjak, Jugoslovanska katoliška jednota (JSKJ) oziroma Ameriška bratska zveza (ABZ) od ustanovitve do leta 1948, *Etnični fraternalizem v priseljenjskih deželah: referati s simpozija Razvoj in pomen fraternalističnega gibanja in fraternalističnih organizacij med priseljenci v priseljenjskih državah*, *Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries: Papers from the Symposium The Development and Significance of the Fraternal Movement and Fraternal Organizations among Immigrant Countries*. Maribor 1996. Pedagoška fakulteta, 371–378.

¹¹ **Slovenska narodna podporna jednota** (SNPJ), ki je bila ustanovljena aprila 1904 v Chicagu, je bila prva svobodomiselná bratska podporna organizacija ameriških Slovencev. Novost je ob njenih svobodomiselnih načelih predstavljal centraliziran bolniški sklad, saj so druge tedanje slovenske podporne organizacije imele decentraliziran zgolj posmrtninski, ne pa tudi bolniški sklad. Do leta 1908 je naloge jednotinega glasila opravljal *Glas svobode*, januarja omenjenega leta pa je jednota pričela izdajati lastno glasilo, tednik *Glasilo SNPJ*. Ko je ta leta 1916 postal dnevnik, se je preimenoval v *Prosveto*. Leta 1909 so pričela nastajati jednotina prva ženska društva. Na svoji peti redni konvenciji leta 1912 je SNPJ ustanovila mladinski oddelk. Julija 1922 pa je za svoje najmlajše člane pričela izdajati *Mladinski list* (kasneje *The Voice of Youth*). Jednota je imela ob ustanovitvi 200 članov, konec leta 1905 pa že 1500. Leta 1992 je bilo v SNPJ vključenih nad 54.000 članov.

Metoda Blagotinšek Turk, Prvih deset let delovanja SNPJ, *Dve domovini / Two Homelands* št. 13. Ljubljana 2001, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 101.

Joe Evanish, SNPJ History: A General Overview / *Etnični fraternalizem v priseljenjskih deželah: referati s simpozija Razvoj in pomen fraternalističnega gibanja in fraternalističnih organizacij med priseljenci v priseljenjskih državah / Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries: Papers from the Symposium The Development and Significance of the Fraternal Movement and Fraternal Organizations among Immigrants in Immigrant*

ljeno 29. aprila 1907.¹² Glede na pokrajinsko pripadnost slovenskih priseljencev so prevladovali izseljenci iz Dolenjske, tako da je Calumet kmalu postal prava "mala Dolenjska".¹³

Ob Molkovem prihodu v Calumet leta 1903 so mnogi slovenski priseljenci že pripadali drugi generaciji ameriških Slovencev, med njimi so bili številni povsem amerikanizirani in poslovno uspešni posamezniki. Višek razvoja je slovenska skupnost v Calumetu dosegla prav v času Molkovega bivanja v Deželi bakra, in sicer v prvem desetletju dvajsetega stoletja. Kraj, ki je bil tedaj središče bakrove rude, je po zatrti stavki leta 1913 in gospodarski krizi, ki ji je sledila, pričel izumirati.¹⁴

V spominih na svoj prihod v Calumet, je Molek zapisal:

*Calumet je bil takrat po velikosti tretja slovenska naselbina v Ameriki, bogata in polna življenja. Tamkaj je bilo 12.000 Slovencev in novi dotok priseljencev iz starega kraja in drugih ameriških naselbin je prihajal neprenehoma.*¹⁵

Molek se je hitro počutil kot doma, saj so bile trgovine in gostilne v mestu, ki je po velikosti spominjalo na Metliko, v lasti slovenskih priseljencev. Naselil se je v Cedar Street, v delu, imenovanem Blue Jacket, pri sestrični Mary Mihelčič in njenem možu, rudarju v Calumet & Hecla Mining Company. To je bila najmočnejša rudarska družba v Calumetu, ki je izplačevala najvišje rudarske mezde, in v primerjavi z drugimi rudarskimi družbami v kraju, kot npr. Tamarac Mining Co., v rudniku zagotavljala najboljše delovne pogoje. Obstoje Calumeta je bil v celoti odvisen od delovanja rudnikov Calumet & Hecla Mining Company, saj je družba hkrati zagotavljala zaposlitev in nadzirala kulturno, socialno in politično življenje skupnosti.¹⁶

Countries. Maribor 1996, Pedagoška fakulteta, 59–63.

Matjaž Klemenčič, Fraternal Benefit Societies and the Slovene Immigrants in the United States of America. *Etnični fraternalizem v priseljenjskih deželah: referati s simpozija Razvoj in pomen fraternalističnega gibanja in fraternalističnih organizacij med priseljenci v priseljenjskih državah / Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries: Papers from the Symposium The Development and Significance of the Fraternal Movement and Fraternal Organizations among Immigrants in Immigrant Countries*. Maribor 1996, Pedagoška fakulteta, 30. prim. 1992 *Statistics of Fraternal Benefit Societies*. Naperville, Illinois 1993, The National Fraternal Congress of America, 30.

¹² Molek, Pionir je legel, 42.

Trunk, *Amerika in Amerikanci*, 490–491.

Zavertnik, *Ameriški Slovenci*, 359–360.

¹³ Molek, *Slovene Immigrant History*, 61.

¹⁴ Molek, *Slovene Immigrant History*, 65.

¹⁵ Ivan Molek, Razmere in obrazi leta 1906, *Majski glas let. 15*. Čikago 1935, Jugoslovanska delavska tiskovna družba, 11.

¹⁶ Ko so v Calumetu leta 1893 rudarji prvič stavkali, so med njimi prevladovali Slovenci in Italijani, ki so v rudniku opravljali najtežja dela. Stavka, ki ni bila organizirana, je bila kmalu zatrta in Calumet & Hecla Co. je izklju-

Dan po prihodu v Calumet se je Molek v spremstvu svaka Mihelčiča napotil v rudnik iskat delo, in ugotovil, da bo tudi tukaj moral na prvo zaposlitev čakati nekaj tednov. Med čakanjem se je seznanjal s slovensko skupnostjo, predvsem s sodelavci *Glasnika*. Po mesecu dni čakanja je dobil delo v rudniku Calumet & Hecla Mining Company. Mesečno plačilo je znašalo 62 \$. Četudi mu, potem ko je plačal dolgove in stroške bivanja, ni veliko ostalo, je Molek prvič, odkar je bival v Ameriki, imel stalno zaposlitev. Ker so bile v Calumetu številne možnosti za samozaplobovanje, za nova znanstva in druženja ter kulturno delovanje, je Molku življenje v novi skupnosti omogočalo osebnostno rast. Svoj prosti čas je posvetil branju leposlovja – Levstika, Jurčiča, Tavčarja, Kersnika, in listu *Ljubljanski zvon*.¹⁷ Ker v Calumetu ni bilo slovenske čitalnice, si je slovenske knjige sposojal v knjižnici, ki je bila v lasti Calumet & Hecla Mining Company, lotil pa se je tudi pisanja za *Glas naroda*,¹⁸ *Glas svobode*¹⁹ in *Glasnik*. Molek pri Mihelčičevih ni imel dovolj prostora za pisanje, in ne zasebnosti. Zato se je kmalu preselil k družini Agnič, katere gospodar je bil član župnijskega odbora in zelo pobožen mož,

* * *

čila Slovence iz svojih rudnikov ter jih ni zaposlovala nadaljnjih sedem let.

Molek, *Slovene Immigrant History*, 57–59.

Ivan Molek, Dežela bakra nekdanj in zdaj, *Prosveta* 20, št. 203, 29. 8. 1927. Čikago 1927, 2.

¹⁷ *Ljubljanski zvon*, mesečna literarna revija, ki so jo leta 1881 ustanovili J. Jurčič, J. Kersnik, F. Levec in I. Tavčar. Nastala je kot glasilo realistov, ki so bili nezadovoljni s Stritarjevim romantično-idealističnim *Zvonom*. *LZ* je ves čas izhajanja ohranjal vodilno vlogo med literarnimi in svobodomiselnimi usmerjenimi revijami. Poleg leposlovja, ki mu je bila revija prvotno namenjena, je prinašal še umetnostno kritiko in razprave ter eseje o umetnosti. Od leta 1931 je objavljala tudi prispevke o aktualnih družbenih vprašanjih. *LZ* je uvedel sistematično kritično spremljanje celotnega slovenskega umetniškega dogajanja, ne le literarnega, kot dotlej. Leta 1932 je spor, ki mu je bil povod Župančičev esej "Adamič in slovenstvo", oslabil revijo. Ker založnica *LZ*, Tiskovna zadruga, ni dovolila natisa kritike tega eseja in člankov o slovenskem narodnem vprašanju, so prizadeti svoje poglede najprej predstavili v brošuri *Kriza Ljubljanskega zvona* (1932), nato pa revijo zapustili in ustanovili *Sodobnost* (1933). *LZ* je nato, kljub pomanjkanju sodelavcev, izhajal do leta 1941.

Enciklopedija Slovenije: geslo Ljubljanski zvon.

¹⁸ *Glas naroda*, drugi slovenski tednik v ZDA, je bil najbolj razširjen slovenski časopis med ameriški Slovenci. Septembra 1893 ga je pričel izdajati Frank Sakser. S svojo bolj levičarsko usmerjenostjo je bil proti teži strogi katoliški naravnosti *Amerikanskega Slovenca*. Leta 1954 ga je kupila Anna Krasna Praček, ki ga je izdajala do leta 1963.

Bajec, *Slovensko izseljensko časopisje 1891–1945*. Ljubljana 1980. Slovenska izseljenska matica, 14–16.

Klemenčič, Slovenski izseljenski tisk. *Znanstvena revija Humanistika* let. 3, št. 2. Maribor 1991, Pedagoška fakulteta, 304.

¹⁹ *Glas svobode*, svobodomiselní tednik, ki sta ga 23. oktobra 1902 v Pueblu (Colorado) pričela izdajati Martin Konda in Frank Medica. List sta že naslednje leto preselila v Čikago (Illinois). Medica, ki je bil njegov urednik, je leta 1904 opustil delo pri listu. Od tedaj je tednik imel več urednikov (Jože Zavertnik, Ivan Kaker itd.). Med letoma 1904 in 1908 je bil *GS* glasilo Slovenske narodne podporne jednote. Leta 1907 sta ga kupila Ivan Molek in Ivan Kaker. Jeseni istega leta pa ga je ponovno prevzel Martin Konda. Tednik je nato izhajal do decembra 1928.

Bajec, *Slovensko izseljensko časopisje*, 14–16.

Klemenčič, Slovenski izseljenski tisk, 304.

Molek, Petdesetletnica slovenskega časnikarstva v Ameriki. *Ameriški družinski koledar* let. 27. Čikago 1941, Jugoslovanska delavska tiskovna družba, 34.

ki je kmalu pozval Molka, da se pridruži župniji. Molek se je s pojasnilom, da slovenska skupnost trenutno nima svoje cerkve, saj je to v celoti uničil požar decembra 1902, za nekaj časa izognil opravljanju verskih dolžnosti. Ko je bila mogočna cerkev zgrajena, je Agničeva nestrpnost do Molka naraščala, še posebno, ko je ta kot naročnik pričel prejemati svobodomiselni *Glas svobode*. Čeprav je imel pri novem gospodarju več prostora za branje in pisanje, zasebnosti še vedno ni imel, pa tudi Agničeva verska nestrpnost se je stopnjevala. Zato si je v prostorih Shaltzerjeve gostilne poiskal novo bivališče, vendar se je zaradi prevelikega hrupa kmalu odselil k prijatelju Johnu J. Plautzu.²⁰

Po prihodu v Calumet se je Molek pridružil društvu Jugoslovanske katoliške jednote (JSKJ), vendar je bil zaradi neizpolnjevanja članskih obveznosti kmalu izključen. Po izključitvi ni bil član nobene pomožne organizacije, saj se nobenemu društvu ni želel pridružiti zaradi verske dolžnosti. Objava v *Glasi svobode* oktobra 1903, ki je pozivala k ustanovitvi prve svobodomiselne podporne organizacije (Slovenske narodne podporne jednote), ga je prepričala, da je s članstvom v podpornem društvu počakal do ustanovitve naprednejše jednote.²¹

Molek je v Calumetu doživel težjo rudniško nesrečo, ki ga je zaznamovala za vse življenje.²² Spodbudila ga je, da je napisal in 10. februarja 1905 v *Glasi svobode*²³ objavil skeč "Kdo je kriv?", predvsem pa je sklenil, da v rudnik ne pojde več. Ko mu je bilo 1. maja 1905 ponujeno delo urednika calumetskega lista, se je pričela njegova uredniška pot.²⁴

Časopis v Calumetu je slovenska skupnost pričela izdajati 28. septembra 1901. List je izdajalo in tiskalo Slovensko tiskovno društvo. Prvoten naslov tednika je bil *Glasnik od Gornjega jezera (Lake Superior Herald)*. Predolgo in neobičajno ime je bilo kmalu skrajšano v *Glasnik oz. Herald. Glasnik* je bil od ustanovitve do leta 1903 glasilo samostojnega podpornega društva sv. Jožefa, nato pa je postal glasilo Slovensko-hrvatske zveze. Med letoma 1911 in 1913 je bil tednik podnaslovljen z "List za Slovence v severozapadu Zedinjenih držav in glasilo S. H. Zveze"²⁵ nato pa z "List za Slovence v severozapadu Zedinjenih držav. Glasilo S. H. Zveze in SKP"²⁶ družbe.²⁷

* * *

²⁰ Molek, *Slovene Immigrant History*, 77–79.

²¹ Molek, *Slovene Immigrant History*, 80.

²² Molek je svojo nesrečo opisal v povesti *Dva svetova*, ki jo je v Ljubljani leta 1933 izdala Cankarjeva družba.

²³ Mary (Jugg) Molek, *A Comprehensive Bibliography of the Literary Works of Ivan (John) Molek*. Dover 1976, samozaložba, 22.

²⁴ Molek, *Slovene Immigrant History*, 78–83.

²⁵ Slovensko-hrvatska zveza.

²⁶ Slovenska katoliška podporna družba.

²⁷ Bajec, *Slovensko izseljensko časopisje*, 19–20.

Molek, Petdesetletnica slovenskega časnikarstva, 33.

Tednik je prenehal izhajati januarja ali februarja 1916, ko ga je nadomestil list, imenovan *Slovenske novice*.²⁸

Uredniki *Glasnika* so bili Frank Schweiger (večkrat), John J. Plautz, Ivan Molek (1. maj 1905–oktober 1906)²⁹, Frank Javh (6. oktober 1906–november 1907), John J. Plautz, Joseph Chesarek (večkrat).³⁰

Pobudnik in prvi ter nato še večkratni urednik *Glasnika* je bil Frank (Franc) Schweiger, ki je v Ameriko prišel leta 1899. V Črnomlju rojeni sodnijski adjunkt iz Ribnice je zapustil domovino v svojih zrelih letih. Nevajen težaškega dela v rudniku in nevešč angleškega jezika je zaman iskal zaposlitev v rudarskem Calumetu. Ker sta bila Calumet z okolico in sosednja Minnesota naseljena s številnimi slovenskimi priseljenci, je Schweiger pregovoril skupino slovenskih trgovcev, da je ustanovila delniško podjetje in začela izdajati svoj list. Glavni delničarji in ustanovitelji lista so bili Mihael Klobučar, Josip Štefanec, Marko Šterk in Josip Stukel. V Schweigerju so videli moža, ki bi bil zmožen in pripravljen opravljati uredniško delo. Uredniku Schweigerju so se pridružili izučeni črkostavec Maks Buh in nekaj delavk, ki so pomagale pri časopisu. List je imel mnogo naročnikov, vendar so bili glavni vir dohodka oglasi. Calumetski trgovci so v njem oglaševali ne glede na svojo narodno pripadnost, saj so bili Slovenci njihovi dobri kupci. Poleg trgovcev so svoje oglase prispevala tudi različna društva bakrenega okrožja. Letna naročnina je znašala dva dolarja, kar je bila takrat običajna cena za tednik.³¹

List je od začetka do konca izhajal na osmih straneh, od tega je bila vsaj polovica napolnjena z oglasi. Ker so bili številni naročniki iz Minnesote, je *Glasnik* namenil posebno stran novicam iz njihovega okraja. Joseph Chesarek,³² ki je leta 1912 prevzel upravništvo časopisa, navaja, da bi list lahko postal dnevnik ali vsaj poltednik, če bi bilo njegovo vodstvo bolj podjetno, saj so v Minnesoti obstajale velike možnosti za razširjanje lista med slovenske izseljence.³³

* * *

²⁸ Bajec, *Slovensko izseljensko časopisje*, 53–54.

²⁹ Molek navaja, da je odpoved z mesta urednika *Glasnika* objavil v zadnji avgustovski številki 1906. Upravni odbor *Glasnika* je po Molkovem odstopu za začasnega urednika imenoval Luko Klopčiča.

Molek, *Slovene Immigrant History*, 98–100.

³⁰ Bajec, *Slovensko izseljensko časopisje*, 19–20.

³¹ Ivan Molek, Dežela bakra nekdanj in zdaj. *Prosveta* 20, št. 201, 26. 8. 1927. Čikago 1927, 2.

Joseph Chesarek, Začetek in konec slovenskega lista v Calumetu, Mich.: Odlomek iz zgodovine calumetskih Slovencev. *Ameriški družinski koledar let. 30*. Čikago 1944, Jugoslovanska delavska tiskovna družba, 98–102.

³² Joseph Chesarek se je rodil 11. 3. 1889 v Ribnici. V ZDA, kamor se je izselil že v otroštvu, se je najprej preživljal kot trgovski pomočnik, nato pa je deloval kot časnikar in društveni delavec. Leta 1912 je postal upravnik calumetskega lista *Glasnik*, pozneje pa je list tudi urejal. Od leta 1933 je bil glavni tajnik Slovensko-hrvaške zveze in urednik njenega glasila. Po združitvi zveze s Hrvatsko bratsko zajednico leta 1939 je bil njen pomožni tajnik vse do leta 1959. Chesarek je razen tega dopisoval v številne slovenske liste, ki so izhajali v ZDA. Umril je 28. 11. 1979 v Kaliforniji.

Enciklopedija Slovenije: geslo Češarek, Joseph.

³³ Chesarek, Začetek in konec, 101, 103.

Urednik Schweiger oz. Muks,³⁴ kot so ga sicer imenovali, je dobro opravljal delo urednika, vendar le, kadar je bil trezen. Ker je večkrat opustil delo pri listu, a se po premoru vedno vrnil, je *Glasnik* v njegovi odsotnosti imel več urednikov. Leto po ustanovitvi je delo urednika prevzel John J. Plautz (Plavec), ki je bil manj vešč urednikovanja kot Schweiger, vendar je list z njim pridobil šaljivo noto, zaradi česar je ohranil priljubljenost med bralci. Plautz je list urejeval le kratek čas. Upravitelji časopisa so nato ponovno zaposlili Schweigerja.³⁵

Molek je že v Steeltonu izvedel, da v Michiganu izhaja slovenski list. Kmalu po prihodu v Calumet se je seznanil z urednikom Schweigerjem in nekaterimi takratnimi sodelavci lista, med drugim z Johnom J. Plautzem, ki je bil prav tako iz Metlike, in s katerim sta postala dobra prijatelja. V uredništvu *Glasnika* so poznali Molkove objave v *Glasi svobode*, zato so ga povabili k sodelovanju.³⁶

Molek v spominih navaja, da je bilo za *Glasnik* težko pisati. Usmeritev tednika ni dovoljevala nič, kar bi lahko povzročilo nesoglasja v skupnosti, predvsem pa ne kritike obstoječih razmer. Da bi zadostil tem usmeritvam in hkrati pisal o aktualnem dogajanju v skupnosti, je Molek posegel po kratki satiri v obliki skeča. V prvem tovrstnem skeču je ljubezenski tematiki dodal podobe splošnega dogajanja v kraju. Molkove satire, ki so nato sledile skoraj vsak mesec, so bralce predvsem zabavale, saj so le redki med njimi doumeli avtorjev namen. Že prvi Molkovi literarni poskusi, objavljeni v *Glasniku*, npr. kratka proza *Moj prijatelj* iz leta 1904, so napovedali in nakazali pisateljev pripovedni način, ki združuje kritiko družbe s sočutjem do trpečih in razžaljenih.³⁷

Schweiger, ki je zaposlitev pri listu zaradi neprestane alkoholiziranosti enkrat že izgubil, je moral potem, ko je nadomestil Plautza, zagotoviti, da bo odslej delo opravljal trezen. Ko je nato ponovno izgubil službo, ga je 1. 5. 1905 nadomestil Ivan Molek. Petdeset let pozneje je Molek o svojem preskoku z mesta rudarja na mesto urednika zapisal:

Kar je pri meni močno v spominu, je to, da prihodnjega 1. maja poteče 50 let, odkar sem skočil iz rudnika (Red Jacket shaft) naravnost za uredniško mizo Glasnika. /.../ Nikjer še nisem bral, niti slišal od nikogar, da bi bil kdo drugi postal čez noč iz navadnega rudarja urednik časnika – in to brez kakršnih priprav, brez kakšnega formalnega žurnalističnega spričevala. /.../ To je bil incident v mojem življenju, ki ga še danes ne razumem. /.../ Enostavno so mi iztrgali rudarsko lo-

* * *

³⁴ Muks je naslov Molkovega kratkega proznega dela, kjer avtor opiše, kako je Schweigerju rešil življenje in dobil službo urednika.

³⁵ Chesarek, Začetek in konec, 101–102.

³⁶ Molek, *Slovene Immigrant History*, 65–68.

³⁷ Molek, *Slovene Immigrant History*, 76–77.

Jerneja Petrič, Književnost slovenskih priseljencev in njihovih potomcev v ZDA od leta 1891. V: *Slovenska izseljenska književnost 2: Severna Amerika* (ur. Janja Žitnik in Helga Glušič). Ljubljana 1999. ZRC SAZU, 169.

*pato iz rok, posedli so me za uredniško mizo, dali mi pero v roke in mi rekli: Zdaj pa piši za list, korigiraj odtise in "klanfaj" besedilo za oglase! Dobesedno sem se moral učiti sam vsega tega dela in naučil sem se ga. Edino, kar mi je pomagalo in obdržalo pri tem delu, je bil fakt, da oni, ki so me uposlili pri Glasniku, niso imeli najmanjšega pojma o urejanju lista. Jaz sem bil ignorant, ampak oni so bili še večji ignoranti!*³⁸

Ko je Molek prevzel delo urednika *Glasnika*, je hkrati urejal list in se učil urednikovanja, zato je potreboval nekaj tednov, da je postal večč svojega dela, ki je ob poznavanju jezika zahtevalo še dobro poznavanje tiskarskega dela in številnih tehničnih izrazov. V prvi številki *Glasnika*, ki jo je uredil, je bilo zato veliko tipkarskih in tipografskih napak, med njimi so bile bralcem v zabavo predvsem tiste v naslovih. Veliko smeha in pozornosti je vzbudil naslov "Štrk v Chicagi", ki bi se moral glasiti "Štrajk v Chicagi". Štrk oz. Šterk je bil namreč zelo pogost priimek slovenskih priseljencev v Calumetu.³⁹

Molek v spominih navaja, da po premostitvi začetnih težav urednikovanje tednika z osmimi stranmi ni bilo zahtevno, saj so oglesi, ki jih je bilo treba prevesti oz. slovnično pravilno oblikovati, napolnili skoraj polovico lista. Sledila je stran, ki je vsebovala zgodbo, povzeto iz drugih časopisov, in nato stran, namenjena novicam iz stare domovine, ki so bile povzete iz *Slovenskega naroda*. Na četrti strani so bila običajno pisma uredniku. Kadar teh ni bilo, je urednik prostor zapolnil z drugimi prispevki, po večini povzetimi od drugod. Tako sta ostali še največ dve strani, ki ju je bilo treba zapolniti s tekočim dogajanjem.⁴⁰

Na prvi strani *Glasnika* so bile objavljene pomembnejše domače in tuje novice, ki so jih napovedovali naslovi v velikem tisku. Druga stran je prinašala novice iz Dežele bakra in Minnesote. Molek je novice iz ZDA črpal iz ameriških časopisov, zato je postalo njegovo znanje angleščine ključnega pomena za uspešno urednikovanje. V uredništvo *Glasnika* so prihajali številni v angleščini napisani časopisi, med drugimi tudi ameriški socialistični list iz Girarda (Kansas) *Appeal to Reason*,⁴¹ ki je Molku prvič pojasnil socialistične ideje in mu zanje vzbudil

* * *

³⁸ Pismo Ivana Molka Georgu Hribljanu, 3. marec 1955. Arhiv: Ivan Molek Papers, škatla 3, mapa 6, Chicago Historical Society.

³⁹ Molek, *Slovene Immigrant History*, 86.

⁴⁰ Molek, *Slovene Immigrant History*, 86–89.

⁴¹ *Appeal to Reason*, socialistični list, ki ga je leta 1897 pričel izdajati Julius Wayland. List je prinašal članke in odlomke iz del Toma Paina, Karla Marxa, Fridericha Engelsa, Johna Ruskina in drugih radikalnih piscev. Ko se je Wayland leta 1900 preselil v Girard (Kansas), je zaposlil Freda Warrena, ki je postal sourednik lista. Warren, ki je bil levičarsko usmerjen, je k sodelovanju povabil voditelje iz vrst ameriškega naprednega gibanja (Jacka Londona, Uptona Sinclairja, Eugena Debsa in druge). Do leta 1902 se je naklada lista tako povečala, da je ta postal četrti najštevilčnejši tednik v ZDA. Potem ko je list dosegel velik uspeh, so Warrena in Waylanda – slednji je novembra 1912 naredil samomor – nadzorovali z namenom, da jima dokažejo protizakonita dejanja. Ko

zanimanje. Lokalne novice mu je posredoval upravitelj lista in hkrati njegov poročevalec Peter Belopavlovič, ki ga je pozneje nadomestil Math F. Kobe. Molek je kmalu ugotovil, da je list težko urediti tako, da bi zadostil vsem bralcem, in da že majhen spodrselj lahko kaj hitro preraste v afero. Poleg tega je moral biti pozoren, da so bile objave v skladu z usmeritvijo tednika. Pisanje, ki bi bilo žaljivo do Calumet & Hecla Company ali do verskih krogov, je bilo prepovedano, prav tako prispevki na temo nezakonitega oz. protizakonitega dogajanja v skupnosti. Da bi se dotaknil prav teh tem, je Molek uvedel nove stalne rubrike, v katerih je razkrival in na prikrit način opozarjal na to, kar ga je motilo v skupnosti. Rubrika "Iz popotne torbe", ki je bila v obliki pisem, je bila napisana v belokranjskem dialektu in v popačeni angleščini, kot so jo govorili v nasebini. "Drobtinice" so imele obliko epigramov, v "Sličicah" pa je Molek objavljal kratko prozo, npr. "Money talk". V teh prispevkih je svojo ost usmeril predvsem zoper nepošteno ravnanje rudarske družbe in cerkveno licemerstvo.⁴² Poleg tega je Molek v *Glasniku* objavil več zapisov kratke proze, kot na primer "Ena izmed tisočeri", "Lizi", "Ne vrne se več", "Ob izviru zakladov" itd.⁴³

"Money talk"⁴⁴

Pred kratkim je umrl v Calumetu Ernest Bollman.

O njegovi smrti je govorilo celo bakreno okrožje, vsaka nasebina, vsako mesto, vsaka hiša /.../.

Lokalni listi so objavljali dolge članke, na široko in drobno opisovali njegovo življenje in skupno zdihovali: "Mr. Bollman is dead!"

Zakaj?

Ernest Bollman je bil lastnik mnogo hiš in krasnih poslopij ter je zapustil na tisoče dolarjev. Dalje je zasedal odlična mesta v javnem življenju in politiki.

Ali veste sedaj kaj je povzročilo toliko govoričenja po njegovej [sic] smrti?

"Money talk!"

Ni dolgo tega kar je umrl v Calumetu John Štobal.

Ali je kdo vedel za njegovo smrt! Šele t r i t e d n e potem kar je umrl je par oseb

je po smrti Juliusa Waylanda list prevzel njegov sin Walter Wayland, je Fred Warrern zaradi nestrinjanja z novim lastnikom opustil delo pri listu. Nadomestil ga je Louis Kopelin. Walter Wayland, ki ni bil tako predan socialist kot oče, je kmalu zatem tretjino lista prodal Marcetu Haldemanu-Juliusu. V obdobju med prvo svetovno vojno in po njej se je listu zaradi nezaželenosti levičarskih gibanj v ZDA zmanjšala naklada. Walter Wayland je list prenehal izdajati novembra 1922.

<http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/USAappealR.htm>, 1. avgust 2005.

⁴² Molek, *Slovene Immigrant History*, 76–89.

⁴³ Molek, *A Comprehensive Bibliography*, 21–24.

⁴⁴ Ivan Molek, Sličice: Money Talk, *Glasnik* 5, št. 29, 21. 7. 1905. Calumet 1905, 4.

zvedelo, da Štobala ni več. Nekdo je izrekel par navadnih fraz in potem se je pozabilo vse.

Zakaj -?

John Štobal je bil navadni ubogi delavec, ki je moral umreti v bolnišnici. Kar je imel, to je šlo z njim v grob. --

Ali je sploh vredno kaj govoriti o človeku, kakor je bil na primer ranjki Štobal!

Po nazorih današnje človeške družbe ne! --

Ali se takšni ljudje sploh smejo v človeški družbi nazivati ljudje!

-- Ne! Ljudje so oni, kateri imajo denar ... Denar je – bog!

Slava tebi o bog – dolar!

Molek je bil svobodomislec in svojega prepričanja ni skrival. *Glasnik* je z njegovim urednikovanjem začel objavljati članke s svobodomiselnimi nazori, kar ni ustrezalo vsem, predvsem ne domačemu duhovniku Luki Klopčiču.⁴⁵

Kot urednik je načeloma sledil smernicam, ki so določale, o čem je oziroma ni dovoljeno pisati v *Glasniku*, četudi so kratile njegovo uredniško svobodo. Ker je želel razkrivati nepošteno početje rudarske družbe in cerkvenih krogov, se je s prikrito kritiko dotaknil nezaželenih tem. Prav slednje je povzročilo njegov razkol z *Glasnikom*.

Ko je po Molkovem obisku⁴⁶ Čikaga leta 1906 njegovo svobodomiselno pisanje zoper katoliške kroge v *Glasniku* postalo odprto in ni več prevzemalo prikritih oblik izražanja, se je avtorjevo sodelovanje z listom končalo.

Molek v spominih navaja, da dokler je slovensko župnijo v Calumetu vodil duhovnik Marko Pakiž, v nasebini ni prihajalo do nesoglasij in sporov med njim in prebivalci, saj je kot duhovnik skrbel le za dogajanje v cerkvi, politika pa ga ni zanimala. Zaradi tega je Molek menil, da je bil Pakiž, ki je kraj zapustil iz zdravstvenih razlogov, zgleden duhovnik. Nadomestil ga je mladi Luka Klopčič, ki je v Calumet prišel iz semenišča v Minnesoti. Klopčič je nadziral dogajanje v skupnosti in kmalu tudi *Glasnik*. Ker Molka ni bilo na seznamu članov župnije, mu je najprej očital, da ni primerno, da kot urednik ni njen član. Molek mu je pojasnil, da je Amerika svobodna dežela, ki posamezniku zagotavlja svobodno odločanje. Nesoglasja med urednikom in duhovnikom so se nato stopnjevala, dokler ni slednji

* * *

⁴⁵ Chesarek, Začetek in konec, 102.

Molek, *Slovene Immigrant History*, 88–89.

⁴⁶ Molek je Čikago in bližnji Joliet obiskal avgusta 1906. V Chicagu je osebno spoznal vodje slovenske svobodomiselne skupnosti Martina Kondo in Jožeta Zaverznika. V Jolietu pa predstavnike katoliškega kroga v uredništvu *Amerikanskega Slovenca*.

Molek, *Slovene Immigrant History*, 95–98.

Molku najprej očital, da *Glasnik* negativno vpliva na vernike, nato pa kmalu našel tudi razlog, zaradi katerega je odpovedal tednik. Klopčič je namreč menil, da *Glasnik* ni posvetil ustrezne pozornosti verskemu delu, ki ga je izdal Anton Režek, duhovnik iz Houghtona.⁴⁷

Po vrnitvi iz Čikaga in Joileta je avtor svoje sedaj še bolj kritično in satirično pisanje v "Drobtinica" usmeril zoper duhovščino. Čeprav so bile urednikove ostre besede namenjene duhovniku Sojarju iz Joileta, jih je večina bralcev pripisala domačemu duhovniku Luki Klopčiču. Ko je upravitelj lista Math F. Kobe Molku svetoval, naj epigrame popravi tako, da jih bralci ne bodo razumeli tako, kot da so namenjeni domačemu duhovniku, Molek tega ni želel storiti.⁴⁸

Prav takrat je calumetsko župnijo obiskal študent bogoslovja, ki je razkril nekatera Klopčičeva, za duhovnika neprimerna dejanja. To je Molka spodbudilo, da je začel poizvedovati o domačem duhovniku in njegovem ravnanju. Ker je menil, da bi objava njegovih ugotovitev spodbudila upravitelje *Glasnika* h glasovanju o njegovem odstopu, je na prvi strani zadnje avgustovske številke leta 1906 objavil svojo odpoved. V njej je kot glavni razlog svojega odstopa navedel prikrivanje resnice. Takoj po objavi odpovedi, v kateri je Molek napovedal, da bo razkril Klopčičevo početje, so upravitelji tednika sklicali sestanek, na katerem so za začasnega urednika imenovali Luko Klopčiča. Tega je že oktobra 1906 nadomestil Frank Javh Kern,⁴⁹ ki je *Glasnik* urejal leta 1906 in 1907.⁵⁰

Molek v spominih navaja, da je tistega dne, ko je bila v *Glasniku* objavljena njegova odpoved, napisal dolgo pismo *Glasi svobode*, v katerem je prosil lastnika lista Martina Kondo, da mu omogoči objavo prispevkov na temo nedopustnega duhovnikovega početja in da na njegove stroške priloži pošiljki v Calumet dodat-

⁴⁷ Režek Antoine J. je v omenjenem delu, z naslovom *History of the Diocese of Sault Ste. Marie and Marquette*, popisal zgodovino škofije Marquette. Knjiga je izšla v dveh delih, in sicer v letih 1906 in 1907. Delo obravnava zgodovino škofije, v kateri so bili škofje tudi Friderik Irenej Baraga, James Trobec in John Vrtin.

Trunk, *Amerika in Amerikanci*, 586, 587, 599, 600, 602, 603.

Molek, *Slovene Immigrant History*, 88, 89.

⁴⁸ Molek, *Slovene Immigrant History*, 98.

⁴⁹ Frank Javh Kern se je rodil 18. marca 1887 v Breznici pri Škofji Loki, kjer je sprva tudi obiskoval šolo. Nato se je šolal še v Kranju in v semenišču v Ljubljani. Šestnajstleten je odšel v ZDA, da bi v semenišču St. Paul v Minesoti nadaljeval šolanje za duhovniški poklic, vendar se je leta 1906 odločil za posvetno življenje. Najprej se je zaposlil v uredništvu *Nove domovine*, kasneje pa je bil urednik različnih slovenskih listov v ZDA (*Glasnik*, *Narodna beseda*, *Nova domovina* itd.). Leta 1908 je na clevelandski Case Western Reserve University pričel študirati medicino. Kot zdravnik je nato deloval tudi v slovenskih podpornih organizacijah. Kern je sodeloval pri ustanovitvi Slovenske narodne čitalnice v Clevelandu in bil predstavnik Slovenskega narodnega doma v Clevelandu. Leta 1919 je v samozaložbi izdal angleško-slovenski slovar, leta 1926 pa angleško-slovensko berilo. Kern je bil tudi dejaven politik. Umrl je leta 1977 v Clevelandu.

Matjaž Klemenčič, *Slovenes of Cleveland: The Creation of a New Nation and a New World Community Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio*. 1995, Dolenjska založba, 88, 89.

Jerneja Petrič in drugi, Biografije in bibliografije. V: *Slovenska izseljenska književnost* 2, 407.

⁵⁰ Molek, *Slovene Immigrant History*, 98–100.

nih sto izvodov vsake številke *Glasa svobode*, v kateri bo njegov prispevek objavljen. Prispevek, pod katerega se Molek ni podpisal z lastnim imenom in priimkom, temveč le z Eden v imenu mnogih, je bil že 7. septembra objavljen v rubriki "Dopisi":

Calumet, Mich., 1. sept. 1906:

"Svake sile do vremena" – pravi pošteni hrvatski rek. Takisto smo rekli tudi mi Kalumetski [sic] Slovenci, ko smo dan za dnevom gledali grozne lumparije, izvirajoče v "kranjskem bordehu", kjer dominira naš velebredni reverende Luka Klopčič. Ta neuredna duhovna posoda, propalica kateri ni vreden, da se dotakne cerkvenega zidu, kamor li – Najsvetejšega pred oltarjem, – je s svojimi ostudnimi orgijami zabredel že tako daleč, da družega ne zasluži, kakor javno ožigosanje pred vsem slovenskim svetom. Kalumetčani smo dolgo prikrivali Tvoje "delikatese", Luka; dolgo in predolgo. Toda zdaj ni milosti več; v popolni nagoti naj Te ogleda vsakdo, ki Te se ne pozna.⁵¹

Dopis se zaključuje z:

Za danes dovolj. Klopčič naj pa ne misli, da je to vse, kar vemo.

Najlepše še pride.⁵²

Časopis je zaradi dodatnih izvodov naglo obkrožil Calumet in okolico ter povzročil razburjenje med ljudmi. Četudi se avtor ni podpisal, so bralci, predvsem pa Luka Klopčič, sklepali, da je pismo napisal Ivan Molek. Objava je bila Molkova moralna zmaga, saj je Klopčič naslednjo nedeljo opustil običajni cerkveni obred. Namesto tega je pozval ljudi, tudi nasprotnike, na javno zborovanje v cerkvi, kjer bo pojasnil očitke brezverskega tiska.⁵³

Četudi se Molek ni nameraval udeležiti zbora, so ga njegovi somišljeniki prepričali o nujnosti njegove prisotnosti. Na željo cerkovnika pa je tudi napisal pismo škofu Eisu v Marquette, v katerem ga je seznanil z dogajanjem v Calumetu in napovedanem zborovanju.⁵⁴

Zbrana množica nekaj sto ljudi, med katero po Molkovih besedah ni bilo žensk, je v nedeljo, 16. septembra 1906, napolnila še nedokončane cerkvene prostore. Klopčič je s svojim govorom dosegel tak čustven odziv zbranih, da so ti želeli Molka linčati. Kričanju in zmerjanju so se pridružili udarci, dokler nasilja ni

* * *

⁵¹ Eden v imenu mnogih, Dopisi. *Glas svobode* let. 5, št. 36, 7. 9. Čikago 1906, 4.

Zaradi anonimne objave ni mogoče potrditi Molkovega avtorstva.

⁵² Dopisi, 4.

⁵³ Molek, *Slovene Immigrant History*, 100.

⁵⁴ Molek, *Slovene Immigrant History*, 101.

ustavil policist Joe Štrucel, ki je napadenega Molka ubranil pred besno množico. Med napadom na avtorja je v cerkev prišel škofov tajnik Pintar, ki je zborovanje nemudoma prekinil. Moleka in Klopčiča pa je škof pozneje zaradi dogodka v Calumetu poklical k sebi.⁵⁵

Takoj po shodu so se Molek in njegovi somišljeniki zbrali pri gostilničarju Shaltzu (Žalcu) in pripravili načrt ukrepanja zoper nasilneže. Molek je dan zatem vložil tožbo zoper deset oseb, ki se bile zaradi povzročitve telesne poškodbe denarno kaznovane. Vsi razen Jakoba Butale, ki je zahteval postopek pred poroto, so priznali krivdo in plačali skupno 100 \$ kazni.⁵⁶

O shodu v Calumetu je že naslednji dan, 17. septembra 1906, poročal calumetski dnevnik *The Copper Country Evening News*, ki je objavil članek z naslovom "Row in church".⁵⁷

Izmed slovenskih časopisov se je odzval *Glas svobode*, ki je 21. septembra 1906 na prvi strani v obsežnem članku z naslovom "Nameravano linčanje v slovenski cerkvi na Calumetu, Mich.", poročal:

*Grozna zaslepljenost in fanatizem privržencev Rev. L. Klopčiča je zadnjo nedeljo dosegla višek nesramnosti, niskotnosti in brezmejne hudobije. Ta dan je namreč L. Klopčič imel svoj shod v farni cerkvi sv. Jožefa v Calumetu, in zbobnal na ta shod blizu 200 faranov, pred katerimi je hotel oprati svojo "nedolžnost" in dokazati, da so vse trditve, objavljene v predzadnji številki Glasa Svobode, kar se tiče njegovih nečutenih nemoralnostij, vse skupaj laž.*⁵⁸

Poročilo nadalje navaja, da je Klopčič po prebranem spornem dopisu, objavljenem v *Glasi svobode*, pozval svoje nasprotnike, da mu dokažejo resničnost navedenih trditev, ter da se je Molek z majhnim številom somišljenikov odzval na duhovnikov poziv, pri čemer ga je napadla množica Klopčičevih privržencev, in da je šele prihod škofovega tajnika prekinil Molkovo javno linčanje.⁵⁹ *Glas svobode* je hkrati objavil še prispevek "G. Klopčič se pere",⁶⁰ ki je s sklicevanjem na duhovnikove izjave s shoda najprej nagovoril Luko Klopčiča, nato pa nadaljeval z razmišljanjem o duhovnikih, veri in njeni potrebnosti ter zaključil z:

Izzvali ste boj, in mi ga z veseljem sprejmemo, zavedajoč se, da se stem [sic] pojmi bistrijo in da se bodu marsikateremu oči odprle, ki je bi [sic] doslej slepo

* * *

⁵⁵ Molek, *Slovene Immigrant History*, 101–103.

⁵⁶ Molek, *Slovene Immigrant History*, 103–104.

⁵⁷ Molek, *Slovene Immigrant History*, 105.

⁵⁸ Nameravano linčanje v slovenski cerkvi v Calumetu, Mich., *Glas svobode* let. 5, št. 38, 21. 9. 1906. Čikago 1906, 1.

⁵⁹ Nameravano linčanje, 1.

⁶⁰ G. Klopčič se pere, *Glas svobode* let. 5, št. 38, 21. 9. 1906. Čikago 1906, 4.

*orodje v Vaših rokah. Nam se gre za resnico in pravico – Vam za krivično nadvlado.*⁶¹

Glas svobode je nato v pismih bralcev še nadaljnja dva meseca, vse do novembra 1906, objavljala odzive javnosti na calumetski linč in duhovniku očitano nemoralno početje. Tako je na primer avtor dopisa "Odprto pismo na Calumetčane", podpisan kot Zaveden Katoličan iz Puebla, zapisal, da je Molek odkril vso hinavščino in pokazal calumetskemu slepcem pravo pot.⁶² *Glas svobode* je nato objavil več dopisov, podpisanih z Resnicoljub, v katerih je pisec podpiral Molka.⁶³ Oktobra 1906 se je Resnicoljuba pridružil pisec z vzdevkom Calumetski rudar. Ta je Klopčiču očitil neupravičeno zbiranje denarja ob različnih priložnostih in prireditvah v cerkvi ter da s svojim ravnanjem vnaša v skupnost prepire namesto sloge.⁶⁴ Z objavo dopisa, podpisanega s Tvoj prijatelj, je *Glas svobode* v prvi polovici novembra končal dopisovanje na temo calumetskega linča.⁶⁵

Nekaj tednov po linču v cerkvi je bil Molek, takrat že povsem nedovzeten za vero in cerkev, poklican na zaslišanje v Marquett, kjer ga je škof skupaj z drugimi udeleženci linča povprašal o njegovem verskem prepričanju, med drugim tudi, ali je ateist. Odgovoril je negativno, čeprav, kot v spominih navaja, takrat še ni natančno razumel ateizma. Šele pozneje, ko ga je dojel kot dogmatično nasprotje dogmam religije, bi zmoget svoj odgovor utemeljiti; ker ni sprejemal nobenih dogem, je zavračal tudi ateizem. Škofovo zaslišanje ni imelo posledic niti za Klopčiča niti za Molka in ni vplivalo na nadaljnje dogajanje v Calumetu.⁶⁶

Kljub svoji moralni zmagi, je Molek po odhodu iz *Glasnikovega*⁶⁷ uredništva

⁶¹ G. Klopčič se pere, 4.

⁶² Odprto pismo na Calumetčane, *Glas svobode* let. 5, št. 40, 5. 10. 1906. Čikago 1906, 3.

⁶³ Resnicoljub, *Glas svobode* let. 5, št. 40, 5. 10. 1906. Čikago 1906, 4.

Resnicoljub, *Glas svobode* let. 5, št. 41, 12. 10. 1906. Čikago 1906, 4.

⁶⁴ Calumetski rudar, *Glas svobode* let. 5, št. 43, 26. 10. 1906. Čikago 1906, 4.

⁶⁵ Tvoj prijatelj, *Glas svobode* let. 5, št. 45, 9. 11. 1906. Čikago 1906, 4.

⁶⁶ Molek, *Slovene Immigrant History*, 105–106.

⁶⁷ Po Molkovi odpovedi v avgustu 1906 so upravitelji *Glasnika* imenovali Luko Klopčiča za začasnega urednika. Nato je mesto urednika za kratek čas prevzel Frank Jauh, ki je kljub svoji prvi tovrstni zaposlitvi dobro urejeval list. Kmalu ga je nadomestil nekdanji urednik John J. Plautz. Ko je tudi ta zapustil uredništvo *Glasnika*, so upravitelji ponovno zaposlili Schweigerja, saj so zaman iskali bolj primerne urednika. Novembra 1912 je mesto upravnika pri *Glasniku* prevzel Joseph Chesarek, ki je list upravljal le nekaj mesecev, ko se je junija 1913 začela devet mesecev trajajoča stavka rudarjev. Ta je zaznamovala delo v uredništvu lista. Schweiger je v *Glasniku* kmalu začel izražati svoje odklonilno stališče do stavke, njenih voditeljev in stavkajočih. Kljub Chesarkovemu trudu – ta je v uredništvu glasila edini izražal podporo stavkajočim – je list vedno bolj nasprotoval delavcem v njihovem boju. Klopčič, ki je imel pri listu glavno besedo, in urednik Schweiger sta bila nasprotnika stavke. Drugi v vodstvu lista, po večini gostilničarji, se niso želeli odprto izraziti in so ostajali neopredeljeni. S koncem stavke se je število prebivalcev v Calumetu zmanjšalo; mnogi izmed stavkajočih niso dobili več zaposlitve v rudnikih, zato so bili prisiljeni zapustiti kraj. *Glasnik* je po končani stavki imel komaj polovico prejšnjih naročnikov. Ker trgovci med stavko niso oglaševali, je list izgubil tudi veliko oglasov. S prvo svetovno vojno so

zaman iskal zaposlitev. Zaradi svojega javnega spora je bil zavržen pri vseh delodajalcih v Calumetu.⁶⁸

Ko je skoraj tri desetletja pozneje razmišljal o dogajanju v Calumetu jeseni 1906, je o svojem sporu s Klopčičem zapisal:

*Ko danes zrem daleč nazaj na tiste dni in svojo vihravo mladost, se moram uprašati: Kdo je bil takrat bolj neumen, župnik ali jaz. /.../ Z moje strani je bil to smešen boj, kajti nastopil sem v pozi, "da poboljšam grešnega župnika" ... Moj idealizem se še ni razkadil do kraja ... /.../ Jaz sem hotel poboljšati župnika, da bo dober župnik, on je pa hotel poboljšati mene, da bom dober katolik! Zato je šlo in v tem oziru sva bila enako bedasta. Ampak Klopčič je imel na svoji strani 12.000 pristašev, jaz pa komaj nekaj stotin.*⁶⁹

Ko je Molek leta 1927 obiskal Calumet, je povprašal po ohranjenih letnikih *Glasnika*, saj je ob odhodu v Čikago s seboj vzel le nekaj števil s svojimi pripevkami. Izvedel je, da je list morebiti ohranjen le v zasebnih zbirkah. Ko je *Glasnik* prenehal izhajati, so namreč vse izhode časopisa sežgali. Ker upravništvo *Glasnika* ni hranilo vseh števil, kot je to običajno, se tednik v celoti ni ohranil.⁷⁰

Ko je Molek po linču ostal brez vseh možnosti za zaposlitev v Calumetu, mu je Martin Konda ponudil, da postane začasni predstavnik *Glasa svobode* za Deželo bakra in Minnesoto. Menil je, da je Molkovo ime po aferi s Klopčičem prepoznavno in čas primeren za agitacijo za nove naročnike. Skupaj z drugimi zastopniki lista je Molek v začetku oktobra 1906 pričel zbirati nove naročnike. Najprej v Calumetu in okolici, kjer je zbral nad 200 novih naročnikov in obnovil skoraj vsa prejšnja naročila. Po dveh tednih agitacije v domačem Calumetu se je napotil v Keweenaw, vse do naselbine Mohawk, in nato na nasprotno stran v smeri Houghtona do South Ranga, Baltica, Trimountaina, Painesdala, Rocklanda in Greenlanda. V mesecu dni je prehodil vso Deželo bakra in spoznal večinoma prijazne priseljence in le nekaj nasprotnikov. Novembra 1906 je začel agitacijo v Min-

se ponudile nove možnosti zaposlovanja v tovarnah zunaj Calumeta, zaradi česar so delavci začeli kraj množično zapuščati. Calumet je začel propadati in životariti, s tem pa tudi *Glasnik*, ki je v začetku leta 1916 prenehal izhajati.

Februarja 1916 je Klopčič na javni dražbi kupil tiskarno propadlega *Glasnika* in kmalu začel izdajati tednik *Slovenske novice*. Njegov urednik je bil do svoje smrti leta 1917 Schweiger, upravitelj pa John J. Plautz. Klopčič, ki je po Schweigerjevi smrti začel urejati tednik, je želel Calumetčane ponovno pridobiti za list, vendar brez uspeha. Ker tednik, ki je izhajal na štirih straneh, ni pridobil zelenih naročnikov, je Klopčič leta 1921 prenehal tiskati *Slovenske novice*. Slovenska skupnost v Calumetu ni nikoli več imela svojega časopisa.

Chesarek, Začetek in konec, 106–107.

⁶⁸ Molek, *Slovene Immigrant History*, 107.

⁶⁹ Molek, Razmere in obrazi, 13–14.

⁷⁰ Ivan Molek, Dežela bakra nekdanj in sedaj, *Prosveta let. 20, št. 209*, 6. 9. 1927. Čikago 1927, 2.

Ohranjeni izvidi *Glasnika* se nahajajo v Immigration History Research Centru v zvezni državi Minnesota.

nesoti, kjer je bila večina slovenskih priseljencev rudarjev v rudnikih železove rude, in kjer ni imel znancev. Obiskal je majhno slovensko naselbino v kraju Duluth, od koder je krenil v Ely, kjer je živel več ameriških Slovencev. Tukaj je teden dni zbiral nova naročila. Nato se je napotil v Soudan, kjer je srečal soseda iz rojstnega kraja, Janeza Nemaniča. Pot je nadaljeval skozi Tower v Auroro in Biwabik ter nato proti Iron Rangu do Eveletha, kjer so živeli številni izseljenci iz Metlike. Zadnja postanka sta bila kraja Chisholm in Hibbing, kjer je po dveh mesecih zaključil pot po zasneženi in hladni Minnesoti. Nekaj dni pred božičem 1906 se je po uspešno opravljenem delu vrnil v Calumet, ko ga je Konda že vabil, da se preseli v Čikago. Molek navaja, da je bila agitacija za *Glas svobode* njegova edina tovrstna izkušnja, saj ni imel potrebnih veščin za uspešno predstavitev in prepričevanje.⁷¹

Življenje v Calumetu je močno zaznamovalo Molkovo literarno ustvarjanje. Snov številnih njegovih literarnih del izhaja prav iz calumetskega rudarskega okolja: krajša proza npr. "Muks", "Kapitan Jack", roman *Zajedalci*, povest *Dva svetova* in drama *Poročna noč*.⁷²

Molek je literarno ustvarjanje že v Calumetu dopolnjeval z udeleževanjem v gledališču. Četudi slovenska skupnost v Calumetu ni imela lastne gledališke dvorane in je za svoje potrebe najemala prostore italijanske skupnosti, je večkrat pripravila gledališki program. Ivan Molek se je v zimskem času 1904–1905 prvič preizkusil na odru, saj je nastopil v glavni vlogi v predstavi "Zamujeni vlak". Čeprav predstava ni bila med najuspešnejšimi, je Molka spodbudila k nadaljnjemu delu v gledališču. Leta 1905 je skupina dvajsetih ljubiteljev drame, med njimi tudi Molek, ustanovila Slovensko dramatično društvo.⁷³ Frank Zaitz je o njegovem nastanku in delovanju zapisal:

*Ustanovil ga je leta 1905 Ivan Molek, ki je bil tudi njegov prvi tajnik. Živel je okrog tri leta. Nabavilo si je obsežno garderobo kostumov in uprizorilo kakega pol ducata domačih iger. Svojo prvo predstavo je imelo v mestnem gledališču. Razpadlo je zaradi notranjega nesoglasja.*⁷⁴

* * *

⁷¹ Molek, *Slovene Immigrant History*, 106–110.

⁷² Molek, *Slovene Immigrant History*, 62.

Ivan Molek, Muks. *Ameriški družinski koledar let. 24*. Čikago 1938, Jugoslovanska delavska tiskovna družba, 88–97.

Ivan Molek, Kapitan Jack, *Proletarec let. 3, št. 23, 18. 2. 1908*. Čikago 1908, Jugoslovanska delavska tiskovna družba, 4.

Ivan Molek, *Zajedalci*, Čikago, 1920, SNPJ.

Ivan Molek, *Dva svetova*. Ljubljana 1933, Cankarjeva družba. Ivan Molek, *Poročna noč*. *Ameriški družinski koledar let. 14*. Čikago 1928, Jugoslovanska delavska tiskovna družba, 101–120.

⁷³ Molek, *Slovene Immigrant History*, 83–84.

⁷⁴ Frank Zaitz, Slovenska kulturna društva v Zedinjenih državah. *Ameriški družinski koledar let. 19*. Čikago 1933, Jugoslovanska delavska tiskovna družba, 77.

O Molkovem gledališkem delovanju v Calumetu ni veliko znanega. Arhivsko gradivo razkriva le, da je Molek kot režiser naročal gradivo iz Gorice, in sicer nekaj leposlovja in izvod igre *Rokovnjači* ter, kot navaja izdani račun, muzikalije.⁷⁵

SKLEP

S prihodom v Calumet leta 1903 je Molk začel novo življenje. Čeprav se je po prihodu v rudarsko okrožje še naprej preživiljal s fizično napornim delom, mu je življenje v novi skupnosti omogočalo osebno rast. Nadaljeval je z dopisovanjem v *Glas svobode*, začel pa je pisati tudi za lokalni *Glasnik*. Po nesreči v rudniku, ki ga je zaznamovala za vse življenje, je 1. maja 1905 postal urednik *Glasnika*. Urednikovanje omenjenega lista, ki je bila Molkova prva časnikarska izkušnja, je bilo začetek njegovega javnega delovanja v skupnosti ameriških Slovencev.

Kako pomembno za avtorjev razvoj je bilo obdobje, ki ga je preživel v rudarskem naselju, nakazuje Molkovo pisanje v *Prosveti*, ko je dnevno, od 22. avgusta do 13. septembra 1927, objavljal potopisni prispevek "Dežela bakra nekdanj in sedaj",⁷⁶ kjer je beležil spomine in vtise o obisku Calumeta dvajset let po svojem odhodu iz njega. Zgodovino kraja in življenje oziroma delovanje slovenskih priseljencev v Calumetu pa je ob tem predstavil še v posameznih prispevkih.⁷⁷ Molek je o preteklosti Calumeta zbral veliko podatkov in proučil številne zgodovinske vire, ki jih je vključil v avtobiografski zapis *Čez hribe in doline*.⁷⁸ Četudi je avtor v prvem delu svojih spominov, in sicer v sedmem poglavju, predvidel zapis o zgodovini Calumeta, je ta v prevodu Molkovega tipkopisa predstavljen v dodatek (Appendix E).⁷⁹

Kljub rudniški nesreči in javnemu sporu z lokalnim duhovnikom, ki mu je onemogočil nadaljnjo zaposlitev v Calumetu, je Molek o svojem bivanju v Calumetu pisal z naklonjenostjo. Leta 1953 je namreč v osebnem pismu mladostnemu prijatelju, prav tako priseljencu v ZDA, Georgu Hribljanu, opisal svoje spomine na življenje in delo v Calumetu.

* * *

⁷⁵ Račun za gosp. I. Molek, režiser, Gorica 15. junij 1906. Arhiv: Ivan Molek Papers, škatla 8, mapa 35, Chicago Historical Society.

⁷⁶ Ivan Molek, Dežela bakra nekdanj in zdaj. *Prosveta* 20, št. 209, 6. 9. 1927. Čikago 1927, 2.

⁷⁷ Molek je o pričetkih delovanja ameriških Slovencev v Calumetu, in sicer o ustanovitvi prvega slovenskega podpornega društva objavil dva članka – Pionir je legel, *Ameriški družinski koledar*, 1940, in Šestdesetletnica slovenskega fraternalizma v Ameriki, *Ameriški družinski koledar*, 1942.

⁷⁸ *Čez hribe in doline* je tipkopis Molkovih spominov, ki jih je prevedla avtorjeva soproga Mary Jugg Molek. Prevod z naslovom *Slovene Immigrant History 1900–1950: Autobiographical Sketches by Ivan (John Molek), Translated by Mary Molek* je izšel leta 1979 v samozaložbi. Tipkopis je v arhivu Ivan Molek Papers, škatla 23, Chicago Historical Society. Del arhivske zbirke Ivana Molka je širši javnosti še vedno nedostopen, med drugim tudi tipkopis *Čez hribe in doline*.

⁷⁹ Molek, *Slovene Immigrant History*, 409.

Ko se danes spominjam na tista tri leta in osem mesecev, ki sem jih preživel v Calumetu – ko sem polnil bucket v Red Jacket shaftu in kasneje sedel za uredniško mizo pri Glasniku, ko sem doživljal razne burne dogodke /.../ - ko mi je vse to še tako živo pred očmi, moram reči, da so bila tista leta v Copper Country najlepša leta mojega življenja.⁸⁰

* * *

⁸⁰ Pismo Ivana Molka Georgu Hribljanu, 30. april 1953. Arhiv: Ivan Molek Papers, škatla 3, mapa 6, Chicago Historical Society.

UVOD

Namen pričujočega članka je predstaviti doktorsko disertacijo slovenskega izseljenskega politika, novinarja in pisca Andreja Kobala (1899–1988).¹ Omenjena disertacija je vrhunec Kobalovega dolgoletnega izobraževanja v ZDA, ne pa tudi njegov konec. Prav zaradi tega se članek ne more izogniti predstavitvi Kobalove izobraževalne poti.

Kobal se je kmalu po prvi svetovni vojni kot enaindvajsetletni mladenič iz rojstnega Cerkna izselil v Združene države Amerike, postal ameriški državljan in si tod ustvaril nov dom in družino. O življenju in delu Andreja Kobala do sedaj še ni bilo veliko zapisanega, predvsem pa do pred kratkim še ni bila narejena primerjava njegovih spominov z obstoječimi viri in znanstveno literaturo. Andrej Kobal

* * *

¹ Andrej Kobal je bil rojen leta 1899 v Cerknem. Po prvi svetovni vojni in priključitvi dela slovenskega ozemlja k Italiji so ga italijanske oblasti aretirale. Uspelo mu je pobegniti in leta 1920 je odpotoval v ZDA. Kobala je življenjska pot, kakor lahko razberemo iz spominov, zanesla ne le na številne konce sveta, temveč tudi na različna področja delovanja. Prva leta svojega bivanja v ZDA je izkoristil predvsem za lastno izobraževanje in delovanje med slovenskimi rojaki v Čikagu. Tako je opravljal naloge pomožnega urednika pri časniku *Prosveta* in med letoma 1926–1929 opravljal delo urednika *Mladinskega lista*. Njegove literarne prispevke pa v poleg že omenjenih časopisih zasledimo tudi v *Ameriškem družinskem koledarju* in *Proletarcu*. Med delovanjem v Čikagu je napisal tudi nekaj dramskih del. V svojih spominih je nekatera dela tudi predstavil. Večina jih žal ni ohranjenih.

Po večletnem delovanju v krogu slovenskih izseljencev se je Kobal od omenjenega kroga postopoma oddaljil. V svojih spominih navaja kar nekaj razlogov, predvsem pa pojasnjuje svoja politična stališča, zaradi katerih je sodelovanje z nekdanjimi kolegi popolnoma opustil. Kakor v novinarskem, je Kobal namreč tudi v zasebnem življenju vztrajal pri svojih stališčih in jih tudi dosledno zagovarjal. Vsekakor je bil to eden izmed vzrokov za njegov politični spor z dolgoletnim urednikom *Prosvete* Jožetom Zavertnikom in urednikom *Proletarca* Frankom Zaitzem. Čeprav je omenjeni spor odmeval v časopisju, kljub nekaterim ostrim besedam ni nikdar, kakor v spominih zagotavlja Kobal, prerasel v osebne zamere, ampak je ostal na ravni ideološkega nesoglasja. Drugače pa je bilo s Kobalovim sporom z Louisom Adamičem. Iz Kobalovih besed je mogoče razbrati sprva zgolj globoko antipatijo, pozneje pa celo neprikrito sovraštvo do Adamiča, ki ga Kobal ni nikdar osebno srečal. Tako iz Kobalovih spominov kakor tudi iz njegovih pism Molku in Jožetu Velikonji so razvidne neprizanesljive kritike Adamičevega tako zasebnega življenja kakor tudi njegovega literarnega in (predvsem) političnega delovanja.

Z odhodom iz Čikaga se je začelo novo poglavje v življenju Andreja Kobala. Med gospodarske krizo si je denar služil na različne načine, svoje izobraževanje pa je leta 1941 okronal z doktoratom.

Kmalu po vstopu ZDA v vojno je Kobal oblekel vojaško suknjo. Sprva je bil vojaški psiholog, kmalu pa se je pridružil ameriški tajni vojaški obveščevalni službi. V okviru te službe je deloval na Balkanu, proti koncu vojne predvsem v Bolgariji. V spominih je jasno izrazil tudi svoj pogled na razvoj vojaških in političnih dogodkov v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno in po njej. Svoje izkušnje in poglede je delil s prijateljem in nekdanjim sodelavcem pisateljem Ivanom Molkom, s katerim si je med drugo svetovno vojno ves čas dopisoval. Pisma hrani Chicago Historical Society v Čikagu (Illinois) v ZDA. Sodelavec tajne obveščevalne službe je Kobal ostal tudi po drugi svetovni vojni. Tako v svojih spominih kakor tudi v pismih Molku je izražal nedvoumno sovraštvo do komunizma. Prav to čustvo je tudi glavna tema Kobalovega poslednjega literarnega dela z naslovom *Slovenec v službi FBI*. Andrej Kobal je umrl 16. marca 1989 na Bavarskem. (Mojca Moškon Mešl, *Politično delovanje Andreja Kobala v ZDA*. Magistrsko delo. Ljubljana 2005. Filozofska fakulteta.)

je namreč izdal svoje spomine pod naslovom *Svetovni popotnik pripoveduje*, zaradi obsežnosti pa so izšli kar v dveh knjigah (leta 1975 in 1976). Pri raziskovanju Kobalovega življenja in dela rabijo kot temeljni vir podatkov, njihova primerjava z drugimi viri in znanstveno literaturo pa Kobalova pričevanja kar nekajkrat ovrže. Kobal v uvodu svoje avtobiografije sam priznava, da njegovi spomini niso namenjeni raziskovalcem, in sam sebi dopušča napake. V pismu, ki ga je napisal dr. Jožetu Velikonji 21. junija 1975, je med drugim zapisal:

Strinjam se z Vami, da bi bila knjiga (*Svetovni popotnik pripoveduje* – op. p.) bolj pomembna, če bi se poslužil dokumentacij. Toda napisal sem jo za Mohorjevo izdajo in ne za preučevalce zgodovinskih dogodkov. Ne vem, kje so se ravno vrinile napake glede datumov ali let.²

Pri tem je treba vedeti, da sta knjigi nastali v času, ko je bil Kobal star že več kakor sedemdeset let, predvsem pa v obdobju, ko o nekaterih dogodkih iz svojega življenja še ni mogel, smel ali želel spregovoriti.

Kobalova disertacija je poleg njegovih spominov glavni vir pri raziskovanju njegovega življenja in dela. V celoti ohranjena disertacija razkriva Kobalov pogled na razvoj vojaških in političnih dogodkov na, kakor sam imenuje, območju podonavskih držav. Kakor bo razvidno v nadaljevanju članka, Kobal v disertaciji podaja svojo vizijo prihodnosti na omenjenem geografskem območju. Pri tem je predvsem zanimivo primerjati njegove ideje s politično situacijo v Evropi danes, v času širjenja Evropske unije in ratifikacijskih postopkov evropske ustave. Prav tako je zanimiva primerjava evropske ustave z ustavami posameznih držav danes in v času, v katerem je nastala Kobalova disertacija.

2. KOBALOVA ŠTUDENSKA LETA

Raziskava in opis Kobalovih študijskih let sta s stališča raziskovalca za interpretacijo eno izmed najtežjih obdobj Kobalovega življenja, in to predvsem iz dveh razlogov. Prvi razlog je dejstvo, da se Kobal takrat ni posvečal samo študiju enega programa ali samo študiju na eni univerzi, temveč je obiskoval različne tečaje, predavanja in seminarje na kar treh univerzah. Kobal celo sam sebe imenuje "nepraktičen večni študent".³ Druga težava je pomanjkanje virov. Raziskovalec se lahko opre samo na Kobalove spomine, ki pa se velikokrat izkažejo za nepopolne ali celo netočne. Skoraj z gotovostjo lahko Kobalu verjamemo, da je predavanja in seminarje, ki jih omenja, zares obiskoval, saj je pozneje na ta račun celo dobival

* * *

² Pismo Andreja Kobala Jožetu Velikonji z dne 21. junija 1975. Kopijo svoje korespondence s Kobalom mi je dr. Velikonja prijazno posredoval 24. aprila 2003; nahaja se v mojem arhivu.

³ Andrej Kobal, *Svetovni popotnik pripoveduje I*. Gorica 1975. Goriška Mohorjeva družba, 144.

službe. Nekoliko manj pa se lahko zanesemo na njegov spomin, ko piše o datumih. Vsekakor pa so njegovi spomini glavna izhodiščna točka za razumevanje tega obdobja njegovega življenja. Kobal sam zapiše, da je z učenjem začel že takoj po prihodu v ZDA. Omenja, da je v času, ko je opravljal delo pomožnega urednika pri *Prosveti*,⁴ obiskoval razne večerne tečaje in šole. Za izboljšanje znanja angleškega jezika je, po njegovih besedah, "... kmalu po prihodu v Čikago" najel mlado učiteljico irskega rodu, vendar je zaradi vztrajanja njenih staršev, da se z dekletom poroči, z učenjem te vrste prekinil. Pri Družbi mladih krščanskih moških / Young Men's Christian Association se je vpisal v večerno šolo za priseljence in s tem vzbudil neodobrovanje Jožeta Zavertnika,⁵ ki naj bi nadaljnje izobraževanje predvsem v višjih razredih omenjene šole imel za nepotrebno. V omenjeni šoli je Kobal nadaljeval učenje jezika, vpisal pa je tudi seminarja iz ameriške zgodovine in državljanstva. Slednje predavanje je, kakor piše v spominih, poslušal predvsem zato, ker se je že takoj po prihodu v ZDA odločil, da bo vložil prošnjo za pridobitev ameriškega državljanstva. Kobal se nadalje spominja, da se je kljub Zavertnikovemu nasprotovanju odločil nadaljevati šolanje na Northwestern University. Obiskoval naj bi tečaje in predavanja iz novinarstva in ekonomije, pri kateri, kakor sam pravi, ni bil najbolj uspešen, zaradi česar je letnik prekinil. Predavanje in delavnice iz novinarstva naj bi organiziral in izvajal "čikaški časnik *Tribuna*", sodelovanje na takem seminarju pa je bilo za Kobala izredno častno. Sam pravi, da je želel izpopolniti svoje novinarsko znanje zato, ker je "... na vso moč (sem) hotel vedeti, kako se urejajo ameriški časopisi" in ker je bil prepričan: "... da s tem več pomagam k razvoju *Prosvete* kot pa sebi".⁶

Obdobje, ko je obiskoval Northwestern University, je v njegovo življenje prineslo kar nekaj sprememb tudi na zasebnem področju. Sam ne omenja leta, ko je

⁴ *Prosveta* je kot glasilo Slovenske narodno podporne jednote (SNPJ) začela izhajati kot dnevni časopis leta 1916 v Čikagu. Med letom 1911 in 1. julijem 1929 je bil njen urednik Jože Zavertnik. ("Jože Zavertnik". V: *Mladinski list – Mesečnik za slovensko mladino v Ameriki*, let. 5, št. 9, september 1926, 290.

⁵ **Jože Zavertnik** se je rodil 2. januarja 1869 v Škofljici pri Ljubljani. Po končani osnovni šoli je nadaljeval šolanje na gimnaziji, kjer je opravil tri razrede, nato pa se je dve leti šolal na mornarski šoli v Pulju. Po končanem šolanju je najprej sedem let opravljal delo mornarja – strojnika, zatem pa se je zaposlil kot sprevodnik in kurjač pri Južni železnici. Zaradi aktivnega delovanja v delavskem društvu in svojega socialdemokratskega prepričanja je leta 1895 izgubil službo. Z družino se je preselil na Dunaj ter postal urednik glasila osrednje železničarske organizacije *Der Eisenbahner*, v Trstu pa je pozneje urejal in izdajal glasilo *Delavec* (1895–98) in *Svoboda*. Leta 1898 je bil tudi izdajatelj in urednik tržaško-primorskega *Rdečega praporja*.

Leta 1903 se je z družino preselil v ZDA. Sprva so se naselili v Clevelandu, naslednje leto pa so se preselili v Čikago. Tu je leto in pol urejal socialistični list *Glas svobode*, urejal in pretežno sam pisal *Koledar Glasa svobode* ter pisal v *Arbeiter Zeitung*. Leta 1906 je bil med ustanovitelji *Proletarca*, ki ga je urejal do leta 1907. Leta 1911 je prevzel glasilo SNPJ in ga urejal do upokojitve 1. julija 1929. Za posledicami kapi je umrl slaba dva meseca po upokojitvi, 28. avgusta 1929. Med sodelavci SNPJ je ostal znan kot ena izmed najmarkantnejših osebnosti v slovenski delavski javnosti, katere glavni cilj je bila graditev SNPJ na temelju delavske razredne ideologije ter bratstva in socialističnega gibanja. (Podatki o Jožetu Zavertniku, *Majski glas*, let. 24, maj 1944, 7.)

⁶ A. Kobal, *Svetovni popotnik pripoveduje I*, 88.

začel študirati. Na podlagi njegovih spominov, kjer bralcu pripoveduje, da ga je k sprejetju uredniške službe nagovoril Zavertnik, čeprav je vedel, da namerava posvetiti svoj prosti čas študiju na univerzi,⁷ pa lahko sklepamo, da se je njegovo šolanje na tej univerzi pričelo leta 1926. Zapisal pa je letnico, ko je študij po svojih besedah zapustil, to je bilo leta 1930.⁸ Takrat se je, predvsem zato, ker so bila predavanja v samem središču mesta, preselil bližje centru Čikaga.⁹

V teh štirih letih je Kobal obiskoval ne samo omenjena predavanja in seminarje, temveč je aktivno sodeloval tudi kot član tako imenovanega Slovanskega kluba, ki je bil v tem času, potem ko je po prvi svetovni vojni njegovo delovanje zamrlo, ponovno ustanovljen. Kobal je bil, kakor sam piše, celo med ustanovnimi člani tega kluba, v katerem so se zbirali študentje slovanskih narodnosti. Na enem izmed sestankov, ki so bili, kakor se sam spominja, velikokrat tudi neformalne narave, z namenom druženja in izmenjave idej, je spoznal tudi mlado članico "Jugoslovanko Nadežgo Čupković iz Nevesinja v Hercegovini", za katero se spominja, da jo je "... ogledoval za spoznanje bolj dolgo kot bi katerega drugega novega člana ali članico". Mlada članica je pozneje postala Kobalova dolgoletna življenjska sopotnica in hkrati tudi mati njegovih dveh sinov.¹⁰ Nadalje se Kobal spominja, da je Nadi, kakor svojo ženo imenuje, že na prvem srečanju tudi povedal, da se namerava preseliti v New York in tam nadaljevati šolanje na Columbia University.

Leta 1930 se je Kobal z namenom, da bo nadaljeval študij na omenjeni univerzi, preselil v New York. Kot glavni razlog za nadaljevanje študija ni navedel diplome ali drugega potrdila o končanem študiju, temveč se je zanj odločil z namenom, da razširi svoje znanje in zato, ker je želel biti "... slušatelj priznanih mojstrov v raznih vedah."¹¹ S takim izobraževalnim načinom je Kobal začel že v Čikagu. Poleg že omenjenega novinarstva in ekonomije je na tamkajšnji univerzi kot slušatelj prisostvoval tudi: "... nekaki mešanici predmetov, če so bili za diplomu predpisani ali ne."¹²

V svojih spominih je zapisal, da je "... poleg socioloških in psiholoških tečajev (sem) obiskoval vrsto 'nepotrebnih' predmetov, največ zato, ker so njih predavatelji sloveli kot prvaki v svojih naukih."¹³ Poleg enoletnega tečaja sociologije in psihologije je obiskoval tudi enoletni tečaj primerjalne religije ter prav tako enoletni tečaj jezikoslovja, ki ga je vodil antropolog Edward Sapir (njega je Kobal še

* * *

⁷ Prav tam, 86.

⁸ Prav tam, 127.

⁹ Prav tam, 98.

¹⁰ Prav tam, 128.

¹¹ Prav tam, 144.

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam, 146.

posebej cenil in je, kakor sam nekajkrat poudarja, njegova spoznanja in nauke s pridom uporabljal še leta pozneje), nato tečaja za francosko dramo (predvsem zato, ker je oboževal Moliéra) in Shakespeara, v tem času pa je bil tudi slušatelj na predavanjih iz ameriške zgodovine. V svojih spominih kar nekajkrat poudarja, da se je iz naštetih ved izobraževal predvsem zato, ker "... sem hotel biti učenec odličnih profesorjev ..." in ne da bi hotel pridobiti določen poklic.¹⁴

S podobnim študijskim načinom je nadaljeval tudi na univerzi v New Yorku. V spominih je takole zapisal:

Dve leti (1930–1932, op. p.) na Columbiji sem izrabil skoro izključno za šolanje. Spet sem se vpisal za skoro prerazlične študije in jih kot take tudi nadaljeval: mednarodno pravo, administrativno (zvezno) pravo, politično filozofijo in sociologijo.¹⁵

Vendar pa v poletnih mesecih ni počival, temveč je (poleti 1931 in 1932) sodeloval na seminarjih Univerze George Washington v Washingtonu. Želel si je namreč, da bi kot slušatelj političnih ved prisostvoval "pri debatah v kongresu, razpravah najvišjega sodišča" in da bi ob tem "smel obiskovati urade, ki spadajo pod predsedniško upravo". Kot glavni predmet je prvo poletje vpisal zvezno upravo, ki jo je predaval dekan državne univerze v Wisconsinu, človek z imenom Fred Austrin Ogg. Kobal njegovo ime pozneje še omenja, saj naj bi mu prav on predlagal, da se v drugem polletju seminarja ne udeleži samo kot slušatelj, ampak kot pomočnik pri seminarju za slavistiko v okviru razprav o jugoslovanski književnosti.¹⁶

Kobal z obžalovanjem zapiše, da je moral zaradi pomanjkanja denarja med letoma 1932 in 1934 svoje šolanje opustiti: "V jeseni leta 1932 sem prenehal s študiji na Columbiji. Takrat bi se bil potrudil, da zadostim obveznostim glede doktorata, a primanjkovalo je denarja." Čeprav je imel na isti univerzi med letoma 1931 in 1932 službo lektorja slovenskega jezika, je bila ta zaposlitev neredna, plača pa prenizka.¹⁷ Svoje je naredila gospodarska kriza, zaradi katere je Kobal izgubil denar, ki ga je hranil v banki za plačilo šolanja.¹⁸ V svojih spominih piše, da je skozi vsa trideseta leta imel "kaleidoskop zaposlitev". Vendar pa je bila vsaka zaposlitev začasna in kratka, tako da je moral zmeraj znova iskati službe, ki jih je bilo po njegovih besedah sicer na pretek, a so bile slabo ali celo nič plačane. In prav v tem času mu je njegovo izobraževanje iz preteklih let prišlo še kako prav. Ponovno se je študiju posvetil šele leta 1934. Obnovil je študij v administrativnem in

* * *

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam, 151.

¹⁶ Prav tam, 179.

¹⁷ Prav tam, 168.

¹⁸ Prav tam, 165.

javnem pravu, omenja pa tudi, da je hkrati opravljal delo pomočnika svojega mentorja na oddelku za javno upravo. Mentor ga je povabil, da prevzame njegova predavanja, med drugim tudi na Policijski akademiji mesta New York. Kobal je delo sprejel, v spominih pa zapisal, da je predavateljsko delo opravljal dva semestra. Poleg predavanj naj bi spadalo v sklop njegovih delovnih nalog tudi psihološko preverjanje sposobnosti kandidatov za opravljanje policijske službe in uvažanje psiholoških sposobnostnih testov. Kobal se je v poznejših letih še velikokrat v svoji karieri vrnil k psihološkim testom. Prav služba, ki jo je opravljal za Policijsko akademijo, pa naj bi po njegovih besedah še leta pozneje močno vplivala na njegovo kariero.¹⁹ Zaposlitev naj bi bila le delna, zato je prosti čas izkoristil za sodelovanje na seminarjih za psihologe na Harvard University v Bostonu. V spominih je zapisal, da sta ga prav sodelovanje na teh seminarjih in že omenjena služba za policijsko upravo mesta New York povezala s psihološko službo v letih pred drugo svetovno vojno.²⁰

3. KOBALOVA DISERTACIJA

Pred nastopom vojaške službe pa je Kobal vseeno zadostil obveznostim doktorata. Dekan Columbia University Rufus Smith naj bi po Kobalovih besedah postal njegov dober prijatelj. Nagovoril naj bi bil Kobala, da svoje izobraževanje konča z raziskovalno nalogo, ki bi jo vnovčil kot doktorsko disertacijo, Smith pa naj bi bil kot strokovnjak za politične vede njegov mentor. Ko je leta 1934 po že omenjenem premoru zaradi finančnih težav Kobal nadaljeval študij "administrativnega in javnega prava" na newyorški univerzi, je prav po Smithovem nasvetu začel raziskovati "sodobne poskuse podonavskih držav v demokraciji".²¹ Kobal je v spominih zabeležil, da je samo disertacijo v krajših presledkih pisal skoraj štiri leta, ter omenil težave, s katerimi se je srečeval pri pisanju:

K tej nalogi sem se vedno s težavo povrnil. Pisati o razvoju podonavskih držav bi ne bilo lahko celo danes (leta 1975 – op. p.), z zgodovinskega stališča, v tistih časih pa, ko so bile ustavne spremembe držav na dnevnem redu, je bilo neprimerno težje. Kar je veljalo ta mesec, je bilo spremenjeno drugi mesec.²²

Leta, ko je disertacijo napisal ter zagovarjal, v svojih spominih ne navaja. Omenja zgolj dejstvo, da kljub želji svojega mentorja in nekaterih profesorjev, da izsledke svojih raziskav objavi v knjigi, tega ni storil. Omenja tudi vzroke:

* * *

¹⁹ Prav tam, 147.

²⁰ Prav tam, 189.

²¹ Prav tam, 147.

²² Prav tam, 166.

Sam za kaj takega nisem imel denarja, a založnik bi se za take študije težko našel v časih depresije, ko se niso prodajale niti najbolj popularne knjige.²³

Nadaljuje, da sta za pridobitev doktorskega naziva zadostovala objava in govor le enega poglavja celotne disertacije. Zapisal je, da je izbral poglavje z naslovom "Local Governments in the Danubian Countries". Ker je bila disertacija junija 1941 vseeno izdana v knjižni obliki, lahko iz nje razberemo, da je Kobal zagovarjal sedmo poglavje svoje disertacije. Prav iz naslovnice disertacije pa lahko razberemo, da je Kobal svoj doktorski naziv zagovarjal leta 1941, saj je to leto na naslovnici navedeno kot "degree date".²⁴

Disertacijo je Kobal razdelil na devet poglavij. V spominih je zabeležil, da je tretjino celotnega "spisa" posvetil zgodovinskim dejstvom in "tradicijam teh precej različnih narodov". Orisal naj bi "mirna in revolucionarna gibanja iz časov absolutizma in tlačanstva ter prehod v novejšo dobo ustavnosti, ljudskih pravic in odgovornega parlamentarizma".²⁵ Pregled njegove disertacije spomine potrjuje. V prvem poglavju, ki je sestavljeno iz kar osmih podpoglavij, je dejansko zabeležil politični razvoj v omenjenih deželah pred prvo svetovno vojno. Opis je začel z imenovanji karantanskih knezov, se ustavil pri kratkem opisu avstrijskih dednih dežel, nadaljeval z reformami Marije Terezije in posledicami, ki so jih za Slovence imeli protestantizem, Ilirske province – pri čemer je Napoleonova osvajanja zabeležil kot vzrok za nastanek nacionalizma (... nationalism came as a result of fear of Napoleon),²⁶ marčevska revolucija ter volilne reforme. Podobnega kronološkega opisa se je lotil tudi pri opisu madžarske, češke, srbske in romunske zgodovine. Drugo podpoglavje je namreč namenil ustavnemu razvoju madžarskega kraljestva in vanj vključil tudi del hrvaške zgodovine od desetega stoletja naprej. Zadnje podpoglavje je namenil Romuniji pred prvo svetovno vojno.

Drugo poglavje, ki ga je opremil z naslovom "Interregnum" (medvladje – op. p.), je v celoti posvetil prvi svetovni vojni. V štirih podpoglavjih se je ponovno dotaknil narodnostnih problemov na omenjenem zemljepisnem območju, pri čemer se je v prvem podpoglavju osredotočil predvsem na Avstro-Ogrsko. Dunajska vlada naj bi bila tako odgovorna, da so se "njene" dežele znašle na strani poraženih, ter hkrati za svoj razpad, saj znotraj svojega ozemlja ni bila sposobna združiti narodov. To naj bi bil tudi razlog za naraščajoče "nacionalne krize",²⁷

* * *

²³ Prav tam, 167.

²⁴ Andrew Kobal, *A Survey of the Constitutional Background of Political Organization of the Danubian Countries prior to 1938 – An Evaluation of the Application of Democratic Principles in the Governments of Austria, Czechoslovakia, Hungary, Romania, and Yugoslavia*. New York 1941. New York University.

²⁵ A. Kobal, *Svetovni popotnik pripoveduje I*, 166.

²⁶ Andrew Kobal, *A Survey of the Constitutional background ...*, 20.

²⁷ Prav tam, 50.

kakor Kobal imenuje osamosvojitvene poizkuse narodov. Leta 1918 naj bi tako skupni parlament ne bil nič drugega kakor združenje različnih narodov, katerega poglobitni interes je bil prekiniti z dotedanjo politiko ali "... nothing more than a congress of different nationalities whose sole interest it was to break away from their historic policy".²⁸ Podobno situacijo je bilo po Kobalovih besedah moč zaslediti tudi v Romuniji, kjer pa so se bolj kakor nesoglasja med narodi pojavljala rivalstva med različnimi družbenimi stanovi, ki so krojila politične odločitve med prvo svetovno vojno tudi v omenjeni državi.

Drugo poglavje Kobal konča z opisom nove ureditve omenjenega dela Evrope po prvi svetovni vojni ter s sprejetjem ustav posameznih novih držav. Ustavodajne skupščine naj bi bile pri sprejetju ustav omejene predvsem z naslednjimi dejavniki:

... first, the democratic and revolutionary spirit expressed through an uncurbed public opinion; second, a lack of cooperation of the national minorities, third, a regard for former constitutions and pacts and declarations made during the war.²⁹

V tretjem poglavju se je avtor lotil opisa "ustavodajnega razvoja po vojni" (prev. p.). V svojih spominih je zabeležil, da je drugi, bolj obsežen del njegove disertacije predvsem primerjaln: "... V okviru preteklosti in tradicij sem skušal predstaviti in tolmačiti načine, kako so se v teh petih državah uveljavljala načela demokracije, katera so v praksi preizkusile države zapadnega sveta."³⁰ Tako je v četrtem poglavju z naslovom "Constitutional problems" v petih podpoglavjih primerjalno obdelal teme, kot so: položaj predsednika vlade, odgovornosti posameznih ministrstev, parlament (pri tem je še posebej poudaril, da so bili dvodomni parlamenti skupna značilnost vseh podonavskih držav)³¹ in parlamentarni postopki. Pri tem naj bi bila najbolj demokratična češkoslovaška ustava, po kateri je bil predsednik republike voljen za dobo sedmih let, izvolila pa ga je dvotretjinska večina glasov v obeh domovih parlamenta, predsednik pa je kot predstavnik naroda v mednarodni politiki imel v rokah izvršilno oblast in pravico imenovanja sodnikov, univerzitetnih profesorjev, bil vrhovni poveljnik vojske ter imel pravico do veta in razpustitve parlamenta. Omenjena ustava je bila po Kobalovih besedah napisana po vzoru francoske.³² Na drugi strani pa je vzel Kobal za primerjavo romunsko ustavo iz leta 1938, ki je kralju kot predstavniku izvršilne veje oblasti zagotavljala prevlado nad zakonodajno vejo, saj bi naj kralj polovico

* * *

²⁸ Prav tam, 52.

²⁹ Prav tam, 80.

³⁰ A. Kobal, *Svetovni popotnik pripoveduje I*, 166.

³¹ Andrew Kobal, *A Survey of the Constitutional background ...*, 130.

³² Prav tam, 115–116.

članov senata imenoval kar sam, seje parlamenta pa je lahko za dobo dvanajstih mesecev celo preložil. Parlament je imel tako vlogo zgolj potrditi kraljeve odločitve.³³ Podobno moč naj bi kralju zagotavljala tudi jugoslovanska ustava iz leta 1931. Kralju so bila v slednjih dveh državah neposredno "politično odgovorna" tudi ministrstva.³⁴

V petem podpoglavju je opisal še stranke, pri čemer je največ pozornosti posvetil političnim strankam, manj pa drugim (kot na primer agrarnim, delavskim, industrijskim, klerikalnim itd.) strankam oziroma združenjem.³⁵

Peto poglavje je nadaljeval pod istim naslovom kot četrto, vendar se je v tem poglavju osredotočil na predstavitev in opis državljskih pravic in dolžnosti, človekovih pravic ter svobodo govora in združevanja.³⁶ Drugo podpoglavje je namenil pravicam manjšinskih narodov. Pri tem je poudaril predvsem pravico uporabe maternega jezika v javnih uradih in šolah, pri čemer naj bi bilo še posebej pomembno prav učenje materinščine manjšinskih narodov v javnih šolah. Nadalje je omenil pravico veroizpovedi ter drugih osebnih svoboščin. V svoji tezi je zagotavljal, da sta bili prav zagotovitev in varovanje zgoraj navedenih pravic glavna težava vseh podonavskih držav:

The insurance of civil liberties and the protection of the national minorities were the fundamental and pressing constitutional problems of the Danubian countries.³⁷

V nadaljevanju je poudaril, da so se ustave posameznih držav glede na obravnavo državljskih svoboščin med seboj nekoliko razlikovale; primerjal je predvsem jugoslovansko, romunsko in češkoslovaško ustavo. Vse tri države so z ustavo zagotavljale pravico do svobode govora,³⁸ razlikovale pa so se na primer pri ustavni zagotovitvi nekaterih drugih človekovih pravic. Tako naj bi češkoslovaška ustava predvidevala možnost aretacije samo v primeru, ko je državljan storil kaznivo dejanje, ali na podlagi odločitve sodišča: "... arrests could be made only in cases where a person was apprehended in an unlawful act, or on the basis of a written warrant from the court which had to specify reasons for arrest",³⁹ medtem ko v romunski in jugoslovanski ustavi osebne svoboščine niso bile del ustave: "... and were subject to frequent changes".⁴⁰

* * *

³³ Prav tam, 122.

³⁴ Prav tam, 121.

³⁵ Prav tam, 159–167.

³⁶ Prav tam, 168–185.

³⁷ Prav tam, 168.

³⁸ Prav tam, 169.

³⁹ Prav tam, 171.

⁴⁰ Prav tam, 172.

Z enako natančnostjo kot je v nadaljevanju opisoval še druge državljske pravice in svoboščine (na primer pravice do združevanja; ta pravica naj bi med diktaturo v Jugoslaviji in Romuniji ostala zgolj na papirju,⁴¹ izobraževanja, peticij, svobodnega sklepanja zakonskih zvez in odločanja o potomstvu idr.), se je lotil tudi prikaza in primerjave dolžnosti, ki so jih ustave posameznih držav nalagale svojim državljanom. Pri tem naj bi bila ponovno najbolj natančna češkoslovaška, takoj za njo pa tudi jugoslovanska ustava. Med te dolžnosti naj bi vsekakor spadalo plačevanje davkov in obvezno služenje vojaškega roka: "... in Czechoslovakia, every able-bodied male citizen was required to undergo military training and to defend the state."⁴² Ob primerjanju ustav pa je ugotovil, da je največ obveznosti svojim državljanom nalagala romunska ustava.⁴³

Kakor že rečeno je drugo podpoglavje namenil pravicam manjšin v podonavskih deželah, pri čemer je še posebej poudaril, da je bilo upoštevanje jezikovnih, rasnih in verskih razlik v ustavah podonavskih držav bistveno oziroma kar sporno vprašanje v celotnem obdobju po prvi svetovni vojni, čeprav so mirovne pogodbe omenjene pravice ne le zagotavljale, temveč celo zahtevale. Po Kobalovih ugotovitvah naj bi bile za podonavske države breme.⁴⁴ Ponovno naj bi bila pri tem najbolj demokratična Češkoslovaška, ki se je zahtevam po rešitvi manjšinskega vprašanja pokorila že na mirovni konferenci, medtem ko sta na drugi strani Romunija in Jugoslavija na konferenci nasprotovali vmešavanju drugih držav v vprašanje položaja manjšin na njunem ozemlju.⁴⁵ Podpoglavju je namenil kar deset strani, v njem pa se je med drugim dotaknil tudi judovskega vprašanja na Madžarskem, Češkoslovaškem in v Romuniji.⁴⁶

Po šestem poglavju, kjer je natančno primerjal administrativni ustroj v posameznih državah,⁴⁷ je v sedmem poglavju, tistem, ki ga je po svojih besedah zagovarjal kot doktorsko tezo, podal opis lokalnih uprav v posameznih podonavskih državah. V poglavju, ki je hkrati, če ne upoštevamo devetega poglavja, ki je neke vrste zaključek, tudi najkrajše poglavje v celotni disertaciji, je Kobal ponovno ugotovil, da so se posamezne države pri omenjenem vprašanju med seboj razlikovale. Medtem ko sta Jugoslavija in Romunija na primer prevzeli francoski model lokalne samouprave, pri katerem je pooblastila lokalne uprave (v primeru Jugoslavije so bile to banovine) določala in nadzirala osrednja vlada, je češkoslovaška ustava predvidevala, da pooblastila in naloge lokalnih organov ureja pose-

* * *

⁴¹ Prav tam, 178.

⁴² Prav tam, 183.

⁴³ Prav tam, 184.

⁴⁴ Prav tam, 185.

⁴⁵ Prav tam, 186.

⁴⁶ Prav tam, 192.

⁴⁷ Prav tam, 195–226.

ben zakon.⁴⁸ V nadaljevanju poglavja je Kobal podal še natančen opis in sestavo pooblastil lokalnih uprav v posameznih državah.

Osmo poglavje svoje disertacije je Kobal namenil pravosodnemu sistemu v posameznih podonavskih državah, pri čemer se je ponovno osredotočil na razlike med njimi in postavil tezo, da so vzrok za omenjene razlike predvsem zgodovinski dejavniki: "... The growth of the juridical system ... reveals a long record of constitutional history, and some landmarks will illustrate the country's judicial system as it is evolved and its implications upon modern government".⁴⁹ V nadaljevanju poglavja (podpoglavja dve, tri in štiri) je avtor opisal različne vrste sodišč v posameznih državah, njihova pooblastila in razlike med njimi.⁵⁰

V zaključku svoje disertacije je uporabil podobne besede, kakor jih je napisal že v svojih spominih, v katerih, kot sem že omenila, opozarja na težave pri raziskovanju omenjene tematike. Opozoril je predvsem na nevarnost, ki bi jo lahko povzročilo morebitno posploševanje, saj so razhajanja med posameznimi državami prevelika:

In no sphere of political experimentation can generalizations be more dangerous than in studying the Danubian governments. Although the system of applied democracy as introduced after the World War in Austria, Czechoslovakia, Hungary, Rumania, and Yugoslavia included many ideological and practical resemblances, the results differed in every state and the benefits derived from the democratic form of government varied from province to province within each state. Only a few basic factors were common to all the states concerned.⁵¹

V poglavju priloge je avtor vključil tabele s statističnimi podatki po posameznih državah, kot na primer preglednico porazdelitve števila prebivalstva, tabelo, ki prikazuje versko pripadnost, jezikovne porazdelitve prebivalstva itd.⁵²

Kakor je zapisal v spominih, naj bi disertacija zaradi že navedenih razlogov ne izšla v obliki knjige. Da je bila kljub temu natisnjena, naj bi bil izvedel še le pozneje:

Ko sem v avgustu leta 1943 prišel v urad G-2 v Pentagonu, sem na mizi pred seboj našel debelo knjigo s fotostatičnimi stranmi z mojim imenom na vrhu in z velikimi črkami na naslovni strani *Democratic Experiments in the Danubian Countries*.⁵³

* * *

⁴⁸ Prav tam, 230.

⁴⁹ Prav tam, 249.

⁵⁰ Prav tam, 252–263.

⁸ Prav tam, 264.

⁵² Prav tam, 281–283.

⁵³ A. Kobal, *Svetovni popotnik pripoveduje I*, 167.

4. SKLEP

Iz Kobalove disertacije je lepo razvidno Kobalovo predvidevanje oziroma viđenje demokratične Evrope v prihodnosti. V končnem poglavju je predlagal ureditev Evrope po zgledu ZDA, oziroma je podal idejo o združenih Evropi (United Europe):

... A Danubian federation or a Central European union of states would call for a form of super - government which would control the foreign policy of the component nations, regulate the international and probably interstate commerce, establish a uniform monetary exchange, and abolish all custom barriers within the union. It would require certain powers vested in the supreme authority to enforce the continuity of the union even though the original adherence would be granted on a voluntary basis ...

A federal organization of this type is similar to that of the United States ...⁵⁴

Vlada Podonavske federacije ali centralne Evropske unije bi tako imela v svoji pristojnosti tako zunanje zadeve vključenih držav kakor tudi mednarodno trgovino. Skupna bi bila tudi valuta.

Kobal pa je predvideval tudi težave, ki bi se v taki Evropi pojavile. Kot glavni problem je poudarjal predvsem podcenjujoč pogled nekaterih evropskih narodov na druge, večinoma sosednje narode: "... The average Hungarian considers that a Slovak or a Rumanian can never be his equal ..." ali: "... Particularly the Serbs are proud of their heroic past and view with mistrust any neighbour aspiring to mastery ..." ⁵⁵

Rešitev je predvideval predvsem v neobvezujočem prijateljskem sodelovanju med posameznimi državami, in sicer na področju športa, literature in glasbe, izmenjavi študentov itd. Kot temeljno načelo pa bi morali upoštevati osnovne človekove pravice, kar bi bilo opredeljeno že v skupni ustavi.

Vsekakor pa bi po njegovem mnenju morala prevzeti določene obveznosti tudi vsaka posamezna članica skupnosti. Kobal je državam članicam tako naložil nalogo upoštevati temeljne človekove pravice, predvsem pravice združevanja, religije in svobode tiska, kar naj bi bilo določeno že v njihovih ustavah:

Each country should grant constitutionally, subject to no statutory limitation, a liberal bill of rights, including the guarantees of the freedom of the press, assembly, and religion.⁵⁶

* * *

⁵⁴ Andrew Kobal, *A Survey of the Constitutional background ...*, 276.

⁵⁵ Prav tam, 277.

⁵⁶ Prav tam, 278.

Kobal je predvidel tudi nujnost izobraževanja (predvsem mladih ljudi). Uvedel bi sistem javnih šol, ki bi deloval v dobro znanosti in ne politike.

Svojo disertacijo je Kobal končal z ugotovitvijo o nujnosti širjenja demokracije, saj se po njegovem ljudje že po naravi upirajo vsakršnim poskusom zatiranja:

... and oppression in any form, domestic or foreign, has always aroused their love for freedom and democracy.⁵⁷

Pretirano bi bilo trditi, da je Kobal s svojimi tezami na kakršen koli način pripomogel k nastajanju in nenazadnje uresničevanju idej o nastanku Evropske unije. Vsekakor pa te dokazujejo, da ideje o združevanju evropskih držav v unijo, predvsem pa določila ustave Evropske unije niso odkritje današnje politike.

* * *

⁵⁷ Prav tam, 280.

VIRI

KOBAL, Andrej (1941): *A Survey of the Constitutional Background of the Political Organization of the Danubian Countries Prior to 1938 – An Evaluation of the Application of Democratic Principles in the Governments of Austria, Czechoslovakia, Hungary, Romania, and Yugoslavia*. New York: New York University.

KOBAL, Andrej (1975): *Svetovni popotnik pripoveduje I*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

KORESPONDENCA Jožeta Velikonje z Andrejem Kobalom.

Majski glas XXIV (1944).

Mladinski list – Mesečnik za slovensko mladino v Ameriki V (1926).

MOŠKON MEŠL, Mojca (2005): *Politično delovanje Andreja Kobala v ZDA*. (Magistrsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta.

DANIJEL GRAFENAUER
STROKOVNI SIMPOZIJ
DR. ÁNGELA PISKERNIK (1886 -1967),
KOROŠKA SLOVENSKA BOTANIČARKA
IN NARAVOVARSTVENICA

LJUBLJANA, 8. NOVEMBER 2005

Zanimiv in novih odkritij poln strokovni simpozij o življenju in delu dr. Ángele Piskernik, širši javnosti dokaj neznane koroške slovenske botaničarke in naravovarstvenice, je bil 8. novembra 2005 v dvorani Slovenske matice v Ljubljani. Poleg glavnega organizatorja, Inštituta za narodnostna vprašanja, so sodelovali še Slovenski znanstveni inštitut in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, oba iz Celovca, Prirodoslovni muzej Slovenije, Prirodoslovno društvo Slovenije ter ljubljanski in mariborski Klub koroških Slovencev. Polna dvorana Slovenske matice, tako v dopoldanskem kot popoldanskem delu simpozija, je bila dokaz o širokem zanimanju strokovne in laične javnosti za naslovno temo. Pripravljalni odbor pod vodstvom Janeza Stergarja je povabil 17 referentov iz obeh strani Karavank in ti so občinstvu povedali veliko zanimivega in mnogo novega o nestorki slovenskega naravovarstva. Pred simpozijem je izšel tudi zvežčič z izvlečki vseh referatov, bibliografskim izborom ter slovenskim in angleškim člankom o Ángeli Piskernik.

Prvi predavatelj je bil Avguštin Malle, ki je predstavil rod Piskernikov, čas in okoliščine, v katerih je odrasčala in živela Ángela, njeno učiteljevanje v Celovcu in študij na Dunaju. Malle je na njenem primeru nakazal osnovne probleme slovensko-nemških odnosov na Koroškem. Ángela je odrasčala v trdnem in slovensko zavednem družinskem okolju v naselju Lobnik v občini Bela, od koder je izhajala rodbina Piskernikovih. Del družine je po prvi svetovni vojni zapadel asimilaciji. Ángela Piskernik je premagala vse ovire, ki so tedaj ženski mladini preprečevale oz. onemogočale nadaljnje šolanje in izobraževanje. Šele olajšave po letu 1900 so ji odprle pot do mature in na dunajsko univerzo, kjer je leta 1914 promovirala "kot prva slovenska doktorica naravoslovja". Zaradi splošnih razmer na Koroškem kot

Slovenka ni mogla dobiti zaposlitve, zato je morala, tako kot številni njeni sodobniki, iskati delo izven dežele. Leta 1916 ga je dobila v Ljubljani v kranjskem dežel-nem muzeju Rudolfinum.

Tina Bahovec je prikazala delo Ángele Piskernik v času koroškega plebiscita. V letih 1919 in 1920 je bila Piskernikova aktivna v slovenskem plebiscitnem boju. Kot zaupnica in organizatorica je pripomogla k ustanovitvi in širitvi ženskih društev, ki so skušala slovenske volivke pridobiti za glasovanje v prid Kraljevine SHS. Bila je govornica na številnih ljudskih shodih, sestankih in protestnih zborovanjih na Koroškem. "Ob podpori Deželne vlade za Slovenijo in v sodelovanju z Narodnim svetom za Koroško je vneto agitirala, o čemer pričajo časopisna poročila, arhivsko gradivo, osebne izpovedi", je poročala Tina Bahovec.

Naslednja referentka je bila Anka Vidovič Miklavčič, ki je predstavila organiza-cijsko in publicistično delovanje dr. Ángele Piskernik med katoliškimi ženami v osrednji Sloveniji. Piskernikova je delovala v vodstvu Slovenske krščanske ženske zveze, kjer je bila poznana kot odlična organizatorica, ki je s svojim navdušenjem obogatila društveno življenje. V publicistični dejavnosti je zaznati njeno trdno pri-vrženost krščanskemu etosu, sicer pa je bila zagovornica nekaterih zahtev femi-nističnih gibanj in narodnostnih pravic koroških Slovencev.

Delovanje Piskernikove v narodnoobrambnih organizacijah, še posebej v Klubu koroških Slovencev, sta prikazala Janez Stergar in Danijel Grafenauer. Án-gela Piskernik je že v mladih letih spoznala pomen narodnoobrambnega dela, med drugim v krajevnem slovenskem prosvetnem društvu "Zarja", slovenski štu-dentski organizaciji "Danica" na Dunaju, delovala je v društvu slovenskih koroš-kih študentov in učiteljev "Gorotan" ter bila članica katoliške Slovenske dijaške zveze in dejavna v Slovenskem katoliškem izobraževalnem društvu "Straža" na Dunaju. Pred 2. svetovno vojno in po njej je bila v Klubu koroških Slovencev dol-goletna podpredsednica ter aktivna pri naporih kluba za pomoč koroškim sona-rodnjakom.

Nada Praprotnik je predstavila delovanje naslovne junakinje v kranjskem de-želnem muzeju Rudolfinumu. Tukaj je Ángela skrbela za prirodopisni oddelek ter delala tudi v knjižnici in arhivu. Ko je vlada v Beogradu za leto 1926/27 v prora-čunu črtala sredstva, po letu 1920 že Narodnemu muzeju, je Piskernikova izgubila službo. Leta 1945 je postala ravnateljica Prirodoslovnega muzeja in v naslednjih letih obnovila alpski botanični vrt Juliana v Trenti, dosegla ureditev prvih pravno zavarovanih naravnih območij v Sloveniji - Rakov Škocjan, Martuljek, Blejski otok, Robanov kot, Krakovski pragozd itd. Poskrbela je tudi za knjižnico, organizirala javna predavanja in nakup nekaterih entomoloških zbirk.

O dr. Ángeli Piskernik kot znanstvenici in botaničarki je spregovoril Tone Wra-ber, ki meni, "da se je v zgodovino slovenske kulture trajno zapisala s svojim

ključem za določanje praprotnic in semenk". To pomembno delo, ki je prvič izšlo leta 1941, je dopolnilo pri poznavanju posebnosti naših pokrajin. Značilno je bilo ob tem mnenje Piskernikove, da morajo takšni in podobni priročniki biti v slovenskem jeziku, ker je to tudi "zahteva naših vzgojnih prizadevanj". Po končani drugi svetovni vojni se je pokazala potreba po novi izdaji, ki je ugledala luč sveta leta 1951. To izdajo je avtorica predelala in razširila. Delo predstavlja pomemben vir za preučevanje zgodovine slovenske botanične vednosti ter morfološkega in rastlinskega izrazoslovja.

Martina Piko-Rustia je orisala Ágelino zbiranje in objavlanje narodopisnega blaga, kar zasledimo v letih 1925 in 1926 v "Prilogah Koroškega Slovenca", kjer je avtorica anonimno objavljala ljudske pripovedi ter prispevke o šegah in navadah. Piskernikova je objavljala etnološke zapise tudi v glasilu Slovenskega etnografskega muzeja, v reviji Mohorjeve družbe "Mladika", v koledarjih Mohorjeve družbe, v mesečniku "Svoboda", v "Slovincu" itd. Narodopisno delo Ángele Piskernik bo, ko bo do konca izmerjeno in določeno, verjetno pokazalo, da si tako plodovita oseba zasluži tudi v etnološki stroki vidnejšo mesto.

Profesorska leta Ángele Piskernik je predstavil Janez Stergar. Zaradi izgube delovnega mesta v Narodnem muzeju leta 1926, je bila primorana stopiti v profesorske vrste. Dobila je službo srednješolske profesorice, kjer je poleg ur prirodopisa poučevala še matematiko, fiziko, higieno in nemščino. Vse od študentskih let pa do pozne starosti je Ángela rada predavala in vzgajala bodisi v koroških prosvetnih društvih in celovškem učiteljišču ali v dunajskih ženskih krožkih, na radiu, v srednjih in visokih šolah, na simpozijih, v prijateljski družbi ali na javnih zborovanjih v podporo koroškemu Slovincu. O splošno priljubljeni profesorici "Piskernici" je znanih tudi več zabavnih anekdot.

Priročnike dr. Ángele Piskernik za pouk nemščine je predstavil Anton Janko. Kot srednješolska profesorica je Ángela poučevala tudi nemščino. Za radio Ljubljana je pripravljala tečaje nemščine, pripravila pa je tudi troje priročnikov: Učbenik nemškega jezika za srednje in njim sorodne šole (1930 oz. 1932), kratek prikaz nemških glagolskih oblik Nemški glagol (1931) ter Nemško-slovenski in slovensko-nemški žepni slovarček s slovničnimi podatki za Slovence (1936). Slovarček je doživel več ponatisov.

Pot Piskernikove v koncentracijsko taborišče je orisala Katja Stergar. "Ángela Piskernik je bila zaradi sodelovanja z OF (posedovanje in razpečevanje ilegalnega gradiva ter tesno sodelovanje s Francetom Kidričem) in svojega trdnega narodnega prepričanja 14.11.1943 aretirana in krajši čas zaprta", je pojasnila referentka. 6.1.1944 je bila odpeljana v taborišče Ravensbrück. Kljub izrednemu trpljenju, lakoti in boleznim, je bila vseskozi pripravljena pomagati drugim. 27.3.1945 je že bila določena za krematorij, ki pa se mu je po srečnem naključju uspela izogniti.

Zbrala je tudi precej gradiva o življenju v taborišču, ki ga je kasneje opisala v svojih spominih, tako je na primer predstavila pesmi Katarine Miklav, kuharsko knji-go jetnic itd.

Stane Peterlin je predstavil dr. Ángelo Piskernik kot utemeljiteljico varstva narave. Kot ugotavlja avtor, je ta njena vloga najbrž med širšo javnostjo najboljše poznana. Potem, ko se je kot ravnateljica Prirodoslovnega muzeja leta 1953 upokojila, je začela dosegati svoje ključne uspehe na naravovarstvenem področju. Takoj po vojni so po njeni zaslugi zavarovali 56 ogroženih rastlinskih in nekaj ogroženih živalskih vrst. Prav tako je dala pobudo za ustanovitev Gorske straže leta 1954, največ truda pa namenila oživitvi predvojnega parka v Dolini Triglavskih jezer. Njen trud je bil nagrajen z razglasitvijo Triglavskega narodnega parka leta 1961. Med drugim je dosegla, da je Zavod za spomeniško varstvo SRS leta 1962 začel izdajati strokovni zbornik "Varstvo narave". Med mnogimi priznanji in nagradami velja omeniti priznanje evropske naravovarstvene organizacije Stiftung F.V.S., ki je Piskernikovo nagradila z Van Tienhovenovo nagrado za leto 1967. Prirodoslovno društvo Slovenije pa je 1984–1998 podeljevalo posebna priznanja za dosežke na področju varstva narave, ki nosijo ime Ángele Piskernik.

Breda Resman je povzela spomine na življenje s "tetko" Ángelo po drugi svetovni vojni. Piskernikova se je iz koncentracijskega taborišča vrnila šele julija 1945, težka vsega 38 kilogramov. Ker je imela vseskozi težave z nastanitvijo, sta bili z nečakinjo Bredo izredno veseli pridobitve lastnega stanovanja leta 1962. Družinica, ki se je kmalu povečala še za dva člana, je bila zelo vesela gospodinjskih sposobnosti svoje "tette", ki je zadnja leta prevzela skrb za kuho, za kar prej ni imela ne časa ne veselja. Breda Resman je bila tudi določena za izvršiteljico oporoke. Poleti leta 2005 je predala celotno pisno zapuščino dr. Ángele Piskernik Arhivu RS.

Ohranjeno Ángelino korespondenco je predstavil Drago Samec. Korespondenca je zajetna, saj je Piskernikova imela razpredene osebne stike in bila dejavna na mnogoterih področjih. Po ohranjenih pismih lahko sledimo njenemu življenju in delu. Ángela si je dopisovala z biologi (Alfonz Paulin), slavisti (France Kidrič, Ivan Prijatelj), kulturniki (France Stele, Ivan Mazovec), prijatelji (Jelica Kidrič, žena Franceta Kidriča), sorodniki (mati, Breda Resman) in različnimi znanci. Korespondenca je ohranjena na različnih inštitucijah ter pri mnogih naslovnikih.

Arhivsko zapuščino dr. Ángele Piskernik je predstavila Metka Gombač. "Bogato in polno življenje se odraža tudi v njeni zapuščini", nam je povedala referentka. Njena zapuščina je od poletja 2005 urejena, popisana ter tako dostopna vsem, ki želijo spoznati življenje in delo dr. Piskernikove. Fond "AS 1982 Piskernik dr. Ángela" obsega 8 škatel in ga sestavljajo naslednji sklopi: osebna in

družinska dokumentacija, gradivo, ki govori o varstvu narave v Sloveniji, raznovrstno gradivo o Koroški, ki ga je Piskernikova zbirala vse življenje, študijsko gradivo, ki ga sestavljajo zapisi, izpisi in sestavki o rastlinah ter narodopisnih posebnostih, knjige in revije, fotografije in razglednice ter korespondenca.

Pomembno delo je opravila tudi Nataša Stergar, ki je predstavila bibliografijo Ángele Piskernik in o njej. S sprehodom po Cobissu, pregledovanjem "Slovenske bibliografije", bibliografije "Varstva spomenikov" in "Varstva narave" ter naravo-varstvene bibliografije dr. Piskernikove, ki jo je leta 1969 objavil Tone Wraber, je zajetna bibliografija Piskernikove dobivala svoje okvirje. Sedaj lahko govorimo o več kot 300 bibliografskih enotah iz vseh področij njenega delovanja, vendar številka še ni dokončna.

O upodobitvah Ángele Piskernik je referirala Mojca Jenko. Da je bila kmečka hči iz Lobnika pri Železni Kapli lepo in postavno dekle, pričajo fotografije, nastale v celovških fotoateljeh Hansa Jägra (1904) in Hansa Wandererja (1907). Iz študijskih let je ohranjenih nekaj posnetkov iz delovnega okolja, ki pričajo o samozavestnem dekletu in tudi o družabni mladi dami, ki je vajena meščanskega družabnega življenja. Ponosno mlado znanstvenico lahko prepoznamo iz fotografij ob njeni promociji (1914). Da je bila znamenita ljubljanska dama, dokazuje karikatura Maksima Gasparija, objavljena v "Ilustriranem Slovencu" oktobra 1926. V njeni zapuščini je vrsta fotografij, ki predstavljajo Ángelo Piskernik v njenem delovnem okolju, v krogu sorodnikov ali na potepanjih.

Za popestritev dneva je poskrbela bližnja rojakinja dr. Piskernikove Maja Harderlap s svojim nedokončanim dramskim besedilom "Petrefakt" (Okamnina). Odloemek dela, ki govori o Ángeli podobni mladi ženski in o vprašanju spominjanja v družini, je bil dramsko uprizorjen v dvorani in tako prijetno poživil strokovni del simpozija.

Predstavitvi referatov, ki so bili večinoma opremljeni tudi s slikovnim gradivom, je sledila razprava, ki je navrgla nekaj zanimivih spominskih pričevanj in predlogov. Breda Resman se je spominjala, kako je "tетка" z izvorom iz angelov razlagala ostrivec nad prvo črko oziroma naglas na prvem zlogu njenega imena. Da se je predstavljala kot Ángela in ne Angéla, so potrdili še nekateri drugi. Res pa je, da sama ni vztrajala na takšni izgovorjavi, o čemer smo slišali tudi več pričevanj.

Udeleženci simpozija so bili mnjenja, da si tako pomembna in ugledna oseba zasluži kakšen trajen spomin oz. spomenik. Strinjali so se, da gre za izjemno osebo, ki zaradi spleta okoliščin ni bolje poznana. "Težko je razumljivo, da takšna oseba nima ničesar, kar bi hranilo njen spomin in jo vzpostavljalo kot vzor – denimo, da bi se po njej imenovala ulica, šola, ustanova", je zapisala novinarka Alenka Puhar v "Delu" 16. novembra 2005, ko je poročala o simpoziju.

Da je Ángela Piskernik že dobila spomenik v obliki simpozija, ki mu bo sledil zbornik, je najbolj zaslužen Janez Stergar, ki je zbral strokovnjake iz različnih področij, ki so celovito in poglobljeno predstavili njeno življenje in delo. S tem je bilo opravljeno veliko delo in doseženo poslanstvo vseh inštitucij, ki so sodelovale pri pripravi simpozija. Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani se je tako na primeren način oddolžil tej veliki Slovenki dvajsetega stoletja, le nekaj mesecev pred 120-letnico njenega rojstva.

Simpozij je odstrl mnogo tančic, ki so po krivem zastirale to izjemno osebo, ter njeno življenje in delo celostno predstavil. Potrebno pa bi bilo ponovno podeljevati posebna priznanja s področja varstva okolja, ki nosi ime po veliki zagovornici narave Ángeli Piskernik. S tem bi se tudi mlajše generacije seznanile z delom prve moderne slovenske znanstvenice.

HELVIG VALENTIN: VLOGA MANJŠIN V PROSTORU ALPE-JADRAN

(MANJŠINE IN ČEZMEJNO SODELOVANJE V PROSTORU ALPE JADRAN. DELOVNA SKUPNOST

ALP-JADRAN. TRENTO 2004, 456 STRANI)

IZŠLO V HRVAŠKEM, ITALIJANSKEM, MADŽARSKEM, NEMŠKEM IN SLOVENSKEM JEZIKU.

Ob koncu habsburške monarhije leta 1918 so na prostoru Avstro-Ogrske nastale nove države, katerih meje so bile le deloma oblikovane po načelu narodne pripadnosti. Posledično je to pomenilo, da so v obmejnih območjih ostale etnične in jezikovne manjšine. Narodnostni problem obdonavske monarhije v prostoru Alpe-Jadran živi dalje kot manjšinsko vprašanje. Zaradi tega imajo manjšinska vprašanja za Delovno skupnost Alpe-Jadran, ki je bila leta 1978 ustanovljena v Benetkah, zelo velik pomen. V tej skupnosti je trenutno 17 dežel, regij, republik, županij in kantonov iz petih držav.

Leta 1984 je bila v okviru Delovne skupnosti Alpe-Jadran ustanovljena delovna skupina za manjšine, v katero so posamezne članice imenovalе strokovne sodelavce. Prvi oprijemljiv rezultat je bila objava študije "Manjšine v prostoru Alpe-Jadran". Študija, ki je izšla leta 1990 v Celovcu, na 384 straneh prinaša pregled pravnega, političnega, kulturnega in gospodarskega položaja manjšin v prostoru Alpe-Jadran. Sedem članic delovne skupnosti – Gradiščanska, Furlanija Julijska Krajina, Hrvaška, Slovenija, Koroška – je predstavilo 27 posameznih narodnih manjšin na svojem ozemlju. Oblikovanje tematskih področij je temeljilo na vprašalniku Sveta Evrope o regionalnih in manjšinskih jezikih iz leta 1983. Študija, ki je bila pripravljena v štirih jezikovnih variantah – nemški, italijanski, hrvaški in slovenski, je pionirsko delo na področju obravnavanja manjšin v prostoru Alpe-Jadran.

Poročila drugih članic delovne skupnosti naj bi bila objavljena v naslednji publikaciji. Konec 80. let so bile v delovno skupnost sprejete nove članice: pet madžarskih županij in en švicarski kanton. Leta 1991 sta Slovenija in Hrvaška postali samostojnosti državi. Tudi na Madžarskem je prišlo do radikalnih sprememb političnega sistema. Iz tega izhajajoče spremembe tudi na področju položaja manjšin, so povzročile podaljšanje dela pri izvedbi manjšinske študije. Delovna skupina za manjšine se je zato odločila, da ne bo nadaljevala stare študije, temveč bo pripravila novo z naslovom "Manjšine in čezmejno sodelovanje v prostoru Alpe-Jadran". Publikacija s tem naslovom je izšla septembra 2004 v Trentu, najprej v hrvaškem in nemškem jeziku. Verzije v slovenskem, italijanskem in madžarskem jeziku so so izšle v začetku leta 2005.

Predsednik Delovne skupnosti Alpe-Jadran Bodóg Zoltán je v predgovoru izrazil upanje, da bo delo naletelo na pozitiven odmev v javnosti in pripomoglo k odpravi nezaupanja in predsodkov. Leta 1998 so v Trentu predsedniki vlad članic v svečano sprejeti deklaraciji o vprašanih etničnih in jezikovnih manjšinah med drugim načelno poudarili: "Obvezujemo se, da se bomo trudili za to, da bo manjšinam zagotovljeno primerno sodelovanje v aktivnem in javnem življenju naših dežel. Ta obveza je za nas najboljše zagotovilo, da bodo naše dežele ostale to, kar so vedno bile: skupen dom za različne jezike in kulture." S tem je bil vzpostavljen političen okvir za znanstveno obdelavo manjšinske problematike v prostoru Alpe-Jadran.

Avtorji so v 480 straneh dolgi študiji opravili analizo položaja manjšin in medsebojnega ter čezmejnega sodelovanja v pomembnem delu nove Evrope. Študija naj bi rabila tudi kot impulz za tovrstna razmišljanja v drugih delih Evrope. Na podlagi različnih izhodišč v regijah, ki so pri študiji sodelovale, so se odločili za zelo celovit pristop. Po eni strani naj bi bile posamezne države pri pripravi študije samostojne, po drugi pa naj ne bi pozabljale na postavljene cilje. Temeljno izhodišče študije je nastalo med intenzivnimi razpravami delovne skupine za manjšine v okviru Delovne skupnosti Alpe-Jadran, ki jo je v zadnjih letih vodila Avtonomna pokrajina Trentinsko Gornje Poadižje. Na tej podlagi je bila imenovana ekspertna skupina, ki so jo sestavljali strokovnjaki iz posameznih držav članic, in ki je pripravila osnutek projekta ter prevzela sprotna opravila.

Izčrpno so obravnavali vprašanje, kaj razumejo pod izrazom manjšina. Glede na to, da ne poznamo neke skupne definicije, so bile na podlagi znanstvenih primerov določene posamezne splošno sprejemljive značilnosti. Pri tem je šlo predvsem za vprašanja državljanstva, za etnične, religiozne in jezikovne posebnosti, za skupinsko zavest, za čas bivanja na določenem teritoriju in za velikost v odnosu do večinskega prebivalstva. Te značilnosti so imele seveda le orientacijsko vlogo. Izbor obravnavanih manjšin je bil prepuščen posameznim sodelujočim državam. Prizadevali so si, da bi bil izbor čim bolj popoln.

Delovna skupina je soglašala, da ne bo obravnavala skupin, kot so delovni migranti, begunci itd., saj bi to obseg študije preveč razširilo.

Ker se je izkazalo, da ne bo mogoče podrobno predstaviti vseh manjšin, so se odločili za dvostopenjsko obdelavo. V dvanajstih regionalnih študijah je bil podan čim bolj temeljit pregled tam živečih narodnih manjšin. V okviru posameznih študij so bile izbrane manjšine, ki so bile podrobno raziskane. V drugem delu je bil tematiziran odnos manjšine do večine in vloga manjšin v čezmejnem sodelovanju. Na koncu vsake regionalne študije je obsežna bibliografija kot tudi kartografski material. Izdajatelji študije so izhajali iz tega, da so pridobljene ugotovitve nepogrešljivo izhodišče za zaščito manjšin in daljnosežno preprečevanje

konfliktov. Publikacija je neke vrste izhodišče za prihodnje aktivnosti Delovne skupnosti Alpe-Jadran na področju manjšinske problematike.

Pri nastajanju študije so sodelovale naslednje članice Delovne skupnosti (po abecednem vrstnem redu): Baranja, Furlanija Julijska Krajina, Gradiščanska, Győr-Moson-Sopron, Hrvaška, Koroška, Slovenija, Somogy, Tridentinsko Gornje Poadižje, Veneto, Zala in Železna županija. Če upoštevamo vsako posamezno narodno manjšino, jih je v dvanajstih deželah 50, pri čemer posamezne manjšine živijo v več državah, skupaj pa je na območju Alpe-Jadran 18 manjšin. Najbolj razširjene so nemške manjšine, kot tudi Romi, ki kot manjšina živijo v devetih državah, sledijo pa jim Hrvati, ki živijo v sedmih, Slovenci v štirih, Madžari v treh in Italijani, Furlani, Srbi in Ladinci, ki živijo v dveh državah..

Druge manjšine: Čehi, Slovaki, Rutenci, Ukrajinci, Makedonci, Črnogorci, Muslimani, Judje in venetske jezikovne skupine se pojavijo samo enkrat. V zahodno-madžarskih županijah so skoraj povsod zastopani Nemci, Hrvati in Romi; največ manjšin, dvanajst, živi na Hrvaškem, najmanj, samo ena, na Koroškem: največ t. i. jezikovnih otokov je v Furlaniji Julijski Krajini, Venetu in Tridentinskem Gornjem Poadižju.

Pregled manjšin v dvanajstih raziskanih deželah kaže sledečo sliko: Baranja (Nemci, Hrvati), Gradiščanska (Hrvati, Madžari, Romi), Furlanija Julijska Krajina (Furlani, Slovenci, nemške jezikovne skupine, romske skupine), Győr-Moson-Sopron (Romi, Nemci, Hrvati), Koroška (Slovenci), Hrvaška (Čehi, Madžari, Slovaki, Rutenci, Italijani, Ukrajinci, Romi, Makedonci, Slovaki, Slovenci, Črnogorci, Muslimani, Srbi), Somogy (Hrvati, Nemci, Romi), Tridentinsko Zgornje Poadižje (nemške, ladinske in italijanske jezikovne skupine na Južnem Tirolskem; Ladinci, Mokeni in Cimbri v Trentu), Železna županija (Hrvati, Slovenci, Nemci), Veneto (Ladinci, Cimbri, dve skupini, nemški jezikovni otok Sappada, Furlani v bližini Portoguarra in Zala (Hrvati, Romi, Nemci – še neraziskani).

Študijo o manjšinah je znanstveno vodil Stefan Böckler (Trento), v njej je sodelovalo skupno 41 znanstvenikov iz sodelujočih dežel. K temu moramo prišteti še vrsto strokovnjakov, ki so se ukvarjali s koordinacijo in z redakcijo. Del znanstvenikov se je že leta 1993 srečal na Bledu na strokovni konferenci, ki jo je pripravila Delovna skupnost Alpe-Jadran na temo "Manjšine v prostoru Alpe-Jadran". Rezultati konference so bili leta 1994 objavljeni v Ljubljani v istoimenski publikaciji. Izkazalo se je, da je v odnosu do manjšin v alpsko-jadranskem prostoru veliko skupnih značilnosti, čeprav so hkrati njihova izhodišča zelo različna.

O vlogi manjšin v čezmejnem sodelovanju lahko ugotovimo, da imajo na madžarskem območju manjšine zelo majhen pomen. To je rezultat obrobne gospodarske lege območja in politične, socialne in kulturne šibkosti manjšin. V alpskem in severnojadranskem delu pa nasprotno ugotavljamo, da so manjšine v

zadnjih desetletjih vedno bolj vključene v čezmejno sodelovanje, predvsem na gospodarskem in kulturnem področju. Etnično in jezikovno mešana obmejna območja lahko rabijo kot prostori družbene prepletenosti in izmenjave in tako dajejo pomembne impulze za medetnično in čezmejno sobivanje.

Stopnja odnosov med sosednjimi državami je nenazadnje odvisna tudi od aktualnega položaja narodnih manjšin, predvsem takrat, kadar je v neki državi manjšina, za katero je sosednja država "država matičnega naroda". Če je položaj manjšine zadovoljiv, se pozitivno razvijajo tudi politični, gospodarski in kulturni stiki med sosednjima državama. Zaradi tega so ukrepi manjšine v lastni državi nenazadnje v interesu izboljšanja odnosov s sosednjo državo. Prizadevanje za dobre odnose s sosedi tako vpliva pozitivno na položaj manjšin v lastni državi. Tukaj se torej kaže medsebojni vpliv med medregionalnim sodelovanjem in lastnim položajem manjšin.

Vendar so manjšine v okviru sosedske politike zgolj v vlogi mostu v pasivni vlogi. Zaradi tega si je treba prizadevati, da manjšine v teh odnosih postanejo enakopraven dejavnik. Pri tem je zaželeno, da se odprta vprašanja, ki se tičejo manjšin, skrbno in sporazumno rešujejo in da se ustvarja vzdušje, v katerem manjšina in večina živita v prijateljstvu. Kadar je vzpostavljeno miroljubno sobivanje v lastni državi, je to najboljši pogoj za dobro sosedstvo. Kajti mir s sosedi se začneja v lastni hiši.

O nadaljnjem proučevanju manjšinskih vprašanj v Delovni skupnosti Alpe-Jadran bi bilo treba premisliti in pričujočo publikacijo nadaljevati. Tako bi lahko posamezne regionalne študije povezali z opisom na horizontalni ravni. Nadalje bi lahko poskušali izdelati modele reševanja manjšinskih problemov in tako zmanjšati manjšinske konflikte v regiji oziroma jih preprečiti. Na skupnih prireditvah bi lahko predstavili spoznanja in tako bi strokovnjaki in pripadniki manjšin dobili možnost, da jih podrobneje spoznajo.

Temu bi lahko sledilo izobraževanje svetovalcev in njihovih delovnih skupin. Lahko bi razmišljali o oblikovanju t. i. usposobljenega tima, sestavljenega iz predstavnikov manjšin, članov delovne skupine manjšine in ekspertov članic delovne skupnosti. Pri tem bi morali sodelovati predvsem avtorji pričujoče študije. Taka skupina bi se lahko aktivirala v konfliktnih situacijah, tako pri posredovanju kot umirjanju. V vsakem primeru lahko na podlagi tega sklepamo, da bo obravnavanje manjšinskih vprašanj tudi v prihodnje eno od težišč delovanja Delovne skupnosti Alpe-Jadran.

BIBLIOGRAFIJA SODELAVCEV INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA ZA LETO 2004

SONJA KURINČIČ MIKUŽ

ROMANA BEŠTER

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Percepcije slovenske integracijske politike : zaključno poročilo / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek ; sodelavci Romana Bešter ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2004. - ISBN 961-6159-24-0. - 788 str.

SARA BREZIGAR

1.01 Izvirni znanstveni članek

Politike promocije manjšinskih jezikov : primer pridobivanja znanja slovenskega jezika na Tržaškem in Goriškem / Sara Brezigar. - V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 44 (2004), str. 106-133.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljen predavanje)

Il marketing delle lingue minoritarie in un contesto di elevata tutela giuridica / Sara Brezigar.

V: Lingue minoritarie e identità locali come risorse economiche e fattori di sviluppo / [organizzato da] Provincia di Udine / Provincia di Udine ... [et al.]. - Udine : Forum, 2004. - ISBN 88-8420-208-6. - Str. 76-82.

1.22 Intervju

Sara Brezigar: našo skupnost pesti kronično pomanjkanje razvojne strategije : Tržačani v Ljubljani / Sara Brezigar ; [pogovor je vodila] Tatjana Dolhar. - V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Leto 60, št. 244 (10. okt. 2004), str. 19.

2.09 Magistrsko delo

Politike promocije manjšinskih jezikov : primer slovenske jezikovne manjšine v Italiji : magistrsko delo / Sara Brezigar. - Ljubljana : [S. Brezigar], 2004. - 154 f.

MARJETA GOSTINČAR-CERAR

Prevajalec

Angleščina za vsakogar / [prevedla Marjeta Gostinčar Cerar]. - Nova izd. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - 150 str. - (Zbirka Cicero) ISBN 86-11-16922-0

Moč števil : spoznajmo števila in spremenimo svojo usodo / Colin Baker ; [prevedla Marjeta Gostinčar Cerar]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16859-3. - 63 str.

Odraščanje : dilema otroške književnosti / Maria Nikolajeva ; [prevod Meta Gostinčar Cerar].

V: Otroci in knjiga. - ISSN 0351-5141. - Št. 59 (2004), str. 5-27.

Over the verge of modernism : an essay of Slovene children's poetry / Igor Saksida ; [translated by Marjeta Gostinčar-Cerar].

V: Tales growing up into secrets / [editors-in-chief Vanesa Matajc, Barbara Pogačnik]. - Ljubljana : Slovene Writers' Association : Slovene P. E. N. : Association of the Slovene Literary Translators, 2004. - (Litterae slovenicae, ISSN 1318-0177 ; 2004, 1). - ISBN 961-91010-8-1. - Str. 7-18.

Contemporary Slovene children's fiction / Dragica Haramija ; [translated by Marjeta Gostinčar-Cerar].

V: Tales growing up into secrets / [editors-in-chief Vanesa Matajc, Barbara Pogačnik]. - Ljubljana : Slovene Writers' Association : Slovene P. E. N. : Association of the Slovene Literary Translators, 2004. - (Litterae slovenicae, ISSN 1318-0177 ; 2004, 1). - ISBN 961-91010-8-1. - Str. 65-73.

Prevajalec povzetka

Gostinčar-Cerar, Marjeta (prevajalec povzetka, 1991-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

BORIS JESIH

1.01 Izvirni znanstveni članek

Italijani in Madžari v Sloveniji v perspektivi etničnih študij - participacija v politiki in pri urejanju javnih zadev / Boris Jesih.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 45 (2004), str. 106-125.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Slovenska narodna manjšina v Republiki Avstriji. Kratek prerez zgodovinskega razvoja in oznaka trenutnega položaja = Die slowenische nationale Minderheit in der Republik Österreich. Ein kurzer Querschnitt durch ihre historische Entwicklung und zur Charakteristik ihrer aktuellen Lage / Boris Jesih ; aus dem Slowenischen übersetzt von Andrej Leben und Ervin Köstler.

V: Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju / uredili Dušan Nečak ... [et al.]. - Ljubljana : Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004. - (Historia ; 8). - ISBN 961-237-099-0. - Str. 269-304, 305-348.

Obdobje med 1945 in 1955 = Der Zeitabschnitt von 1945 bis 1955 / Boris Jesih ; aus dem Slowenischen übersetzt von Andrej Leben und Erwin Köstler.

V: Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju / uredili Dušan Nečak ... [et al.]. - Ljubljana : Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004. - (Historia ; 8). - ISBN 961-237-099-0. - Str. 459-468, 469-480.

1.17 Samostojni strokovni sestavek v monografiji

Slowenien / Autoren: Dario Apollonio ... [et al.] ; Fachredaktion: Sonja Novak Lukanovič, Boris Jesih, Vladimir Klemenčič.

V: Minderheiten und grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum / [Redaktionsgruppe Stefan Böckler ... [et al.]. - Trient : Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Autonome Region Trentino-Südtirol, 2004. - Str. 281-338.

1.22 Intervju

Preseganje starih pojmov / Boris Jesih.

V: Koroški koledar ... - ISSN Y500-1811. - (2004), str. 173-175.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Slovenci zunaj RS / Boris Jesih.

V: Letno poročilo ... - ISSN 1580-6820, - (2004), str. 209-210.

2.01 Znanstvena monografija

Vermögensentzug, Rückstellung und Entschädigung am Beispiel von Angehörigen der slowenischen Minderheit, ihrer Verbände und Organisationen / Augustin Malle ... [et al.]. - Wien ; München : Oldenbourg, 2004. - 595 str. - (Veröffentlichungen der Österreichischen Historikerkommission ; Bd. 23/1); ISBN 3-7029-0525-1 (Wien); ISBN 3-486-56793-4 (München)

3.11 Radijski ali TV dogodek

Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev : razgovor v oddaji Naši na tujem / Boris Jesih, Katalin Munda Hirnök ; [oddajo je vodil] Marjan Šrmpf. - Maribor : TV Slovenija, Studio Maribor, 28. september 2004

Gremo na Štajersko : pogovor v radijski oddaji / Boris Jesih ; [oddajo je vodil] Horst Ogris. - Celovec : ÖRF-Radio Kärnten-Slovenski spored, 29. september 2004

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

Minderheiten in Slowenien : referat na seminarju Rechte Strömungen einst und heute / Boris Jesih. - Radovljica, 15.-30. aprila 2004

Sodelovanje v politiki - samostojno ali v okviru avstrijskih političnih strank? : predavanje na simpoziju Življenje in narodnopolitično delo Luke Sienčnika 22. 10. 1904 - 21. 1. 1989 / Boris Jesih. - Dobrla vas, 22.-23. oktober 2004

Urednik

Jesih, Boris (glavni in odgovorni urednik, 1992-)

Koroški vestnik : glasilo Osrednjega odbora Skupnosti koroških partizanov v Ljubljani, Zveze koroških partizanov v Celovcu in klubov koroških Slovencev v Ljubljani in Mariboru. - Ljubljana

Jesih, Boris (odgovorni urednik, 1992-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

Jesih, Boris (član uredniškega odbora, 1992-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju = Slowenisch-österreichische

Beziehungen im 20. Jahrhundert / uredili Dušan Nečak ... [et al.] ; [prevodi v nemščino Katharina Andraschke ... et al]. - Ljubljana : Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004. - ISBN 961-237-099-0. - 804 str. - (Historia ; 8)

Slowenien / Autoren: Dario Apollonio ... [et al.] ; Fachredaktion: Sonja Novak Lukanovič, Boris Jesih, Vladimir Klemenčič.

V: Minderheiten und grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum / [Redaktionsgruppe Stefan Böckler ... [et al.]. - Trient :

Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Autonome Region Trentino-Südtirol, 2004. - Str. 281-338.

MARIJA JURIČ-PAHOR

1.01 Izvirni znanstveni članek

Neizgubljivi čas : travma fašizma in nacionalsocializma v luči nuje po "obdobju latence" in transgeneracijske transmisije / Marija Jurič Pahor.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 44 (2004), str. 38-64.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Imperij, knjiga ki razvema intelektualne in politične debate / Marija Jurič Pahor.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 60, št. 9 (11. jan. 2004), str. 16.

Ž - tema, ki vse bolj odmeva v slovenskem zgodovinopisju / Marija Jurič Pahor.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 60, št. 268 (7. nov. 2004), str. 19.

ŠPELA KALČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Oblike ljudske in birokratske diskriminacije skozi pogled ljudi, ki jih uradno nikoli niso poimenovali za begunce / Alenka Janko Spreizer ... [et. al.].

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 45 (2004), str. 226-255.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

A representation of Muslim identity of Bosnian minority through a dress-code in post-Yugoslav period in Slovenia / Spela Kalčič.

V: Book of abstracts / European Association of Social Anthropologists. - Wien : European Association of Social Anthropologists, 2004. - ISBN 3-200-00180-1. - Str. 428.

3.16 Vabljen predavatelj na konferenci brez natisa

A representation of Muslim identity of Bosnian minority through a dress-code in Post-Yugoslav period in Slovenia : predavanje na Workshop at the Congress of the European association of social anthropologists / Špela Kalčič. - Vienna : University of Vienna, 8.-12. september 2004

3.25 Druga izvedena dela

Mednarodni humanistični tabor Kaj je res in kaj ne: vprašanje absolutne resnice v humanistiki = International humanities camp True or not true? The question of the absolute truth in the humanities / [vodenje seminarja v okviru tabora] Špela Kalčič. - Bohinj, 21.-24. maj 2004

Prevajalec

Levica: zbornik predavanj 4. letnika Delavsko-punkerske univerze / [urednika Ciril Oberstar in Tonči Kuzmanič; prevod Dušan Rebolj ... et al.]. - Ljubljana : Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, 2004. - ISBN 961-6455-31-1. - 247 str. - (Zbirka Zborniki Delavsko-punkerske univerze; knj. 4)

Oseba, ki intervjuja

Položaj islama v Sloveniji : pogovor z muftijem Osmanom Đogićem / Osman Đogić; [pogovor je vodila] Špela Kalčič. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 3. marec 2004

Na stvari je treba gledati v kontekstu in ne smemo jih imeti za dokončne : pogovor z muftijem Osmanom Đogićem / Osman Đogić; spraševala in za objavo pripravila Špela Kalčič.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 45 (2004), str. 272-285.

MATJAŽ KLEMENČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

The effects of the dissolution of Yugoslavia on the minority rights of Hungarian and Italian minorities in the Post-Yugoslav states / Matjaž Klemenčič and Jernej Zupančič.

V: Nationalities papers. - ISSN 0090-5992. - Letn. 32, št. 4 (2004), str. 853-896.

Primerjava družbenega in prostorskega razvoja madžarske in italijanske manjšine v Sloveniji, na Hrvaškem in v Srbiji v obdobju po razpadu Jugoslavije / Matjaž Klemenčič, Jernej Zupančič.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 44 (2004), str. 158-200.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Ustanovitev in prva leta delovanja Slovenske ženske zveze in Progresivnih slovenskih žena Amerike / Matjaž Klemenčič.

V: Ženske skozi zgodovino / uredil Aleksander Žižek. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004. - ISBN 961-91431-1-6. - Str. 373-381.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

D'un systeme communiste a visage humain au nettoyage ethnique et aux nouveaux états : le cas de l'ex-Yougoslavie (1970-2000) / Matjaž Klemencic ; traduit de l'anglais par André-Louis Sanguin.

V: L'Europe de l'est quinze ans apres la chute du mur / sous la direction de Yann Richard, André-Louis Sanguin. - Paris ; Budapest ; Torino : L'Harmattan, cop. 2004. - (Collection Géographie et cultures). - ISBN 2-7475-6100-3. - Str. 267-273.

1.17 Samostojni strokovni sestavek v monografiji

American studies : a Slovene perspective / Matjaž Klemenčič.

V: The United States in global contexts / Walter Grünzweig (ed.). - Münster : LIT, 2004. - ISBN 3-8258-8262-4. - Str. 76.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Dan Shiffman, Rooting multiculturalism: The work of Louis Adamic. Madison-Teaneck : Fairleigh Dickinson University Press, London : Associated University

Press, 2003. 191 strani / Matjaž Klemenčič.

V: Zgodovinski časopis. - ISSN 0350-5774. - Letn. 58, št. 1/2 (2004), str. 234-235.

Madeleine Albright, Madam secretary. A memoir. New York : Miramax books, 2003, 562 str. / Matjaž Klemenčič.

V: Zgodovinski časopis. - ISSN 0350-5774. - Letn. 58, št. 3/4 (2004), str. 552-553.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Mednarodna konferenca "Rethinking the dissolution of Yugoslavia" / Matjaž Klemenčič.

V: Zgodovinski časopis. - ISSN 0350-5774. - Letn. 58, št. 3/4 (2004), str. 528-529.

2.01 Znanstvena monografija

The former Yugoslavia's diverse peoples : a reference sourcebook / Matjaž Klemenčič and Mitja Žagar. - Santa Barbara, Ca. : ABC-CLIO, 2004. - XX, 426 str. - (Ethnic diversity within nations) ISBN 1-57607-294-0 (hc); ISBN 1-85109-547-0

3.14 Predavanje na tuji univerzi

South Slavic immigrants and the breakup of Yugoslavia in the 1990s : predavanje na Immigration history research center (University of Minnesota, College of liberal arts) / Matjaž Klemenčič. - 7. april 2004

3.16 Vabljenost predavanje na konferenci brez natisa

Changes in the political map of Central and Eastern Europe and the former Soviet Union as seen in the comparison to the ancestry of population according to the U.S. censuses in 1990 and 2000 : vabljenost predavanje na mednarodni konferenci Globalized Europe, Europe in a globalized world of the 21st century / Matjaž Klemenčič. - Koper/Capodistria, 2.-5. junij 2004

The effects of dissolution of Yugoslavia on minority rights of Hungarian and Italian minorities in post-Yugoslav states : referat na 9th Annual world convention of the Association for the study of the nationalities (Columbia university international affairs building, New York) / Matjaž Klemenčič. - New York, 15.-17. april 2004

The relationship of the Yugoslav diaspora to the dissolution of the former Yugoslavia : vabljenost predavanje na konferenci Rethinking Yugoslavia's Dissolution (School of Slavonic and East European Studies, University of London) / Matjaž Klemenčič. - London, 18.-19. junij 2004

3.25 Druga izvedena dela

The former Yugoslavia's diverse peoples, a reference sourcebook : a panel discussion on the occasion of the new book by Matjaž Klemenčič & Mitja Žagar / organized by The Slovenian scientific institut in Vienna and Austrian science and Research liaison office Ljubljana, Office for social innovation, Vienna ; panelists Sačir Filandra ... [et al.]. - Vienna, 2004

Okrogla miza ob izidu knjige Yugoslavism, histories of a failed idea, 1918-1992 : dvorana Zemljepisnega muzeja Geografskega inštituta ZRC SAZU, 16. december 2004 / sodelujejo Dejan Djokić ... [et al.]. - Ljubljana, 2004

Vključevanje slovenskih znanstvenih rezultatov o slovenskem izseljenstvu v ZDA v ameriško znanstveno literaturo : predavanje v okviru Historičnega seminarja ZRC SAZU / Matjaž Klemenčič. - Ljubljana, 14. januar 2004

Urednik

Klemenčič, Matjaž (član uredniškega odbora, 2001-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic StudiesI

Mentor pri diplomskih delih

Afrika v letih 1890 do 1900 - osvetljena s pomočjo časnika Slovenec in literature : diplomsko delo / Karina Ladinek. - Maribor : [K. Ladinek], 2004. - 97 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Angleška družba in kultura v viktorijanski dobi z odmevi v Slovincu med leti 1873-1880 : seminarska diplomska naloga / Andreja Pinter. - Maribor : [A. Pinter], 2004. - 79 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Delovanje Franca Ksaverja Meška do leta 1918 na podlagi njegove korespondence : diplomsko delo / Andreja Rakovnik. - Maribor : [A. Rakovnik], 2004. - 114 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Jugoslovansko vprašanje od 1914 do nastanka Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev v okviru svetovnih dogodkov : diplomska seminarska naloga / Radoslav Šumer. - Maribor : [R. Šumer], 2004. - 100 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Kranjsko-slovenska katoliška jednota : 1894-1938 : diplomsko delo / Igor Javernik. - Maribor : [I. Javernik], 2004. - 78 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Latinska Amerika v obdobju 1890-1900 po časnikih Slovenec in Slovenski narod : diplomsko delo / Vesna Bercko. - Maribor : [V. Bercko], 2004. - 132 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Latinska Amerika v obdobju 1896-1900 v luči časnikov Slovenec in Slovenski gospodar : diplomska seminarska naloga / Aleksandra Matijaško. - Maribor : [A.

Matijaško], 2004. - 71 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Odmevi na razcep v delavskem gibanju od leta 1914 do 1923 v slovenskem časopisju : diplomska seminarska naloga / Urška Krajšek. - Maribor : [U. Krajšek], 2004. - 73 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Razvoj delavskega gibanja od industrijske revolucije do prve internacionale : diplomska seminarska naloga / Nataša Milenović. - Maribor : [N. Milenović], 2004. - 74 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Rusko-japonska vojna 1904-1905 in časnika Slovenec in Slovenski narod : diplomsko delo / Robert Vodušek. - Maribor : [R. Vodušek], 2004. - 94 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Prevajalec

Razumevanje etničnih konfliktov v Srednji Evropi / Charles Ingrao ; iz angleščine prevedel: Matjaž Klemenčič.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 44 (2004), str. 142-157.

Diskutant

A scholars' initiative (roundtable): the Yugoslav controversies : 9th Annual world convention of the Association for the study of the nationalities (Columbia university international affairs building, New York) / Matjaž Klemenčič. - New York, 15.-17. april 2004

VERA KLOPČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Roma in the process of European integration / Vera Klopčič.

V: Etniškum studijos. - ISSN 1822-1041. - (2004), str. 102-113.

Evropa, Slovenija in Romi / Vera Klopčič.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 45 (2004), str. 184-201.

1.04 Strokovni članek

Položaj Romov na evropski in regionalni ravni : nekatere značilnosti = Die Lage der Roma auf europäischer und regionaler Ebene: einige Charakteristika / Vera Klopčič.

V: Signal. - ISSN Y501-9427. - (winter/zima 2004/2005), str. 59-65.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Selfdetermination of Roma as a new phenomenon / Vera Klopčič.

V: Minorities and the Central European Initiative / [prepared and edited by Milan Predan. - [S. l.] : CEI Executive Secretariat : Slovenian CEI Presidency, 2004. - ISBN 961-238-356-1. - Str. 44-47.

1.17 Samostojni strokovni sestavek v monografiji

Slowenien / Autoren: Dario Apollonio ... [et al.] ; Fachredaktion: Sonja Novak Lukanovič, Boris Jesih, Vladimir Klemenčič.

V: Minderheiten und grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum / [Redaktionsgruppe Stefan Böckler ... [et al.]. - Trient : Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Autonome Region Trentino-Südtirol, 2004. - Str. 281-338.

2.13 Elaborat, predstudija, študija

Report on minority education in Slovenia : RAXEN_CC National Focal Point

Slovenia : Analytical Report PHARE RAXEN_CC Minority Education / Vera Klopčič and Sonja Novak Lukanovič. - Vienna : Inštitut za narodnostna vprašanja : European monitoring centre on racism and xenophobia (EUMC), 2004. - 26 str.

3.16 Vabljen predavatelj na konferenci brez natisa

Mednarodni položaj Romov : vabljen predavatelj na srečanju raziskovalcev, ekspertov za romska vprašanja in predstavnikov romske skupnosti / Vera Klopčič. - Ljubljana : ZRC SAZU : Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, 29. november 2004

Pomen romskega jezika in kulture za identiteto romskega naroda : vabljen predavatelj na desetem Romskem taboru, posvečenemu romskemu jeziku / Vera Klopčič. - Murska Sobota, 17. avgusta 2004

3.25 Druga izvedena dela

Delavnica o modelih izobraževanja in zaposlovanja Romov : predstavitev projektov iz Avstrije, Slovenije in Hrvaške / [organizirali] Vera Klopčič, Nada Vilhar. - Novo mesto : Razvojno izobraževalni center, 7.-8. oktober 2004

Urednik

Klopčič, Vera (član uredniškega odbora, 1991-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

Avtor dodatnega besedila

Del tuhá, romski pozdrav / Janko Kleibencetl ; [spremna beseda Vera Klopčič ; fotografije Filip Matko]. - Murska Sobota : Franc-Franc, 2004. - ISBN 961-219-074-7. - 136 str. - (Knjižna zbirka Redkosti)

MIRAN KOMAC

1.01 Izvirni znanstveni članek

Politička participacija etničkih manjina u Sloveniji / Miran Komac ; preveo: Davor Gjenero.

V: Međunarodne studije. - ISSN 1332-4756. - God. 4, br. 3/4 (2004), str. 106-125.

The protection of ethnic minorities in the Republic of Slovenia and the European charter for regional or minority languages / Miran Komac.

V: Revista de llengua i dret. - ISSN 0212-5056. - Št. 41 (2004), str. 39-104.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Srbi u Sloveniji / Miran Komac.

V: Teme. - ISSN 0353-7919. - št. 2, Letn. 28 (2004), str. 789-804.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

"Nove" (etničke) manjine (Albanci, Bošnjaci, Hrvati, Srbi...) u Sloveniji : (razkorak između formalnog državljanstva i integracije) / Miran Komac.

V: Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU / ur. odbor, editors' board Ljubiša Mitrović ... [et.al.] - Niš : Sven : Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu, Institut za sociologiju = Faculty of Philosophy, University of Niš, Institute for Sociology, 2004. - ISBN 86-7746-014-4. - Str. 561-585.

1.17 Samostojni strokovni sestavek v monografiji

Slowenien / Autoren: Dario Apollonio ... [et al.] ; Fachredaktion: Sonja Novak Lukanovič, Boris Jesih, Vladimir Klemenčič.

V: Minderheiten und grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum / [Redaktionsgruppe Stefan Böckler ... [et al.]. - Trient :

Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Autonome Region Trentino-Südtirol, 2004. - Str. 281-338.

1.22 Intervju

Pomanjkanje kritičnega razmisleka / Miran Komac.

V: Koroški koledar ... - ISSN Y500-1811. - (2004), str. 169-171.

Preko združene Evrope do zedinjene Slovenije / Miran Komac ; [pogovarjala se je] Saša Banjanac Lubej. - Portret.

V: Ljubljanski žurnal. - ISSN 1581-8055. - Letn. 1, št. 8 (5. mar. 2004), str. 16-17.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Percepcije slovenske integracijske politike : zaključno poročilo / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek ; sodelavci Romana Bešter ... [et al.].

- Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2004. - ISBN 961-6159-24-0. - 788 str.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Manjšine - priznane in nepriznane : oddaja Omizje / [v oddaji so sodelovali]

Dušan Nečak ... [et al.] ; [oddajo je pripravil in vodil] Jurij Gustinčič. - Ljubljana :

TV Slovenija, I. program, 24. november 2004

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

Mediji i nacionalne zajednice/manjine. Primer Slovenije : referat na mednarodni konferenci Položaj manjinske štampe i medija u Mađarskoj i Jugoistočnoj Evropi

/ Miran Komac, Katalin Munda Hirnök. - Budimpešta : Srpska samouprava u

Budimpešti : Srpski program mađarskog radija, 10.-11. december 2004

Urednik

Komac, Miran (član uredniškega odbora, 1991-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

Percepcije slovenske integracijske politike : zaključno poročilo / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek ; sodelavci Romana Bešter ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2004. - ISBN 961-6159-24-0 . - 788 str.

Mentor pri magistrskih delih

Politike promocije manjšinskih jezikov : primer slovenske jezikovne manjšine v Italiji : magistrsko delo / Sara Brezigar. - Ljubljana : [S. Brezigar], 2004. - 154 f.

Mentor pri diplomskih delih

Analiza imigracijskih politik Evropske unije in Slovenije s poudarkom na integracijski politiki : diplomsko delo / Barbara Kejžar. - Ljubljana : [B. Kejžar], 2004. - 144 f.

Evropska unija in varstvo narodnih manjšin : diplomsko delo / Blaž Ermenc. - Ljubljana : [B. Ermenc], 2004. - 79 f.

Urejanje problematike državljanstva v pribaltskih državah : diplomsko delo / Davorka Zrilić. - Ljubljana : [D. Zrilić], 2004. - 57 f.

Uskoške populacije na Jugovzhodu Slovenije : diplomsko delo / Martin Tomažin. - Ljubljana : [M. Tomažin], 2004. - 58 f.

ATTILA KOVÁCS

1.01 Izvirni znanstveni članek

Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között / Attila Kovács.

V: Korall. - ISSN 1586-2410. - Št. 18 (2004), str. 5-29.

1.04 Strokovni članek

A muravidéki magyarok számának a változása a 20. században a statisztikák tükrében / Kovács Attila.

V: Muratáj. - ISSN 0353-5584. - Let. 17, št. 1 (2004), str. 47-76.

Slowenien / Autoren: Dario Apollonio ... [et al.] ; Fachredaktion: Sonja Novak Lukanovič, Boris Jesih, Vladimir Klemenčič.

V: Minderheiten und grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum / [Redaktionsgruppe Stefan Böckler ... [et al.]. - Trient :

Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Autonome Region Trentino-Südtirol, 2004. - Str. 281-338.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Tűzijáték az EU-csatlakozás pillanatában : Lendva község központi községi rendezvénye Szlovénia európai uniós csatlakozása alkalmából április 30-án este volt az Elizabeta szálló előtti téren. / Király M. Jutka, Kovács Attila.

V: Népszerűség. - ISSN 0352-6569. - Let. 48, št. 18 (6. maj 2004), str. 9.

Az EU-s csatlakozás a majális jegyében : Kebele és Nemesnép között a 10 évvel ezelőtt nyílt határátkelőhelyen, míg Szentlászlón a 351. számú határkőnél ünnepelték Szlovénia és Magyarország EU-s csatlakozását. / Kovács Attila. - Fotogr.

V: Népszerűség. - ISSN 0352-6569. - Let. 48, št. 18 (6. maj 2004), str. 10.

2.01 Znanstvena monografija

Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között / Kovács Attila ; [fordítás Novak Császár Jolán ... [et al.] ; mutatók Farkas Brigitta]. - Lendva : Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2004. - ISBN 961-6232-26-6. - 461 str.

JANA KRANJEC MENAŠE

Prevajalec

Galerija Prešernovih nagrajencev za likovno umetnost / [Oto Rimele ; besedilo Lev Menaše ; prevod Jana Kranjec-Menaše]. - Kranj : Mestna občina, 2004. - 4 str., [4] f. reprodukcij

Pedagoški vodnik / [tekst, prijevod] Ljerka Trampuž ; [translated by Jana Kranjec Menaše].

V: Zbornik radova / II. skup muzejskih pedagoga Hrvatske s međunarodnim

sudjelovanjem, Zadar, 7.-9. studenoga 2002. - Str. 76-79.

Kako povezati muzejski izložak s posjetiteljima = How to connect museum exhibits with visitors / Ljerka Trampuž ; translated by Jana Kranjec Menaše.

V: Zbornik sažetaka / III. skup muzejskih pedagoga Hrvatske s međunarodnim sudjelovanjem, Vukovar, 14.-16. listopada 2004. - [Vukovar] : Hrvatsko muzejsko društvo, 2004. - str. [13].

Prevajalec povzetka

Kranjec-Menaše, Jana (prevajalec povzetka, 1991-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

SAMO KRISTEN

1.01 Izvirni znanstveni članek

Specialistično proučevanje zakonsko zaščitene narodnostnih manjšin v Sloveniji do obdobja državne osamosvojitve. Zgodovinski pregled / Samo Kristen.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 45 (2004), str. 48-89.

3.16 Vabljen predavatelj na konferenci brez natisa

History of borders in Europe : uvodno predavanje in moderatorstvo prve sekcije na evropski konferenci Borders in a new Europe between history and new challenges / Samo Kristen. - Graz : Association for borderlands studies, 15.-19. september 2004

Diskutant

History of borders in Europe : uvodno predavanje in moderatorstvo prve sekcije na evropski konferenci Borders in a new Europe between history and new challenges / Samo Kristen. - Graz : Association for borderlands studies, 15.-19. september 2004

VERA KRŽIŠNIK-BUKIČ

1.04 Strokovni članek

Vest slovenstva za slovenstvo : slovenski narod in slovenska nacija / Vera Kržišnik-Bukič.

V: Delo (Sobotna priloga). - ISSN 0350-7521. - Letn. 46, št. 79 (3. apr. 2004), str. 24-25.

"Neavtohtone" narodne manjšine v Sloveniji : gostujoče pero: dr. Vera Kržišnik-Bukič, znanstvena svetnica z Inštituta za narodnostna vprašanja / Vera Kržišnik-Bukič. - Portret

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 46, št. 269 (19. nov. 2004), str. 5.

1.18 Geslo - sestavek v enciklopediji, leksikonu, slovarju ...

Slovenci na Hrvaškem / V. K. B.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 544.

Slovenci na Reki / V. K. B.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 545.

Slovenci v Beogradu / V. K. B.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 546.

Slovenci v Bosni in Hercegovini / V. K. B.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 546-547.

Slovenci v Črni Gori / V. K. B.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 547.

Slovenci na Makedoniji / V. K. B.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 549.

Slovenci v Sarajevu / V. K. B.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 549.

Slovenci v Srbiji / V. K. B.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 549-550.

Slovenci v Zagrebu / V. K. B.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 550.

1.22 Intervju

Desetina prebivalstva Slovenije odrinjena na stranski tir : pogovor z Vero Kržišnik Bukič / Vera Kržišnik Bukič ; [pogovarjal se je] Matjaž Albreht. - Portret V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 46, št. 302 (29. dec. 2004), str. 1/2.

Tajne raziskave na inštitutu za narodnosti : pogovor z dr. Vero Kržišnik-Bukič, znanstveno svetnico z Inštituta za narodnostnas vprašanja / Vera Kržišnik-Bukič. - Portret

V: Večer. - ISSN 0350-4972. - Letn. 60, št. 274 (23. nov. 2004), str. 1/5.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Slovenci tradicionalna narodna manjšina v Zagrebu : v radijski oddaji Slovenski dom naš drugi dom / Vera Kržišnik Bukič; [pogovarjala se je] Natja Jenko Sunčič. - Brežice : Radio Brežice, 20. december 2004

Zakaj je status narodnih manjšin v Republiki Sloveniji problematičen : radijski intervju / Vera Kržišnik-Bukič; [pogovarjala se je] Tina Ujčič. - Maribor : Radio Maribor, 17. december 2004

3.25 Druga izvedena dela

Javna tribuna Slovenci in Zagreb ob 75-letnici Društva Slovenski dom iz Zagreba / [organizirala] Vera Kržišnik-Bukič. - Zagreb : Društvo Slovenski dom, 30. november 2004

Lastno samoorganiziranje kot dejavnik ohranjanja in razvoja slovenstva na Hrvaškem : prispevek na javni tribuni ob 75 letnici društva Slovenski dom iz Zagreba / Vera Kržišnik-Bukič. - Zagreb : Slovenski dom, 30. november 2004

Manjšinske narodnostne skupnosti Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev, Srbov v Republiki Sloveniji : vabljeni predavanja v NUK za direktorje splošnih knjižnic Republike Slovenije / Vera Kržišnik Bukič. - Ljubljana : Narodna in univerzitetna knjižnica, 12. maja 2004

Urednik

Kržišnik-Bukič, Vera (član uredniškega odbora, 2000-) **Prilozi** = Contributions. - Sarajevo : Institut za istoriju

SONJA KURINČIČ MIKUŽ

1.24 Bibliografija, kazalo ipd.

Bibliografija sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja za leto 2003 / Sonja Kurinčič Mikuž.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 45 (2004), str. 286-318.

MOJCA MEDVEŠEK

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Percepcije slovenske integracijske politike : zaključno poročilo / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek ; sodelavci Romana Bešter ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2004. - 788 str. ISBN 961-6159-24-0

Urednik

Medvešek, Mojca (član uredniškega odbora, 1994-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

Percepcije slovenske integracijske politike : zaključno poročilo / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek ; sodelavci Romana Bešter ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2004. - ISBN 961-6159-24-0. - 788 str.

KATALIN MUNDA HIRNÖK

1.01 Izvirni znanstveni članek

Summások Apátistvánfalván az adatközlők visszaemlékezései tükrében / Munda Hirnök Katalin.

V: Savaria. - ISSN 0230-1954. - Št. 28 (2004), str. 343-350.

Prikaz sezonstva v Števanovcih v Porabju med obema svetovnima vojnama v luči spominov intervjuvancev / Katalin Munda Hirnök.

V: Traditiones. - ISSN 0352-0447. - Letn. 33, št. 1 (2004), str. 143-153.

1.17 Samostojni strokovni sestavek v monografiji

Slowenien / Autoren: Dario Apollonio ... [et al.] ; Fachredaktion: Sonja Novak Lukanovič, Boris Jesih, Vladimir Klemenčič.

V: Minderheiten und grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum / [Redaktionsgruppe Stefan Böckler ... [et al.]. - Trient : Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Autonome Region Trentino-Südtirol, 2004. - Str. 281-338.

1.18 Geslo - sestavek v enciklopediji, leksikonu, slovarju ...

Etnologija Slovencev na Madžarskem / K. M. H.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 119.

Slovenski koledar / K. M. H.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 119.

Nagybácsi / K. M. H.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 352.

Nász / K. M. H.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 360.

Porabje / M. K. M, K. M. H.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 445.

Porabski Slovenci / K. M. H.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 445-446.

Slovenci na Madžarskem / M. K. M, K. M. H.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 544-545.

Slovenska krajina / K. M. H.

V: Slovenski etnološki leksikon / uredil Angelos Baš s sodelovanjem uredniških odborov. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2004. - ISBN 86-11-16654-X. - Str. 551.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Marija Kozar-Mukič, A magyarországi szlovének (Slovenci na Madžarskem).

Budapest: Press Publica, 2003 / Katalin Munda Hirnök.

V: Traditiones. - ISSN 0352-0447. - Letn. 33, št. 1 (2004), str. 279-280.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Odkrivanje štajerskih Slovencev : rajža vzdolž štajersko-slovenske meje - ob naselitvenih območjih Slovencev na Štajerskem in posvet Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev 23. in 24. september 2004 / Katalin Munda Hirnök, Mojca Račič Simončič. - Fotografije.

V: Glasnik Slovenskega etnološkega društva. - ISSN 0351-2908. - Letn. 44, št. 3/4 (2004), str. 84-86.

Otvoritev razstavne hiše Slovenskega etnografskega muzeja / Katalin Munda Hirnök.

V: Porabje. - ISSN 1218-7062. - Letn. 14, št. 25/26 (2004), str. 10.

Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev : predstavitev posveta = Ethnologisches Erbe und Kulturkreis der steirischen Slowenen : Vorstellung der Konferenz / Katalin Munda Hirnök. - Ilustr.

V: Signal. - ISSN Y501-9427. - (Zima 2004/2005), str. 89-93.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev : razgovor v oddaji Naši na tujem, TV Slovenija, Studio Maribor / Boris Jesih, Katalin Munda Hirnök ; [oddajo je vodil] Marjan Šrmpf. - Maribor : TV Slovenija, Studio Maribor, 28. september 2004

Kratka ocena posveta Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev : oddaja Sotočja / Katalin Munda Hirnök. - Ljubljana, Radio Slovenija, I. program, 11. oktober 2004

Ocena posveta Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev : oddaja Sotočja / Katalin Munda Hirnök. - Ljubljana, Radio Slovenija, I. program, 18. oktober 2004

Pogovor o posvetu Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev : Studio ob 12-ih / Katalin Munda Hirnök. - Celovec, Radio 2-Agora, 16. september 2004

Pogovor o terenski raziskavi Sezonstvo (Prikaz sezonstva v luči pričevanj anketirancev na primeru južnega dela Porabja) : oddaja Sotočja / Katalin Munda Hirnök. - Ljubljana, Radio Slovenija, I. program, 26. julij 2004

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

Etnološko delo med Slovenci na Madžarskem : referat na slavnostni seji "Slovenci - združeni v Evropi" / Katalin Munda Hirnök. - Ljubljana : Državni svet R Slovenije : Društvo slovensko-avstrijskega prijateljstva, 12. maj 2004

Mediji i nacionalne zajednice/manjine. Primer Slovenije : referat na mednarodni konferenci Položaj manjinske štampe i medija u Mađarskoj i Jugoistočnoj Evropi

/ Miran Komac, Katalin Munda Hirnök. - Budimpešta : Srpska samouprava u Budimpešti : Srpski program mađarskog radija, 10.-11. december 2004
Porabske Slovenke v večinskih (mađarskih) mestnih okoljih na Mađarskem : referat na mednarodni konferenci Vloga žensk v migracijskih kontekstih slovenskega etničnega prostora / Katalin Munda Hirnök. - Ljubljana : Inštitut za slovensko izseljenstvo, 17.-19. november 2004

3.25 Druga izvedena dela

Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev : znanstveni posvet / [organizirale] Katalin Munda Hirnök, Polona Sketelj, Susanne Weitlaner ; [moderatoriki] Katalin Munda Hirnök, Susanne Weitlaner. - Potrna/Laafeld : Slovensko etnološko društvo : Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, 23.-24. september 2004

Odstrta dediščina onstran meje - predstavitev etnološkega zbornika s kulturnim programom Slovencev v sosednjih državah : tiskovna konferenca / [organizirali] Katalin Munda Hirnök, Polona Sketelj. - Ljubljana : Cankarjev dom, 12. marec 2004

Urednik

Munda Hirnök, Katalin (član uredniškega odbora, 2000-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

Odstrta dediščina : etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Mađarskem in v Avstriji : zbornik s treh posvetov / [urednici zbornika Katalin Munda Hirnök, Polona Sketelj ; prevod povzetkov Nives Sulič]. - 2. dopolnjena izd. - Ljubljana : Slovensko etnološko društvo, 2004. - 159 str. - (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva ; 35) ISBN 961-91031-2-2; ISBN 961-91031-1-4

Prevajalec

Zgodovina iz spomina : polemika o knjigi Tiborja Zsige Muravidéktől Trianonig = Történelem emlékezetből : polémia Zsiga Tibor Muravidéktől Trianonig című könyvéről / Vilko Novak ; [uredila Helena Ložar Podlogar in Oto Luthar ; prevod v mađarski jezik Júlia Bálint Čeh, Jutka M. Király, prevod v slovenski jezik Katarina Munda Hirnök, Renata Mejak, Júlia Bálint Čeh]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004. - ISBN 961-6500-34-1. - 232 str.

Diskutant

Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev : znanstveni posvet / [organizirale] Katalin Munda Hirnök, Polona Sketelj, Susanne Weitlaner ; [moderatoriki] Katalin Munda Hirnök, Susanne Weitlaner. - Potrna/Laafeld : Slovensko etnološko društvo : Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, 23.-24. sep. 2004

SONJA NOVAK-LUKANOVIČ*

1.01 Izvirni znanstveni članek

Stališča do jezikovne raznolikosti na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji / Sonja Novak Lukanovič.
V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 44 (2004), str. 66-80.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

Languages as social cohesion and human capital / Lucija Čok, Sonja Novak-Lukanovič.
V: Intellectual capital and knowledge management / 5th International Conference of the Faculty of Management Koper, Portorož, 18-20 November 2004. - Koper : Faculty of management, 2004. - Str. 10.

1.17 Samostojni strokovni sestavek v monografiji

Slowenien / Autoren: Dario Apollonio ... [et al.] ; Fachredaktion: Sonja Novak Lukanovič, Boris Jesih, Vladimir Klemenčič.
V: Minderheiten und grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum / [Redaktionsgruppe Stefan Böckler ... [et al.]. - Trient : Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Autonome Region Trentino-Südtirol, 2004. - Str. 281-338.

2.13 Elaborat, predštudija, študija

Report on minority education in Slovenia : RAXEN_CC National Focal Point

* * *

* Odsotnost zaradi bolniške od 1. 5. do 1. 12. 2004. (op. raziskovalke)

Slovenia : Analytical Report PHARE RAXEN_CC Minority Education / Vera Klopčič and Sonja Novak Lukanovič. - Vienna : Inštitut za narodnostna vprašanja : European monitoring centre on racism and xenophobia (EUMC), 2004. - 26 str.

3.16 Vabljenost predavanja na konferenci brez natisa

Minority languages in education in Slovenia : vabljenost predavanja na Conference on Linguistic diversity in education - Voces diversae / Sonja Novak Lukanovič. - Dublin : Foras na Gaeilge, 22.-24. april 2004

3.25 Druga izvedena dela

Jezikovno prilagajanje na narodno mešanih območjih : predavanje na Filozofski fakulteti v Ljubljani / Sonja Novak Lukanovič. - Ljubljana : Lingvistični krožek Filozofske fakultete v Ljubljani, 16. februar 2004

Urednik

Manjšine in čezmejno sodelovanje v prostoru Alpe-Jadran : verzija v slovenskem jeziku / [urednica verzije v slovenskem jeziku Sonja Novak Lukanovič ; prevajalke v slovenski jezik Bojana Weiss Hatič, Tanja Kolenc Koprivc, Helena Zver]. - Trento : Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, 2004. - 456 str. + 1 zganj. zvd. v žepku
Slowenien / Autoren: Dario Apollonio ... [et al.] ; Fachredaktion: Sonja Novak Lukanovič, Boris Jesih, Vladimir Klemenčič.
 V: Minderheiten und grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum / [Redaktionsgruppe Stefan Böckler ... [et al.]]. - Trient : Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Autonome Region Trentino-Südtirol, 2004. - Str. 281-338.

Komentor pri diplomskih delih

Jezikovna raznolikost Evropske unije : slovenski jezik in Evropska unija : diplomsko delo / Petra Povšnar ; mentorica Irena Kovačič, somentorica Sonja Novak Lukanovič. - Ljubljana : [P. Povšnar], 2004. - 77 f. + CD-ROM
Organizacija in delovanje Evropskega parlamenta in vloga slovenskega parlamenta po vstopu v Evropsko unijo : diplomsko delo / Katarina Kavec ; mentorica Mojca Schlamberger Brezar, somentorica Sonja Novak-Lukanovič. - Ljubljana : [K. Kavec], 2004. - 71 str.

HANNAH STARMAN

Biografija

Rojena 1975 v Ljubljani. 1993-1997 študirala mednarodne odnose na Institut des hautes études internationales (IUHEI) Univerze v Ženevi. 1999 je na University of Wales Aberystwyth magistrirala iz mednarodne politike in vpisala doktorat na Oddelku za mednarodno politiko University of Wales Aberystwyth. V okviru doktorskega študija je imela enoletno raziskovalno štipendijo na Hebrew University v Jeruzalemu (2000). Doktorirala leta 2001 na področju mednarodne politike s tezo «Trauma and the making of Israel's security». Od julija 2004 je zaposlena na Inštitutu za narodnostna vprašanja kot znanstvena sodelavka in vodja projektne skupine za študij Judov in antisemitizma. Je nosilka več mednarodnih raziskovalnih projektov s področja judovskih študij in povojnih sodnih procesov. Področja dela: Judje, antisemitizem, izraelska zunanja in varnostna politika, študij travme, holokavst, zgodovina mednarodnega prava.

1.01 Izvirni znanstveni članek

Anti-semitism in postcommunist Central and Eastern Europe / Hannah Starman.
V: The anthropology of East Europe review. - ISSN 1054-4720. - Letn. 22, št. 2 (2004), str. 65-75.

Judje in ideacija o Judih v sodobni Sloveniji. Raziskovalni ekspozije / Hannah Starman.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 45 (2004), str. 160-182.

1.04 Strokovni članek

“Literatura je nemočna proti temu nasilju” / Hannah Starman.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 46, št. 142 (19. jun. 2004), str. 25.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Jonathan Nitzan and Shimshon Bichler, The global political economy of Israel (London: Pluto Press, 2002, 407 pp., £60.07 hbk, £19.95 pbk.). / Hannah Starman.

V: Millennium. - ISSN 0305-8298. - Letn. 33, št. 2 (2004), str. 707-709.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Guest editors' notes / Irena Šumi and Hannah Starman.

V: The anthropology of East Europe review. - ISSN 1054-4720. - Letn. 22, št. 2 (2004), str. 4.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Otvoritev in "zaprtje" CHJŠ - Centra za hebrejske in judovske študije na ISH = Opening and "closing" of the CHJS - Center for Hebrew and Jewish studies at the ISH. Zapis o CHJŠ - Note on the CHJS / Hannah Starman.

V: Monitor ZSA. - ISSN 1854-0376. - Letn. 6, št. 1-2 (2004), str. 86-91.

2.13 Elaborat, predštudija, študija

Evaluation of available data on Antisemitism in the 10 candidate countries of Eastern and Central Europe : EUMC report / by Hannah Starman and Irena Šumi. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2004. - 69 str.

3.16 Vabljen predavatelj na konferenci brez natisa

Anti-Semitism in the ten new member and accession countries of Eastern and Central Europe: facts and prospects : vabljen predavatelj na evropski konferenci Borders in a new Europe: between history and new challenges / Hannah Starman. - Graz : Association for borderlands studies, 15.-19. september 2004

3.25 Druga izvedena dela

Borders in a new Europe: between history and new challenges : evropska konferenca Association for borderlands studies / [organizirali] Irena Šumi ... [et al.]. - Graz : Association for borderlands studies, 15.-19. september 2004

Summer School 1 : post-colony and post-socialism contexts in social scientific writing and teaching / project director Irena Šumi ; resource faculty Michal Buchowski ... [et al.]. -

- Škofja Loka, 11.-22. 8. 2004

Takeoff Meeting : post-colony and post-socialism contexts in social scientific writing and teaching / project director Irena Šumi ; resource faculty Michal Buchowski ... [et al.]. -

- Vopovlje, 9.-11. I. 2004

Urednik

The anthropology of East Europe review / gostujoči urednici Irena Šumi, Hannah Starman. - Ithaca, NY, 2004 : College of Human Ecology, Cornell University and Dept. of Sociology and Anthropology, Central Connecticut State University. - (The anthropology of East Europe review ; vol. 22, no. 2)

Oseba, ki intervjuja

Naj prevlada zasebno : Zeruya Shalev, pisateljica / Zeruya Shalev ; [pogovarjala se je] Hannah Starman.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 46, št. 142 (19. jun. 2004), str. 24-25.

Prevajalec povzetka

Percepcije etničnega razlikovanja v Sloveniji = Perceptions of ethnic differentiation in Slovenia / urednica tematske številke Irena Šumi ; prevodi Hannah Starman. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2004. - 323 str. - (Razprave in gradivo - Treatises and Documents ; 45)

JANEZ STERGAR

1.01 Izvirni znanstveni članek

Slovenci v Avstriji kot eden prednostnih predmetov v slovenskih etničnih študijah / Janez Stergar.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 45 (2004), str. 90-105.

1.04 Strokovni članek

Stane Uršič - osemdesetletnik : jubilej častnega predsednika Kluba koroških Slovencev v Ljubljani / Janez Stergar.

V: Koroški vestnik. - ISSN 1318-1866. - Letn. 38, št. 1 (2004), str. 5-14.

Dr. Angela Piskernik : znane slovenske izobraženke : med drugo svetovno vojno / Janez Stergar

V: Svobodna misel. - ISSN 1318-0266. - Letn. 42, št. 17 (10. sep. 2004), str. 15-18.

Educación superior y ciencia en Eslovenia / Janez Stergar.

V: T.E. - ISSN 1131-9615. - Nú. 254 (4. junio de 2004), str. 34.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljeni predavanja)

Dr. Ángela Piskernik (1886 - 1967), koroška naravoslovka, naravovarstvenica in narodna delavka / Janez Stergar.

V: Ženske skozi zgodovino / uredil Aleksander Žižek. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004. - ISBN 961-91431-1-6. - Str. 227-257.

1.07 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci (vabljeni predavanja)

Ali bo slovenstvo še vrednota v Evropski zvezi in v 21. stoletju? / Janez Stergar.

V: Ko ne bo več meja / [urednika Sonia Adriana Avguštin, Luka Klopčič]. - Ljubljana : Svetovni slovenski kongres = Slovenian World Congress, 2004. - ISBN 961-91436-1-2. - Str. 94-97.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Zgoščena razlaga koroškega plebiscita / Janez Stergar.

V: Svobodna misel. - ISSN 1318-0266. - Letn. 42, št. 5 (12. mar. 2004), str. 28.

1.22 Intervju

Enake, čeprav niso zamrznjene : plače v javnem sektorju / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Jelena Gačša.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 46, št. 80 (5. apr. 2004), str. 2.

Pri plačah prednost dostojnemu preživetju : Janez Stergar: stabilne plače so osnovni pogoj za socialni mir, občutek varnosti in dostojanstva ljudi / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Alenka Brezovnik.

V: Dnevnik. - ISSN 1318-0320. - Letn. 54, št. 31 (2. feb. 2004), str. 2-3.

Stergar: Država zelo prikrajšala javne uslužbence / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Katarina Matejčič.

V: Finance. - ISSN 1318-1548. - Letn. 8, št. 206/1885 (21. okt. 2004), str. 8.

Kaj se lahko naučimo iz zgodovine / Janez Stergar.

V: Koroški koledar ... - ISSN Y500-1811. - (2004), str. 181-183.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Bo slovenstvo še vrednota? / Janez Stergar.

V: Demokracija. - ISSN 1408-0494. - Letn. 9, št. 17 (22. apr. 2004), str. 44-45.

Vlada in KAD podpisala pogodbo za sklad javnih uslužbencev / Janez Stergar.

V: Finance. - ISSN 1318-1548. - Letn. 8, št. 34/1713 (19. feb. 2004), str. 5.

Gospodarsko poslovanje Slovenske matice v letih 2002 in 2003 / Janez Stergar.
V: Glasnik Slovenske matice. - ISSN 0351-0298. - Letn. 27-28, št. 1-2 (2003/2004),
str. 190.

Ljubljanski Klub koroških Slovencev in koroška Krščanska kulturna zveza skupaj v Evropski zvezi / Janez Stergar.

V: Krščanska kulturna zveza. - ISSN Y501-9958. - (2004), str. 52-53.

Slovo velikega prijatelja koroških Slovencev : v spomin [umrl Albin Otorepec-Bine] / J. St.

V: Novice. - ISSN Y504-7862. - Št. 24 (11. jun. 2004), str. 12.

3.16 Vabljenost predavanja na konferenci brez natisa

Mesto koroških Slovencev v razpravah partizanskega Znanstvenega instituta :
predavanje na simpoziju Življenje in narodnopolitično delo Luke Sienčnika
22.10.1904 - 21.1.1989 / Janez Stergar. - Dobrla vas, 22.-23. oktobra 2004

3.25 Druga izvedena dela

Ko ni več meja: 3. strokovno-znanstveni posvet : omizje Slovenska identiteta v
osnovnošolskih in srednješolskih programih / [organizacija] in moderator Janez
Stergar. - Monošter : Svetovni slovenski kongres, 29.-30. oktober 2004

Večer izza kongresa : predstavitev zbornika Nacionalna identiteta in kultura /
Janez Stergar, Neda Pagon. - Ljubljana : Slovenska konferenca Svetovnega
slovenskega kongresa : Inštitut za civilizacijo in kulturo, 17. marec 2004

Urednik

Stergar, Janez (urednik, 1980-)

Zbirka Zgodovinskega časopisa. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev
Slovenije

Stergar, Janez (urednik, 1975-)

Zgodovinski časopis = Historical review : glasilo Zveze zgodovinskih društev
Slovenije. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Stergar, Janez (član uredniškega odbora, 1979-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and docu-
ments : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja =
Institute for Ethnic Studies

Oseba, ki intervjuja

Pogovor z dr. Feliksom J. Bistrom : pogovor v nizu "Slovenski zamejski znanstveniki", Slovenska matica v Ljubljani, 10. dec. 2004 / Feliks J. Bister ; [pogovor je vodil] Janez Stergar; [organizirali] Janez Stergar ...[et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja : Zgodovinsko društvo Ljubljana : Avstrijski znanstveni inštitut, 2004

Pogovor z dr. Jožetom Pirjevcem : pogovor v nizu "Slovenski zamejski znanstveniki", Slovenska matica v Ljubljani, 27. maja 2004 / Jože Pirjevec ; [pogovor sta vodila] Gorazd Bajc, Janez Stergar; [organizirali] Janez Stergar ...[et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja : Zgodovinsko društvo Ljubljana, 2004

Pogovor z dr. Jožkom Straussom : pogovor v nizu "Slovenski zamejski znanstveniki", Slovenska matica v Ljubljani, 22. december 2004 / Jožko Strauss ; [pogovor sta vodila] Peter Križan in Janez Stergar; [organizirala] Janez Stergar in Nada Vilhar. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja : Avstrijski znanstveni inštitut, 2004

Pogovor z dr. Katjo Sturm Schnabl : pogovor v nizu "Slovenski zamejski znanstveniki", Slovenska matica v Ljubljani, 17. maja 2004 / Katja Sturm Schnabl ; [pogovor je vodil] Janez Stergar; [organizirala] Janez Stergar in Nada Vilhar. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2004

IRENA ŠUMI

1.01 Izvirni znanstveni članek

Postsocialism, or what? Domestication of power and ideology in Slovenia / Irena Šumi.

V: The anthropology of East Europe review. - ISSN 1054-4720. - Letn. 22, št. 2 (2004), str. 76-83.

Etnično razlikovanje v Sloveniji : izbrane problematizacije / Irena Šumi.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 45 (2004), str. 14-47.

1.04 Strokovni članek

Intelektualno delo v provinci: kaj je to? / Irena Šumi.

V: Emzin. - ISSN 1318-5497. - Letn. 14, št. 1-2 (2004), str. 60-65.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljeni predavanja)

Living in metaphor: Jews and anti-Semitism in Slovenia / Oto Luthar and Irena Šumi.

V: *Jews and anti-Semitism in the Balkans* / edited by Wolf Moskovich, Oto Luthar, Irena Šumi. - Ljubljana : Scientific Research Center of the Slovenian Academy of Sciences and Arts ; Jerusalem : Hebrew University, 2004. - (Jews and Slavs ; vol. 12). - ISBN 961-6500-31-7. - Str. 29-48.

1.17 Samostojni strokovni sestavek v monografiji

Večni priseljenci : (Judje med Slovenci) / Irena Šumi.

V: *Nemirna srca. Zv. 1, Migracije. Book 1, Migrations* / Oto Luthar ... [et al.]. - Ljubljana : Založba ZRC, 2004. - (Zbirka Moj zvezek, ISSN 1581-9086). - ISBN 961-6500-21-X. - Str. 60-63.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Guest editors' notes / Irena Šumi and Hannah Starman.

V: *The anthropology of East Europe review*. - ISSN 1054-4720. - Letn. 22, št. 2 (2004), str. 4.

Foreword / [Wolf Moskovich, Oto Luthar, Irena Šumi].

V: *Jews and anti-Semitism in the Balkans* / edited by Wolf Moskovich, Oto Luthar, Irena Šumi. - Ljubljana : Scientific Research Center of the Slovenian Academy of Sciences and Arts ; Jerusalem : Hebrew University, 2004. - (Jews and Slavs ; vol. 12). - ISBN 961-6500-31-7. - Str. 7-8.

Predgovor k tematski številki / Irena Šumi.

V: *Razprave in gradivo*. - ISSN 0354-0286. - Št. 45 (2004), str. 7-13.

1.21 Polemika, diskusijski prispevek

Commentary: a response to Doug Jones / Irena Šumi, Daniel Wildcat, Vine Deloria Jr.

V: *American anthropologist*. - ISSN 0002-7294. - Letn. 106, št. 3 (2004), str. 641.

1.22 Intervju

Slovenstvo kot kulturna kategorija / Irena Šumi.

V: *Koroški koledar ...* - ISSN Y500-1811. - (2004), str. 121-125.

2.13 Elaborat, predštudija, študija

Evaluation of available data on Antisemitism in the 10 candidate countries of Eastern and Central Europe : EUMC report / by Hannah Starman and Irena Šumi. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2004. - 69 str.

2.25 Druge monografije in druga zaključena dela

Culture and politics studies : predlog podiplomskega študija na SEE University, Makedonija, 10. november 2004 / Irena Šumi. - SEE University, 2004. - 8 str.

3.16 Vabljenost predavanja na konferenci brez natisa

Theorising borders: concepts, methodologies and models : uvodno predavanje in moderatorstvo druge sekcije na evropski konferenci Borders in a new Europe: between history and new challenges / Irena Šumi. - Graz : Association for borderlands studies, 15.-19. september 2004

3.25 Druga izvedena dela

Borders in a new Europe: between history and new challenges : evropska konferenca Association for borderlands studies / [organizirali] Irena Šumi ... [et al.]. - Graz : Association for borderlands studies, 15.-19. september 2004

Summer School 1 : post-colony and post-socialism contexts in social scientific writing and teaching / project director Irena Šumi ; resource faculty Michal Buchowski ... [et al.]. - Škofja Loka, 11.-22. 8. 2004

Takeoff Meeting : post-colony and post-socialism contexts in social scientific writing and teaching / project director Irena Šumi ; resource faculty Michal Buchowski ... [et al.]. - Vopovlje, 9.-11. I. 2004

Urednik

Šumi, Irena (član uredniškega odbora, 2000-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

The anthropology of East Europe review / gostujoči urednici Irena Šumi, Hannah Starman. - Ithaca, NY, 2004 : College of Human Ecology, Cornell University and Dept. of Sociology and Anthropology, Central Connecticut State

University. - (The anthropology of East Europe review ; vol. 22, no. 2)

Jews and anti-Semitism in the Balkans / edited by Wolf Moskovich, Oto Luthar, Irena Šumi. - Ljubljana : Scientific Research Center of the Slovenian Academy of Sciences and Arts ; Jerusalem : Hebrew University, 2004. - 152 str. - (Jews and Slavs ; vol. 12); ISBN 961-6500-31-7

Percepcije etničnega razlikovanja v Sloveniji = Perceptions of ethnic differentiation in Slovenia / urednica tematske številke Irena Šumi ; prevodi Hannah Starman. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2004. - 323 str. - (Razprave in gradivo - Treatises and Documents ; 45)

Mentor pri doktorskih disertacijah

Power struggle in the black box of sport : sport as the arena of Slovenian nationalism = Oblastni boj v črni skrinjici športa : šport kot arena slovenskega nacionalizma : doktorska disertacija / Gregor Starc. - Ljubljana : [G. Starc], 2004. - 265 f.

Mentor pri magistrskih delih

Discovering Kastam in Bwaidoga : thesis submitted in the fulfillment of the requirements for the degree of master of arts in social anthropology / Nataša Gregorič ; [supervisors] Borut Telban, Irena Šumi, Michael W. Young. - Ljubljana : [N. Gregorič], 2004. - VIII, 155 f.

Prevajalec

Stoli 2 = Chairs 2 / Janez Suhadolc ; [foto Janez Pukšič ... [et al.] ; prevodi Irena Šumi]. - Ljubljana : Viharnik, 2004. - 151 str.; ISBN 961-6057-39-1

Diskutant

Theorising borders: concepts, methodologies and models : uvodno predavanje in moderatorstvo druge sekcije na evropski konferenci Borders in a new Europe: between history and new challenges / Irena Šumi. - Graz : Association for borderlands studies, 15.-19. september 2004

NADA VILHAR

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Znanstveni prispevki s področja preučevanja narodnostnih vprašanj : manjšine : Razprave in gradivo 42 / [Nada Vilhar].

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 60, št. 33 (8. feb. 2004), str. 26.

Raziskovanja na področjih manjšinske zaščite, človekovih pravic, etničnih odnosov in identitete : manjšine : Razprave in gradivo 43 / Nada Vilhar.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 60, št. 39 (15. feb. 2004), str. 22.

3.25 Druga izvedena dela

Delavnica o modelih izobraževanja in zaposlovanja Romov : predstavitev projektov iz Avstrije, Slovenije in Hrvaške / [organizirali] Vera Klopčič, Nada Vilhar. - Novo mesto : Razvojno izobraževalni center, 7.-8. oktober 2004

Pogovor z dr. Feliksom J. Bistrom : pogovor v nizu "Slovenski zamejski znanstveniki", Slovenska matica v Ljubljani, 10. dec. 2004 / Feliks J. Bister ; [pogovor je vodil] Janez Stergar; [organizirali] Janez Stergar ...[et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja : Zgodovinsko društvo Ljubljana : Avstrijski znanstveni inštitut, 2004

Pogovor z dr. Jožetom Pirjevcem : pogovor v nizu "Slovenski zamejski znanstveniki", Slovenska matica v Ljubljani, 27. maja 2004 / Jože Pirjevec ; [pogovor sta vodila] Gorazd Bajc, Janez Stergar; [organizirali] Janez Stergar ...[et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja : Zgodovinsko društvo Ljubljana, 2004

Pogovor z dr. Jožkom Straussom : pogovor v nizu "Slovenski zamejski znanstveniki", Slovenska matica v Ljubljani, 22. december 2004 / Jožko Strauss ; [pogovor sta vodila] Peter Križan in Janez Stergar; [organizirala] Janez Stergar in Nada Vilhar. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja : Avstrijski znanstveni inštitut, 2004

Pogovor z dr. Katjo Sturm Schnabl : pogovor v nizu "Slovenski zamejski znanstveniki", Slovenska matica v Ljubljani, 17. maja 2004 / Katja Sturm Schnabl ; [pogovor je vodil] Janez Stergar; [organizirala] Janez Stergar in Nada Vilhar. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2004

SANDI VOLK

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Slovenci v Italiji od konca druge svetovne vojne do mirovne pogodbe z Italijo / Sandi Volk.

V: Na oni strani meje / zbral in uredil Gorazd Bajc. - Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004. - (Knjižnica Annales Majora). - ISBN 961-6033-56-5. - Str. 111-124.

Slovenci v Italiji od mirovne pogodbe do londonskega sporazuma / Sandi Volk.

V: Na oni strani meje / zbral in uredil Gorazd Bajc. - Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004. - (Knjižnica Annales Majora). - ISBN 961-6033-56-5. - Str. 125-140.

1.22 Intervju

Ena tragedija spočela drugo / Sandi Volk ; [pogovor je vodil] Tomo Vidic.

V: Sobota. - ISSN 1408-4406. - Leto 8, št. 9 (6. mar. 2004), str. 15.

2.01 Znanstvena monografija

Esuli a Trieste : bonifica nazionale e rafforzamento dell'italianità sul confine orientale / Sandi Volk. - Udine : Kappa Vu, 2004. - 370 str.

MARKO ZAJC

1.05 Poljudni članek

Slovenski pogled na Žumberak [i.e. Žumberk] v zadnjih letih habsburške monarhije / Marko Zajc.

V: Žumberčan. - ISSN C500-232X. - God. 16, br. 20 (25. nov. 2004), str. 8.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljeni predavanja)

Žumberak kot pozabljena regija : ali kako lahko mejno območje zmede slovenske politike / Marko Zajc.

V: Regionalni vidiki slovenske zgodovine / uredila Peter Štih, Bojan Balkovec. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004. - ISBN 961-91431-0-8. - Str. 71-77.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Diagonale, tromeje in popotnik : Zbornik Janka Pleterskega, uredila Oto Luthar in Jurij Perovšek, Založba ZRC, Ljubljana, 2003, 666 strani. / Marko Zajc.

V: Zgodovina za vse. - ISSN 1318-2498. - Leto 11, št. 1 (2004), str. 109-112.

JERNEJ ZUPANČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Wirtschaftliches und soziales Profil der Kärntner Slowenen / von Jernej Zupančič.

V: Historicum. - ISSN Y505-9526. - Št. 86 (Winter 2004/2005), str. 30-38.

The effects of the dissolution of Yugoslavia on the minority rights of Hungarian and Italian minorities in the Post-Yugoslav states / Matjaž Klemenčič and Jernej Zupančič.

V: Nationalities papers. - ISSN 0090-5992. - Letn. 32, št. 4 (2004), str. 853-896.

Primerjava družbenega in prostorskega razvoja madžarske in italijanske manjšine v Sloveniji, na Hrvaškem in v Srbiji v obdobju po razpadu Jugoslavije / Matjaž Klemenčič, Jernej Zupančič.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 44 (2004), str. 158-200.

1.02 Pregledni znanstveni članek

Prostorski problemi romskih naselij na Dolenjskem in v Sloveniji / Jernej Zupančič.

V: Rast. - ISSN 0353-6750. - Letn. 15, št. 5 (2004), str. 510-523.

1.04 Strokovni članek

Slovenija in "evropeizacija" Balkana / Jernej Zupančič.

V: Geomix. - ISSN 1580-6987. - Letn. 10, št. 2 (maj 2004), str. 33-34.

Viri tradicionalne oskrbe z vodo kot kulturna dediščina in razvojni potencial / Jernej Zupančič.

V: Rast. - ISSN 0353-6750. - Letn. 15, št. 1 (2004), str. 97-106.

1.05 Poljudni članek

Čezmejno zaposlovanje prebivalstva : na poti v EU / Jernej Zupančič.

V: Svobodna misel. - ISSN 1318-0266. - Letn. 42, št. 8 (23. apr. 2004), str. 8-9.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

Narodna struktura prebivalstva Velenja ter vprašanja medetničnih odnosov / Jernej Zupančič.

V: Šaleška in Zgornja Savinjska dolina / 19. zborovanje slovenskih geografov, Velenje 21.-23. oktober 2004. - Velenje : ERICo, Inštitut za ekološke raziskave, 2004. - Str. 36.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Fonction d'intermediation des minorites nationales dans les états du Pacte de stabilite pour l'Europe du Sud-est / Jernej Zupančič.

V: L'Europe de l'est quinze ans apres la chute du mur / sous la direction de Yann Richard, André-Louis Sanguin. - Paris ; Budapest ; Torino : L'Harmattan, cop. 2004. - (Collection Géographie et cultures). - ISBN 2-7475-6100-3. - Str. 253-260.

Ethnic structure of Slovenia and Slovenes in neighbouring countries / Jernej Zupančič.

V: Slovenia / [editor Milan Orožen Adamič. - Ljubljana : Association of the Geographical Societies of Slovenia : Založba ZRC, 2004. - ISBN 961-6500-49-X. - Str. 87-92.

Slowenen in Wien / Jernej Zupančič.

V: Von Minderheiten zu Volksgruppen / redigiert von Heinz Tichy, Ernő Deák und Richard Basler. - Wien : Integratio, 2004. - (Integratio ; 22). - ISBN 3-9501662-2-X. - Str. 68-82.

1.17 Samostojni strokovni sestavek v monografiji

Političnogeografski oris območja nekdanje sovjetske srednje Azije / [Jernej Zupančič ; foto Irena Mrak].

V: Kirgizistan / Matej Gabrovec ... [et al.]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004. - (Vodniki Ljubljanskega geografskega društva. Azija, ISSN 1408-6409 ; 3). - ISBN 961-6500-47-3. - Str. 22-27.

Slowenien / Autoren: Dario Apollonio ... [et al.] ; Fachredaktion: Sonja Novak Lukanovič, Boris Jesih, Vladimir Klemenčič.

V: Minderheiten und grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum / [Redaktionsgruppe Stefan Böckler ... [et al.]. - Trient : Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Autonome Region Trentino-Südtirol, 2004. - Str. 281-338.

1.22 Intervju

"I'm Slovene" / Jernej Zupančič.

V: Koroški koledar ... - ISSN Y500-1811. - (2004), str. 185-187.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Tischlerjeva nagrada za leto 2004 geografu profesorju Vladimirju Klemenčiču / Jernej Zupančič.

V: Geografski obzornik. - ISSN 0016-7274. - Letn. 51, št. 1 (2004), str. 24-25.

"Pedagog in svetovljan" : iz lavdacije prof. Klemenčiču / Jernej Zupančič.

V: Novice. - ISSN Y504-7862. - Letn. 2, št. 5 (30. jan. 2004), str. 3.

2.05 Drugo učno gradivo

Geografija kriznih območij : Politična geografija - usmeritev : študijsko gradivo za predmet Politična geografija - usmeritev / Jernej Zupančič. - Dopolnjena izd. - Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2004. - 51 f., zvd.

Geografija mednarodnih integracij : študijsko gradivo za predmet "Politična geografija - Usmeritveni predmet 2", 3. in 4. letnik / Jernej Zupančič. - Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2004. - 1 zv. (loč. pag.)

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Migracijska politika in problem bega možganov / odgovorna nosilka raziskave Milena Bevc, sodelavca Jernej Zupančič, Marina Lukšič-Hacin. - Ljubljana :

Inštitut za ekonomska raziskovanja : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2004. - 223 str.; ISBN 961-6543-00-8

Varovanje in evidentiranje kulturne dediščine Slovencev v zamejstvu : Ciljni raziskovalni program "Konkurenčnost Slovenije 2001-2006" : zaključno poročilo / nosilec Jernej Zupančič ; sodelavci Dejan Cigale ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja : Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani ; Celovec : Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, 2004. - 148 f.

3.25 Druga izvedena dela

Slavnostni govor ob podelitvi Tischlerjeve nagrade dr. Vladimirju Klemenčiču / Jernej Zupančič. Celovec, 2004

http://volksgruppen.orf.at/kaernten/slow/novice/gradivo/2004/040123_zupancic.htm

Urednik

Zupančič, Jernej (član uredniškega odbora, 1999-)

Geografski vestnik : časopis za geografijo in sorodne vede = bulletin of the Association of the Geographical Societies of Slovenia = bulletin de L'Association des Sociétés de géographiques de la Slovénie. - Ljubljana : Zveza geografskih društev Slovenije, 1924-

Zupančič, Jernej (član uredniškega odbora, 2001-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies

Mentor pri diplomskih delih

Geografska analiza vloge Osrednjeslovenske regije s poudarkom na mestu Ljubljana v evropskih integracijskih procesih : diplomsko delo / Berta Mrak. - Ljubljana : [B. Mrak], 2004. - 118 f.

MITJA ŽAGAR

1.01 Izvirni znanstveni članek

Koncepti, modeli i mehanizmi političkog predstavljanja nacionalnih manjina i integracijske politike / Mitja Žagar ; preveo: Davor Gjenero.

V: Međunarodne studije. - ISSN 1332-4756. - God. 4, br. 3/4 (2004), str. 81-105.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljeno predavanje)

Nekateri novejši trendi razvoja mednarodnopravnega varstva manjšin in nekaj poudarkov glede varstva narodnih manjšin v Avstriji, Italiji, na Madžarskem in v Sloveniji / Mitja Žagar.

V: X. dnevi javnega prava, Portorož, 14. - 16. junij 2004. - [Ljubljana : Inštitut za javno upravo], 2004. - (Izobraževanje in usposabljanje v javni upravi ; 2004, 1, ISSN 1408-0427). - Str. 513-537.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Ethnic minorities in Croatia and Slovenia / Mitja Žagar.

V: Ethnic relations in South Eastern Europe / Nikolai Genov, ed. - Berlin ; Sofia : Friedrich-Ebert-Stiftung : Free University Berlin, Institute of Eastern European Studies, 2004. - ISBN 954-8443-10-4. - Str. 66-96.

El Pacto de Estabilidad para Europa Suroriental: su papel en el fomento de los derechos humanos y la protección de las minorías nacionales / Mitja Žagar.

V: Minorías nacionales y conflictos étnicos en Europa del Este / Carmen González Enríquez (ur.). - Madrid : Universidad Nacional de Educación a Distancia : Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado, 2004. - (Estudio de la Uned). - ISBN 84-362-4939-9. - Str. 157-179.

1.17 Samostojni strokovni sestavek v monografiji

Slowenien / Autoren: Dario Apollonio ... [et al.] ; Fachredaktion: Sonja Novak Lukanovič, Boris Jesih, Vladimir Klemenčič.

V: Minderheiten und grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum / [Redaktionsgruppe Stefan Böckler ... [et al.]]. - Trient : Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Autonome Region Trentino-Südtirol, 2004. - Str. 281-338.

1.22 Intervju

Okvir za uveljavljanje slovenske kulture / Mitja Žagar.
V: Koroški koledar ... - ISSN Y500-1811. - (2004), str. 177-179.

2.01 Znanstvena monografija

The former Yugoslavia's diverse peoples : a reference sourcebook / Matjaž Klemenčič and Mitja Žagar. - Santa Barbara, Ca. : ABC-CLIO, 2004. - XX, 426 str. - (Ethnic diversity within nations); ISBN 1-57607-294-0 (hc); ISBN 1-85109-547-0

3.25 Druga izvedena dela

The former Yugoslavia's diverse peoples, a reference sourcebook : a panel discussion on the occasion of the new book by Matjaž Klemenčič & Mitja Žagar / organized by The Slovenian scientific institut in Vienna and Austrian science and Research liaison office Ljubljana, Office for social innovation, Vienna ; panelists Sačir Filandra ... [et al.]. - Vienna, 2004

Mentor pri diplomskih delih

Omejitve možnosti prenosa nizozemskih in belgijskih politik na področju mehkih drog, evtanazije, prostitucije in zakonskih zvez istospolnih partnerjev v prilagojeni obliki na slovenskih primerih : diplomsko delo / Matej Dornik. - Ljubljana : [M. Dornik], 2004. - 126 f.

Primerjalni federalizem : Evropska unija v primerjavi s tradicionalnimi federacijami in konfederacijami : diplomsko delo / Tina Ferle. - Ljubljana : [T. Ferle], 2004. - 78 f.

Primerjava med izvršilno in zakonodajno oblastjo na Japonskem in Južni Koreji : diplomsko delo / Tomaž Lisec. - Ljubljana : [T. Lisec], 2004. - 94 f.

Urejanje vprašanja državne meje med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško : diplomatska naloga / Sanja Brezinščak. - Ljubljana : [S. Brezinščak], 2004. - 109 f.

Varstvo slovenske manjšine v Republiki Avstriji : diplomatska naloga / Sašo Miklavc. - Ljubljana : [S. Miklavc], 2004. - 75 f.

Varstvo slovenske manjšine v Republiki Madžarski : diplomatska naloga / Monika Suša. - Ljubljana : [M. Suša], 2004. - 112 f. + uv. pril.

Komentor pri diplomskih delih

Kitajska diaspora : primer Kitajcev v Sloveniji : diplomsko delo / Martina Bofulin. - Rogaška Slatina : [M. Bofulin], 2004. - 123 f.

NOTES FOR CONTRIBUTING AUTHORS

Treatises and Documents, The Journal of Ethnic Studies (Razprave in gradivo, RIG) welcomes the submission of articles, other materials and documents on ethnic and minority studies – more specifically on ethnicity, racial and ethnic relations, ethnic identity, nationalism, xenophobia, protection of (ethnic, national) minorities, migration, multiculturalism and related subjects. Manuscripts should be sent to:

Razprave in gradivo / Treatises and Documents
Institute for Ethnic Studies
Erjavčeva 26
SI-1000 Ljubljana, SLOVENIA

Manuscripts are normally received with the understanding that their contents are original, unpublished material and are not being submitted for publication elsewhere.

Manuscripts are reviewed. Manuscripts are referred to specialist readers for anonymous comment before a decision is made on publication.

MANUSCRIPTS AND FORMAT

Authors are requested to submit three double-spaced, typed copies of manuscripts. Each page of manuscripts, including tables, schemes, figures, maps, references and notes, should be numbered with margins on all four sides of at least 2 cm. Tables, schemes, figures and maps should be printed separately from the text, each on a separate sheet of paper. Places where they belong to in the text must be marked. Title, author name(s) and a brief biographical note on each author should be typed on a separate page. Full contact details for the author(s) should be supplied. An electronic version of the manuscript should be sent by e-mail, or by posting a 3,5" diskette (preferably in IBM format). Authors must indicate which format and wordprocessor (computer program) are used. Tables, schemes, figures and maps should be saved in separate files and not embedded in the text.

The preferred length for articles is between 5,000 and 12,000 words. Other contributions (Research reports and papers, Review articles, Interviews) should not exceed 4,000 words and book reviews should not exceed 1,500 words. All contributions must be typed double-spaced. The RIG reserves the right to allow the said limits to be exceeded, depending on the nature of the contribution.

Authors are requested to attach an ABSTRACT (10-20 lines, up to 200 words) in English, stating precisely the topic under consideration, the method of argument using in addressing the topic, and the conclusion reached. Abstracts are not required for Debates and Book Reviews.

A manuscript not presented in accordance with these guidelines will not undergo the reviewing process. It will be returned to the author for appropriate modifications.

NOTES AND REFERENCES

A limited number of explanatory and bibliographic endnotes are permitted. Notes should be indicated serially within the paper. Endnotes should not be used for citations.

Manuscripts should follow the conventional guidelines of the style of footnotes, endnotes and citations. It is recommended that authors use the following method in the text: (Author year: page). References to more than one publication by the same author in the same year should be distinguished alphabetically by a, b, c etc. Where there are no named authors, the name of the appropriate body or the title of the referred material should be placed in parentheses instead.

The alphabetical listing of all References should be placed at the end of the text. Only works referred to in the text should be listed and conversely, all references given in the text must appear in the listing. The full names of all authors (initials only for the possible middle name) should be used in the listing.

The style of references is as follows:

- for books:

Author's family name, name (year) Title of the book, Location: Publisher.

- for chapters and/or articles in books:

Author's family name, name (year) "Title of the chapter/article" - in Editor's family name, name (ed/eds) Title of the book, Location: Publisher: pages from – to.

- for articles in journals and newspapers:

Author's family name, name (year) "Title of the article" - in Journal / Newspaper, Vol., No. : pages from – to.

PROOFS AND CORRECTIONS

The RIG reserves the right to edit or otherwise alter contributions, but authors will receive proofs for approval before the publication whenever this right is exercised substantially.

Every author of a manuscript accepted for publication will receive page proofs for correction. The deadline to return them to the Editor will be indicated. Extensive changes will be charged to the author and will probably result in the article being delayed to a later issue.

AUTHOR ISSUES

Authors receive two complementary copies of the issue in which their contribution appears and 25 offprints of their article.

COPYRIGHT

It is a condition of publication that authors vest copyright in their articles, including summaries and abstracts, in the Institute for Ethnic Studies. Authors may use the article elsewhere *after* publication without prior permission from the Institute, provided that acknowledgement is given to the RIG as the original source of publication and that Institute for Ethnic Studies is notified so that our records show that its use is properly authorized.

AVTORJI / AUTHORS

1. Dr. Miran Komac, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Ljubljana
miran.komac@guest.arnes.si
2. Dr. Mojca Medvešek, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Ljubljana
mojca.medvesek@guest.arnes.si
3. Dr. Jernej Zupancič, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Ljubljana
jernej.zupancic@guest.arnes.si
4. Dr. Mitja Žagar, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Ljubljana
mitja.zagar@guest.arnes.si
5. Bojan Brezigar, Primorski dnevnik, I 34137, Ulica Montecchi 6, Trst/Trieste
direktor@primorski.it
6. Dr. Brigitte Entner, Universität Klagenfurt/Univerza Celovec, Avstrija/Austria
brigitte.entner@uni-klu.ac.at
7. Dr. Stefanie Vavti, Universität Innsbruck/Univerza Innsbruck, Avstrija/Austria
stefanie.vavti@uibk.ac.at
8. Dr. Ernst Steinicke, Universität Innsbruck/Univerza Innsbruck, Avstrija/Austria
ernst.steinicke@uibk.ac.at
9. Dr. Vera Klopčič, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Ljubljana
vera.klopccic@guest.arnes.si
10. Nina Baltić, doktorantka na Pravni fakulteti v Kölnu/ Doctor's degree candidate at Faculty of Law, Köln, Nemčija/Germany
ninabaltic@hotmail.com

11. Jessica Heus, doktorantka na Pravni fakulteti v Düsseldorfu/ Doctor's degree candidate at Faculty of Law, Düsseldorf, Nemčija/Germany
djaz@freenet.de

12. Uroš Samardžija, univ. dipl. pravnik / lawyer, Ljubljana
samardzija@volja.net

13. Mag. Mojca Moškon Mešl, Pedagoška fakulteta Maribor/Faculty of Education, Maribor
mojca.moskon@guest.arnes.si

14. Mag. Andreja Božič Horvat, doktorantka na Pedagoški fakulteti v Mariboru/ Doctor's degree candidate of Faculty of Education, Maribor
andreja.bozic-horvat@guest.arnes.si

15. Špela Kalčič, mlada raziskovalka / junior researcher, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Ljubljana
spela.kalcic@guest.arnes.si

16. Mag. Sara Brezigar, mlada raziskovalka/ junior researcher, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Ljubljana
sara.brezigar@guest.arnes.si

17. Danijel Grafenauer, mladi raziskovalec / junior researcher, Inštitut za narodnostna vprašanja/Institute for Ethnic Studies, Ljubljana
danijel.grafenauer@guest.arnes.si

18. Dr. Hellwig Valentin, Urad koroške deželne vlade / Amt der Kärntner Landesregierung, Celovec/Klagenfurt, Avstrija/Austria
hellwig.valentin@ktn.gv.at